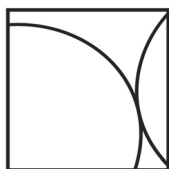

HYRJE NË
BAZAT E BESIMIT
ISLAM

Nexhat Ibrahim

© LOGOS·A
SHKUP
PRISHTINË
TIRANË
2017

Nexhat Ibrahim
HYRJE NË BAZAT E BESIMIT ISLAM

Boton: LOGOS-A
Biblioteka: MENDIMI ISLAM

Për botuesin: Adnan Ismaili
Kryeredaktor: Husamedin Abazi
Redaktor biblioteke: Nexhat Ibrahim
Redaktor gjuhësor: Entela Hidri

Redaktor artistik & disenji: Edib Agagjyshi
Redaktor teknik: Naser Fera
Mbikëqyrës i shtypit: Kemal Ismaili
Përgatitja kompjuterike: Focus Pro - Shkup
Shtypi: Focus Print
Rr. Pellagonia 3 - Shkup

ISBN 978-9989-58-674-3

www.logos-a.com

Copyright©Logos-A, 2017

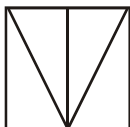
Tirazhi: 500

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.
Ky libër mund të kopjohet pjesërisht për përdorim personal dhe jofitimprurës.
Kjo rekomandohet për qëllime promovuese të librit apo edhe për
afirmim të kulturës së leximit në përgjithësi. Por, nuk lejohet riprodhimi,
transmetimi apo kopjimi i këtij libri në tërësi pa lejen paraprake të Logos-A.

HYRJE NË BAZAT E BESIMIT ISLAM

Nexhat Ibrahim

MENDIMI ISLAM

PËRMBAJTJA:

PARATHËNIE PËR BOTIMIN E DYTË	11
PARATHËNIE	13

PJESA E PARË

HYRJE	17
HYRJE E SHKURTËR NË SHKENCËN E AKAITIT	19
1. Hyrje.....	19
2. Përkufizimi i akaitit	19
3. Rëndësia dhe roli i shkencës së akaitit	21
4. Periodizimi i shkencës së akaitit	24
5. Burimet e akaitit	25
6. Emërtimet e shkencës së akaitit-kelamit	29
7. Ehlu's-sunneti ve'l-xhema'ati.....	32
8. Perspektiva e shkencës së akaitit.....	33
9. Literatura.....	34

PJESA E DYTË

GJASHTË TË VËRTETAT E BESIMIT ISLAM.....	37
I. BESIMI TEK ALLAHU XH.SH.....	39
1. Hyrje.....	39
2. Besimi në Zotin Një dhe të Vetëm.....	40
3. Karakteristikat e besimit të mirëfilltë në Zot.....	42
4. Besimi në Zot gjatë historisë.....	43
5. Dëshmitë e besimit tek Allahu xh.sh.....	45
6. Uniteti i Allahut xh.sh.	49
7. Emrat dhe atributet e Allahut xh.sh.....	57
8. Atributet e Allahut (Sifat'ull-llah)	79
9. Literatura:.....	107

II. BESIMI NË MELAQE	108
1. Hyrje.....	108
2. Bota e melaqeve (engjëjve).....	109
3. Qeniet e tjera që nuk perceptohen fizikisht	122
4. Në fund	131
5. Literatura:.....	132
III. BESIMI NË LIBRAT E ALLAHUT XH.SH.....	133
1. Hyrje.....	133
2. Besimi në librat hyjnorë	134
3. Arsytet e zbritjes së librave hyjnorë	134
4. Shpalljet e Zotit	135
5. Disa mësimet përmbledhëse	162
6. Literatura.....	164
IV. BESIMI TE TË DËRGUARIT E ALLAHUT XH.SH.	165
1. Hyrje.....	165
2. Besimi në pejgamberët e Allahut xh.sh.....	166
3. Dërgimi i pejgamberëve.....	168
4. Kush janë pejgamberët	170
5. Cilësitë e pejgamberëve.....	174
6. Virtytet e pejgamberëve	176
7. Të dërguarit dhe fe lajmëtarët e përmendur në Kur'an.....	180
8. Synimi i dërgimit të pejgamberëve	189
9. Mu'xhizet, dëshmi të pejgamberëve.....	191
10. Vahji (Shpallja) - komunikim hyjnor-njerëzor	194
11. Në fund	197
12. Literatura.....	198
V. BESIMI NË BOTËN E ARDHSHME.....	200
1. Hyrje.....	200
2. Përkufizimi i botës së ardhshme (ahiretit)	201
3. Domosdoshmëria e jetës së përtejme	203
4. Dita e Fundit.....	205

5. Jeta e përtejme	220
6. Shpërblimi dhe ndëshkimi.....	231
7. Një përfundim i mundshëm.....	237
8. Literatura:.....	238
VI. BESIMI NË KADER (PARAKAKTIM).....	240
1. Hyrje.....	240
2. Përkufizimi i kaderit dhe i kadasë	241
3. Kaderi si parim besimi.....	244
4. Vullneti absolut i Allahut dhe liria relative e njeriut	248
5. Dallimi ndërmjet kaderit dhe fatalitetit	255
6. Urtësia e ndalimit të polemikave lidhur me temën e kaderit.....	260
7. Ndikimi i besimit në kader në jetën e njeriut.....	262
8. Përfundim	265
9. Literatura:.....	266
VII. NË VEND TË PËRFUNDIMIT	268

PJESA E TRETË

SHTOJCË	269
NOCIONET THEMELORE AKAIKORE	271
Hyrje.....	271
1. Mithak-u	273
2. Fitra	276
3. Teklif-i	279
4. Islam-i	281
5. Iman-i	286
6. Ihsani	291
7. Din-i	296
8. Kufr-i	299
9. Shirku	306
10. Nifak-u	310

11. Fisk-uالفسق	313
12. Riddet-iالردة	316
13. Mil-let-iالملة	318
14. Medhheb-iالمذهب	320
Literatura	323

Moto:

أمنت بالله و ملائكته و كتبه و رسله و اليوم الآخر و بالقدر خير و شره من الله تعالى .

~ ~ ~

Amentu bi'l-Lahi, ve melaiketihî, ve kutubihî,
ve rusulihî, ve'l-jevmi'l-ahîrî, ve bi'l-kaderî, hajrihî ve sherr-
rihî minâ'll-Llahî teala.

~ ~ ~

*"Besoj në Zotin dhe në engjëjt e Tij dhe në librat e Tij dhe në të
dërguarit e Tij dhe në Ditën e Fundit, dhe në kader
(paracaktim); e mira dhe e keqja janë nga Allahu i
lartësuar."*

PARATHËNIE PËR BOTIMIN E DYTË

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Në emër të Allahut, të Gjithëmëshirshmit, Mëshirëplotit!

Lavdia i qoftë Allahut xh.sh., Krijuesit të botëve. Përshëndetja qoftë mbi Pejgamberin s.a.v.s., mbi familjen e tij të ndershme, mbi shokët e tij besnikë dhe mbi të gjithë pasuesit e tij deri në Ditën e Gjykimit.

Gjatë vitit 2011 shkrova një vepër me titullin *Bazat e besimit islam*¹, me qëllim që lexuesve të interesuar t'u lehtësohet të kuptuarit më të lehtë të besimit islam, sidomos të gjashtë kushteve të imanit të njohura nga maksima islame e njohur si *Amentu bi'l-lahi*. Përveç arsyeve që kam theksuar me atë rast, do të theksoj se vepra e asaj kohe ka qenë qëllimisht më e shkurtër, më pak e ngarkuar me poshtëshënime dhe aparaturë shkencore, duke shpresuar që lexuesi i mesëm t'i qaset më lehtë.

Mirëpo, disa vite më vonë, nevojat dhe rrethanat kanë ndryshuar dhe për këtë shkak vendosa ta rishkruaj këtë vepër, duke e zgjeruar tematikisht, por edhe duke ia përmirësuar cilësinë. Vepra me vëllimin që ka, me cilësinë e re dhe me argumentet e reja, ofron një freski dhe sfidë të re. Ajo tashmë nuk i drejtohet vetëm lexuesit të mesëm, por edhe lexuesit të specializuar, sidomos për nxënësit dhe studentët

¹ Bazë për shkrimin e veprës *Hyrje në bazat e besimit islam* është vepra jonë e shkruar disa vite më herët me titull: *Nexhat Ibrahim, Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012, fq. 190.

e teologjisë islame. Atyre u ofron një dije solide nga pikëpamja e synizmit të gjithëpranuar, si edhe një rrugë e trasuar mirë për një thellim edhe më serioz.

Kam bindje se vepra që gjendet para lexuesit do të depërtojë tek ai dhe do ta ndihmojë atë në gjetjen më të lehtë të rrugës së mirëfilltë islame në këtë rrëmuje idesh e rrymash, pa kundërshtime e pa ideologjizma. Vepra është e hapur ndaj çdo kritike konstruktive dhe vërejtjet eventuale në adresë të autorit, do ta begatonin autorin dhe botuesin. Ky është edhe synimi kryesor i autorit. Për çdo mangësi i kërkoj falje Allahut, sepse vetëm Atij i përket dija absolute!

E falënderoj shtëpinë botuese “Logos-A” që e botoi edhe versionin e zgjeruar të veprës. Shpresoj që synimi i autorit të arrijë deri te lexuesi me tërë sinqeritetin e shkruar.

27 Shevval 1436 h./12 gusht 2015

Prizren, Kosovë

Autori

PARATHËNIE

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Në emër të Allahut, të Gjithëmëshirshmit, Mëshirëplotit!

Falënderimi i qoftë Allahut, Zotit të botëve. Bekimi dhe paqja e Allahut qoftë mbi Pejgamberin, mbi familjen e tij të ndershme, mbi shokët e tij besnikë dhe mbi të gjithë pasuesit e tij deri në Ditën e Gjykimit.

Kohët e fundit, sidomos gjatë dhjetëvjeçarit të fundit, kur ka vërshuar një varg titujsh me karakter sektar rreth besimit dhe pikëpamjeve islame, vërehet mungesa e literaturës së mirëfilltë synite, e bazuar në literaturën klasike islame, por e shkruar në frymën dhe gjuhën bashkëkohore. Duke shkuar gjërat në vendin e tyre natyror edhe nevojat për mësimet islame bazë shtohen gjithnjë e më shumë. Si intelektualët, ashtu edhe lexuesit e zakonshëm, të shqetësuar nga interpretimet sektare, me të drejtë presin shpjegime të mirëfillta islame, të cilat bartën barrën kryesore në jetën e muslimanëve në periudhën e gjatë 14-15 shekullore dhe do ta bartin deri në Ditën e Fundit.

Nisur nga ky motiv dhe nga kjo nevojë, por nisur edhe nga porosia e ajetit kur'anor "*Lexo në emër të Krijuesit tënd i cili krijon.*" (El-Alek: 1) dhe thënies së pejgamberit Muhamed a.s.: "*Kush ecën rrugës së dijes, Allahu do t'ia lehtësojë rrugën për në xhenet. Melaqet ia shtrijnë krahët e tyre kërkuesit të dijes, të kënaqura me atë që ai punon. Për faljen e mëkatit për njeriun e ditur luten banorët e qiellit dhe të tokës, madje edhe peshqit në ujë. I dituri është më i mirë se i devotshmi, aq sa hëna është më e ndrit-*

shme se yjet. Dijetarët janë trashëgimtarë të peygamberëve të Zotit, sepse peygamberët në trashëgiminë e vet nuk kanë lënë pasuri, por shkencë. Kush e zgjedh shkencën, e ka zgjedhur atë më të mirën.” (Tirmidhiu: Kitab’ul-ilm; Ebu Davudi: Kitab’ul-ilm), erdhi deri te përgatitjet dhe hartimi i librit *“Bazat e besimit islam”*. Libri shqyrton parimet themelore të besimit islam dhe paraqet manifestimin e përpjekjeve të gjalla shpirtërore në mjedisin tonë dhe sadopak një plotësim të nevojave të shtuara për mësimet burimore islame.

Përmbajtja e librit përfshin në vetvete njoftimet thelbësore për parimet themelore të besimit islam. Ato janë gjashtë:

أمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره من الله تعالى .

“Besoj në Zotin, në engjëjt e Tij, në librat e Tij, në të dërguarit e Tij, në Ditën e Fundit dhe në kader (paracaktim); e mira dhe e keqja janë nga Allahu i lartësuar”

Në ndriçimin e horizonteve të parimeve kryesore kemi marrë në shqyrtim Kur’anin dhe hadithet e shumta, një pjesë të konsiderueshme të përvojës teorike të periudhës klasike dhe bashkëkohore të teologjisë muslimane, duke ua shtuar kontributeve të pararendësve të mi këtë libër.

Libri para së gjithash i është adresuar lexuesit të lirë, i cili ka nevojë për informacione bazë rreth shtyllave të besimit islam. Përse e themi këtë? Njeriu kur vuri re se raca e tij arriti kulmin e krijimit, e konsideroi veten të pavarur, të lirë dhe të aftë, plotësisht për të qenë zot i gjithësisë. Ky egoizëm i shtuar në faza të caktuara historike kulmoi me refuzimin e besimit ose me shtrembërim të konsiderueshëm. Edhe koha jonë karakterizohet nga jashtë me një valë sulmesh mbi fenë, fetarësinë dhe fetarët, por nga brenda me tendencë përçarjesh e çarjesh, duke e shpënë besimtarin në dilemë se nga t’ia mbajë.

Por, shpresoj se libri do të gjejë lexues të interesuar në mesin e nxënësve të medreseve, të studentëve të fakulteteve islame dhe në mesin e punëtorëve fetarë. Kjo, për më tepër, sepse libri është punuar në frymën e drejtimit të ehli-sunnetit dhe të xhematit e jo të drejtimeve e sekteve të ndryshme brenda e jashtë botës muslimane. Për faktin se libri i drejtohet lexuesit mesatar, atij pa njohuri, apo me njohuri të kufizuara. Ai nuk është ngarkuar me aparaturën e nevojshme shkencore. Janë theksuar vetëm burimet më kryesore, informacionet më relevante dhe janë cekur vetëm mendimet e autoriteteve më relevante.

Më mban shpresa se libri do të depërtojë te lexuesi dhe do ta ndihmojë atë në gjetjen më të lehtë të rrugës së mirëfilltë islame në këtë rrëmujë idesh e rrymash, pa kundërshime e pa ideologjizma. Ky është edhe synimi kryesor i autorit. Për çdo mangësi i kërkoj falje Allahut, sepse vetëm Atij i përket dija absolute!

Po e përfundoj këtë parathënie me dy ajete kur'anore:

... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ...

"...Sot ua përsosa juve fenë tuaj dhe ua plotësova dhuntinë Time ndaj jush. Jam i kënaqur që feja islame të jetë fe e juaj...". (El-Maideh: 3)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ .

"O besimtarë! – druajuni Allahut ashtu si duhet t'i druheni dhe vdisni vetëm duke qenë muslimanë!"

1 Ramadan 1432 h./1 gusht 2011

Prizren, Kosovë

Autori

PJESA E PARË

Hyrje

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

HYRJE E SHKURTËR NË SHKENCËN E AKAJDIT

1. Hyrje

Muslimanët e parë nuk janë marrë me polemika e debate të nxehta rreth çështjeve të besimit, sepse përgjigjet i merinin nga Kur'ani dhe pejgamberi Muhammed a.s. Me kalimin e kohës dhe me zgjerimin e kufijve, vërejmë fillosat e para të preokupimit me çështje të besimit, madje qysh në *periudhën e lumtur* (asr'us-seadeh), për të kaluar nëpër periudha të ndryshme, me një intensitet të ulët. Këto tema u intensifikuan sidomos në kohën e sundimit të Osmanit dhe të Aliut r.a., me temat si: cilësitë e Allahut, liria dhe joliria, pozita e mëkatarit të rëndë etj. Në këtë kohë çështjet zgjidheshin aty për aty dhe jo në mënyrë sistematike. Ndër shkollat e para dhe më aktive në periudhën e parë formative është shkolla mu'tezilite (u shfaq në shekullin I-II hixhrij/VII-VIII), shkolla tradicionaliste (shek. I-II h./VII-VIII), pastaj kemi shkollën e mesme, të matur, atë hanefite/maturidite (shek. II-III h./VIII-IX), esh'arite (shek. III h./IX) etj. Nëse në fillim shkenca e akajdit ishte preokupim i të rebeluarëve, me Imam Ebu Hanifen, Imam Maturidiun dhe Imam Esh'ariun kjo shkencë u bë digë e fuqishme brenda ehli-s-sunnetit kundrejt përçarjeve, përplasjeve dhe sulmeve kundër Islamit.

2. Përkufizimi i akajdit

Përkufizimi i akajdit është çështje e vështirë dhe komplekse, duke e marrë parasysh tërë atë trashëgimi të shkolla-

ve, apo individëve të pavarur. Megjithatë, mund të përmbledhen përkufizimet gjuhësore dhe përmbajtjesore, sipas qëllimit, apo sipas tematikës.

Tërë urtësia e përkufizimit të akaidit varet nga ajo se si do ta kuptojmë rolin dhe rëndësinë e lëndës që e studiojmë, e cila ndahet në tri grupe kryesore:

1. Akaidi – besimi;
2. Fikhu – dispozitat, aplikimi praktik; dhe
3. Ahlaku – mirësjellja morale.

Akaidi është në rendin e parë, sepse në besim bazohen të gjitha - edhe zbatimi praktik, edhe mirësjellja morale.

Përkufizimi gjuhësor: Shprehja më e shtrirë është fjala *Akaid*. Ajo është shumës i fjalës *akide*. Vjen nga folja: يَغْفِدُ - عَقَدَ - عَقْدٌ që në përkthim do të thotë: të lidhësh, të lidhësh fort, të bësh një.

Përkufizimi përmbajtjesor: Shprehja *Akaid* në aspektin terminologjik do të thotë: besim, doktrinë, mësim, dogmë, fe. Akaid do të thotë edhe: besim dhe çdo gjë që lidhet me gjashtë shtyllat e besimit (Zoti, emrat, cilësitë, melaqet, librat, pejgamberët, Dita e Gjykimit dhe caktimi i Tij). Akaidi studioi çdo gjë që është jashtë mundësisë së vrojtimit shqisor.²

Akaidi është besimi pa farë dyshimi në të gjitha ato që Allahu xh.sh. i ka shpallur nëpërmjet melekut Xhibril, shfaqur nëpërmjet maksimës së sharteve të imanit, të njohur si *Amentu bi'l-lahi*. Akaidi është doktrina në të cilën përpunohen bazat e besimit islam.

Në përgjithësi, shkenca mbi besimin islam, respektivisht shkenca e akaidit është shkencë bazë e cila kërkon nga ne kujdesin njerëzor, qoftë kur ka të bëjë me studimin, hu-

² Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam*, Shkup, 2012, fq. 193-195. Nexhat Ibrahim, *Vepra* 9, Shkup, 2009, fq. 28 dhe 134.

lumtimin e të tjerëve, apo edhe me veprimin e tyre. Kjo si-domos fiton rëndësi nëse kemi parasysh faktin se jetojmë në një mjedis ku ekzistojnë fe të ndryshme, grupime dhe ideologji të shumta dhe individë me ndikim, të cilët përpiqen që t'i orientojnë muslimanët në mashtrim.³

Meqë shpesh nuk bëhet dallimi i mjaftueshëm ndërmjet akaidit dhe kelamit, do të ofrojmë përkufizimin më të plotë, duke thënë se: *Dispozitat e besimit i quajmë parime themelore të fesë (usul'ud-din), kurse shkenca që merret me parimet e besimit quhet ilm'ul-akaid. Parimet e besimit islam janë korrekte e të sakta dhe mund të dëshmohen me dëshmi logjike. Shkenca që na mëson me të vërtetat e besimit islam, me dëshmitë e sakta logjike, quhet ilm'ul-kelam.*⁴

3. Rëndësia dhe roli i shkencës së akaidit

Shfaqja e shkencës së akaidit hasi në pranim por, edhe në dilema të individëve dhe grupeve të caktuara në mesin e dijetarëve. Një pjesë e dijetarëve tradicionalë e gjykuan këtë shkencë (akaidin, kelamin), si risi, e cila nuk ka ekzistuar në kohën e Pejgamberit a.s. Madje, cekin disa raste kur Pejgamberi a.s. i ka gjykuar muslimanët kur janë preokupuar me tema të rënda siç ishte kaderi, diskutimi (xhedel) etj.⁵

Mirëpo, edhe pse dëshirojmë ta arsyetojmë dhe ta mirëkuptojmë ngurrimin e këtyre dijetarëve, mendojmë se frika

³ Safet Durguti, *Uvod u nauku akaida*, Travnik, 1999. Këtë vepër e kam konsultuar edhe për shumë pjesë të tjera të librit në pikëpamje të organizimit dhe strukturës së librit.

⁴ Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, Shkup, 2009, fq. 47. Këtë shpjegim e ofron edhe: Hasan Kafija Prušćak, *Dženetske bašće o temeljima vjerovanja (Reedatu'džennat fi usuli'l-i'tikadat)*, Sarajevë, 2000/1421.

⁵ Rifet Šahinović, *Akaid 4*, Sarajevë, 1434 h./2013, fq. 14.

dhe refuzimi i tyre ndaj shkencës së akaidit / kelamit nuk është i qëndrueshëm, dhe as i arsyeshëm. Zhvillimet e reja në shoqërinë islame, prania e besimeve, kulturave e gjuhëve të ndryshme, e thyen monoteizmin musliman të ditëve të para dhe imponuan gjendje të re. Mosmarrja me çështjet e besimit do të thoshte braktisja e misionit pejgamberik nga Ademi a.s. e deri te Muhammedi a.s., të cilët në unitet kanë sjell dhe kanë kumtuar bazat e njëjta të besimit, por jo edhe bazat e njëjta juridike (fikhore). Gjithashtu, do të thoshte mbyllje në vetvete dhe mosprezantim të besimit islam nga Pejgamberi a.s.⁶

Ulemaja e cila e lavdëron marrjen me akaid-kelam thekson shumë ajete kur'anore, shumë hadithe të Muhammedit a.s., por edhe mendime të dijetarëve kryesorë, duke filluar nga ixhtihadi i Ebu Bekrit r.a., Omerit r.a., Osmanit r.a. dhe Aliut r.a., pastaj të Muadh ibn Xhebelit r.a. etj. Më vonë, Ibn Rushdi do ia kushtojë një vepër të tërë problemit të moskundërshtimit të fesë dhe filozofisë dhe madje përplotësimit të njëra-tjetrës.⁷

Shkenca e akaidit është bazë, sepse nuk mund të flitet për shkenca të tjera (tefsir, hadith, fikh etj.) pa dëshmuar dhe provuar ekzistencën e Zotit dhe derivatet e këtij besimi (engjëjt, librat, të dërguarit, ditën e fundit, caktimin). Imam Maturidiu rëndësinë e akaidit e shprehu kështu: *“Dituria (fikhu) mbi fenë është teuhidi, që ka më shumë rëndësi se dituritë juridike...”*.⁸ Edhe dijetari bashkëkohor, Tarik Ramadan,

⁶ Ebu'l-Hasan El-Esh'arij, *Trajtesa mbi arsyeshmërinë e ilm'ul-kelamit*, në: Nexhat Ibrahim, *Vepra 4*, Shkup, 2009, fq. 353-459 ose: <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=1888>.

⁷ Ibn Rushd, *Kitab Fasl al-Maqal (Knjiga prosudbene rasprave)*, përkthim bilingual arabisht-kroatisht, Zagreb, 2006, fq. 143 e tutje.

⁸ Imam Maturidu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 65.

mendon se *“akaidi është shkencë elite, në frymën dhe suazat e së cilës do ta shtrijnë aktivitetin edhe shkencat e tjera.”*⁹

Akaidi është themel i fesë dhe bazament i të gjitha shkencave të tjera; të gjitha shkencat e tjera islame janë të nevojshme për akaidin/ kelamin, sepse *“ai është epror ndaj shkencave të tjera nga temat që trajton, nga argumentet që përdor, si dhe nga qëllimi që ndjek.”*¹⁰

Sipas disa dijetarëve, akaidi dhe nënshkenca e tij, kelami, përcaktojnë përdorimin e filozofisë në shpjegimin dhe mbrojtjen e doktrinës religjioze. Kelami është rezultat i nevojave të brendshme të mësimit islam, e jo rezultat i ndikimeve të huaja.

Rëndësia e kësaj shkençe është thelbësore edhe në aspektin praktik: nëse besimi ynë është korrekt, edhe veprat tona do të jenë korrekte. Në të kundërtën, nëse falemi apo agjërojmë, por jemi në mosbesim, çdo gjë do të shkojë kot.

Por, paraqitjen, zhvillimin dhe formësimin e akaidit-kelamit mbi të gjitha e kanë ndihmuar sidomos disa faktorë:

- Kureshtja intelektuale dhe natyra e hapur kur'anore;
- Ideja dhe zhvillimet politike;
- Divergjencat ideore për çështje të ndryshme dhe;
- Synimi i muslimanëve të parë që ta shtrijnë Islamit përtej kufijve nacional të Gadishullit Arab;
- Kontakti dhe fërkimet e muslimanëve me popujt dhe fetë e tjera;
- Depërtimi i filozofive të lashta si ajo persiane, greke, egjiptiane e të tjera.¹¹

⁹ Tarik Ramadan, *Biti evropski musliman*, Sarajevë, 2002, fq. 313.

¹⁰ Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq. 119.

¹¹ Rifet Šahinović, po aty, fq. 17-21.

4. Periodizimi i shkencës së akaidit

Shkenca e akaidit, e cila merret me bazat e besimit të Islamit, ka kaluar nëpër faza të ndryshme të historisë, nga lindja e shkencës së akaidit, zhvillimi dhe formësimi i shkencës dhe depërtimi i saj në të gjitha poret e shoqërisë. Këto faza të zhvillimit mund të përkufizohen në disa tipologji, por formati i shkrimit nuk lejon zgjerim në këtë aspekt, prandaj do të shtrojmë një tipologji më përmblledhëse, që i përgjigjet madhësisë së shkrimit.¹²

Sipas mendimit më të pranuar ekzistojnë tri periudha kryesore të historisë së mendimit teologjik musliman:

1. *Periudha e parë*. - Kjo fazë paraqet fazën normative dhe formative të teologjisë muslimane dhe ende është sistem pararacional. Në këtë fazë teologjia muslimane nuk është zhvilluar sipas sistemeve të trashëguara metafizike dhe shkencore, por është zhvilluar sipas forcës së përjetimit dhe të jetuarit të Porosisë shpirtërore hyjnore dhe pejgamberike.

2. *Periudha e dytë*. - Kjo fazë e zhvillimit të teologjisë muslimane paraqet fizionomi të re, qëndrim më rigoroz ndaj urtësisë burimore islame. Teologjia muslimane tashmë na paraqitet si shkencë e veçantë, me të cilën fillon faza interpretuese, nga rrënja universale e së cilës do të mbijnë shumë filiza. Kjo fazë do të shënojë edhe nxitjen e takimit të fesë dhe të mendjes, por edhe të Islamit dhe të trashëgimisë së huaj. Ky zhvillim do të fillojë, por nuk do të përfundojë, për shkak të braktisjes së ixhtihadit nga ana e shumicës së dijetarëve islamë.

3. *Periudha e tretë*. - Kjo fazë e historisë së teologjisë muslimane paralajmëron kohë më të mira për mendimin

¹² Gjerësisht: Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq. 33-42.

teologjik musliman. Fillon në fund të shek. XIX dhe gjatë shek. XX për të vazhduar edhe në fillim të shek. XXI. Karakteristikë e kësaj faze është se do të ndërtojë diskurs të ri kritik ndaj mendimit teologjik, duke u hapur në mënyrë të urtë dhe largpamëse ndaj të gjitha të arritjeve pozitive që ka krijuar shpirti krijues bashkëkohor, nën rigorozitetin e kërkesave autentike të urtësisë tradicionale të Islamit. Edhe pse ka shenja pozitive, megjithatë bota muslimane dhe dije-tarët e saj janë larg kërkesave të kohës, janë larg probleme-ve të mirëfillta, sigurisht për shumë faktorë, si ai se ende i robërohen së kaluarës dhe nuk mund të ndahen lehtë, se nuk kanë guximin të dalin me platformë të re dhe se nuk mund të ballafaqohen me të huajt, të cilët qëndrojnë mbi kokat e muslimanëve si trupojë dhe sanksionojnë çdo gjë që nuk shkon në pajtim me parimet evro-perëndimore.¹³

5. Burimet e akaidit

Shkenca e akaidit është dituri origjinale islame, e cila doli si rezultat i zhvillimit të diskutimeve që kishin të bënin me Kur'anin, si rezultat i perceptimit të Islamit nga jashtë dhe brenda, në kontakt me besimet, kulturat dhe trashëgiminë botërore.

Shtrirja e Islamit në të katër anët e botës i detyroi muslimanët të mendojnë rreth vetes dhe asaj që i rrethon. Brezat e parë e ofruan përgjigjen e tyre, të njohur si ilm'ul-kelam, ilm'ut-tefsir, ilm'ul-hadith, ilm'ul-fikh etj. Dijetari musliman nga Egjipti, Ahmed F. El-Ehvani, pohon se ilm'ul-

¹³ Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq. 42-44. Bekir Topaloglu, *Hyrje në kelam*, Shkup, 2014, fq. 19 e tutje. A. Saim Kliavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 255 e tutje.

kelami është dituri burimore¹⁴, e cila bazohet në frymën e burimeve islame të Kur'anit e të hadithit dhe në burimet plotësuese të Ixhmait dhe të Kijasit etj. Kemi edhe burimet pozitive, eksperimentale, ku bëjnë pjesë *arsyeja* dhe *shqisat*.

5.1. Burimet parësore të akaidit

5.1.1. Kur'ani famëlartë

Në burimet parësore të akaidit bën pjesë Kur'ani (me tefsirin) dhe hadithi.

Kur'ani është burimi bazë dhe kryesor i akaidit islam. Ai është shpallja e Allahut, dhuruar Muhamedit a.s. për gati 23 vitet peygamberi. Pjesa kryesore e ajeteve është e natyrës së besimit. Kur'ani përbëhet prej 114 sureve e mbi 6.000 ajeteve dhe paraqet vazhdimësinë e misonit peygamberik që nga Ademi a.s. e deri te Muhamedi a.s.

Ajetet e shpallura shkruheshin sipas urdhrit të Muhamedit a.s. dhe mbaheshin mend. Ruajtja e dyfishtë e Kur'anit, nëpërmjet shkrimit dhe mbamendjes, provon se Kur'ani është përcjellë burimesh nga brezi në brez dhe mund të shërbejë për shkencën e akaidit si burim i sigurt në mënyrën më të plotë.

Te Kur'ani kemi edhe një nënburim, *tefsirin - komentimin e Kur'anit*. Muhammedi a.s. ishte mufesiri i parë, mirëpo mufesirët e mirëfilltë pas tij do të lindin më pastaj, si nevojë e perceptimit të drejtë të Kur'anit. Kur mufesiri nuk gjente shpjegim të saktë në Kur'an ose në hadithet e Muhammedit a.s., atëherë ai iu drejtohej as'habëve. Nëse edhe këtu nuk gjeni rrugëzgjidhje, atëherë i drejtoheshin pasurisë së gjuhës arabe etj. Pa plotësimin e këtyre kushteve, nuk bën të ko-

¹⁴ Ahmed Fuad El-Ehwani, *Filozofia islame*, Prizren, 2002, fq. 27

mentohet Kur'ani. Kjo rregull që vlen për tefsirin, vlen edhe për *ilm'ul-akaidin* dhe nënproduktin e saj, *ilm'ul-kelamin*.¹⁵

5.1.2. *Hadithi i Muhamedit a.s.*

Syneti, i shënuar dhe i përcjellë nëpërmjet hadithit, paraqet burimin e dytë normativ të doktrinës islame në përgjithësi dhe të akaidit islam në veçanti. Kur'ani thotë:

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ .

“E bindjuni Allahut dhe të Dërguarit, ashtu që të mëshiroheni.” (Ali Imran: 132)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ...

“O ju që besuat, përgjigjuni (thirrjes së) Allahut dhe së të Dërguarit, kur ai (i Dërguari) ju fton për atë që ju jep jetë...”. (El-Enfal: 24)

Rëndësia e hadithit për akaidin është e kategorisë së parë, sepse Muhamedi a.s. nuk i ka mësuar e këshilluar njerëzit me të vërtetat fetare në besim vetëm verbalisht, por këto mësimë i ka aplikuar dhe komentuar me ndërgjegje të lartë në të gjitha fushat e jetës, me shembull vetjak dhe me zbatim praktik.

Hadithi në shkencën e akaidit ndahet në tri grupe: *mutevatir*, *meshhur* dhe *ahad*. Në dallim prej dy kategorive të para, hadithi *ahad* në akaid nuk konsiderohet provë në çështjet e besimit. Me këtë mendim pajtohet edhe autori bashkëkohor egjiptian Muhamed El-Gazaliu (vd. 1996), i cili thotë: “Transmetimet *ahad* nuk e kanë të drejtën e kundërshtimit të gjërave nga Kur'ani dhe syneti i të dërguarit të Tij, ose t'i vënë të vërtetat e fesë nën dyshim dhe akuzë.”¹⁶

¹⁵ Nexhat Ibrahim, *Vepra* 3, fq. 79-81, 73-79.

¹⁶ Nexhat Ibrahim, *Vepra* 3, fq. 79-81; Muhammed El-Gazali, *Pesë temat e arta të Kur'anit*, Shkup, 2009.

5.2. *Burimet dytësore të akaidit*

Ndër burimet dytësore të akaidit islam janë edhe arsy-eja dhe shqisat, të cilat në filozofi dhe shkencat eksperimentale janë burime thelbësore. Këto burime janë dytësore dhe nuk mund të shërbejnë si burime të drejtpërdrejta për përcaktimin e parimeve islame dhe të bazave të besimit islam. Këto të dhëna janë më tepër material ndihmës, për shpjegimin e bazave, për komentimin dhe vërtetimin e tyre.

5.2.1. *Ixhmai*

Ixhmai (konsensusi), bën pjesë në burimet dytësore, plotësuese të akaidit-kelamit islam. Ai është mënyrë komentimi dhe plotësimi të zbrazëtirave në marrjen e një vendimi. Ixhmai paraqet vendimin unik të të gjithë dijetarëve autoritar të një epoke për ndonjë çështje të caktuar. Ai paraqet një lloj kuvendi, forumi, për komentimin autoritar të parimeve dhe normave fetare. Rëndësia e tij qëndron në faktin se ai, si metodë elastike dhe demokratike, mundëson plotësimin e vazhdueshëm të sistemit të besimit, moral dhe juridik. Ixhmai në akaid-kelam ndihmon në gjetjen e shpjegimeve dhe interpretimeve më të drejta, e jo në nxjerrjen e një akti normativ.¹⁷

5.2.2. *Kijasi*

Kijasi (analogjia), gjithashtu bën pjesë në burimet dytësore të akaidit-kelamit islam. Kijasi gjykimin e paraqet në bazë të analogjisë së parimit të dhënë në Kur'an, në sunnet dhe në ixhma', që një rast i ri të përfsihet me parimin e njëjtë, ose është i ngjashëm me atë shembull për shkak të karakteristikës së përgjithshme thelbësore, të quajtur *shkak*

¹⁷ Hassan Mahmud Esh-Shafi, *El-Med'halu ila diraseti ilm'il-kelam*, botimi II, Kajro, 1991/1411, fq. 149-171.

(el-il-le). Kijasi në akaid-kelam ka filluar të hyjë kryesisht me Imam El-Gazaliun dhe paraqet kthesë në këtë shkencë. Edhe kijasi në çështjet të besimit nuk ka rol normativ, por interpretues, sqarues dhe shpjegues.

5.3. Burimet suplementare të akaidit

Akaidi, krahas burimeve parësore dhe dytësore, ka edhe burimet suplementare, të cilat ne i njohim me emrat *arsye* dhe *shqisa*. Është e qartë se arsyeja dhe shqisat nuk shërbejnë si burime të drejtpërdrejta për përcaktimin e parimeve dhe ritualeve fetare, por si materiale anësore për shpjegimin e parimeve si dhe vërtetimin e tyre edhe nga ana racionale. Imam El-Maturidiu i ka dhënë rëndësi këtij burimi.

Kur'ani është mbi arsyen dhe arsyeja nuk mund të dominojë zemrën dhe frymën (ruh), as nuk mund ta zëvendësojë ndërgjegjen dhe ndjenjat, as nuk mund të japë mendimin përfundimtar për çështjet eskatologjike (të gajbit), por arsyeja është instrument i përfaqësimit në Tokë.

Ekulibri mes burimeve parësore, dytësore dhe suplementare është ruajtur gjatë kohës pejgamberike dhe pjesërisht gjatë kohës sahabike, duke u zbehur gjithnjë e më shumë nëpër histori.¹⁸

6. Emërtimet e shkencës së akaidit-kelamit

Çështja e emërimit të akaidit është pak e ngatërruar, si rezultat i shkollave, apo sekteve të ndryshme akaidologjike, por megjithatë gjatë historisë emërtimet kryesore janë profilizuar dhe kanë krijuar emrin dhe traditën e tyre. Ndër emërtimet e para është:

¹⁸ Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq. 82-84 dhe 84-86.

- *El-Fikh'ul-ekber* (Fikhu më i madh) është emërtim shumë i vjetër dhe buron nga Imam Ebu Hanife, sepse ai e emërtoi veprën e tij të akaidit islam me titullin *El-Fikh'ul-ekber*. *El-Fikh* është emërtim kur'anor ndërsa *el-ekber* është epërsia e kësaj shkence ndaj aspektit praktik të sheriatit, sepse në kohën e tij shkencat ende nuk ishin të specifikuara sa duhet, prandaj i ka specifikuar në këtë mënyrë. Njëkohësisht, ky term mbulon edhe gjithëpërfshirjen e Imam Ebu Hanifes në metoda hulumtimi e meditimi, sepse ai krahas teksteve (en-nusus), angazhon edhe arsyen si mjet i të kuptuarit dhe të interpretuarit të Islamit dhe jetës në përgjithësi. Disa thonë se veçoria vijuese e tij është kalimi nga rruga selefite në atë kelamiste.

- *Ilmu usul'id-din* (Dituria mbi parimet e fesë) është emërtim i hershëm. E gjejmë tek El-Esh'ariu në veprën *El-Ibaneh*. E përdorin edhe akaidologë të tjerë. Merret me parimet bazë të fesë. Disa thonë se është edhe sinonim i termit *akaid*. Kemi dy qasje kryesore të kësaj fushe: metoda selefiste dhe kelamiste. Pezdeviu, maturidisti i njohur, veprën e tij e quan *Usul'ud-din*, por kështu e quan edhe El-Bagdadiu, Es-Samarkandiu etj.

- *Ilm'ut-tevhid* ose *Ilm'ut-tevhid ve's-sifat* (Dituria mbi njësinë, ose dituria mbi njësinë dhe cilësitë). Këtë emër e ka marrë sigurisht për shkak të rëndësisë së mësimin mbi njësinë dhe unitetin e Zotit dhe mbi cilësitë e Tij. Disa thonë se kjo metodë është selefiste. Në fillim kjo metodë nuk llogohej nga Njeshmëria dhe atributet e Allahut, por më vonë ky term e rriti spektrin e interesimit (nubuveti, ahireti etj.). Përkundër zgjerimit të interesimit, megjithatë u quajt edhe më tutje si tevhid, por që nënkuptonte shkencën e kelamit. Këtë emërtim e përdorë Imami esh'arit Taftazaniu në veprën *Sherh Akaid en-nesefijeh* (Komenti i Akaidit të Nesefiut).

- *Ilm'un-nadhar ve'l-istidlal* (Dituria mbi vështtrimin dhe arsyetimin) është emërtim i shpeshtë në veprat e kelamit, apo të kapituve të caktuar. Ajo merret sidomos me provat dhe metodologjinë e kësaj shkence. Më vonë është përdorë edhe si emërtim i shkencës.

- *Ilm'ul-kelam* (Dituria mbi të folurit) është shprehje e vjetër, mbase nga rasti i vasal ibn Atait dhe Hasan El-Basriun. Me daljen në skenë të Matiridiut dhe Esh'ariut ky term disi klandestin u fut brenda kornizave zyrtare të pranueshme të muslimanëve. Sipas të gjitha analizave, është emërtimi më i qëndrueshëm. Merret me çështjen e Qenies së Allahut dhe Sifateve (Dhatull-llah dhe sifatihi), me botën e gajbit, çështjen e kaderit, shpalljes, ringjalljes, raportet njeri-Zot etj. Mendohet se përdorimi intensiv i kësaj shkence me këtë shprehje (ilm'ul-kelam) është rezultat i aftësimit të njeriut të udhëheq debate e diskutime, gjithashtu kelami ishte në akaid ajo çka ishte logjika në filozofi, pastaj objekti kryesor i studimeve akaidologjike është kelam'ull-llah (të folurit e Zotit). Këto janë disa nga arsyetimet lidhur me këtë shprehje. E gjejmë edhe te Farabiu.¹⁹

- *Ilm'ul-akaid* (Dituria mbi bindjet) është ndër emërtimet më të përdorura në ligjërimin e shkruar dhe verbal (të folur). Është përkufizim i përgjithshëm dhe përfshin edhe metodën selefite edhe kelamiste. Ky emërtim rrjedh nga shekulli IV/X dhe e përdorin dijetarët e mëdhenj si Tahaviu (Akaid'ut-Tahavijeh), Nesefiu (Akaid'un-Nesefijeh), Gazaliu (El-Kavaid'ul-akaid) etj. Kjo shprehje sidomos ka përdorim në botën hanefite-maturidite. Kryesisht nënkupton disiplinin shkencore që merret me dispozitat besimore dhe teorike e jo me ato praktike të fesë islame. Ka mendime

¹⁹ Shih: Al-Farabi, *Knjiga o slovima (Kitab'ul-huruf)*, Zagreb, 1999, fq. 186-187.

edhe termat akaid dhe kelam janë një e njëjta gjë, por një studim më i hollësishëm megjithatë do të tregojë se *akaid* dhe *kelam* kanë dallim mes tyre. Edhe pse subjekti i studimit është i njëjtë, akaidi është shkenca e subjekteve, kurse kelami është metodologjia e studimit të këtyre subjekteve.²⁰ Kohët e fundit, sidomos nga pasuesit e vehabizmit, po imponohet përdorimi i shprehjes *akide* (njëjësi i fjalës akaid), e cila determinon njëkuptimësi, që është konform bindjes jo-medhhebeste. Është e qartë se rrugët për ta njohur Islamin janë të shumta dhe se shprehja *akaid* është më e drejtë dhe më e pranueshme.

Kemi gjithashtu edhe disa emërtime në përdorim, si: *Evsaf'ud-din*, *Ilm'ul-hakaik*, *Ilm'ul-ibtidai ve'l-intihai* etj.²¹

7. Ehlu's-sunneti ve'l-xhema'ati

Ne besimtarët e trojeve shqiptare, por edhe të Ballkanit në akaid-besim i përkasim pasuesve të synetit dhe komunitetit (*ehl'us-sunneh ve'l-xhema'ah*). Pjesëtarë të këtij drejtimi janë ata që pasojnë rrugën e Pejgamberit a.s. (Kur'anin dhe sunnetin), duke mos iu dhënë prioritet gjërave të tjera në çështjet e besimit dhe në çështjet e dispozitave fetare.

Quhen *ehlu's-sunnet* (pasues të synetit), për shkak se e ndjekin synetin e Muhamedit a.s. dhe quhen *xhema'at*, sepse përbejnë shumicën në komunitetin (bashkësinë) e muslimanëve.

Në *ehlu's-sunnet ve'l-xhema'at* bëjnë pjesë pasuesit e katër medhhebeve të gjithëpranuara (*hanefij/maturidij, shafijj/-*

²⁰ Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq.

²¹ Shih gjerësisht: Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, po aty, fq. 87-94. Shih: Rifet Šahinović, *Akaid 4*, po aty, fq. 9-11. Bekir Topaloglu, *Hyrje në kelam*, po aty, fq. 41-44. A. Saim Kılavuz, po aty, fq. 243-247. Ahmed Smajlović, *Akaid – definicija, uzroci nastanka i discipline*, në: Nedžad Grabus, *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005, fq. 13 e tutje.

esh'arij, malikij, hanbelij). Mirëpo, themeluesit dhe përfaqësuesit kryesorë të ehlu's-sunnet ve'l-xhema'atit janë Imam Maturidiu (vd. 238-333 h.) dhe Imam Esh'ariu (vd. 260-324 h.).²²

Marrë në përgjithësi, ehlu's-sunnet ve'l-xhema'atin e përbëjnë ehl'ul-hadithët (tradicionalistët, grupi më rigoroz), ehl'ul-nadhar el-ilmijj (maturidijtë dhe esh'arijtë) dhe ehl'ul-keshfi ve'l-vixhdan (sufistët).²³

Duke marrë parasysh se diskutimet dhe polemikat për pikëpamjet e ndryshme të besimit kanë shkaktuar zhvillimin e kësaj shkence, në pamundësi që të përhapemi me interpretimet e shumta, ne do të kufizohemi vetëm brenda shumicës, ehl'us-sunnet ve'l-xhematit, sidomos të medhhebit hanefij-maturidij si shumicë dërrmuese e muslimanëve, duke u bazuar sidomos në mendimet e imamëve kompetentë.

Veprat më të rëndësishme nga fusha e akaidit janë: *El-Fikh'ul-ekber* nga Imam Ebu Hanife²⁴, *Kitab'ut-tevhid* nga Imam El-Maturidiu²⁵, *Akaid'ut-tahavijjeh* nga Imam Taha-viu²⁶ dhe *Kitab'ul-lum'a* nga Imam El-Esh'ariu²⁷ etj.

8. Perspektiva e shkencës së akaidit

Shkenca e akaidit përkatësisht teologjia muslimane gjendet para një çasti vendimtar sepse: i duhet jo vetëm të zhvillojë një analizë të qartë mbi përmbajtjen e burimeve

²² Kemaluddin Ahmed El-Bejadij, *Isharat'ul-meram min ibarat'il-imam*, Kajro, 1949/1368 h., vazhdim i fusnotës 1 në fq. 298.

²³ Kemaluddin Ahmed El-Bejadij, po aty. (Gjerësisht për ehl'us-sunnetin dhe xhematin shih: Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2008 fq. 39-47).

²⁴ Imam Ebu Hanifeh, *Fikh'ul-ekber*, Përkthim me komentim, Zëri Islam, Prizren, 2003.

²⁵ Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, përkthim, bilingual arabisht-shqip, Logos-A, Shkup, 2015.

²⁶ Vehbi Sulejman Gavoçi, *Nyja e besimit sipas Imam Tahaviut*, Logos-A, Shkup, 2015.

²⁷ Imam El-Esh'arij, *Kitab'ul-lum'a*, përkthim bilingual arabisht-boshnjakisht, Sara-jevë, 2001/1421.

tradicionale islame dhe të hap shtigje të reja për të ardhmen, por edhe të inkorporojë mekanizma të rinj në përcjelljen e përmbajtjes bazë të fesë dhe të ofrojë vizione të reja kreative, të cilat në kohën e duhur do të zbulojnë forma të reja mendimi dhe leximi për zemrat e përgjumura dhe mendjet e errësuar të shekullaristëve bashkëkohorë. Për fatin e mendimit bashkëkohor teologjik kanë ndikuar sidomos tre faktorë vendimtar:

- *Teologjia e bazuar në fe*: Feja është natyra bazë e njeriut, kurse teologjia duhet të zë fill në fe. Teologjia është përgjigjja e njeriut ndaj të folurit të Zotit.

- *Teologjia para sfidave të kohës*: Teologjia duhet të jetë e hapur për botën e njeriut bashkëkohor dhe seriozisht t'i qaset shqyrtimit kritik të të gjitha përvojave që sot shpirti njerëzor i realizon në vetëzhvillimin e tij.

- *Teologjia si vizion krijues për të ardhmen*: Teologjia duhet të jetë e vetëdijshme para detyrave të saj burimore. Ajo duhet të ofrojë pamje të re të Urtisë hyjnore, nëpërmjet së cilës edhe vetë Fryma hyjnore bëhet e pranishme në fjalët dhe veprat e botës dhe të ofrojë vizion të qartë dhe përgjigje krijuese ndaj kërkesave gjithnjë në rritje të njeriut bashkëkohor.²⁸

9. Literatura

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014
2. Ahmed Fuad El-Ehwani, *Filozofia islame*, Prizren, 2002
3. Ahmed Smajlović, *Akaid – definicija, uzroci nastanka i discipline*, në: Nedžad Grabus, *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005.
4. Al-Farabi, *Knjiga o slovima (Kitab'ul-huruf)*, Zagreb, 1999.
5. Bekir Topaloglu, *Hyrje në kelam*, Shkup, 2014.

²⁸ Rešid Hafizović, *O načelima islamske vjere*, Zenicë, 1996, fq. 243-244. Nexhat Ibrahim, *Vepra 3*, Shkup, 2009, fq. 127-129.

6. Ebu'l-Hasan El-Esh'arij, *Trajtesa mbi arsyeshmërinë e ilm'ul-kelamit*, në: Nexhat Ibrahim, *Vepra 4*, Shkup, 2009.
7. Hasan Kafija Prusćak, *Dženetske bašće o temeljima vjerovanja* (Revdatu'džennat fi usuli'l-i'tikadat), Sarajevë, 2000/1421.
8. Hassan Mahmud Esh-Shafi, *El-Med'halu ila diraseti ilm'il-kelam*, botimi II, Kajro, 1991/1411.
9. <http://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=1888>.
10. Ibn Rushd, *Kitab Fasl al-Maqal* (*Knjiga prosudbene rasprave*), përkthim bilingual arabisht-kroatisht, Zagreb, 2006.
11. Imam Ebu Hanifeh, *Fikh'ul-ekber*, Përkthim me komentim, Zëri Islam, Prizren, 2003.
12. Imam El-Esh'arij, *Kitab'ul-lum'a*, përkthim bilingual arabisht-boshnjakisht, Sarajevë, 2001/1421.
13. Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, përkthim bilingual arabisht-shqip, Logos-A, Shkup, në proces botimi.
14. Imam Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003.
15. Kemaluddin Ahmed El-Bejadij, *Isharat'ul-meram min ibarat'il-imam*, Kajro, 1949/1368 h.
16. Muhammed El-Gazali, *Pesë temat e arta të Kur'anit*, Shkup, 2009.
17. Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam*, Shkup, 2012.
18. Nexhat Ibrahim, *Vepra 3, 4, 9*, Shkup, 2009.
19. Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2008.
20. Rešid Hafizović, *O načelima islamske vjere*, Zenicë, 1996.
21. Rifet Šahinović, *Akaid 4*, Sarajevë, 1434 h./2013.
22. Safet Durguti, *Uvod u nauku akaida*, Travnik, 1999.
23. Tarik Ramadan, *Biti evropski musliman*, Sarajevë, 2002.
24. Vehbi Sulejman Gavoçi, *Nyja e besimit sipas Imam Tahaviut*, Logos-A, Shkup, 2015.

PJESA E DYTË

Gjashtë të vërtetat e besimit islam

I. BESIMI TEK ALLAHU XH.SH.

أمنت بالله

1. Hyrje

Në botën tonë të fenomenale (alem'ush-shehadeh) jetojnë gjallesa të panumërta, kurse njeriu është kreu i këtyre krijesave, qenia më e përkryer, përfaqësuesi i Allahut në tokë, qenia e vetme e vetëdijshme dhe përgjegjëse para Krijuesit absolut. Ai është i zoti i mendjes, madje kureshtar për të mësuar çdo gjë të re deri në fundin e botës. Kjo natyrë burimore e njeriut quhet *fitre*, fitret'ul-llah (natyrë e dhënë nga Allahu). Rrjedhim i kësaj natyre është *besimi* në Krijuesin e fuqiplotë, i cili është tipari kryesor i njeriut, tipar immanent i natyrës së tij deri në fund. Ky besim është i lindur te njerëzit, i ngulitur në natyrën dhe në karakterin e njeriut që nga lindja, jo i fituar më vonë dhe i formësuar në bazë të ambientit, kohës, apo hapësirës ku ai jeton.

Besim do të thotë të besosh diçka përkatësisht “ta quash të qenë e ta vërtetosh atë”, gjithashtu “t’u besosh fjalëve të dikujt dhe t’i quash të qena, të drejta, të vërteta e t’i vërtetosh ato, t’i pranosh në mënyrë të vetëdijshme e me ndërgjegje të plotë.” Në aspektin e ngushtë islam, besim quhet “bindja e plotë në vërtetësinë e konkluzioneve dhe urdhrave të formës së prerë të sjella nga hazreti Muhammedi a.s. prej Allahut të lartë dhe vërtetimi i tyre, pranimi pa lëkundje i fjalëve të tij, bindja me zemër në vërtetësinë dhe drejtësinë e tyre.”²⁹

²⁹ Sipas: Grup autorësh, *Besimi, I-II (Akaidi)*, Stamboll, 2003, fq. 14.

2. Besimi në Zotin Një dhe të Vetëm

Besimi (الإيمان - imani) në Allahun xh.sh. është kushti i parë i besimit islam dhe përbën thelbin e fesë. *Besim* do të thotë bindje e fuqishme se Allahu xh.sh. është Zoti Një dhe i Vetëm, Sundues dhe Krijues i çdo gjëje. Besimi tek Allahu xh.sh. si Një dhe i Vetëm domethënë t'ia drejtojmë Atij të gjitha adhurimet tona, të besojmë se Allahu ka emrat e vet të bukur dhe atributet e përkryera dhe të besojmë se Ai është larg mangësive dhe të metave që janë karakteristika të krijesave e edhe të vetë njeriut.

Besimi në Allahun xh.sh. është baza e parë dhe theme-lore e besimit në përgjithësi, sepse ekzistenca dhe uniteti i Allahut është bërë fundament (bazë) dhe të gjitha bazat e tjera mbështeten mbi besimin në Allahun xh.sh.

Këtë çështje Allahu xh.sh. në Kur'an e shtron kështu:

أَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ . كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ . وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا . غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ .

"Pejgamberi beson në atë çka i shpallet nga Zoti i tij, edhe besimtarët: secili i beson Allahut, edhe engjëjve të tij, edhe librave të tij, edhe pejgamberëve të tij. Ne nuk dallojmë asnjë nga pejgamberët e tij. Dhe thanë: Dëgjuam dhe iu bindëm; Na fal, o Zoti ynë; Te Ti do të kthehemi." (El-Bekare, 285)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ . وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا .

"O besimtarë, besojini Allahut dhe të dërguarit të Tij, edhe Librit të cilin Ai ia shpall Pejgamberit të Tij, edhe Librit që e shpalli më parë. Kurse ai që mohon Allahun, engjëjt e Tij, të dër-

guarit e Tij, librat e Tij dhe botën tjetër, ai ka humbur shumë keq." (En-Nisa', 136)

Muhammedi a.s. nëpërmjet një hadithi të gjatë na shpjegon gjerë e gjatë çështjen e besimit:

عن عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ لَا يَرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ وَلَا يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتَحَجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَدَقْتَ قَالَ فَعَجَبْنَا لَهُ بِسَأَلِهِ وَيُصَدِّقُهُ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ قَالَ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ قَالَ صَدَقْتَ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ .

"Transmetohet nga Umeri (radijall-llahu anhu), i cili ka thënë:

"Një ditë ishim duke ndenjur tek i Dërguari i Allahut s.a.v.s., kur u duk një njeri me rroba shumë të bardha dhe flokë shumë të zeza. Në të nuk hetohej shenja e udhëtimit dhe askush prej nesh nuk e njohëm. U ul pranë të Dërguarit s.a.v.s., duke i mbështetur gjunjët e veta në gjunjët e tij, i vendosi duart e veta në kofshën e tij dhe tha: "O Muhammed, më trego ç'është Islami?" I Dërguari s.a.v.s. tha: "Islami është të dëshmosh që nuk ka zot tjetër përveç Allahut dhe se Muhamedi është i dërguar i Zotit; ta kryesh namazin, ta ndash zekatin, të agjërosh Ramazanin, të vizitosh Qabenë nëse ke mundësi ta bësh këtë!" Ai tha: "Të vërtetën e the." Ne u çuditëm: Po e pyet dhe po ia vërteton?! Ai tha: "Më trego, ç'është imani?" (Pejgamberi) tha: "Të besosh Zotin, engjëjt e Tij, librat e Tij, të dërguarit e Tij, ditën e Fundit dhe të

besosh në caktimin e Tij të së mirës dhe të së keqes." Tha: "Të vërtetën e the". Tha: "Më trego, ç'është ihsani?" (Pejgamberi) tha: *Ta adhurosh Allahun, sikur e sheh Atë, sepse edhe pse ti nuk e sheh Atë, Ai vërtet që të sheh ty...*"³⁰

Në këtë hadith theksohen disa shkallë:

E para: *Islami* është shkalla e parë. Këtë shprehje Pejgamberi a.s. e ka përdorur për veprat dhe fjalët e dukshme e këto janë: shehadeti, kryerja e namazit, dhënia e zekatit, agjërimi i Ramazanit dhe kryerja e Haxhit.

E dyta: *Imani* është shkalla e dytë. Këtë shprehje Pejgamberi a.s. e ka përdorur për besimin tek Allahu, melekët e Tij, librat e Tij, të dërguarit e Tij, Ditën e Fundit dhe përcaktimin e së mirës dhe së keqes.

E treta: *Ihsani* është shkalla e tretë. Këtë shprehje Pejgamberi a.s. e ka përdorur për zbukurimin e lashtësisë, duke bërë ibadet dhe të brendisë, me sinqeritet (ihlas) të plotë.³¹

Të gjitha këto shkallë së bashku përbëjnë fenë universale, të cilën Allahu xh.sh. e ka dërguar nëpërmjet Pejgamberit a.s., që madje është e qartë edhe nga hadithi i cekur më lartë.

3. Karakteristikat e besimit të mirëfilltë në Zot

Besimi i mirëfilltë i bazuar në teuhid (monoteizëm) ka disa tipare të cilat nuk i ka ndryshuar që prej Ademit a.s. e deri te Muhammedi a.s. Besimi nuk ndryshon, siç ndryshojnë dispozitat, prandaj Islami është i lashtë sa edhe vetë njeriu dhe do të përfundojë me përfundimin e botës ekzistenciale.

Tipar karakteristik për besimin islam është qartësia dhe kuptueshmëria e çdo çështjeje, si në strukturën e besimit,

³⁰ Imam Nevevi, *Rijadus-salihin (Kopshti i të devotshmëve)*, hadithi nr. 60, Shkup, 2013, fq. 75.

³¹ Abdul Medžid Aziz Ez-Zindani, *Jednoća Stvoritelja*, Sarajevë, 1998, fq. 333-335.

ashtu edhe në çështjet individuale. Nuk ka dualizëm, as trinitet, as ndonjë paqartësi tjetër në besim.

Besimi islam është i qëndrueshëm, jo i luhatshëm dhe i ndryshueshëm. Kreu fetar, apo kongreset e ndryshme fetare nuk mund të ndryshojnë, shtojnë, pakësojnë parime, apo rituale fetare, siç ndodh në fetë e tjera.

Tipar i besimit është argumentimi me prova të prera, e jo me spekulime abstrakte. Nuk i ngjason besimit të verbër, emocional, dogmatik, por kërkon meditim, mësim dhe sjellje të provave (*"Sillni provat tuaja po qe se jeni të drejtë"* – El-Bekare, 111) nga gjithësia, njeriu, bota e dukshme etj.

Tipari vijues qëndron në monoteizëm rigoroz, i cili nuk pranon autoritete të tjera përveç Allahut, nuk i lë hapësirë mendjes dhe emocioneve në çështjet metafizike, mohon mundësinë e inkarnimit (mishërimit) të shpirtit, nga njeriu në bimë, kafshë, apo krijesa të tjera deri në pastrimin përfundimtar të tij. Islami është rrugë e mesme, duke mos pranuar abstragimin grek në mohimin e attributeve të Zotit dhe gjithashtu duke mos pranuar përngjasimin (teshbih) dhe antropomorfizmin (texhsim) hebre e kristian (*"Asnjë send nuk është si Ai. Ai është dëgjuesi, shikuesi"*—Esh-Shura, 11). Besimi islam ndjek rrugën e mesme edhe në çështjen e pejgambereve, duke mos e ngritur asnjë prej tyre në hyjni, por as duke mos e fajësuar ndonjë prej tyre për poshtërsi e amoralitet. Pejgamberët janë me prejardhje nga njerëzit, por të përzgjedhur, të mbrojtur dhe shembull, model për njerëzimin.³²

4. Besimi në Zot gjatë historisë

Nëse i hedhim një shikim historisë, nuk do të gjejmë ndonjë popull jobesimtar. Çdo popull, apo bashkësi ka be-

³² Sipas: A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 22.

suar, qoftë edhe në mënyrë të shtrembët e primitive. Studimet më të fundit të feve krahasuese tregojnë se edhe në periudhat e hershme ka ekzistuar feja e mirëfilltë, monoteizmi dhe se politeizmi paraqet vetëm një shtrembërim të fesë së vërtetë. Edhe Kur'ani, sikurse edhe mesazhet e tjera hyjnore, flet për çështjen e dërgimit të të dërguarve në çdo etapë historike dhe te çdo popull:

... وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ .

"... e nuk ka pasur asnjë popull që të mos i ketë ardhur paralajmërues." (Fatir: 24)

Edhe pse Allahu nuk e ka lënë kurrë pa drejtues botën, të cilët ndihmuan që njeriu t'i përshtatet udhëzimit të vërtetë, megjithatë, me kalimin e kohës, për një varg shkaqesh ky komunitet ra në mosmarrëveshje e në kundërshtim me njëri-tjetrin. Këto dy pole kanë ekzistuar dhe do të ekzistojnë. Ka disa faktorë për këtë devijim:

- Njeriu në parim është i krijuar me predispozitën për t'i kuptuar të vërtetat e fesë, por nga shkaku i vrojtimit dhe meditimit sipërfaqësor, disa herë është lëkundur në bindjet e tij, duke mohuar Krijuesin suprem.

- Njeriu është genie racionale, por herë-herë ai shndërrohet në genie imituese, duke trashëguar jo vetëm pasuri në materiale nga e kaluara, por edhe bindjet e mjedisit. Kështu kemi lajthitje, që manifestohet me mohimin e udhëzuesve të Allahut.

- Një grup njerëzish me karakter kushtëzues mohojnë Krijuesin, duke pohuar se nuk ekziston bota transcendentale (e përtejme), se çdo gjë duhet t'u nënshtrohet kritereve "shkencore". Ata mohojnë Krijuesin, por nuk arsyetojnë asgjë, përveç kryeneçësisë së tyre. Ata në vend që arsyen ta përdorin për të medituar dhe për të gjetur të vërtetën, bëjnë

të kundërtën, e mbyllin kapacitetin e arsyes për të medituar dhe në mungesë të një udhëheqësi mes tyre, ata përpiqen ta “krijojnë” një të tillë, nga krijesat dhe materia.³³ Kur’ani këta i përshkruan si vijon:

... وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ . إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ .

“E, ata që pos Allahut adhurojnë idhujt, shkojnë vetëm pas hamendjeve dhe vetëm gënjejnë.” (Junus, 66)

... إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ ...

“... Ata ndjekin vetëm hamendjen dhe atë që janë të prirë ...”.

(En-Nexhm, 23)

Emri i qenies së lartë e të domosdoshme në gjuhën arabe është *Allah*, të cilin dijetarët e përkufizojnë si “*Qenie të lartë me ekzistencë të domosdoshme, që është i denjë për të gjitha lavdërimet.*” Allahu është i domosdoshëm, sepse mosekzistenca e Tij nuk mund të imagjinohet. Ai është krijues dhe drejtues i gjithësisë, ndërsa cilësitë që Ai ka, shprehin përsosmëri dhe transcendencë.³⁴

5. Dëshmitë e besimit tek Allahu xh.sh.

Besimi tek Allahu *një* dhe *i vetëm* është detyrim (farz) për çdo njeri që është i shëndoshë mendërisht dhe që ka arritur moshën madhore. Sipas dijetarëve më të mëdhenj të ehli-s-sunnetit, Imam Ebu Hanifes dhe Imam El-Maturidit, të gjithë njerëzit janë të detyruar ta gjejnë ekzistencën

³³ Grup autorësh, *Udhërrëfyesi i një myslimani*, Tiranë, 2008, fq. 45-53. (Më tej: Udhërrëfyesi)

³⁴ Është e rrugës të lexohet: Mustafa Mahmud, *Allahu xh. sh.*, Prizren, 2000 ose: Nexhat Ibrahim, *Islami, vlerë universale*, Shkup, 2012, fq. 37-62.

dhe njësinë e Allahut edhe në sajë të mendjes. Besimi është i bashkëlindur me njeriun, andaj edhe po të ndikohet njeriu nga mjedisi, ai duhet ta besojë Atë. Është e natyrshme që në çdo shoqëri të gjenden njerëz që për shkaqe të ndryshme të mohojnë Krijuesin, apo të dyshojnë në ekzistencën e Tij. Për këtë arsye, ka rëndësi argumentimi i ekzistencës së Zotit me disa mënyra:

5.1. Argumenti racional

Meqë besimi tek Allahu është kongjenital, pra i lindur dhe i pamënjanueshëm, argumentet duhet kërkuar brenda njeriut dhe krijesave të tjera dhe jo jashtë tyre. Këto argumente nevojiten vetëm për ta nxitur, për ta ngacmuar njeriun, për ta zhvilluar informacionin për vetveten e tij dhe në vetëdijen e tij. Njeriu është i krijuar, kështu që mund ta kuptojë ekzistencën e Zotit, vetëm duke parë gjërat brenda dhe jashtë botës së vet, të cilat e vërtetojnë ekzistencën e Zotit. Sidomos krijimi njeriut në vetvete, është një argument i hapur i ekzistencës së Zotit:

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ . وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَابَّةٍ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ . وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ .

“Në qiej dhe në tokë, me të vërtetë, ka argumente për besimtarët. Edhe te krijimi juaj dhe çka ka shpërndarë nga shtazët ka argumente për njerëzit që janë të bindur. Edhe në ndërrimin e ditës dhe të natës dhe çka lëshon Allahu nga qielli prej furnizimeve që me anë të tij e ngjall tokën, pasi të ketë vdekur, si dhe ndërrimi i erërave, janë argumente për njerëzit e mençur.” (El-Xhathije: 3-5)

سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ ...

"Ne do t'ua tregojmë atyre ajetet tona në horizonte dhe në vetveten e tyre, që ta kuptojnë qartë se Ai është i Vërtetë." (Fussilet, 53)

Siç gjendet në mendjen e njeriut koncepti për kërkimin e Krijuesit, ashtu edhe në shpirtin e njeriut ekziston ndjenja e ekzistencës së Krijuesit absolut. Kur'ani dhe Hadithi këtë e quajnë si *fitre* (fitret'ull-llah). Kureshtja njerëzore kërkon në vazhdimësi me synim që ta gjejë të Mbinatyrshmin. Këtë na e dëshmon edhe historia, e cila pohon se çdo popull ka bindjen se ekziston Krijuesi. Madje, edhe grupet më të skajshme ateiste, në rast fatkeqësie, kërkojnë ndihmë dhe drejtohen për ndihmë, edhe pse konceptet e tyre për Zotin janë negative, apo skajshmërisht të deformuara.³⁵

5.2. Argumenti kozmologjik

Argumenti kozmologjik është argumenti më i trajtuar, sepse ka të bëjë me çështjen që çdo gjë në gjithësi është e ndodhur dhe është në ndryshim të vazhdueshëm. Nuk ishte, por ndodhi më vonë. Diçka krijohet dhe diçka zhduket. Bimët, kafshët, njerëzit vazhdimisht ndryshojnë. Ndryshe nga ky ligj nuk mund të ndodh gjë, sepse kështu funksionon kjo gjithësi që nga fillimi i saj. Duke marrë parasysh se askush nuk mund të jetë krijues i vetvetes, çdo gjë ka Krijuesin e saj. Çdo njeri i mençur e pranon ekzistencën e një fuqie krijuese, mbinatyrore. Pasi që gjithësia është e ndodhur dhe ka një fillim, atëherë po aq është e mundur edhe që kjo gjithësi të jetë, ose të mos jetë. Është e pamundur që të mendohet se krijuesi i të ndodhurës të jetë vetë i ndodhur, sepse në këtë mënyrë shkaqet dhe pasojat do të vazhdonin deri

³⁵ Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit islam*, Prishtinë, 2002, fq. 54...; Më tej: Bazat e besimit.

në pafundësi, ndërsa kjo gjë është absurde për mendjen e shëndoshë.³⁶

أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا .

"A nuk e mban mend njeriu se ne e kemi krijuar atë, kur ende nuk ishte asgjë!" (Merjem, 67)

Kjo vetëdije, e ekzistencës së Krijuesit, është një ndjenjë dhe vetëdije e natyrshme. Këtë e vërejmë, sa herë që kemi një fatkeqësi, apo një gëzim të pazakontë.

Kur'ani kështu e përshkruan këtë gjendje:

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَا لِحَبِيهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَالِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ . كَذَلِكَ زِينٌ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ .

"Kur njeriut i bie ndonjë e keqe, na lutet Neve në çdo pozicion që të jetë, ndenjur, shtruar, apo në këmbë. Por, kur ia largojmë të keqen, kalon sikur të mos kish ndodhur gjë, sikur të mos na ishte lutur Ne për të keqen që e kishte gjetur." (Junus, 12)

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ . أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ . بَلْ لَا يُوقِنُونَ .

"A mos, vallë, ata janë krijuar pa Krijues, apo mos janë ata krijues të vetvetes?! A mos, vallë, ata kanë krijuar qiejt dhe Tokën?! Jo, por ata nuk duan të besojnë." (Et-Tur, 35-36)

5.3. Argumenti ontologjik

Duke parë me anë të shqisave harmoninë ekzakte të qeniet e gjalla dhe ato jo të gjalla, si në ndërtim ashtu edhe në funksion, si në raport me vetveten ashtu edhe në raport me krijesat e tjera, shkencëtarët pohojnë se kjo harmoni dhe rregullsi në gjithësi ka tërhequr vëmendjen e dijetarëve që

³⁶ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 58-60.

në lashtësi e deri më sot, se është vepër e një Krijuesi që di gjithçka dhe që ka fuqi për gjithçka:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ . وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ . وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ
نُصِبَتْ . وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ .

“A nuk shohin njerëzit se si është krijuar deveja, si është ngritur qielli, si janë vendosur malet, si është shtruar toka...”.

(El-Gashijeh, 17-20)

Në të gjitha argumentet ka hapësirë dhe detyrim për meditim. Kjo botë mahnitëse nuk mund të jetë pa krijues. Kjo mrekulli as nuk mund të jetë krijim i dy e më shumë zotave, sepse do të duhej ujdia, apo kundërshtimi mes tyre për t’u krijuar kjo botë. Nëse do të kundërshtoheshin mes njëri-tjetrit, kjo do të çonte në moskrijimin e gjithësisë. Nëse do të pajtoheshin, kjo do të tregonte mangësinë e tyre dhe faktin se ata (zotat), kanë nevojë për njëri-tjetrin. Këto cilësi të pamjaftueshmërisë nuk janë imanente për Zotin. Prandaj, Zoti duhet të jetë Një dhe i Vetëm.³⁷ Këtë argument më tepër e kanë përdorë filozofët muslimanë, në dallim të argumentit kozmologjik, të cilin e kanë përdorë më shumë kelamistët.³⁸

6. Uniteti i Allahut xh.sh.

6.1. Feja e unitetit

Uniteti i Allahut – tevhidi (tevhid’ull-llah / monoteizmi) do të thotë të njësosh, të unifikosh, të pranosh për diçka se ajo është e vetme dhe unike. Mirëpo, në kohën kur Islami (Kur’ani) doli në skenë, popullsia kishte devijuar, kurse

³⁷ Besimi, I-II (Akaidi), Stamboll, 2003, fq. 45-48. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 53-54.

³⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 60-62.

çështja e individualitetit (dhat) dhe e attributeve (sifat) kup-tohej në mënyra të ndryshme. Fetë filozofike, apo ato popujlore adhuronin idhuj të ndryshëm, të karakterit njerëzor, apo adhuronin dukuri natyrore, duke iu dhënë këtyre idhujve veçori hyjnore. Disa herë hasim në mendime, se këta idhuj shërbejnë si ndërmjetës tek Zoti me fuqi më të lartë, siç kemi rastin e arabëve para shpalljes së Kur'anit".³⁹ Edhe disa fe qiellore, por të shtrembëruara, kanë devijime që rrënojnë monoteizmin e pastër. Për shembull, Zoti te hebraikët lodhet, nganjëherë shëtitet, ndien dhimbje e herë-herë edhe pendohet.⁴⁰ Sipas kristianëve, Jezui është bir i Zotit, i bërë (manifestuar si) njeri, për ta falur njerëzimin nga mëkati i zanafillës, të cilin e shkaktuan Adami dhe Eva.⁴¹

Gjatë historisë së Islamit janë bërë shmangie nga besimi i mirëfilltë, andaj besimi i pastër monoteist (tevhidi), duhet

³⁹ Muhammed Rewwas Kal'ahdzi, *Licnost Posljednjeg Allahovog Poslanika*, Sarajevë, 1427/2006, fq. 13-37.

Shih edhe Kur'anin: "Vini re! Adhurim i singertë është vetëm ai për Allahun! Ndërsa ata që në vend të tij adhurojnë miq të tjerë (duke thënë): Ne nuk i adhurojmë ata për tjetër, vetëm që të na afrojnë sa më afër Allahut, s'ka dyshim se Allahu do të gjykojë mes tyre për atë që ata ishin në kundërshtim. E, është e vërtetë se Allahu nuk udhëzon në rrugë të drejtë, atë që është rrenës, jobesimtar." (Ez-Zumer, 3).

⁴⁰ "Ndërkaq ditën e shtatë Perëndia mbaroi veprën që kishte kryer dhe ditën e shtatë u çlodh nga gjithë vepra që kishte kryer. Dhe Perëndia bekoi ditën e shtatë dhe e shenjtëroi, sepse atë ditë Perëndia u çlodh nga gjithë vepra që kishte krijuar dhe kryer." (Bibla, Zanafilla, 2, 2-3);

"Pastaj dëgjuan zërin e Zotit Perëndi që shëtiste në kopsht në flladin e ditës; dhe burri e gruaja e tij u fshehën nga prania e Zotit Perëndi midis pemëve të kopshtit." (Bibla, Zanafilla, 3, 8);

"Dhe Zoti u pendua që kishte krijuar njeriun mbi tokë dhe u brengos për këtë në zemër të vet." (Bibla, Zanafilla, 6, 6). (Citimet biblike janë sipas versionit elektronik: <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Zanafilla%206&version=ALB>).

⁴¹ Islami refuzon degradimet e tilla:

"Mesihu, i biri i Merjemes, është vetëm i dërguar – edhe përpara tij kanë ardhur e kanë shkuar të dërguar – kurse nëna e tij është shumë e singertë, dhe të dy hanin ushqim...". (El-Maideh, 75).

kërkuar në katër gjëra: individualitet (dhat), attribute (sifat), veprime (ef'al) dhe adhurim (ibadet) ndaj Zotit.

6.1.1. Individualiteti (dhat)

Gjatë historisë 14 shekulle islame në sipërfaqe të tokës, janë shfaqur disa shkolla dhe grupe besimi, që dallojnë nga njëra-tjetra, mirëpo numri i atyre që kanë hyjnizuar ndokënd tjetër përveç Allahun është mjaft i vogël dhe këta individë kanë pasur shumë pak përkrahës dhe nuk kanë pasur ndikim në shoqëri. Të tillë ka pasur sidomos në sektet shi'ite, të cilët hyjnizonin Aliun r.a., apo imamë të tjerë. Motivet e tyre filimisht kanë qenë politike, por më vonë, këto grupe, qëndrimet politike i veshën me shpjegime fetare. Synimi final i tyre ka qenë anarkia në shoqërinë islame dhe dominimi i tyre.⁴²

6.1.2. Atributet (sifat)

Individët, apo grupet që janë lëkundur në besim në aspekt të attributeve, quhen përngjasues (muteshabih, antropomorfistë). Të tillët disa attribute të Allahut ua atribuojnë krijesave, por edhe këta janë të pakët dhe pa ndikim të madh në shoqëri, ndërsa shumica e tyre janë njerëz të sinqertë dhe bindjet e tyre janë rezultat i problemeve të metodës dhe të perceptimit shkencor e jo të synimeve të ulëta përçarëse e anarkike.⁴³

6.1.3. Veprimet (aktet, ef'al)

Allahu është ai që e ka krijuar gjithësinë dhe që e administron atë në tërësinë (kul-lijât) dhe imtësinë (xhuz'ijjât) e saj, nga trupat qiellorë e deri te molekula. Ka edhe individë

⁴² Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 61.

⁴³ Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 62.

të tillë, mirëpo numri i tyre është i vogël (si disa filozofë dhe mu'tezilitë) edhe ne, përkundër lajthitjeve të tyre, nuk duhet dyshuar në sinqeritetin e tyre në besim dhe në pas-tërtinë e tevhidit.⁴⁴

6.1.4. *Adhurimi (ibadet)*

Këtë grup e përbën uniteti në adhurim, që do të thotë se përkushtimi i adhurimit, është vetëm për Allahun dhe zbatimi i adhurimit, bëhet vetëm për kënaqësinë e Tij. Me pri-shjen e këtij parimi lind veprimi i shtirjes, i dukjes (rijasë). Kjo çështje është më tepër e natyrës psikologjike dhe nuk e ka kuptimin e asaj që dikush i bën dikujt tjetër adhurim, përveç Allahut. Numri i këtij grupi në shoqërinë muslimane është i papërfillshëm dhe pa ndonjë ndikim të madh.⁴⁵

Islami solli besimin monoteist, të unitetit të një Zoti të vetëm, në kuptimin e vërtetë të fjalës, ia dorëzoi njerëzimit nëpërmjet të dërguarve të Tij të posaçëm, i cili e ëmbëltoi në zemër këtë besim dhe arriti ta ruajë shekuj me radhë, kurse ne me një gjuhë fetare themi, njerëzia do të arrijë ta ruajë Islamin deri në Ditën e Fundit.

6.2. *Llojet e unitetit*

Në Kur'an përmbushja e misionit njerëzor dhe lumturia në këtë botë dhe në botën tjetër, kushtëzohet me dy gjëra: me besim dhe me akt-veprim. Ai që i bashkon këto dy parime (teorike dhe praktike) të besimit islam, është besimtar në kuptimin e mirëfilltë. Adhurimi i bërë me përkushtim ndaj Allahut dhe veprimet lidhur me këtë, bëhen vetëm për hir të Allahut të madhërishtëm dhe për kënaqësinë e Tij.

⁴⁴ Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 62.

⁴⁵ Sipas: Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 62.

6.2.1. Uniteti në besim

Uniteti në besim është pranimi i Allahut një dhe të vetëm në individualitetin, atributet dhe aktet e Tij, si dhe mos-përngjasimi i Tij në këto pika me dikë tjetër. Ky unitet ndahet në tri nëngrupe të tjera:

6.2.1.1. Uniteti në individualitetin e Allahut

Individualiteti i Allahut (dhat'ull-llah) do të thotë vetë Ai, do të thotë pranimi i njësisë së Tij, pranimi i faktit se Ai është një dhe i vetëm. Kjo ndjenjë dhe nevojë njerëzore është ndjerë gjatë gjithë historisë, ndonëse ndonjëherë ky besim ka qenë i drejtë e ndonjëherë njeriu e ka devijuar atë. Vërehet edhe dukuria një dukuri si në vijim, se në histori është më shumë i pranishëm politeizmi (shirku), sesa mohimi (kufri). Më herët kjo gjë ka ndodhur nga injoranca, kurse tani kjo ndodh nga neglizhenca dhe nga papërgjegjshmëria njerëzore. Besimi te disa fe se Zoti ka bir (hebraizmi pohon se Uzejri është i biri i Zotit, ndërsa krishterimi pohon se Isai është i biri i Zotit), tregon shtrembërim të fesë burimore.⁴⁶

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ . اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ .

“Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm prej Teje ndihmë kërkojmë! Udhëzoni në rrugën e drejtë. Në rrugën e atyre që u ke dhuruar mirësi, e jo në (rrugën) e atyre që kanë shkaktuar pezmin (Tënd), as në rrugën e atyre që janë të humbur!” (El-Fatiha, 5-7)

Historia njihet dy pengesa që dalin para njeriut për ta pasuar të vërtetën e Allahut: *e para* është mungesa e mendjes (arsyes) dhe *e dyta* është mospërdorimi i mendjes nga pronarët e saj. Të parët janë të sëmure dhe Islami nuk kërkon

⁴⁶ Sipas: Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, po aty, fq. 63.

përgjegjësi për ta, ndërsa të dytët janë problemi i Islamit, sepse të tillët “Ne kemi krijuar shumë njerëz dhe xhinë për ferr. Ata kanë zemër, por me të nuk kuptojnë, ata kanë sy, por me ta nuk shohin, ata kanë veshë, por me ta nuk dëgjojnë. Ata janë sikur kafshët, madje edhe më të humbur.” (El-A’raf, 179)

6.2.1.2. Uniteti në atributet e Allahut

Allahu xh.sh. nuk është Një dhe i Vetëm vetëm në individualitetin e Tij, por është Një dhe i Vetëm edhe në *atributet/cilësitë* e Tij. Atribute janë quajtur veçoritë dhe karakteristikat që Allahu na i ka bërë të ditur, me qëllim që ta njohim Atë si i paraqenë (i pafillimtë), i pasqenë (i pafundëm), si shikues, dëgjues etj. Disa nga këto attribute janë ekskluzivisht të Zotit dhe me to nuk mund të cilësohet asnjë krijesë (i pafillimtë, i pafundmë etj.). Një pjesë tjetër, sikurse janë: shikues, dëgjues, i ditur, i gjallë, mund të përdoren edhe për krijesa të tjera, por përmbajtja e attributeve të përbashkëta mes Krijuesit dhe krijesave nuk është krejt e veçantë. Atributet e Zotit janë hyjnore ndërsa të njeriut janë botërore, të përkohshme, hapësinore etj.

Mes Krijuesit dhe krijesës nuk ka asnjë ngjashmëri, asgjë të përbashkët, në kuptimin e ajetit kur’anor:

... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ...

“Asgjë nuk i shëmbëllen Atij.” (Esh-Shura, 11)

Një pakicë dijetarësh muslimanë, nga frika e përngjashimit, kanë mohuar një pjesë të attributeve të Allahut (siç veprouan mu’tezilitët duke i integruar atributet brenda individualitetit të Allahut), që është një gabim i tyre, sepse tërë ehli’s-suneti, kanë mendim tjetër: atributet e Allahut ekzistojnë, por nuk janë Ai. Imam Maturidiu thotë: “*Cilësitë e*

Allahut nuk janë Ai, as diçka tjetër përveç Tij, sikur për shembull ngjyra në diçka."⁴⁷

Mund të nxjerrim dy përfundime të qarta:

- Për Allahun e lartë përdorim shprehje të matura e respektuese, të përshtatshme për famën e Tij dhe;

- Për asnjëri, sado i denjë që të jetë për dashuri dhe respekt sipas kritereve tona të vlerave, nuk pranojmë asnjë veçori mbinjerëzore, nuk përdorim koncepte e shprehje mbinjerëzore, në asnjë gjë nuk pranojmë shenjtëri hyjnore.⁴⁸

6.2.1.3. Uniteti në aktet e Allahut

Aktet e Allahut mund të përmbliidhen në "bërje" dhe në "krijim". Allahu krijon, zhvillon dhe ndryshon në çdo çast çdo gjë tjetër, përveç Tij. Ai është i vetmi që krijon nga hiçi. Besimtari musliman nuk mund të pranojë askënd tjetër përveç Allahut për Krijues, Bërës e Sendërtues nga hiçi, asgjëja, përveç Allahut. Nëse do të pranohet të kundërtën, atëherë do të binim në kundërshtim të hapur me doktrinën islame. Lidhur me këtë, dijetarët islam i shmangën shprehjes "krijim" lidhur me njerëzit për t'iu shmangur implikimeve terminologjike, qoftë edhe figurative dhe për ta ruajtur etikën e përgjithshme, se vetëm Allahu është Krijues nga hiçi, kurse njeriu është forcëdhënëse, trajtësues tashmë gjësë ekzistuese.⁴⁹

Allahu xh.sh. thotë:

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ . وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ .

*"Allahu e ka krijuar çdo gjë dhe Ai administron dhe kujdeset për çdo gjë."*⁵⁰ (Ez-Zumer, 62)

⁴⁷ Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 51.

⁴⁸ Sipas: Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 67.

⁴⁹ Sipas: Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 67-68.

⁵⁰ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 62-67.

6.2.2. Uniteti në adhurim

Nëse *uniteti në besim* përmbante aspektin teorik të çështjes, *uniteti në adhurim* është vënia në praktikë e aspektit të parë, duke inkuadruar edhe mendjen dhe dijen. Kjo do të thotë që njeriu ta dojë me zemër Allahun, unitetin e të cilit e konceptoi me mendje dhe e provoi me sjellje e veprime. Nëse uniteti në besim ndriçon mendjen dhe siguron lirinë e mendimit, uniteti në adhurim ndriçon zemrën dhe siguron lirinë e ndjenjës.

Në historinë e mendimit njerëzor, filozofitë e ndryshme kanë formuar pikëpamjet e tyre rreth krijimit (kozmogoni). Disa mendojnë se materia është e pafillimtë dhe e pakrijuar. Disa mendojnë se Zoti ekziston dhe se është qenie tej materiale, që e ka krijuar dhe e drejton gjithësinë. Të tillët e kanë pranuar unitetin dituror dhe mendor të Zotit, por jo edhe unitetin ndjesor dhe praktik. As grupi i parë dhe as i dyti, nuk janë të pranuar në Islam, sepse dashuria ndaj Allahut kushtëzohet me adhurimin (ibadetin) ndaj Tij.

Uniteti në adhurim, do të thotë besim se vetëm Allahu është i denjë për t'u adhuruar, për t'iu bindur e nënshtruar; do të thotë lidhje me zemër pas kësaj të vërtete. Fryma e këtij uniteti është parimësia dhe sinqeriteti, e që do të thotë: të kesh si synim vetëm pëlqimin e Allahut, në sjelljet dhe aktet fetare, të mos vesh si qëllim gjë tjetër veç fitimit e pëlqimit të Allahut. Ky parim përsëritet shumë herë kur e lexojmë suren El-Fatiha:

إِلَّاكَ نَعْبُدُ وَإِلَّاكَ نَسْتَعِينُ .

"Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm prej Teje ndihmë kërkojmë!" (El-Fatiha, 5)

Njeriu ka të drejtë të jetë i lidhur në raporte dashurie, respekti dhe mirënjohjeje ndaj njeriut tjetër (si ndaj prindit,

mësuesit, prijësit etj.), por kjo dashuri a konsideratë nuk guxon të dalë jashtë kornizës mbinjerëzore. Madje, dashuria dhe konsiderata edhe për Pejgamberin Muhammed a.s. duhet të jetë e matur, sepse ai është “vetëm njeri”. Për këtë arsye, muslimanët deklarojnë maksimën “*Allahu ekber*”, sepse vetëm Ai është më i madhi, ekzistenca e Tij nuk ka as fillim, as fund, as që i detyrohet për këtë ekzistencë diku tjetër. Çdo gjë tjetër veç Tij është e panevojshme për Të. Ai është më i madhi në attribute, por është më i madhi edhe në vepri me (akte), sepse Ai është i vetmi Krijues.⁵¹

7. Emrat dhe atributet e Allahut xh.sh.

Konceptet që na ofrojnë njohuri lidhur me Allahun xh.sh., duke marrë parasysh ndryshimin terminologjik, janë quajtur diku *emra* (el-esma') e diku *mbiemra* (attribute, es-sifat). Dijetarët tanë, të bazuar në Kur'an dhe në hadith, kanë përcaktuar qindra emra të njohur që ia kanë kushtuar Allahut, por ka edhe të tjerë të panjohur, e që janë në dijen e Allahut. Dijetarët mendojnë se emrat e Allahut janë të pafund, e për disa prej tyre kemi njohuri dhe këto i mësojmë nga vetë Ai, ndërsa disa të tjera do të mbesin të fshehta në dijen e Tij (gajb).⁵²

7.1. Emri i përveçëm Allah

Dijetarët muslimanë pohojnë se fjala *Allah* (الله - All-llah) është emër i përveçëm arab, që nuk rrjedh nga ndonjë fjalë, apo rrënjë tjetër foljore. Kjo fjalë nuk ka formë shumësi as dualiteti, por është trajtë unike për qenien e përveçme që

⁵¹ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 68-71.

⁵² Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 89.

adhurohet dhe përjashtohet nga të gjitha mënyrat e fjalëformimit të arabishtes, përkatësisht prej kësaj fjale nuk formohen fjalë të tjera të prejardhura. Gjithashtu, këtë fjalë nuk mund ta përkthejmë në gjuhë të tjera në mënyrë meritore, as ta zëvendësojmë me ndonjë fjalë, qoftë edhe nga vetë gjuha arabe. Në Kur'an kemi disa emra të tjerë me kuptim të Zotit, si: *ilah, rabb, mevla* e tjera⁵³, të cilët tërthorazi janë në lidhje me fjalën *All-llah*.⁵⁴

T. Izutsu (vd. 1993), islamologu i njohur japonez, madje fjalën "*All-llah*" e quan "*fokus-fjalën*" më të lartë në sistemin kur'anor, të cilën sipas rangut dhe rëndësisë nuk e tejkalon asnjë fjalë tjetër. Është me rëndësi të thuhet se fjala *All-llah* nuk është e panjohur, e huaj, për arabët parakur'anorë si fjalë, por është e re si koncept, që ka nxitur diskutime të forta në shoqërinë e atëhershme, por edhe ishte ndër temat e vetme që i bashkonte dy bashkësi kundërthënëse.⁵⁵

7.2. Përse nuk e shohim Allahun

Allahu është i padukshëm për krijesat, sepse forma jonë, krijimi ynë nuk është i përshtatshëm për këtë veprim. As Musai a.s. nuk arriti ta shoh Allahun, përkundër dëshirës së tij (El-A'raf, 43). Kapaciteti ynë fizik nuk ka cilësinë për shikim jo vetëm të Allahut, por edhe të shumë qenieve tjera në këtë gjithësi. Ne shohim vetëm një pjesë të vogël të krijesave, kurse pjesën më të madhe vetëm e besojmë që ekziston.

⁵³ El-Mewdudi, *Katër termat kur'anorë bazë*, Shkup, 2015, fq. 9-29 dhe 29-75.

⁵⁴ Në gjuhën shqipe shprehja më e përshtatshme për përkthimin e fjalës *All-llah* është fjala "*zot*", sepse nuk ka gjini femërore. Sipas: *Besimi I-II*, po aty, fq. 58, fusnota 100.

⁵⁵ Toshihiko Izutsu, Allah, në: Enes Karic, *Semantika Kur'ana*, Sarajevë, 1998, fq. 181 e tutje. Gjithashtu shih studimin: Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, Sarajevë, 1432/2011, fq. 25-49.

Allahu nuk është i ngjashëm, as i kundërt me vetveten andaj edhe nuk mund të shihet. Çdo gjë që shohim në gjithësi, e shohim sepse ekzistojnë të ngjashmet, apo të kundërtat tona. Këtë do ta kuptojmë kështu: a do ta kuptonim të nxehtit po mos të ekzistojë i ftohti; a do ta kuptonim terrin po mos të ekzistonte drita.

Të gjitha këto tregojnë se njeriu ka dy rrugë për ta njohur materien. E para, përpjekja për ta njohur një gjë që s'e kemi parë e s'e kemi njohur, duke u nisur nga gjërat e tjera të ngjashme me të, të cilat i kemi parë dhe njohur; e dyta, përpjekja për ta njohur një gjë që s'e kemi parë e s'e kemi njohur, duke u nisur nga gjërat e tjera të kundërta me të, të cilat i kemi parë dhe njohur. Prandaj, njeriu e ka të pamundur ta njoh Allahun, sepse në gjithësi Allahu nuk ka as të ngjashmin, as të kundërtin me Të.⁵⁶

Allahu nuk mund të perceptohet e shikohet, edhe për shkak të intensitetit të shfaqjes, që përkthyer me gjuhë të kapshme do të thotë: Nëse dielli do ta mbulonte tërë horizontin, ne nuk do të shihnim gjë tjetër, as dritën, as natën. Kështu, edhe dielli, edhe drita e tij për shkak të pranisë intensive do të bëheshin të padallueshëm nga vëmendja dhe si pasojë e kësaj të padukshëm, gjithnjë të fshehur. Këtë pamundësi të perceptimit, Allahu na bën të mundur të ndjehet e perceptohet nëpërmjet cilësive të tij si: mëshira, vullneti, fuqia, dituria etj.⁵⁷

7.3. *Emri më i madh i Zotit*

Togfjalëshi “Emri më i madh i Zotit” (اسم الأعظم - *Ism'ul-a'dham*) në terminologjinë fetare përdoret për një grup em-

⁵⁶ Sipas: *Udhërrëfytyesi*, po aty, fq. 60.

⁵⁷ Sipas: *Udhërrëfytyesi*, po aty, fq. 60-61.

rash, për emrat më të bukur të Allahut. Disa thonë se emrat nuk kanë dallim mes vete, por shumica mendojnë se disa nga emrat janë më të mëdhenj e më të shquar (Ism'ul-a'dham), si edhe në të gjitha sferat të tjera të jetës, por është vështirë të përcaktohen se cilët janë këta emra. Disa thonë se ky emër është *All-llah*, e disa të tjerë thonë se është: Err-Rrahman, Err-Rrahim, El-Hajj'ul-Kajjum, Dhu'l-Xhelal etj.

Edhe pse Muhammedi a.s. e ka ditur se cili është ky emër, ai këtë nuk e ka theksuar, mbase i udhëhequr nga motivi që mos të favorizohet një emërtim e të neglizhohen emrat e tjerë. Kjo tregon se ne nuk bën të sajojmë emra për individualitetin hyjnor.⁵⁸

7.4. Emrat e bukur të Allahut

Emrat e bukur të Allahut (الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى - Esma'ul-husna) janë koncepte të shenjta që shprehin lartësinë më të shquar dhe epërsinë absolute. Këta emra të posaçëm vetëm për Allahun, sepse vetëm Ai është zotërues i të gjitha përsosmërive dhe aftësive. Ndryshe i quajnë edhe *Esma'ul-ilahijj* (emra hyjnorë).

Në aspektin terminologjik, *emrat e bukur* do të thonë: bindje e fuqishme se Allahut xh.sh. i përkasin të gjithë emrat dhe cilësitë e përsosura, se Ai është larg të gjitha atributive me mangësi dhe se Ai me cilësitë e Tij, shquhet mbi të gjitha krijesat, pa ndonjë ndryshim të tyre, pa mohimin e tyre të tërësishëm apo individual, pa tentimin për perceptimin e plotë të tyre, pa tentimin për shpjegimin e thelbit të tyre, apo pa e krahasuar me cilësitë e krijesave.

Allahu i madhërishëm ka shumë emra që përmenden në Kur'an dhe në hadithe. Duke i njohur këta emra, ne e

⁵⁸ *Besimi I-II*, po aty, fq. 58; *Udhërrëfyesi i një muslimani*, po aty, fq. 85-86.

njohim më mirë e më thellë Allahun. Si pasojë e kësaj, ne do ta duam dhe do ta adhurojmë Atë edhe më shumë. Njëkohësisht, njohja e emrave të Tij do të na largojë nga veset dhe shprehitë e këqija.

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ٱلْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ

“Ai është Allahu, nuk ka zot tjetër përveç Allahut. Atij i takojnë emrat e bukur.” (Ta Ha, 8)

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ...

“Allahut i përkasin emrat më të bukur, andaj thirrreni Atë me to ...”. (El-A'raf, 180)

Të vërtetën e *emrave të Allahut*, ne e mësojmë vetëm nga pohimet e Pejgamberit a.s.:

... وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۖ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ .

“Por, njerëzit, nuk dinë asgjë nga dijenia e Tij, përveç asaj që Ai ka dashur t’ua tregojë. Froni (Madhëria) e Tij përfshin qiejt dhe Tokën dhe Atij nuk i vjen rëndë t’i ruajë ato. Ai është shumë i Lartë, i Madhëruar!”. (El-Bekare, 255).

Shumësia e emrave të Allahut nuk e dëmton Atë, përkundrazi është për lehtësim të njeriut, në lutje, komunikim, meditim:

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ...

“Thuaj: ‘Thirrreni Allah, apo thirrreni Rrahman, e sido që ta thirrni, emrat e Tij janë më të bukurit.’” (El-Isra’, 110)

Ka edhe një hadith tjetër, i cili bën të ditur, siç cekëm më herët, se Allahu ka emra të njohur dhe të panjohur, e të cilët ua ka bërë të ditur disa robërve të Tij të zgjedhur:

“(Allahu im!) Të lutem Ty me çdo emër që të përket Ty. Me çdo emër me të cilin Ti emërtove veten. Ose që e zbrite në librin tënd. Ose që ia mësove njërit prej krijesave të tua. Ose që ia caktove vetes në dijen e fshehtë që ndodhet vetëm pranë teje.”⁵⁹

Duke marrë parasysh se emrat e Allahut janë të bazuar në shpallje, njeriu nuk mund të bëjë ndërhyrje, duke ndryshuar ata sipas mendimit të tij, sepse këta emra që janë cekur për ne janë të mjaftueshëm për përmendje, lexim dhe meditim.

Po të analizohet përmbajtja e 99 emrave të Zotit, do të vërejmë një statistikë interesante. Me fjalë tjera, vetëm 3 nga 99 emra flasim për ndëshkimin e njeriut dhe të gjitha tjerat flasin për mëshirën, dashurinë, shëndetin, faljen, mirësinë etj.

Sipas një hadithi të cilin e transmeton Ebu Hurejre, Muhammedi a.s. ka thënë:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا . . . مَنْ حَفِظَهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ .

“Përcillet nga Ebu Hurejre se Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: “Allahu ka 99 emra... Kush i mban mend, do të hyjë në xhenet.”⁶⁰

Këta emra sipas hadithit janë:

All-llah: Emër i përveçëm i Zotit të vërtetë, ekzistenca e të Cilit është në vetvete dhe i cili bashkon në vetvete kupimet e të gjitha attributeve të përsosmërisë, që argumenton individualitetin (Dhat), i cili përmbledh në vetvete të gjithë emrat dhe atributet e Tij. Është Zoti Një dhe i Vetëm që njeh Islami. Në Kur'an fjala Allah përmendet 980 herë.

⁵⁹ Ahmed Ibn Hanbel, *Musned*, I, 391, sipas: *Besimi I-II*, po aty, fq. 60.

⁶⁰ *Dzami' Es-Sunen'ut-Tirmidhij*, përkthim bilingual arabisht-boshnjakisht, pjesa II, Novi Pazar, 2013, fq. 574.

Dhu'n-Nuni e pyeti mësuesin (shejhun) e vet: Cili është emri kryesor i Allahut?" Mësuesi u përgjigj: "Ta thuash fjalën Allah dhe të ndiesh frikë prej Tij." Dhu'n-Nuni tha: "E them shumë herë, kurse frika nuk më përshkon." Mësuesi tha: "Për arsye se ti e thua emrin Allah nga këndi yt (si njeri), e jo duke e marrë parasysh Atë (sesi duhet)." Kjo domethënë që njeriu ta harrojë vendin e tij të njeriut, të krijuar nga dheu, dhe të kujtojë se do të përgjigjet para Atij të cilit i përket madhështia dhe nderi.⁶¹

Për shkak të veçantisë, nuk po e renditim me emrat e tjerë prej 99 të tillëve.

1. *Er-Rrahman* (i Gjithëmëshirshëm).- Tregon mëshirë për të gjitha krijesat e veta, besimtarë e jobesimtarë dhe jep të mira për të gjitha grupet. Në parim kjo shprehje do të thotë butësi, bekim në zemër që shpie në bamirësi dhe altruizëm. Allahu është i Gjithëmëshirshëm ndaj krijesave të Tij, për shkak të neglizhencës së tyre.

2. *Er-Rrahim* (Mëshirëplot).- Allahu është mëshirëploti absolut, i posaçëm. Të gjitha krijesave u jep mundësi të njëjta dhe i rrethon ato me mëshirën e tij të pafundme. Disa dijetarë janë të mendimit se *Er-Rrahim*, ka të bëjë me mëshirën e Allahut për botën tjetër, derisa *Er-Rrahman* ka të bëjë me këtë botë. Ensarijtë (medinasit) janë shembulli praktik më i mirë i mëshirës së plotë (er-Rrahim), sepse ata ndanë gjënë më të shenjtë, pasurinë për muslimanët që erdhën nga Meka.

3. *El-Melik* (Sundimtar).- Sundimtari dhe pronari i vërtetë i ekzistencës dhe çdo gjëje në të. Ai nuk ka nevojë për ndihmën e dikujt tjetër, ndërsa çdo gjë ka nevojë për Të. Ai zotëron çdo gjë të gjallë e të vdekur. Ai ka të gjitha qeniet dhe botët. Ai është sundues dhe krijues i çdo gjëje. Është sundues i

⁶¹ Ahmed Behdzet, *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*, Sarajevë, 1987, fq. 302.

amshueshëm, i papengueshëm, i pabarabartë me të gjithë dhe të gjithë të nevojtarë për Të. Meqë sundimi i tij është absolut, njeriu nuk bën të mendojë se sundon absolutisht.

4. *El-Kuddus* (I Shenjtë).- Allahu është i shenjtë, i privuar nga të metat dhe mangësitë, është i pakufizueshëm e i papërshkrueshëm, është i përsosur në çdo veçori të Tij dhe plotësisht i pastër, larg çdo relativiteti. Atë nuk mund ta përshkruajnë shqisat njerëzore, ta imagjinojë imagjinata njerëzore, ta kapi të parit njerëzor, as ta arrijë vetëdija njerëzore. Asgjë njerëzore nuk është mjet për ta kuptuar Atë.

5. *Es-Selam* (Shpëtues).- Allahu është burimi dhe pronari i çdo shpëtimi, shërimi e paqeje, i pastër nga të metat, ndryshimet, ndikimet dhe mangësitë. Pikërisht Ai i nxjerr robërit e vet në shpëtim e paqe. Çdo gjë që në gjithësi nuk ka mangësi rrjedh nga Ai, në Të mbështetet dhe Atij i kthehet.

6. *El-Mu'min* (Besimtar, Besues, i Besës, Garantues).- Allahu jep besim, garanci dhe siguri, largon dyshimet dhe lëkundjet, u jep mësim atyre që mbështeten tek Ai, u jep siguri atyre që kanë frikë dhe i mbron. Fjala e Tij është e garantuar. Ai është i drejtë në sundimin e vet dhe i mëshirshëm në urdhrin e Tij.

7. *El-Muhejmin* (Mbrotës, Ruajtës, Marrës nën ruajtje, Drejtues).- Allahu vëzhgon, është dëshmitar për çdo gjë dhe merr nën ruajtje e mbrojtje çdo gjë. Allahu ndjek dhe drejton të gjitha punët e gjithësisë dhe di çdo fshehtësi të cilën e fshehin njerëzit.

8. *El-Aziz* (i Çmuar, i Vyer, i Shtrenjtë).- Allahu është zotërues i fuqisë më të lartë dhe fitimtar absolut. Ngadhënjyesi i vetëm, i pashoq, individualiteti i paarritshëm, ndaj të cilit çdo gjë dhe çdokush ndien nevojë të papërballueshme.

9. *El-Xhebbâr* (Shtrëngues, Detyrues).- Allahu i rregullon punët dhe gjendjen e krijesave të Tij; me vullnetin e

Vet, Ai i drejton ata si të dojë; Allahu është i pakundërshtueshëm në zbatimin e urdhrit të Tij. Allahu e çon në vend vullnetin e Tij në çdo rrethanë. Ai riparon thyerjet, plotëson mungesat, përmirëson gjendjen e krijesave të veta.

10. *El-Mutekebbir* (Madhështor).- Allahu e tregon se sa i madh është në çdo gjë dhe në çdo ngjarje, në lartësinë dhe madhërinë e Tij. Ai është posaçërisht i madh e i lartë dhe kjo është e drejta e tij ekskluzive.

11. *El-Halik* (Bërës, Krijues).- Allahu e krijon çdo gjë nga asgjëja (Adem), e bën të qenë çdo gjë nga e paqena, duke e planifikuar dhe përcaktuar çdo gjë që më parë sipas urtësisë së Tij dhe dijes të Tij.

12. *El-Bari'* (Krijues, Hyjni).- Allahu krijon në mënyrë të rregullt dhe harmonike. Është krijues i gjithçkaje pa u nisur nga ndonjë shembull apo model. Çdo tentativë për imitim apo tejkallim të këtij krijimi do të gjykohet në dështim.

13. *El-Musawwir* (Projektues).- Allahu i projekton në mënyrë të posaçme gjërat dhe qeniet që krijon pa model, pra nga hiçi. Allahu jep formë dhe trajtë, krijon duke dhënë formën dhe trajtën. Në kuptimin thelbësor këto cilësi janë të pakapshme për mendjen dhe intuitën e njeriut.

14. *El-Gaffar* (Falës, Falës i fajeve).- Allahu ua mbulon dhe ua fal mëkatet robërve të Tij, mëkatet e përsëritura, të metat dhe shëmtitë e tyre. Ai i falë robërit e vet kur pendo-hen dhe fal përsëri. Allahu është falës i madh dhe i gjerë.

15. *El-Kahhar* (Prishës, Shkatërrues, Persekutues i kundërshtuesve).- Allahu është sundues absolut, i cili i drejton krijesat ashtu siç do dhe i dënon e i shkatërron kundërshtuesit e tyre. Allahu prish dhe shkatërron ç'të dojë; Ai është fituesi i vetëm mbi gjithçka. Ai dënon dhunuesit, kundërshtarët e Tij me dhembje, nënçmim dhe me vdekje të dhimbshme.

16. *El-Vehhab* (Falës, Dhurues, Dhënës pa shpërblim).- Allahu furnizon, fal dhe jep me shumicë pa shpërblim, pa kthim. Te njerëzit dhurata zakonisht është e motivuar nga interesi material, i famës, karrierës. Allahu dhuron për të gjithë, edhe atë që nuk e beson dhe atë që beson, atë që meriton dhe atë që nuk e meriton këtë dhurim.

17. *Er-Rrezzak* (Furnizues, Ushqyes).- Allahu furnizon dhe ushqen. Allahu u siguron të gjitha krijesave racionin bazë jetësor si dhe i furnizon ato siç do vetë Ai. Ai zotëron me furnizimin. Çdo gjë e gjallë ka nevojë për furnizim me dritë, diell, ujë etj. Të gjitha hyjnitë njerëzore nuk mund të pohojnë për veten e tyre se japin furnizim për këdo qoftë. Ekziston furnizimi i kësaj bote dhe ai i botës tjetër, furnizimi i trupit dhe shpirtit-zemrave, shpirtit-mendjes.

18. *El-Fettah* (Ngadhënjyes).- Allahu është ngadhënjyes mbi të gjitha vështirësitë dhe hap dyert e mirësive. Ai hap, krijon hapësira dhe mundësi, lehtëson vështirësitë, u hap robërve dyert e furnizimit me të mira, dyert e mëshirës dhe suksesit. Ai gjykon mes robërve të Tij. Shpirtrave Ai ua hap dritaret e njohjes së emrave dhe cilësive të Tij. Ai vendos, gjykon, qeveris me krijesat.

19. *El-Alim* (Dijetar, i Gjithëdijshëm).- Allahu di gjithçka. Ai që di me të drejtë, që njeh në kuptimin e tyre të plotë të fshehtën e të hapurën, të largëtën e të afërtën, të madhen e të voglën, çdo gjë. Asgjë nuk mund t'i shmanget dijes së Tij. Në fillim njeriun e krijoi të ekzistojë e pastaj e pajisi me dije, por thelbin e dijes e ruajti për veten e Tij.

20. *El-Kabid* (Rrëmbyes i shpirtrave).- Allahu i merr shpirtrat si domosdoshmëri e urtësisë dhe favorit të Tij. Allahu ndalon furnizimin dhe merr shpirtrat e gjallesave. Ai kufizon pasurinë që të mos zotërojë forca, sikurse rrit pasurinë që të mos zotërojë mjerimi. Kufizimi mund të jetë

në zemër me dëshpërim e vuajtje, kurse rritja mund të jetë në kënaqësi e hare.

21. *El-Basit* (Shpërndarës, Zgjerues i të mirave).- Allahu i zgjeron të mirat, i zgjeron jetët. Ai është shpërndarës i të mirave nëpër gjallesa, i shpirtrave nëpër trupa.

22. *El-Hafid* (Poshtërues i mohuesve).- Allahu përmbys kë të dojë dhe përulë e poshtëron kë të dojë Ai, sikur dhunuesit, mohuesit, tradhtarët, të këqijtë etj. Allahu poshtëron vlerat të cilat janë rezultat i mosnënshtrimit ndaj Tij.

23. *El-Rafi'* (Lartësues).- Allahu ngre lart, lartëson, nderon kë të dojë. Allahu lartëson të gjithë ata që zbatojnë urdhrat e Tij në tokë dhe të cilët rolin e tyre prej halifi në tokë e kuptojnë si detyrim.

24. *El-Muiz* (Vlerësues, Çmues, Nderues, Lartësues).- Allahu vlerëson kë të dojë, çmon kë të dojë dhe i jep nder kujt të dojë. Në Ditën e gjykimit Allahu me mëshirën e Tij do të vlerësojë ata që meritojnë madhërimin, ndërsa do t'i nënçmojë me urtësinë e Tij atë që meriton nënçmimin.

25. *El-Mudhil* (Zhvlerësues).- Allahu zhvlerëson, poshtëron dhe turpëron kë të dojë. Kur e lartëson krijesën, kjo ndodh për shkak të mëshirës së Tij, ndërsa kur e zhvlerëson, kjo ndodh sipas përcaktimit dhe drejtësisë së Tij.

26. *Es-Semi'* (Dëgjues).- Allahu dëgjon çdo gjë, pa kufizim kohor e hapësinor, pa vegla e mjete. Asnjë zë nuk mund të ndodh e të mos e dëgjojë. Ai është jashtë organeve apo shqisave që mundësojnë dëgjimin.

27. *El-Besir* (Shikues).- Allahu sheh me përsosuri çdo gjë, pa kufizim kohor e hapësinor, pa vegla e instrumente. Asgjë nuk mund t'i shmanget shikimit të Tij, qoftë gjësend i vogël, i largët, fizik, emocional apo shpirtëror.

28. *El-Hakem* (Gjykues, Ndarës i të mirës prej të keqes).- Allahu gjykon, duke diferencuar dhe gjykuar të mirën ndaj

të keqes. Ai është gjykatësi i fundit për të gjitha mosmarrëveshjet mes njerëzve. Urdhrit të Tij nuk mund t'i kundërvihet askush, ndërsa vendimi i Tij është përfundimtar.

29. *El-Adl* (i Drejtë).- Allahu është i drejtë, me drejtësi absolute, zbatues i saj në çdo kohë e hapësirë dhe në vendin e duhur. Ai është ruajtës i drejtpeshimit pa kaluar skajet nga e djathta, apo nga e majta. Ai është më i drejti. Drejtësia është barazia në kompensim.

30. *El-Latif* (Favorizues, Ndjeshmërisht, Mirëbërës).- Allahu bën mirë, favorizon dhe di çdo gjë me hollësi. Ai është absolutisht i ndjeshëm në mëshirën ndaj robërve të Tij, ndaj plotësimit të nevojave të tyre.

31. *El-Habir* (i Informuar).- Allahu është i informuar për çdo gjë. Ai njeh fytyrën e jashtme e të brendshme të çdo gjëje, qoftë kjo gjë botë e zemrës apo ajo e shpirtit. Ai është i mirinformuar dhe absolutisht zotëron me këtë dije.

32. *El-Halim* (Sjelljebutë).- Butësia e Allahut nuk ka kufij. Ai është me sjellje të butë, nxiton me mirësi dhe nuk ngutet me ndëshkim. Edhe pse nuk i pëlqen kundërshtimi i krijesave ndaj Tij, nuk zemërohet për t'i ndëshkuar ata.

33. *El-Adhim* (Madhështor, i Madh).- Allahu është i lartë dhe madhështor. Ai është i madh në ekzistencë, individualitet dhe cilësi aq sa të mos i kuptohet dot natyra dhe cilësia. Mendja njerëzore Atë nuk mund ta arrijë as t'i kuptojë fshehtësitë e Tij. Atë nuk mund ta kapin shikimet tona, sepse madhështia e Tij është jashtë kufizimeve njerëzore, nuk ka as fillim as fund. Madhështia i përket vetëm Atij.

34. *El-Gafur* (Falës i gjerë).- Allahu është mbulues dhe falës i gjerë i gabimeve dhe mëkateve njerëzore. Ai fshin mëkatet dhe punët e këqija dhe rrit faljen për krijesat mirënjohëse të Tij. Është falës i përkryer dhe gjithëfalës.

35. *Esh-Shekur* (Shumë falënderues).- Allahu jep shpërblim të madh për pak vepra të mira të robërve të vet, duke i shumëfishuar mirësitë. Allahu është shumë mirënjohës dhe falënderues dhe për një mirësi të njeriut sado e vogël qoftë ajo, Ai i jep shpërblim shumë të madh.

36. *El-Alij* (i Lartë).- Allahu është shumë i lartë për sa i përket nderit, dinjitetit, gradës dhe sundimit. Me fuqinë e Tij, Allahu është i lartë dhe epror ndaj krijesave. Ai tejkalon çdo gjë. Ai nuk ka kufizim në madhësi dhe lartmadhëri. Njerëzit nuk mund ta imagjinojnë në mendjet e tyre. Ai është absolutisht jashtë çdo imagjinate dhe perceptimi njerëzor.

37. *El-Kebir* (i Madh, Madhështor).- Allahu është i madh, absolutisht madhështor. Ai karakterizohet nga madhështia hyjnore e posaçme vetëm për Të. Asgjë nuk mund të krahasohet me Të në asnjë aspekt.

38. *El-Hafidh* (Roje, Ruajtës).- Allahu e ruan dhe e mbikëqyr çdo gjë me diturinë e Tij. Ai nuk harron asgjë dhe e mban gjithësinë në drejtpeshim. Asgjë nuk mbetet e fshehtë për Allahun. Ai shënon çdo gjë që bëjnë robërit e Tij. Me fuqinë e Tij mban në ekzistencë qiejt dhe tokën. Ai mbron njerëzit dhe kujdeset për ta dhe kjo nuk paraqet aspak vështirësi për Të.

39. *El-Mukit* (Përgatitës furnizimi, Ushqyes e Mbrojtës).- Allahu ka mundësi për çdo gjë, kujdeset për këdo e çdo gjë dhe u jep ushqim të gjitha gjallesave që ka krijuar e krijon. Furnizimi i Tij është material, shpirtëror si edhe kujdeset për ta, menaxhon me ta dhe është krijues i tyre.

40. *El-Hasib* (Llogarikërkues).- Allahu është pyetës, llogarikërkues, llogarit dhe kërkon llogari. Ai ka krijuar gjithësinë, e cili është gjithnjë i varur nga Ai, derisa Ai përgjithnjë është i pavarur.

41. *El-Xhelil* (i Lartë në cilësi).- Allahu është aq i lartë dhe i përplotësuar saqë asgjë nuk mund të qëndrojë dot pa-

ra dhe përkundër Tij, saqë mund të shkatërrojë dhe asgjësojë çdo gjë. Në cilësi Allahu ndodhet në nivelin më të lartë. Kjo cilësi përmban në vetvete pasurinë, pushtetin, shenjtërinë, dijen, fuqinë etj.

42. *El-Kerim* (shumë Bujar).- Allahu është më i përsosuri në bujari, besë, mirëbërje, virtyt dhe nder. Ai nuk e shpërfillë atë që dëshiron t'i afrohet. Pa bujarinë e Tij ekzistenca dhe vazhdimi i jetës është i pamundur.

43. *El-Rakib* (Vëzhgues, Ndjekës).- Allahu vëzhgon, kontrollon dhe shënon të gjitha bëmat e njerëzve. Asgjë nuk shmanget nga vëmendja e Tij. Ai është dëshmitar i çdo gjëje që ndodh dhe i pranishëm kudo. Asgjë nuk mund të fshihet nga Ai.

44. *El-Muxhib* (Pranues i lutjeve).- Allahu u përgjigjet lutjeve, i pranon ato, i pranon dëshirat e tyre dhe i plotëson nevojat e tyre. Allahu i di nevojat e nevojtarëve edhe pa e drejtuar lutjen ndaj Tij. Ai ua dërgon bekimet e veta, ende pa iu drejtuar ato.

45. *El-Vasi'* (i Gjerë në dije dhe mëshirë, Përfshirës).- Allahu është i gjerë dhe përfshirës në dije dhe mëshirë. Dituria dhe mëshira e Allahut mbështjell çdo gjë. Ndonjëherë i shtohet dijes kur përhapet, ndonjëherë mirësisë nëse nuk ka fare, apo nëse është me bollëk, e ndonjëherë i shtohet mëshirës.

46. *El-Hakim* (i Urtë).- Allahu është i urtë, zotërues i dijes dhe urtësisë. Ai bën çdo gjë me kuptim, urtësi dhe ashtu siç duhet. Urtësia është fryt i dijes, ndërsa urtësia sjell falje dhe talent në udhëheqje. Njeriu duhet të përvetësojë nga urtësia hyjnore devocionin (takvallëkun).

47. *El-Vedud* (Dashamirës).- Allahu është dashamirës. Ai do dhe duhet. Horizonti më i lartë në shkallën e dashurisë. Përkryeshmëri në dashuri dhe mëshirë që d.m.th. rritje e fshirjes së mëkateve dhe rritje në falje.

48. *El-Mexhid* (i Lartë në nder).- Allahu është i famshëm dhe bujar i pakufishëm, i lartë në nder dhe i famshëm. Famë e madhe që nuk mund ta tejkalojë asnjë famë tjetër. Njeriu përbri famës së Zotit duhet të jetë i përlur, por edhe krenar, sepse i robërohet Krijuesit e jo krijesës.

49. *El-Baith* (Ringjallës, Dërgues).- Allahu është ringjallës i njerëzve nga varret pas vdekjes në Ditën e gjykimit. El-Baith është ringjallja e dytë. E vërteta mbi ringjalljen është njëra prej njohurive më misterioze, të cilën Allahu e ka fshehur nga ne. Allahu është dërgues peygamberësh te njerëzit. Allahu xh.sh. thotë: “*Ne çdo popull i kemi dërguar peygamberë.*” (En-Nahl, 36)

50. *Esh-Shehid* (Dëshmues).- Asgjë nuk mund të fshihet nga Allahu, i cili është dëshmitar okular për çdo gjë dhe nuk harron asgjë. Ai di cdo gjë për botën e dukshme dhe të padukshme në mënyrë absolute. Njeriu nga ky emër merr atë që do të dëshmojë se nuk ka zot tjetër përveç Allahut.

51. *El-Hak* (i Vërtetë).- Allahu është absolutisht i vërtetë, i vetqenë, prandaj është vetë e vërteta. Allahu nuk mund të mohohet, sepse Ai ekziston praktikisht, ndërsa ekzistenca e Tij është në vetvete dhe ekzistenca dhe hyjniteti i Tij, dhe këto janë të vërteta. E vërteta qëndron lart mbi kohoren. Do të marrë në përgjegjësi për të pavërtetën dhe do të ndëshkojë për veprat e këqija.

52. *El-Vekil* (Dorëzanës).- Allahu kujdeset për çdo gjë, duke marrë përsipër çdo gjë. Asgjë s’është e fshehtë prej Tij. Drejtimi dhe ushqyerja e qenieve i përket Atij. Allahu është Ai tek i Cili ekziston besimi dhe tek i Cili krijesat mbështeten duke ia lënë Atij çdo gjë në dorë. Domethënia e këtij termi nuk i përket njeriut, përveç se alegorikisht.

53. *El-Kavij* (i Fuqishëm, i Fortë).- Allahu është absolutisht i fortë. Ai është i vetmi zotërues fuqie dhe force, tek i

cili në asnjë mënyrë nuk mund të shfaqet dobësi. Fuqia e Tij i mban qiejt dhe tokën.

54. *El-Metin* (i Fortë, i Fuqishëm).- Allahu është i fortë e i durueshëm në mënyrë absolute; Ai është zotërues i fuqisë së përkryer dhe i pushtetit të plotë. Fuqia është synimi i besimtarëve. Atë ditë kur muslimanët dobësohen, ata pësojnë humbje nga të tjerët duke u pushtuar nga ata. Muhammedi a.s. ka thënë: “Besimtari i fuqishëm është më i mirë te Zoti dhe më i dashur sesa besimtari i dobët.”

55. *El-Velij* (Kujdestar).- Allahu është mik dhe ndihmës i atyre që e besojnë. Ai merr përsipër punët e gjithësisë dhe të krijesave. Për krijesat e Tij Allahu është kujdestar, mik, ndihmës dhe vetëm Ai ka pushtet mbi çdo gjë.

56. *El-Hamid* (i Denjë për lavdërim).- Allahu është i denjë për çdo lavdërim dhe falënderim. Atë e lavdërojnë të gjitha qeniet, secila në gjuhën e tij.

57. *El-Muhsi* (Numërues).- Allahu numëron dhe ruan çdo gjë një për një. Allahu njih të gjitha hollësitë dhe di sasinë e çdo gjëje. Ai ka dije e cila depërton deri në fshehtësi. Ai njih të jashtmen dhe të brendëshmen e gjërave.

58. *El-Mubdi* (Bërës nga e paqena, Bërës nga e para).- Allahu i krijon krijesat pa model, por nga hiçi. Allahu bën, krijon nga e para, por edhe pas shkatërrimit. Fillimi dhe kthimi i serishëm, tregojnë për krijimin e parë dhe për krijimin e dytë. Lindja e jetës në Tokë është fshehtësi.

59. *El-Muid* (Vdekjedhënës dhe ringjallës).- Allahu i rikrijon, qeniet pasi u jep vdekje. Allahu krijon përsëri. Allahu e përsërit krijimin. Ringjallja e të vdekurve dhe rikthimi nga dheu është fshehtësi edhe më e madhe. Allahu thotë: “Allahu krijon nga hiçi. Ai këtë sërish do ta bëjë dhe në fund të gjithë Atij do t’i kthehemi.” (Er-Rrum, 11)

60. *El-Muhji* (Ngjallës, Jetëdhënës).- Allahu është jetëdhënës, ringjall, ripërtërin. Jeta është një fshehtësi, ndërsa buron prej Tij e me urdhrin e Allahut ndërpritet. Allahu xh.sh. thotë: *“Kur tha Ibrahim: Zoti im është Ai i cili jep jetën dhe vdekjen.”* (El-Bekare, 258)

61. *El-Mumit* (Vdekjedhënës).- Allahu është vdekje dhënës. Allahu krijon vdekjen dhe i bën të vdesin gjallesat. Vdekja është fshehtësi dhe bekim i Allahut për krijesat, sepse fillon jeta e re, e përhershme, e bekuar, pa vuajtje e pa vdekje tjetër. Allahu xh.sh. thotë: *“Ne vërtet japim jetën dhe vdekjen dhe çdo gjë neve na kthehet.”* (Kaf, 43)

62. *El-Hajj* (i Gjallë).- Allahu është i gjallë, i ngahershmërisht dhe përhershmërisht me një gjallëri që është e posaçme vetëm për Të. Ai është i gjallë me formën e jetës së Tij që s’ka fillim e fund. Ai jeton me jetën e vet dhe mban çdo gjë.

63. *El-Kajjum* (Që qëndron në këmbë dhe që mban çdo gjë në këmbë).- Allahu ekziston pafundësisht dhe mban në këmbë çdo gjë. Allahu qëndron vetë në këmbë, domethënë ekziston në mënyrë të pavarur si dhe, për pasojë, është Ai që e mban në këmbë çdo gjë që e ka krijuar Ai, domethënë që e ka ekzistencën të varur prej Tij. Mbajtja e Tij nuk është e ngjashme me atë njerëzore.

64. *El-Vaxhid* (Zbulues, i Pasur).- Allahu zbulon dhe nxjerr në shesh çdo gjë që dëshiron dhe në atë çast që do. Ai është i pasur, të cilit nuk i nevojitet gjë tjetër, ndërsa çdo gjë që gjendet në gjithësi është e pavlerë krahasuar me Të.

65. *El-Mexhid* (i Famshëm, i Lartë në nder).- Allahu është i lartë në nder, ka famë të lartë dhe është i lavdishëm. Lavdia, fama dhe nderi i Tij nuk mund të krahasohen me krijesat.

66. *El-Vahid, El-Ehad* (Një i Vetëm).- Allahu është një i vetëm dhe i pashoq, unik dhe unikal, një e i papërsëritshëm

në ekzistencën, individualitetin, atributet dhe veprimet e Tij. Askush nuk mund t'i kundërvihet Atij.

67. *Es-Samed* (i Vetëmjaftueshëm dhe i Përplotësuar).- Allahu është absolutisht i vetëmjaftueshëm dhe i përplotësuar. Kjo formë ekzistence sa e bën Atë të pavarur, aq i bën krijesat e Tij, që e kanë ekzistencën prej Tij, të varura e nevojtare ndaj Tij. Çdokush dhe çdo gjë ka nevojë për Të. Ai s'ka nevojë për askënd dhe asgjë.

68. *El-Kadir* (Zotërues).- Allahu zotëron dhe ka mundësi për çdo gjë. Ai zotëron fuqinë; ka fuqi për çdo gjë. Realizon ç'të dojë pa ndjerë nevojë për ndihmën e ndokujt. Tek Ai nuk mund të shfaqet dobësi në asnjë formë, madje Atë as që mund ta pengojë ndokush.

69. *El-Muktedir* (Fuqiplotë).- Allahu është i fuqiplotë dhe ka fuqi për çdo gjë; për Të s'ka asgjë të pamundur dhe kundërvënia ndaj Tij është e pamundur. Madje në dyshimet e arabëve se ringjallja është e pamundur, Ai tha: "*A mendon njeriu që nuk do të mund t'ia mbledhim eshtrat e tij? Po si jo, Ne mundemi t'ia bëjmë majat e gishtave ashtu siç i ka pasur.*" (El-Kijameh, 3-4)

70. *El-Mukaddim* (Prioritet-dhënës, Nismëtari).- Allahu i jep përparësi çdo gjëje dhe çdokujt që dëshiron. Ai paraprakisht jep begati dhe të mira për robërit e Tij. Ai paraprakisht i njofton robërit e Tij me kërcënimin. Allahu paraprakisht e di çka do të ndodh para dhe di fillimet e gjërave.

71. *El-Muahhir* (Prapësues).- Allahu prapëson dhe lë pas çdo gjë. Ai i shtyn afatet deri në afatin të cilin Ai e përcakton. Ai e shtyn ndëshkimin, e ndoshta mëkatarët pendohen. Allahu e di atë që do të ndodh më vonë. Kjo domethënë se Ai i di paraprakisht mbarimet e gjërave.

72. *El-Evvel* (i Paraqenë, i Pari).- Allahu është i paraqenë, i pari. Ai ekziston në mënyrë të pafillimtë para gjithçkaje. Ekzistenca e Tij është e pafillimtë.

73. *El-Ahir* (i Pasqenë, i Fundit).- Allahu është i pasqenë. Ai s'ka fund, sepse ekzistenca e Tij s'ka fund. Allahu do të vazhdojë të ekzistojë, edhe kur të mos ekzistojë asgjë tjetër.

74. *Edh-Dhahir* (i Dallueshëm, i Dukshëm).- Allahu qëndron dhe dallohet mbi çdo gjë; Ai është i dallueshëm me anë të akteve dhe provave të Tij. Ekzistenca e Allahut është e dallueshme, e dukshme në sajë të argumenteve e provave të pafundme që vërtetojnë ekzistencën dhe njësinë e Tij.

75. *El-Batin* (i Fshehur, i Brendshëm).- Allahu është përmbajtësisht i fshehur dhe i brendshëm, i pranishëm në çdo gjë në atë mënyrë që nuk mund të perceptohet dhe të përfytyrohet prej shqisave dhe prej mendjes.

76. *El-Vali* (Administrues, Drejtues).- Allahu administron dhe zotëron tërë gjithësinë me një pushtet absolut. Di për çdo gjë dhe ndihmon në çdo gjë. Ai dënon me shkatërrim që të arrihet përsosmëria e mirësisë.

77. *El-Muteali* (i Tejzakonshëm, Transcendental).- Allahu është cilësisht i tejzakonshëm, transcendental në ndryshim dhe i lartësuar në mënyrë të dallueshme nga çdo gjë.

78. *El-Berr* (Mirënjohës, Mirëbërës, Bamirës).- Allahu është shumë i dhembshur me robërit e Tij dhe u bën shumë të mira atyre. Bujar e Mirëbërës me robërit e Tij.

79. *Et-Tevvab* (Pranues i pendesës).- Allahu i pranon me bollëk pendimet e robërve të Vet. Allahu i lehtëson rrugët e pendesës, i pranon pendesat dhe i fal mëkatet. Pendimi i njeriut është kthimi i njeriut tek Allahu, duke e lutur mëshirën e Tij.

80. *El-Muntekim* (Shpagimtar, Ai që ndëshkon rigorozisht).- Allahu është shpagimtar rigoroz. Ai ndëshkon padrejtësinë duke e çuar çdo gjë në ekuilibrin që kërkon drejtësia e Tij absolute. Allahu ua jep fajtorëve ndëshkimin

e merituar me drejtësinë e Vet. *“Ne vërtetë do t’i ndëshkojmë dhunuesit.”* (Es-Sexhde, 22)

81. *El-Afuuv* (Falës).- Allahu është falës i madh para se të ndëshkojë. Ai është falës ndërsa ka mundësi të ndëshkojë. Ai është fshirës i mëkateve të njerëzve, kur zemra i drejtohet Atij me lutje dhe vepër të mirë. Ai është fshirës në atë mënyrë që të mos mbetet asgjë përgjegjësi.

82. *Er-Rreuf* (i Dhembshur).- Allahu është shumë i dhembshur, që buron nga mëshira e Tij dhe një pikarritje skajore e kësaj mëshire.

83. *El-Maliku’l-mulk* (Pronar i mallit).- Allahu është pronari i vërtetë i të gjithë ekzistencës, absolut, i cili vepron si të dojë në pronën e Tij, kurse njeriun e ka përfaqësues të Tij në Tokë.

84. *Dhu’l-Xhelal* (i Madh).- Allahu është zotëruesi dhe pronari i madhështisë dhe lartësisë dhe nuk ekziston kufi i madhështisë së Tij. Kufijtë janë tipare të krijesave.

85. *Ve’l-Ikram* (Dhurues)- Allahu është zotërues i bujarisë, respektit e nderit në masën kulmore. Asgjë nuk mund të krahasohet me virtytet e Allahut, as në cilësi, as në madhësi, as në hapësirë: *“Çdo gjë në tokë është kaluese, ndërsa mbetet Fytyra e Zotit tënd, të Madhërishmit, të Fisnikut.”* (Er-Rrahman, 26-27)

86. *El-Muksit* (Synues, Ndarës i Drejtësisë).- Allahu është synues. Ai i kryen të gjitha veprimet me një synim të caktuar dhe në mënyrë të përkryer. Ai synon drejtësinë dhe sipas saj vepron. Cilësia el-Muksitu është e nxjerr nga el-Adlu, që domethënë kulmi i drejtësisë dhe shkalla e tij më e lartë.

87. *El-Xhami’* (Përmbledhës, Bashkues).- Allahu është përmbledhës dhe bashkues i çdo gjëje që dëshiron në vendin e duhur dhe në kohën e duhur. Ai është mbledhës dhe bashkues i gjërave të ngjashme e të kundërta si dhe i njerëzve të ringjallur në ditën e gjykimit pas shkapërderdhjes së

tyre në pluhur dheu, për t'i marrë në llogari, ndërsa hipokritët dhe jobesimtarët i bashkon së bashku në xhehenem.

88. *El-Ganij* (i Pasur).- Allahu është i pasur, i përplotësuar, aq i pasur sa nuk ka nevojë për askënd dhe për asgjë. Atij s'i mungon asgjë dhe Ai s'ka nevojë për asgjë. "*Vërtet Allahu është i pasur dhe i denjë për lavdi.*" (Lukman, 12)

89. *El-Mugni* (Pasurues).- Allahu jep pasuri, ngopje dhe kënaqësi. Allahu e bën të pasur kë të dojë. Pasuria e Tij nuk matet me kritere njerëzish qoftë në sasi qoftë në cilësi: "*Dhe Ai u jep pasuri dhe fuqi të arrijnë.*" (En-Nexhm, 48)

90. *El-Mani'* (Pengues, Privues, Eliminues).- Allahu i bëhet pengesë kujt të dojë dhe ç'gjëje të dojë. Ai i mbron robërit e Tij të bindur nga të këqijat duke e penguar të keqen ndaj tyre, duke ua hequr shkaqet e shkatërrimit dhe i frymëzon me siguri. Allahu u bëhet pengesë gjërave të këqija e të dëmshme dhe pengon realizimin e një gjëje që nuk e dëshiron.

91. *Ed-Darr* (Dëmtues).- Allahu është dëmtues, varfërues, krijon gjërat që shkaktojnë dhembje dhe dëm dhe e provon me anë të këtyre, atë që dëshiron. Allahu dëmton, krijon gjëra që dëmtojnë dhe siguron veprimin dëmtues të tyre.

92. *En-Nafi* (Dobisjellës).- Allahu është ai i cili pasuron, që krijon gjëra, që sjellin të mira e dobi dhe bën që të përfitojë nga këto ai që dëshiron.

93. *En-Nur* (Dritë).- Allahu është dritë, dritë e vetvetes dhe ndriçues i botëve dhe zemrave. Ai është dritë dhe burim drite në qiej dhe Tokë. (En-Nur, 35). Në Ditën e gjykimit, kur do të fiken dritat e diejve dhe yjeve, Toka do të ndriçojë me dritë të plotë.

94. *El-Hadi* (Udhëzues, Drejtues).- Allahu është udhëzues, udhërrëfyes dhe drejtues në udhën e drejtë. Drejton zemrat deri tek e Vërteta. Udhëzimi i Tij nuk përmban sim-

patinë, antipatinë, emocionet, dhembshurinë relative, por absolute, sepse absolutisht drejt sillet ndaj të gjithëve, pa marrë parasysh gjuhën, ngjyrën, moshën, gjininë.

95. *El-Bedi'* (Novator).- Allahu është i vetmi novator dhe estet i vërtetë, që mund të krijojë nga hiçi diçka absolutisht të bukur dhe të përsosur, madje asgjë nuk është i ngjashëm dhe i barabartë me Të.

96. *El-Baki* (i Gjithëqenë, i Përhershëm).- Allahu ka ekzistencë të përhershme. Ai është i amshueshëm në çdo pikëpamje. Qenie e pavdekshme me ekzistencë të pafundme. Fundi, sikur edhe fillimi, nuk janë për Allahun.

97. *El-Varith* (Trashëgimtar).- Allahu është trashëgimtari i vetëm dhe i vërtetë i çdo gjëje, i botëve dhe krijesave. Vetëm i Lavdishmi dhe i Lartësuar i trashëgon njerëzit dhe tërë pasurinë e tyre. Çdo gjë i kthehet Atij, kurse njeriu do të qëndrojë para përgjegjësisë.

98. *Er-Reshid* (Udhërrëfyes).- Allahu e çon çdo gjë me urtësi dhe rregull në synimin e vet. Allahu është udhërrëfyes në atë që krijesa ka dobi. Allahu i çon të gjitha punët drejt një synimi përfundimtar dhe asgjë nuk bëhet më kot.

99. *Es-Sabur* (Durimtar). - Allahu është durimtari më i madh dhe i pakufizuar ndaj krijesave dhe në të gjitha rrethanat. Ai nuk ndëshkon menjëherë, por jep kohë dhe duron, ndoshta ndonjë prej tyre do të pendohet.⁶²

Përveç emrave të bukur të theksuar, ka edhe të tjerë për të cilët ne nuk kemi njohuri. Me një rast Muhammedi a.s. ka thënë:

"... Për nderim të çdo emri tënd që e ke përmendur në Librin tënd, që ia ke mësuar dikujt nga krijesave të tua, ose që ia ke lënë vetes në Dijen Tënde të fshehtë ...".

⁶² Sipas: *Udhërrëfyesi i një muslimani*, po aty, fq. 88-94 dhe Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit islam*, po aty, fq. 90-95; Ahmed Behdzet, po aty, fq. 263 -303.

8. Atributet e Allahut (Sifat'ull-llah)

Pasuesit e fesë dhe të filozofisë islame, pajtohen në faktin se Allahu xh.sh., si qenie e domosdoshme, duhet t'i zotërojë të gjitha cilësitë (sifatet) e përsosura të plotësisë hyjnore, njohjes së cilësive të mundshme për të, besimi në to dhe se duhet të jetë i privuar nga çdo mangësi e mundshme.

Të gjitha atributet e Allahut janë të kohës paraekzistuese, të pafillta (ezeli) dhe pasekzistuese, të pafundta (ebedi); ekzistenca e tyre nuk ka as fillim, as fund dhe nuk u përngjan attributeve të krijesave.⁶³ Edhe pse në emërtime ka ngjashmëri formale, sikurse në emërtim, për shembull: dituria, vullneti, jeta; ato nuk ngjasojnë me diturinë, vullnetin dhe jetën e Allahut. Allahun e njohim nëpërmjet emrave dhe attributeve, sepse *dhati* (individualiteti) dhe natyra e Tij, nuk janë të perceptueshme ndryshe.

Për këtë ngjashmëri emrash Imam El-Maturidiu pohon se *“përdorimi i shprehjeve njerëzore domosdoshmërisht nuk do të thotë barazim, por më tepër – sipas disa shembujve, ato tregojnë dallimin (hilaf). Për këtë arsye, duhet t'i përdorim disa shprehje që t'i shprehim aspektet esenciale dhe ekzistenciale të Zotit, jo në kuptimin që këto shprehje të tregojnë në realitetin (hakikat) e asaj që ne me këto kuptojmë, por në kuptimin që ato përmbajnë realitetin (hakikat) e Zotit.”*⁶⁴

Allahu xh.sh. thotë:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ . وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ .

⁶³ Maturidiu thotë: “Cilësitë e Allahut nuk janë Ai, as diç tjetër përveç Tij... Cilësitë nuk janë të krijuara, qoftë se ka të bëjë me cilësitë pozitive (krijuese) (fi'l) ose me cilësitë e Qenies (dhat).” Sipas: *Imam El-Maturidiu, jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 51.

⁶⁴ Krahajo: Mustafa Ceriq, *Wrënjët e teologjisë sintetike në Islam – Ebu Mensur El-Maturidiu*, Shkup, 2015, fq. 222.

*"Shikimet nuk mund ta përfshijnë Atë, por Ai i përfshin shikimet. Ai është bamirës i pakufi dhe di çdo gjë."*⁶⁵ (El-En'am, 103)

Në këtë pikëpamje edhe Muhammedi a.s. thotë:

تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدُرُوا قَدْرَهُ .

*"Mendoni për krijesën e Allahut dhe mos mendoni për vetë Allahun. Pa dyshim ju për këtë nuk keni asnjë mundësi."*⁶⁶

Cilësia ose thënë ndryshe atributi, është një koncept që i atribuohet individualitetit të Allahut. Kjo mund të bëhet me ligjërime pohues, por edhe me ligjërime mohues. Kur ne duam ta cilësojmë një send apo një ngjarje, ndërtojmë fjali pohuese ose mohuese. Cilësimi i Allahut me koncepte absolutiste kërkon përdorimin e fjalive pohuese dhe cilësimi i Allahut me koncepte relativiste kërkon përdorimin e fjalive mohuese. Cilësitë që tregojnë çka nuk është Allahu nga dijetarët janë quajtur *cilësi mohuese* (selbi) e *cilësi pastruese* (tenzihi). Edhe njëra shprehje edhe shprehja tjetër, kanë kuptimin e mohimit, largimit, heqjes. Cilësitë që tregojnë çka është Allahu nga dijetarët janë quajtur *cilësi qenësore, pozitive* (thubuti) dhe ato *individuale, negative* (dhati).⁶⁷

Ka edhe disa tipologji tjera të kategorizimit tëtributeve, si:

- *dhati* (vetore) - *thubuti* (përqendruese),
- *dhati* (vetore) - *fi'li* (vepruese),
- *selbi* (mohuese) - *thubuti* (përqendruese),
- *dhati selbi* (vetore-mohuese) - *thubuti fi'li* (përqendruese vepruese),

⁶⁵ Ibn Abbas, *Tefsir*, pjesa 2, Sarajevë, 2007, fq. 139.

⁶⁶ Hadithin e përcjell Ebu Neimi, El-Esbahani dhe të tjerë. Shih: <http://www.ahlalhadeth.com/vb/showthread.php?t=29855>. Shih edhe: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 76, dhe fusnota 81.

⁶⁷ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002, fq. 97-98.

- *dhati selbi* (vetore mohuese) - *thubuti haberi* (përqendruese lajmëruese),

- *dhati selbi* (vetore mohuese) - *thubuti fi'li haberi* (përqendruese vepruese lajmëruese)⁶⁸ etj.

Tipologji tjetër është se cilësitë e Allahut do të analizohet brenda pesë grupeve:

- Cilësitë vetore (nefsijeh), cilësia ekzistencë (vuxhud, Zoti ekziston);

- Cilësitë me të cilat nuk mund të cilësohet Allahu xh.sh. Këto cilësi quhen mohuese abstraguese (selbi tenzihi);

- Cilësitë e qenies së domosdoshme, cilësitë me të cilat domosdoshmërisht duhet të cilësohet Allahu xh.sh. Këto cilësi quhen përqendruese, afirmative (thubuti);

- Cilësitë që bazohen në atributin *tekin* (formësim, krijim). Këto cilësi, vepruese, fi'li Allahu nuk e ka pa tjetër t'i shprehë, janë quajtur edhe cilësi të lejuara (xhaiz);

- Cilësitë që përmenden në Kur'an ose hadithe të cilat nëse shikohen vetëm nga aspekti gjuhësor mund ta çojnë njeriun në *përngjasim* (teshbih) ose në *antropomorfizëm* (texhsim), të emërtuara si *cilësi lajmëruese* (haberi).⁶⁹

Intelektuali i njohur Shejh El-Buti ofron një tipologji tjetër:

- Cilësia vetore (en-nefsijeh);

- Cilësitë mohuese (es-selbijeh);

- Cilësitë diktuese abstrakte (el-meani) dhe;

- Cilësitë rezultuese kuptimore (el-ma'nevijeh).⁷⁰

Tipologjitë përkatësisht, periodizimet e tilla janë bërë jo për shkak se disa cilësi janë pranuar e disa nuk janë pranuar.

⁶⁸ Një ndarje të tillë e gjejmë te: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 76.

⁶⁹ Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 77.

⁷⁰ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1425, fq. 87.

ar, por për shkak të grupimit të cilësive të caktuara, apo të vendosjes së saktë të cilësive në grupin e caktuar.⁷¹

Atributet e domosdoshme të Allahut xh.sh. janë klasifikuar në mënyra të ndryshme, siç cekëm më lart, varësisht prej koncepteve dhe orientimeve të shkollave (medhhebeve) dhe sekteve (firkave) akaidore dhe akaidologëve. Ekzistimi i disa qasjeve teologjike në studimin e temave më të rëndësishme fetare ka rezultuar me tri qasje, tri mënyra apo metodologji kryesore interpretimi:

- Qasja ultrapozitive (teshbih) e antropomorfistëve;
- Qasja ultranegative (ta'til apo nefj) e xhehmitëve, mu'tezilitëve dhe disa filozofëve dhe;
- Qasja e mesme e matur (ithbat) e sunitëve ortodoksë.⁷²

Imam Maturidiu tipologjinë e cilësive të Allahut e ka ndarë në tre grupe:

- Cilësitë thelbësore (es-sifat'udh-dhatijjeh);
- Cilësitë pozitive (es-sifat'uth-thubutijjeh) dhe;
- Cilësitë aktive, apo kreative (es-sifat'ul-fi'lijjeh).⁷³

Mirëpo, tipologjia, klasifikimi më i njohur, më i shtrirë dhe më praktikë është ai që i ndan atributet e Allahut xh.sh. në dy grupe dhe në esencë kjo tipologji nuk e dëmton ndarjen e Imam Maturidiut. Këto dy grupe janë:

1. *Sifat'udh-dhatijjeh* – attribute individuale, vetore, negative, respektivisht këto attribute theksohen edhe me shprehjet *es-sifat'us-selbijjeh* apo *es-sifat'ut-tenzihijjeh* dhe;
2. *Sifat'uth-thubutijjeh* – attribute qenësore, pozitive.

⁷¹ Shkolla maturidite *cilësitë vepruese* (sifat'ul-fi'lijjeh) nuk i ka diskutuar si kategori në vete, por në kuadër të *cilësive pozitive* (sifat'uth-thubutijjeh), sepse i kanë konsideruar si refleksim të cilësisë *tekvîn* (krijimi). Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 76.

⁷² Sipas: Mustafa Ceriq, po aty, fq. 214 e tutje.

⁷³ Krahaso: Mustafa Ceriq, po aty, fq. 199 e tutje.

8.1. *Sifat'udh-dhatijjeh - attribute vetore, individuale, negative*

Sifat'udh-dhatijjeh (atributet vetore, individuale, negative) janë attribute të posaçme vetëm për Allahun dhe nuk mund t'i atribuohen asnjë krijese. Meqë e kundërta (mangësia, relativiteti dhe përkohësia) nuk mund të mendohet për Allahun, këto attribute janë quajtur edhe *sifat'ut-tenzih* (attribute absolute) dhe *sifat'us-selbijje* (attribute mohuese).

Synimi i attributeve mohuese është që duke asgjësuar çdo lloj shenje politeizmi, të vërtetohet besimi monoteist në tërë kuptimin e vet. Po ashtu, synimi i attributeve mohuese është që të zë vend bindja se mes Krijuesit dhe krijesës nuk ka ndonjë pikë të përbashkët, apo ngjasim. Ajeti kur'anor لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ “Asgjë s’është e ngjashme me Atë” (Esh-Shura, 11) është thelbi dhe shpjegimi kryesor për besimin e pastër islam (tenzih).⁷⁴

Atributet *dhatijjeh* janë “cilësi esenciale të Allahut, kurse për sa i përket njeriut, këto cilësi nuk janë esenciale, nga vetë fakti se ato nuk janë më tepër se pikla rrezatimesh të Allahut që ia dhuron njeriut.” “Cilësitë me të cilat është pajisur njeriu ndryshojnë nga cilësitë e Allahut si për nga vërtetësia, po ashtu edhe për nga esenca e tyre. Pra, këto cilësi janë të përbashkëta me cilësitë e Allahut vetëm në emërtim.”⁷⁵

Me qëllim që të lehtësohet mësimi rreth këtyre çështjeve, e që imponohen nga vetë natyra e mësimave islame, dijetarët i kanë përcaktuar gjashtë attribute:

8.1.1. *El-Vuxhud (Ekzistenca)*

El-Vuxhudu – Ekzistenca, jeta gjallëria. Allahu është dhe ekziston.⁷⁶ Ekzistenca e Tij është e domosdoshme dhe në

⁷⁴ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, po aty, fq. 98.

⁷⁵ El-Buti, po aty, fq. 98.

⁷⁶ Krijuesi s’është as aksidenca as substancë, sepse substancialiteti është rrënjë e aksidenteve të përbëra, atom, i cili nuk ndahet, s’është aktiv, as që e ka aftësinë e të kuptuarit dhe të të përsiaturit.” Sipas: *Imam El-Maturidiu, Jeta*, po aty, fq. 47.

vetvete. Nuk varet prej dikujt apo diçkaje tjetër, por është rrjedhim i qenies së Tij, pra është ekzistencë vetvetiu. Nuk mund të mendohet e kundërta e këtij atributi, respektivisht nuk mund të mendohet mosekzistenca e Allahut xh.sh. Ekzistimi i Allahut është absolut, i pavarur, në dallim nga ekzistimi relativ, i varur, sepse ekziston vetvetiu e jo nga ndonjë efekt i shkaktuar tek Ai. Ekzistenca relative karakterizohet nga dy mosqenie: mosqenia nga e kaluara dhe mosqenia në të ardhmen, që është tipike për të gjitha krijesat, përveç Allahut të Madhërishëm.⁷⁷

Arsyeja, me të cilën jemi pajisur, na udhëzon në bindjen se medoemos duhet të ekzistojë Qenia më e lartë. Nuk mund të mendohet se Dielli, Toka dhe i tërë kozmosi kanë mundur të lindnin rastësisht dhe vetvetiu. Vetvetiu nuk mund të lind as atomi më i vogël. Çdo gjë ka Krijuesin e vet, e ai është Allahu i Madhërishëm. Pra, atributi ekzistencë është origjina dhe burimi i të gjitha cilësive tjera.

Ky atribut nga kelamistët është quajtur edhe atribut vetvetor, atribut vetjak (sifat'un-nefsijeh), dhe është i shtuar mbi Qenien Krijuese, është etern (i përjetshëm) dhe cilësi e mëvetësishme.⁷⁸

Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ .

“Me të vërtetë në krijimin e qiejve dhe të Tokës; në ndryshim të natës dhe të ditës; në anijet që lundrojnë nëpër det për t’u sjellë dobi njerëzve; në ujërat që zbret Allahu prej qiellit, e me të cilët i

⁷⁷ El-Buti, po aty, fq. 88-89.

⁷⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq.77.

ngjall tokat e vdekura (tokat e thata) nëpër të cilën ka shpërndarë gjithfarë lloj shtazësh; në ndryshimin e erërave e reve të nënshtruarara lëvizjeve në mes qiellit e Tokës – (në të gjitha këto) ka shenja, për të gjithë ata që mendojnë.” (El-Bekare, 164)

8.1.2. El-Kidem (Allahu nuk ka fillim)

El-Kidem – Allahu nuk ka fillim. Allahu nuk ka fillim, është i përhershëm pa fillim (kidem, paraqenie, është i paraqenë, i pafillimtë) dhe nuk mund të mendohet ndonjë kohë, kur nuk ekzistonte Allahu xh.sh. Sado të shkojmë prapa, nuk mund të ketë një kohë kur nuk ka ekzistuar Allahu i Madhërishëm. Allahu nuk është qenie e ngjarë, por është e përhershme pafillim. Ai nuk është një qenie që nuk ka qenë, e që është bërë. Sikur të ishte qenie e ngjarë atëherë Ai do të kishte nevojë për një Krijues, gjegjësisht për një shkak të krijimit. Nuk mund të thuhet për individualitetin dhe atributet e Tij, se janë krijuar pastaj. Nuk mund të mendohet një kohë kur Ai, nuk ka ekzistuar. Sado të kthehemi pas, nuk do të mund të gjejmë një kohë që Ai të mos ketë ekzistuar. Ai asnjëherë nuk është krijuar më pas. Sado para që ta çojmë mendimin, nuk mund ta gjejmë kohën, kur Allahu të mos ekzistojë më.

Meqë ekzistenca e Allahut është e domosdoshme (vaxhib’ul-vuxhud), edhe paraqenia e Tij është e domosdoshme. E kundërta e atributit “i paraqenë” është atributi “aksidental” (i krijuar në kohë), atribut ky që nuk mund të mendohet për Allahun. Pafillimtësia (kidem) është e përmbajtur në kuptimin e termit domosdoshmëri (vaxhib) dhe është pjesë e pandashme e ekzistencës së domosdoshme.⁷⁹

⁷⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 78. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, po aty, fq. 98.

Ndryshe do të themi se Zoti është i amshueshëm, nëse ekzistenca e Tij pakufizim dhe pafillim i paraprin çdo gjëje tjetër që ekziston. Ai është i Pari dhe i Fundit, jo duke ju falënderuar krijimit të botës dhe ringjalljes së saj, por duke iu falënderuar asaj që Ai nga paraqenia është i pafillim dhe i pafund.⁸⁰

Allahu xh.sh. thotë:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ...

“Ai është i Pari dhe i Pasm...”. (El-Hadid, 3)

8.1.3. El-Beka’ (Allahu nuk ka fund)

El-Beka’ – Allahu nuk ka fund. Ekzistencë e pafundme, e amshueshme. Allahu nuk ka fund. Ai që është i pafillim detyrimisht është edhe i pafundmë. Ekzistenca e Allahut vazhdon pafundësisht. Ai nuk është i përkohshëm, i vdekshëm. Ai që është i paraqenë, Ai është edhe i pasqenë, i përherëshëm dhe i ngahershëm (El-Baki). E kundërta e këtij atributi, zhdukja, prishja e mbarimi (fena`) nuk mund të mendohej për Allahun. Pafundësia (ed-daimu) rezulton nga pafillimësia, sepse ajo që nuk ka fillim duhet të jetë e domosdoshme, kurse çka është e domosdoshme nuk mund të zhduket. Zoti është qenie e domosdoshme, prandaj dy cilësitë e cekura më lartë (kidem dhe beka’) duhet të gjenden domosdoshmërisht, nga të cilat e para (kidem) mohon fillimin, ndërsa e dyta (beka) mohon fundin e ekzistencës së Zotit.⁸¹

Allahu xh.sh. thotë:

⁸⁰ Adnan Silajdzic, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-As’arija*, Sarajevë, 1999, fq. 154-155.

⁸¹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 78. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, po aty, fq. 98.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ^ط وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ .

“Ai është i pari (evvel). Ai është i pasmi (ahir). Ai është i dukshmi (dhahir). Ai është i padukshmi (batin). Ai është që di padyshim çdo gjë.” (El-Hadid, 3)

... كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ...

“... Çdo gjë, pos Tij, është e shkatërrueshme ...” (El-Kasas, 88)

كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا فَانٍ . وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ .

“Çdo gjë që është në Tokë është e kalueshme (do të shkatërrrohet). E, mbetet vetëm Zoti yt, i Madhërueshmi dhe Bamirësi.” (Err-Rahman, 26-27)

Një meditim racional për këtë atribut do të çonte në përfundimin, se siç nuk mund të parafytyrohet mundësia që të ketë ndonjë faktorë ndikues në krijimin e Atij që ekziston vetvetiu, po ashtu nuk mund të paramendohet ekzistimi i ndonjë faktori që ta zhduki Atë, në të kundërtën, Ai atëherë nuk do të ishte, Ai që ekziston vetvetiu (vaxhib’ul-vuxhud). Edhe këtë atribut por edhe atë para tij, el-kidem, imagjinata nuk mund ta konceptojë dhe ta kuptojë vërtetësinë e tyre, por kjo s’është provë se ekzistenca e pafillim dhe e pambarim nuk ekziston.⁸²

Maturidinjtë mendojnë se Allahu është i pafundmë me qenien e Tij dhe si rrjedhojë, sipas tyre, cilësia *el-beka’* nënkupton vazhdimësinë e qenies hyjnore në vetvete.⁸³

8.1.4. El-Vahdaniyeh (Është i një dhe i vetëm)

El-Vahdaniyeh (Është i një dhe i vetëm). Allahu është një dhe i vetëm, unik në individualitetin, atributet dhe aktet e

⁸² El-Buti, po aty, fq. 94.

⁸³ Fet’hullah Hulejf, *Mukaddimetu Kitab’ut-Tevhid li’l-Maturidijj, El-Iskenderijeh* Egypt, pa vit botimi, fq. 19.

Tij, nuk ka të ngjashëm e as rival dhe nuk ka të dytë (El-Vahdanijeh – njësi, njëshmëri, uniteti). Atributet kundërthënëse të atributit të unitetit, pluraliteti (teaddud) dhe ngjashmëria (shirk) nuk mund të mendohen për Allahun. Sipas doktrinës islame, Allahu është Një dhe i Vetëm, Unik. Kjo domethënë se Allahu nuk është i përbërë nga elementet përbërëse, e as i formuar nga veçoritë. Allahu nuk është as tërësi, në mënyrë që të pjesëtohet, e as universal, që të rreshtohen nën të individë dhe numra. Ka dy argumente racionale për refuzimin e këtij pretendimi: 1) Sikur të ishte e vërtetë se Allahu mund të jetë tërësi e përbërë nga pjesë, atëherë kjo do të sillte patjetër që Ai të jetë i pamundur për veten dhe i nevojshëm për dikë tjetër. Kjo e bën të domosdoshëm që Ai të jetë i ngjashëm me gjërat që kanë fillim (krijesat), ndërsa ky pohim është absurd të thuhet për Allahun. 2) Sikur të ishte më e vlefshme që Allahu të jetë universal, i përbërë nga individë, atëherë do të ishte e mundur që midis tyre të ketë kundërshtim në vullnet dhe në krijim, në mënyrë që njëri prej tyre të dojë të krijojë diçka, kurse tjetri të dojë ta asgjësojë atë.⁸⁴

Emri *ehad* e cilëson Allahun në aspekt të abstragimit nga gjërat e tjera, ndërsa emri *vahid* nga aspekti i përqendrimit të cilësive të Tij në qenien hyjnore. Si rrjedhojë, *ehad* tregon se Allahu xh.sh. është i pangjashëm, nuk ka rival dhe se është i pashoq; ndërsa *vahid* e tregon se Ai është një dhe vetëm një.⁸⁵ Ehadi nënkupton që Allahu në raport me individualitetin e Tij është Një dhe i Vetëm, derisa në raport me botën ose në manifestimin e vet është Unikal, sepse nocioni i njehsimit përjashton çfarëdo veçimi brenda qenies hyjnore, derisa no-

⁸⁴ El-Buti, po aty, fq. 90-92.

⁸⁵ Shih edhe mendimin esh'arit lidhur me këtë: Adnan Silajdzic, po aty, fq. 156-157.

cioni i unitetit lejon veçime të caktuara të cilat involvojnë mundësinë e përballjes dinamike të njeriut, me Zotin.⁸⁶

Ky unicitet nuk është në aspektin e numrit, por të esencës. Nuk ka krijues tjetër veç Tij; është i parival (i pashoq) dhe nuk ka qenie tjetër që të adhurohet veç Tij. Nga kjo, e duke u bazuar në ajetin El-Enbija', 22, kelamistët kanë nxjerr parimin për *argumentin e konfliktit të dëshirave* (burhan'ut-teman), që vërteton domosdoshmërinë e ekzistencës së Zotit. Ky parim shpjegohet me supozimin se, në gjithësi po të jenë dy zota të barabartë, atëherë shfaqet mundësia që njëri prej tyre të dëshirojë që filani të lëvizë, ndërsa tjetri të dëshirojë që filani të ndalet. Kjo për arsye se Zoti duhet të ketë vullnet të lirë.⁸⁷ Një nga treguesit më të rëndësishëm të ekzistencës së Allahut, është edhe rregullsia dhe harmonia që mbretëron në gjithësi.

Allahu xh.sh. thotë:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ . اللَّهُ الصَّمَدُ . لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ . وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ .

"Thuaj: 'Allahu është Një! Allahut i drejtohen për çdo gjë! Ai nuk ka lindur prej ndokujt, as nuk ka lindur kë, Dhe askush nuk i ngjason Atij!'." (El-Ihlas, 1-3)

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا . فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ .

"Sikur të kishte në to (qiej dhe Tokë) zota, përveç Allahut, do të shkatërroheshin të dyja. Qoftë i pastër Allahu – Zoti i Arshit, nga ato që ia përshkruajnë Atij!" (El-Enbija', 22)

... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۚ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ .

⁸⁶ Adnan Silajdzic, po aty, fq. 157.

⁸⁷ Meditime rreth kësaj teme ka shtruar: A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 80-82. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 99.

“...Vetëm ai krijon dhe sundon. I Lartësuar është Allahu, Zoti i gjithësisë!” (El-Enbija, 54)

8.1.5. *El-Muhalefetu li'l-havadithi* (*Mosngjashmëria me qeniet e krijuara*)

El-Muhalefetu li'l-havadithi - *Mosngjashmëria me qeniet e krijuara*. Allahu nuk u ngjan krijesave as në esencë, as me ndonjë atribut, sepse ngjashmëria nuk nënkupton emrat por esencën. Allahu sipas esencës së vet - në esencën e vet në asgjë nuk ngjason me krijesat e veta. Dallimi është në atë që Allahu këto cilësime i meriton nga amshueshmëria (nga parazanafilla), derisa njeriu i arrin me aktin e krijimit hyjnor.⁸⁸ Të gjitha sendet dhe krijesat janë e kundërta e Allahut dhe janë krijuar më vonë. Ai nuk i përngjet asnjë sendi e asnjë krijese aksidentalisht dhe rastësisht. Allahu është një qenie përtej asaj ç'mund të mendojmë ne për Të dhe nuk mund të kapet nga mendja jonë. Ngjashmëria (mushabeheh) dhe identiteti (mumathileh) i Allahut me qeniet aksidentale nuk mund të mendohet dhe një gjë e tillë është absurde. Ai është i domosdoshëm, i mëvetësishëm nga çdo gjë dhe i pazhdukshëm. Bota është e mundshme, e nevojshme, e lindur dhe e zhdukshme. Zoti është i abstraguar nga cilësitë e qenieve të krijuara siç janë materia... Ai nuk është materie, nuk është trup, nuk ka nevojë për vend, as që mund të matet me kohë. Nuk ka ngjyrë as formë, nuk mund të bashkohet, apo të mishërohet me diçka.⁸⁹ Me këtë bindje kundërshtojnë:

- Ata që besojnë se Allahu është trup (muxhessimët);
- Ata që Allahun ua përshtatin krijesave të Tij, duke thënë: “Allahu, edhe pse nuk është trup, Ai megjithatë mund t'i ketë disa cilësi të trupit (mushebbihët)”.

⁸⁸ Adnan Silajdzic, po aty, fq. 155.

⁸⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 79. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 99.

- Ata që besojnë në njëfarë unifikimi absurd (inkarnimi, rimishërimi) të fytyrës hyjnore me njeriun.

- Panteistët, të cilët nuk e mohuan Zotin, por nuk e pranojnë si qenie të mëvetësishme. Sipas tyre, Zoti dhe bota janë po e njëjta gjë.

Allahu xh.sh. lidhur me këtë çështje prerazi thotë:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ .

“... Asgjë nuk i shëmbëllen Atij.” (Esh-Shura, 11)

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَهِةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا . . .

“Sikur të kishte në to (qiej dhe Tokë) zota, përveç Allahut, do të shkatërroheshin të dyja...”. (El-Enbija, 22)

Njeriu zotëron disa cilësi, të cilat mund të ngjasojnë në emërtim me cilësitë e Krijuesit, e me qëllim të zbatimit të detyrave për të cilat është krijuar, dhe nëpërmjet këtyre cilësive t’i nënshtrojë dukuritë natyrore në gjithësi, t’i shfrytëzojë ato për nevojat e veta, e që në fakt janë reflektim i cilësive të Zotit. Mirëpo, këto sasi të vogla cilësish që ka njeriu nuk i japin njeriut pjesëmarrje në cilësitë e Allahut: 1) Cilësitë e Allahut janë thelbësore, ndërsa ato të njeriut janë reflektim i atyre hyjnore e jo në vete dhe; 2) Cilësitë e njeriut ndryshojnë nga cilësitë e Allahut si për nga vërtetësia ashtu edhe për nga esenca e tyre.⁹⁰

8.1.6. El-Kijamu bi nefsihi

(Ekzistenca në vetvete, e vetvetishme)

Ek-Kijam bi nefsihi – Ekzistencë e vetvetishme. Për të ekzistuar, Allahu nuk ka nevojë për asgjë dhe për askënd (kijam

⁹⁰ El-Buti, po aty, fq. 98-99.

bi nefsiahi – ekziston në vetvete). Allahu ekziston në vetvete dhe ekzistencën e Tij e ka nga vetja, e jo nga tjetërkush (*el-kijamu bi gajrihi*). Vetë qenia e Allahut kërkon që Ai të ekzistojë nga vetja dhe të mos ketë nevojë për qenie tjetër. Dome-thënë, Ai është që nuk ka nevojë për askënd, ndërsa të gjithë janë të nevojshëm për Të; Ai ndikon te krijesat, por jo edhe e kundërta, sepse nuk është karakteristikë për Krijuesin. Ai nuk ka nevojë për krijues, për vend, për kohë dhe për asnjë shkak në ekzistencën e Tij, sepse koncepti i nevojës është në kundërshtim të plotë me konceptin e domosdoshmërisë.⁹¹

Domethënë, Ai është, ekziston dhe nuk ka nevojë për askënd, ndërsa të gjithë të tjerët janë të nevojshëm për Atë. Ekzistenca e Tij nuk zë hapësirë, sepse hapësira, koha e materia janë tipike për krijesat. Prandaj, nuk duhet ngatërruar konceptet për krijesat me konceptin për Krijuesin. Koncepti i krijesave është një pasqyrë e fotografive të reflektuara nga shqisat tona. Mendimi ndryshe do të ishte se mendja është më përfshirëse ndaj gjerave, sesa Krijuesi i tyre. Kjo çon në përfundim se ai nuk është Zot.⁹²

Lidhur me këtë Allahu xh.sh. thotë:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ . اللَّهُ الصَّمَدُ .

“Thuaj: ‘Allahu është Një! Allahut i drejtohen për çdo gjë!’.”

(El-Ihlas, 1-2)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ . وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ .

⁹¹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 79. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 99.

⁹² El-Buti, po aty, fq. 96.

“O njerëz! Ju jeni të varfër tek Allahu (nevojtarë për çdo gjë). E, Allahu nuk ka nevojë për asgjë dhe është i denjë për falënderim.”⁹³ (Fatir, 15)

8.2. *Sifat’uth-thubutijeh - Atributet qenësore, pozitive*

Sifat’uth-thubutijeh (atributet qenësore, pozitive) janë attribute të domosdoshme, që e pohojnë përsosmërinë e Allahut. Quhen kështu, pasi e bëjnë të njohur Allahun me cilësi qenësore e pozitive, si jeta, vullneti, fuqia etj. Atributet e kundërta me këto nuk mund të mendohen as imagjino-hen për Allahun. Pra, cilësimi i individualitetit hyjnor me këto attribute dhe pastrimi nga të kundërtat e tyre, është i domosdoshëm e i detyrueshëm. Gjithashtu, duhet thënë se këto attribute, të pafillimta dhe të pafundta, nuk u përngajnë attributeve të njëjta të krijesat. Këto attribute, në anën tjetër, kanë lidhje me gjithësinë, prandaj edhe mund t’u jepen edhe krijesave, në dallim prej attributeve individuale (dhati-jjeh). Nuk duhet hequr nga mendja që atributet e Allahut janë të paraqena, të pasqena, të pakushtëzuara e të tjera, kurse ato njerëzore janë të kushtëzuara, të varura, të përkohshme, të mangëta, relative në çdo aspekt.

Pamë se Allahu është një dhe i vetëm në ekzistencën dhe krijimin e domosdoshëm dhe se tërë bota është vepër e Tij. Në atë vepër të Allahut shohim rend të urtë dhe harmoni të shkëlqyer. Sipas kësaj, mund të përfundohet se Krijuesi i kësaj bote të përsosur ka dije të përsosura, ka fuqi të pakufishme, vullnet plotësisht të lirë, aftësi për të krijuar dhe jetë të përsosur. Vetë arsyeja jonë kërkon që Zoti, si e vetmja qenie e domosdoshme, t’i ketë të gjitha atributet e përsosura dhe të jetë i privuar nga të gjitha mangësitë dhe të metat.

⁹³ Shih gjerësisht: *Besimi I-II*, po aty, fq. 64-66; Mehmed Handzic, VI, po aty, fq. 359-364; El-Buti, *Të vërtetat e patundshme*, po aty, fq. 90-99.

Dijetarët islam dallojnë në perceptimin e këtyre atributiveve, mirëpo shumica (sidomos ata maturidij) mendojnë se ato janë tetë:

8.2.1. *El-Hajatu (Jeta)*

El-Hajatu – *jeta*, jeton nga vetvetiu, është cilësi ekzistenciale (vuxhudijeh) dhe ekziston nga vetë Qenia e të Lartëmadhërishmit. Allahu është i gjallë dhe jeton ngahera dhe përherë, me një jetë të pasosur. Jeta / gjallëria është cilësi e plotë dhe nuk ndahet nga qenia e Zotit, sepse plotësia e ekzistencës së Tij, është e mundshme me gjallërinë Tij. Është e domosdoshme që qenia që ka dituri, fuqi dhe dëshirë, të jetë edhe e gjallë. E kundërta e jetës, gjallërisë, vdekja, është absurde për Allahun. Asnjë njeri i zakonshëm, asnjë mendimtar që beson në ekzistencën e Zotit, nuk do të pohojë se Zoti i tij ka vdekur.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بُدُوبَ عِبَادِهِ خَبِيرًا .

"Mbështetu në të Gjithëjetshmin, i Cili nuk vdes dhe madhëroje Atë me falënderim! Ai i di mjaft mirë gjynahet e robërve të Vet." (El-Furkan, 58)

Gjallesat kanë nevoja të ndryshme, si: nevojë për kohën, për hapësirën e tjera, mirëpo ato e kanë edhe fillimin dhe fundin e tyre. Atributi *jetë* njëkohësisht është themel i të gjitha attributeve të tjera të Zotit, si dija, fuqia etj. Sikur mos ta kishte Allahu një jetë të tillë, nuk do të ishte më i përkryer nga krijesat që Ai i ka krijuar, e kjo është e pamundur.

Në anën tjetër, çdo jetë ka fillimin dhe ka fundin e vet, sepse ky është ligj i krijuar për jetët e krijesave. Asnjë nga këto karakteristika për krijesat nuk mund të diskutohen për Krijuesin.⁹⁴

⁹⁴ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 100. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 84.

Allahu xh.sh. për këtë thotë:

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ...

“Allahu është – s’ka tjetër zot përveç Tij, (i cili) jeton përgjithmonë dhe zotëron (me gjithësinë)!” (El-Bekare, 255)

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا .

“Pa dyshim, fytyrat janë drejtuar kah Allahu, që është i gjallë dhe sundues mbi çdo gjë.” (Ta Ha, 111)

Nuk duhet harruar se siç detyrohem i të besojmë këto cilësi të Allahut xh.sh., po ashtu patjetër duhet të mohojmë të kundërtat e domethëniesve të tyre, pasi që edhe kjo e fundit është prej këtyre cilësive të domosdoshme.⁹⁵

8.2.2. El-Ilmu (Dituria)

Cilësia e dijes (el-ilmu) është e amshueshme, që ekziston nga vetë dhati / individualiteti i Allahut. Allahu e di çdo gjë dhe ka njohuri për gjithçka. Ai di të kaluarën, të tashmen dhe të ardhmen, të dukshmen dhe të padukshmen. Ai ka dituri të pafund dhe dituria e Tij përfshin çdo gjë. Ai është kompetent i çdo gjëje të hapur e të fshehtë, të largët e të afërt, të madhe e të vogël, me një dituri të pakufishme e të pafund. Ai di për çdo gjë dhe dija e Tij nuk varet nga koha, nga hapësira dhe nga mjetet e ndryshme. Po ashtu, për të ditur diçka, Atij nuk i nevojitet syri, veshi, libri, lapsi etj. Dija e tij nuk ka kufizime në konceptet kohore: e shkuar, e tashme dhe e ardhme. Ajo as nuk shtohet, as pakësohet. Allahu jo vetëm që nuk varet nga këto koncepte, por ato, si të tilla, tërësisht janë çështje absurde, sepse Ai është jashtë kohe, jashtë hapësirës, jashtë konceptit të së mësuarit nga

⁹⁵ Shejh El-Buti, po aty, fq. 113.

mësuesi e të tjera dhe i di gjërat me dijen e Tij të paraqenë, tërësisht e jo pjesërisht, në mënyrë të përsosur. Këto kufizime, të kohës, hapësirës, materies, janë pengesa për krijesat, për ne njerëzit, sepse ne nuk dimë as të kaluarën, as të tashmen as të ardhmen.⁹⁶

Dijen e Allahut që ka ndodhur, që është duke ndodhur ose që do të ndodhë, autori turk A. Saim Kilavuz, e shpjegon kështu: “Allahu e di çdo gjë për shkak se do të ndodhë. Nëse diçka nuk ndodh, ajo gjë nuk ndodhë për shkak se Allahu e di. Ndryshe mund të shpjegohet edhe si: veprat e njerëzve në të kaluarën, në të tashmen, në të ardhmen dhe brenda procesit kohor, Allahu xh.sh. i di në përmasën jash-tëkohore, jashtëhapësinore, në mënyrë absolute dhe transcendentale, për shkak se sikurse cilësitë tjera, edhe cilësia e dijes së Allahut xh.sh. nuk është e kufizuar me kohën”.⁹⁷

Roli i atributit të dijes së Allahut nuk ka të bëjë me përcaktimin e së mundshmes, ose të ushtrijë ndikim në të mundshmet, por roli i atributit të dijes është vetëm shpalosje dhe njohuri pa marrë parasysh a ka të bëjë me ndonjë realitet që ka ndodhur (është shfaqur), apo me diçka që është e padukshme (ende nuk ka ndodhur).⁹⁸

Allahu xh.sh. thotë:

... وَأَنَّ اللَّهَ فَذَٰلِكَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ .

“... Me të vërtetë, dijenia e Allahut i ka përfshirë të gjitha!”

(Et-Talak, 12)

... إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ .

⁹⁶ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 100-101. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 85.

⁹⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 85.

⁹⁸ Shejh El-Buti, po aty, fq. 101.

“... Me të vërtetë, Allahu është i dijshtëm për çdo gjë.” (Et-Tevbeh, 115)

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا
يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتٍ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ .

“Ai i ka çelësat e së padukshmes dhe vetëm Ai i njeh ato. Ai e di ç’ka në tokë dhe në det; asnjë gjeth nuk bie pa e ditur Ai dhe nuk ekziston asnjë kokërr në errësirën e tokës, as e njomë, as e thatë, që të mos jetë shënuar në Librin e qartë (Levhi Mahfudh).” (El-En’am, 59)

Argumenti, prova më e madhe e dijes absolute të Allahut xh.sh. është plani, rregullsia dhe harmonia e jashtëzakonshme e gjithësisë në përgjithësi dhe krijesave në të. Kjo dije absolute konsiston në çdo gjë, të dukshmen dhe të padukshmen, të domosdoshmen, të mundshmen dhe të pamundshmen, me ekzistencën dhe joekzistentën dhe në këtë pikëpamje nuk mund të ketë ndryshim.⁹⁹

8.2.3. Es-Sem’u (Dëgjimi)

Cilësia e dëgjimit (es-sem’u) është cilësi ekzistenciale, e cila ekziston nga vetë Qenia e të Lartëmadhërishmit, me anë të së cilës zbulohet çdo gjë që ekziston. Allahu dëgjon dhe dëgjimi i Tij përfshin çdo gjë, pa u varur, apo u pa penguar nga ndonjë gjë. Gjithashtu, dëgjimi i një gjëje, nuk e pengon të dëgjojë edhe disa gjëra të tjera njëkohësisht. Ai dëgjon çdo tingull e çdo gjë të hapur e të fshehtë, me zë të lartë apo të ulët. Dëgjimi i Allahut nuk varet nga organet apo ndonjë mjet, që është karakteristikë e krijesave. Nuk mund të mendohet që Allahu të mos dëgjojë. Si edhe të gjitha atributet tjera, edhe atributi i dëgjimit është i nivelit më të lartë të përsosmërisë, i shkallës absolute. Atributi i dëgjimit bëhet në mënyrë të plotë e të përsosur dhe jo nëpërmjet

⁹⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 85.

imagjinatës, iluzionit, e as nëpërmjet efektit të shqisës, apo përcjelljes së ajrit.¹⁰⁰

Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ .

"Allahu i dëgjon dhe i sheh të gjitha." (El-Haxh, 75)

قَالَ لَا تَخَافَا . إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى .

"(Allahu) tha: 'Mos u frikësoni! Unë me të vërtetë jam me ju, dëgjoj dhe shoh'." (Ta Ha, 46)

8.2.4. El-Besaru (Shikimi)

Cilësia e të parit, shikimit (el-besaru) është cilësi ekzistenciale e cila ekziston nga vetë qenia e të Lartëmadhërishmit. Allahu sheh çdo gjë. Asgjë nuk mbetet e fshehur nga shikimi i Allahut të Madhërishëm. Ai sheh gjithçka në dritë dhe në errësirë në nivel të përsosur, pa u kushtëzuar nga ndonjë kusht, ose pa u penguar nga ndonjë pengesë fizike, fiziologjike e psikologjike. Allahu nuk sheh sikurse krijesa dhe jo nëpërmjet iluzionit, imagjinatës, organeve e mjeteve, por shikimi arrihet në mënyrë të plotë dhe të përsosur. Të shikuarit e Tij është absolut në hapësirë, në kohë e në rrethana të ndryshme dhe nuk mund të mendohet që Allahu të shohë me mangësi, apo të mos shohë fare.

Ka shumë ajete që flasin për këtë temë, por ne do të mjaftohemi me këtë:

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ . وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ . وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ شَيْئًا . إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ .

¹⁰⁰ Shejh El-Buti, po aty, fq. 104.

“(Allahu) di për shikimin e përvojedhur të syrit dhe atë që fsheh zemra; Allahu gjykon drejt, e ata që iu luten atyre përveç Tij, nuk gjykojnë asgjë. Allahu me të vërtetë dëgjon dhe sheh (çdo gjë). (Gafir (Mu’min): 19-20)

Ajo që është me rëndësi të ceket këtu është që të besohet se këto dy cilësi të Allahut pikërisht ashtu si Ai e cilësoi veten dhe të besojnë se çdonjëra prej këtyre dy cilësive ka funksionin e vet me të cilën dallohet nga tjetra.¹⁰¹

8.2.5. *El-Iradetu (Vullneti)*

Cilësia e vullnetit (el-iradetu) është ekzistenciale, që ekziston nga vetë Qenia e të Lartëmadhërishmit, me anë të së cilës Allahu xh.sh. i specifikon gjërat e mundshme ashtu si do Ai. Allahu ka vullnet dhe dëshirë (el-iradetu) për të bërë dhe Ai përcakton vendin, gjendjen dhe cilësitë e krijesave të veta. Ai është dëshirues dhe ka vullnetin e vet hyjnor. Ndodh ashtu diç dëshiron Ai dhe jo e kundërta. Allahu është Ai që e vendos dhe e përcakton që diçka të bëhet kështu dhe në këtë vend dhe të mos bëhet ashtu dhe në ndonjë vend tjetër. Ajo që Allahu e dëshiron bëhet dhe ajo që nuk e dëshiron Ai nuk bëhet. E kundërta e këtij atributi nuk mund të mendohet për Allahun xh.sh. dhe një gjë e tillë është absurde për Të. Zbatimin e veprave e përcakton dëshira e Allahut xh.sh. Cilësia e vullnetit të Allahu xh.sh. zbatohet vetëm në gjerat që janë të mundshme dhe të lejuara logjikisht dhe nuk zbatohet në relacion me gjërat absurde dhe të domosdoshme. Dëshira hyjnore nuk mund të ndërliqhet me absurdin, për shkak se absurdi është një hiç absolut.¹⁰²

Aktet krijuese të Zotit kanë të bëjnë me dëshirën dhe vullnetin e Tij dhe ato ndodhin pa shtrëngesë dhe detyrim,

¹⁰¹ Shejh El-Buti, po aty, fq. 105.

¹⁰² A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 85-86.

vetvetiu dhe pa ndërhyrje. Nëse do Allahu diçka, bëhet; nëse jo, s'bëhet. Edhe trupat qiellorë, edhe gjethet e drurëve, edhe qepalla e syrit, të gjitha këto, nuk veprojnë pa dëshirën e Tij.¹⁰³

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ . فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا . وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ .

"Thuaj: "O njerëz, ju erdhi juve e Vërteta nga Zoti juaj". Kush udhëzohet në rrugën e drejtë, ai është udhëzuar për dobinë e tij, e kush është humbur, ka humbur në dëmin e tij. E, unë nuk jam mbikëqyrësi juaj'". (Junus: 107)

Vullneti është dylojësh:

- Vullnet krijues (Tekvin'ul-iradeh ose iradet'ut-tekvini-jjeh). Kemi të bëjmë me dëshirën që i përfshin të gjitha krijesat, të mirën dhe të keqen, të dobishmen dhe të dëmshmen, të gjitha veprat në lidhje me formëdhënien dhe krijimin. Në momentin kur kjo dëshirë prek një nga gjërat, e njëjta bëhet menjëherë. Shembull për këtë kemi ajetin kur'anor:

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ .

"Nëse dëshirojmë të bëhet diçka, mjafton të themi: 'Bëhu!' dhe ajo bëhet." (En-Nahl: 40)

- Vullneti dëshirues ose legal (teshri'ul-iradeh ose iradet'ut-teshri'ijjeh, ndryshe quhet edhe vullnet fetar/ din'ul-iradeh), është ajo gjë kur Allahu dëshiron diçka dhe e pëlqen atë, do të thotë se urdhëron për të. Ndërkaq, fakti që Allahu dëshiron diçka me këtë lloj vullneti, nuk e bën të detyrueshëm krijimin e asaj gjëje.¹⁰⁴ Ajeti kur'anor që vijon e bën të qartë këtë lloj vullneti:

¹⁰³ Shejh El-Buti, po aty, fq.115-119.

¹⁰⁴ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 86.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ .
يَعْظُمُ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ .

“Allahu me të vërtetë urdhëron që të veprohet me drejtësi, mirësi dhe t’u ndihmohet të afërmeve; e ndalon imoralitetin, veprat e shëmtuara dhe dhunën. Ai ju këshillon që të pranoni këshillat.

(En-Nahl: 90)

Ndërsa vullneti krijues përfshin edhe të mirën edhe të keqen, edhe të dobishmen edhe të dëmshmen, vullneti dëshirues, ose legal ka të bëjë vetëm me të mirën, të bukurën dhe të dobishmen. Allahu xh.sh. e pëlqen të mirën, të bukurën, të dobishmen dhe respektin, por dëshiron që të njëjtat gjëra të realizohen nëse këtë e dëshiron edhe robi. Allahu xh.sh. në lidhje me gjërat e mira dhe të drejta e zbaton edhe dëshirën forcëdhënëse edhe atë ligjvënëse. Ai me dëshirën fetare nuk i pëlqen gjërat që janë të liga. Për zbatimin e drejtësisë e ka vetëm dëshirën forcëdhënëse. Me fjalë të tjera, Allahu të mirën dhe të bukurën e dëshiron me kënaqësi, ndërsa të keqen e dëshiron pa kënaqësi.¹⁰⁵ Ndryshe, kjo do të thotë se ndërsa krijon edhe të mirën edhe të keqen, Allahu nuk e pëlqen të keqen, nuk e urdhëron të keqen - nuk e pëlqen dhe nuk e miraton të keqen.¹⁰⁶

8.2.6. El-Kudretu (Fuqia)

El-Kudretu – Fuqia është cilësi ekzistenciale (vuxhudi-jjeh), e cila ekziston nga vetë Qenia e Allahut xh.sh., me të cilën cilësohet Allahu i Madhërishëm. Ai ka fuqi dhe forcë të pakufishme. Allahu është i gjithëfuqishëm (el-kudretu),

¹⁰⁵ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 87.

¹⁰⁶ Shih për këtë: *Besimi I-II*, po aty, fq. 68; Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. fq. 101-102; Mehmed Handzic, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999, fq. 367; Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2010/1429, fq. 121 etj.

ndërsa e kundërta e kësaj, dobësia (pafuqishmëria), nuk mund të imagjinohet për Allahun. Asgjë nuk mund të ndodh jashtë fuqisë së Tij dhe çdo gjë në gjithësi ndodh me fuqinë e Tij, sepse, si mund të mendohet një Krijues pa fuqi ose me fuqi të kushtëzuar e të kufizuar! Allahu nga fuqia e Tij e pakufizuar e krijoi nga hiçi këtë botë të madhe. Me këtë fuqi administron dhe me të e mban baraspe-shën, rendin dhe harmoninë në të, në mënyrë të përkryer. Ai që i beson ekzistencës së Allahut, krijimin dhe adminis-trimin e kësaj vepre të mrekullueshme e lidh me Allahun, sigurisht që pranon se Allahu ka një fuqi të pafundme. Si mund të mendohet një Krijues pa fuqi ose me fuqi të kush-tëzuar e të kufizuar?

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ . إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ . وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ . فَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ . يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ . إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

"Allahu e sjell ditën dhe natën (ndërrimin dhe zgjatjen e tyre). Me të vërtetë, në këtë – ka këshillë për ata që janë largpamës. Allahu ka krijuar çdo lloj shtaze prej ujit: disa prej tyre ecin me barkun e vet, kurse një pjesë ecin në dy këmbë, e disa prej tyre në katër këmbë. Allahu krijon ç'të dojë. Me të vërtetë Allahu është i pushtetshëm për çdo gjë." (En-Nur, 44-45)

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْزِ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُخْرِجَ الْمَوْتَى . بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

"A nuk shohin ata që Perëndia – i cili krijoi qiejt dhe Tokën, i cili nuk është lodhur në krijimin e tyre – është i pushtetshëm që t'i ngjallë të vdekurit? Po, me të vërtetë Ai është i pushtetshëm për çdo gjë." (El-Ahkaf, 33)

Maturidinjtë dhe esh'arinjtë janë të një mendimi se cilësia e fuqisë së Allahut, ekziston në qenien e Tij dhe është i përjetshëm. Sipas maturidinjve fuqia ka vetëm një lidhje me krijesat. Ajo është e përjetshme. Nuk është vepruese në krijimin e gjërave nga mosqenia, sepse kjo është detyrë e atributit të kreativitetit (tekvin).¹⁰⁷

8.2.7. *El-Kelamu (Fjala, të folurit)*

El-Kelamu – fjala, të folurit, biseda është cilësi e amshueshme, e përhershme, pa fillim, që ekziston nga vetë Qenia e Allahut xh.sh., i cili nëpërmjet saj urdhëron, flet dhe lajmëron. Allahu është qenie që flet, mirëpo e folmja e Tij është ndryshe nga e krijesave, pa tingull, pa organe të të folurit, jo sipas rregullave gjuhësore dhe jashtë kufijve gjuhësorë, që domethënë pa mjete dhe instrumente për të cilat kanë nevojë njerëzit. Atributi hyjnor i të folurit qëndron bashkë me qenien e Tij dhe është eternale. Ky atribut është i plotë dhe cilësimi i Zotit me të është domosdoshmëri. Memecësia dhe heshtja janë të paimagjinueshme për Allahun. Sikurse edhe atributi i dijes ndërlidhet me të domosdoshmen, të mundshmen, absurden, me ekzistencën dhe inekzistencën.

Nëpërmjet atributit të të folurit Allahu iu ka zbritur peygamberëve libra hyjnorë, kurse me disa prej tyre ka folur. Ne nuk mund ta dimë natyrën e të folurit të Tij, që është e paraqenë dhe nuk përbëhet prej tingujve, siç është komunikimi njerëzor. Allahu në pakohësi dhe në pahapësirë, nga pafillimi deri në pafundësi, urdhëron me cilësinë e njëjtë të të folurit të Tij dhe na lajmëron për urdhëresat dhe ndale-

¹⁰⁷ Për dallim prej maturidinjve, esh'arinjtë për cilësinë e fuqisë thonë se është vepruese në nxjerrjen e krijesave prej mosqenies në qenie. Me të parën përgatiten gjerat e mundshme nga mosqenia, ndërsa me të dytën të njëjtat krijohen. Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 87. Shih: Sipas: *Imam El-Maturidiu, Jeta*, po aty, fq. 51.

sat. Kur'ani është *Fjala e Allahut*, siç ka pasur edhe para tij libra të tillë: suhufet, Tevrati, Zeburi dhe Inxhili. Sipas ligjit hyjnor, Fjalën e Tij mund ta dëgjojnë engjëjt dhe pejgamberët. Atributi i të folurit gjithnjë është aktiv dhe nuk mund të mendohet që Allahu të hesht, sepse heshtja është karakteristike botënuere.¹⁰⁸

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ آبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ
اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ .

“Sikur të gjithë drurët që gjenden në Tokë – të jenë pena (shkrimi), e deti ngjyrë shkrimi, e t’i shtohen atij edhe shtatë dete të tjera, nuk do të soseshin fjalët e Allahut. Me të vërtetë Allahu është i Plotfuqishëm dhe i Gjithëdijsëm.” (Llukman, 27)

Të gjitha drejtimit akaidologjike janë unike në mendimin se Allahu ka atributin e të folurit, por nuk janë unike lidhur me çështjen se a është Kur’ani i krijuar ose jo. Sipas brezit të parë Kur’ani është fjalë unike, e pakrijuar, e pandarë, eternale së bashku me Allahun. Ai përbëhet prej fjalëve, shkronjave, tingujve por edhe prej kuptimeve. Sipas tyre, as fjalët, por as kuptimet nuk janë të krijuara. Mu’tezilitët konsiderojnë të kundërtën, se Kur’ani përbëhet prej tingujve, shkronjave, se ai cilësohet me kuptime të ngjara si shkrimi, renditja, zbritja e të tjera, që janë të krijuara.

Ehlus-suneti i përgjigjet se lefinjve dhe mu’tezilinjve me një qëndrim të mesëm, duke thënë se Allahu është *folës* jo për shkak se e ka krijuar atributin *fjalë* (kelam), por për shkak se është *folës* që në pafillimësi. Ata e ndajnë fjalën hyjnore në dy grupe: në *fjalë vetore* (kelam nefsij) dhe *fjalë verbale* (kelam lafdhij). Fjala vetore (qenësore) është e përjetshme, e përqendruar në qenien e Zotit dhe nuk mund të

¹⁰⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 88.

kuptohet nga krijesat. Allahu është folës me këtë lloj fjale. Ndërsa fjala verbale (literare) është përfaqësuese e bisedës qenësore, është fjalë kur'anore e përbërë prej tingujve dhe shkronjave. Të folurit verbal nuk është eternal, nga shkaku se ka veçori të ngjashmërisë.¹⁰⁹

8.2.8. Et-Tekvinu (Krijimi, gjeneza)

Allahu ka aftësi krijuese, domethënë ta bëjë të qenë diçka të paqenë, ta nxjerrë diçka në sheshin e ekzistencës, të bëjë diçka të ekzistojë. Fjala *tekvin*, shpreh atributet praktike të Zotit, siç janë: krijimi, furnizimi dhe ushqimi, ringjallja, shkaktimi i vdekjes, dhënia e dhuntive, ndëshkimi, shpërblimi etj. Ai është i vetmi Krijues që me fuqinë e Tij të pafundme e di diturinë e Tij të paraqenë. Në gjithësi nuk ka asgjë që nuk është krijuar nga Allahu xh.sh. si për shembull: krijimi, furnizimi, marrja e shpirtit, dhuntitë, ndëshkimi dhe formëdhënia janë hollësitë dhe pasojat e atributit hyjnor *tekvin*.

Shkolla maturidite parimin e *tekvinit* e numëron ndër atributet pozitive dhe bazë të attributeve hyjnore të veprimit (sifat'ul-ef'al), siç janë: krijimi i botës, ndarja e nafakës (rizkut), ringjallja dhe vdekja. Ky atribut është i pavarur dhe bashkë me qenien e Allahut, i përjetshëm dhe afirmativ (thubutij). Sipas tyre, krijimi nuk është i njëjtë me krijesën, sepse e para është e pafillimtë, ndërsa e dyta është e ngjarë.¹¹⁰

¹⁰⁹ Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 89-90. Shejh El-Buti, po aty, fq.107-112. Krahaso: Mustafa Ceriq, *Prënjët e teologjisë sintetike në Islam – Ebu Mensur El-Maturidiu*, Shkup, 2015, fq. 228-230.

¹¹⁰ Maturidinjtë qëndrimin e tyre rreth *tekvinit* e argumentojnë si vijon:

1. Nëse krijimi pranohet si cilësi e ngjarë, atëherë do të duhet të pranohet se gjerat e ngjara janë të përqendruara në qenien e Zotit, gjë që është e paimagjinueshme për Zotin.

Esh'arijtë këtë atribut nuk e numërojnë si të veçantë, por në kuadër të atributit të fuqisë (kudret).¹¹¹ Ata thonë se nuk është si fuqia dhe dija, sepse është atribut relativ, i ngjarë dhe nuk është bashkë me qenien e Allahut. Meqë roli i atributit të tekvinit është shpikja, ky atribut mund të arrihet me bashkimin e fuqisë dhe vullnetit dhe nuk ka nevojë, si pas tyre, për atribut të ri, atë të krijimit / tekvinit.

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ . وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ .

"Allahu është Krijues i çdo gjëje dhe Ai është mbikëqyrës i çdo gjëje." (Ez-Zumer: 62)

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ .

"Ai është Allahu, Krijuesi, Zanafillësi, Ai që çdo gjëje i jep trajtë. Atij i përkasin emrat më të bukur; Atë e përlëvdon gjithçka që ndodhet në qiej dhe në Tokë. Ai është i Plotfuqishmi dhe i Urti." (El-Hashr, 24)

2. Allahu xh.sh. në Kur'an veten e ka cilësuar si Krijues (Halik). Sikur Ai të mos e kishte në pafillimësi cilësinë e krijimit (tekvin), ose fjala e Zotit nuk është e vërtetë ose do të duhej që fjala të kishte kuptimet metaforike, dhe që të dyja janë absurde për Allahun xh.sh.

3. Sikur krijimi të ishte i ngjarë do të duhej krijuar me një krijim tjetër.

4. Cilësitë e përmendura më lart si dija, dëshira, fuqia janë në relacion me gjerat e ngjara apo të krijuara. Gjerësisht: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 91. Krahaso: Mustafa Ceriq, po aty, fq. 231-236.

¹¹¹ *Besimi I-II*, po aty, fq. 66-69; Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 100-103; Mehmed Handzic, VI, po aty, fq. 364-368; Orhan Bislimaj, po aty, fq. 127-149.

9. Literatura:

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Abdul Medžid Aziz Ez-Zindani, *Jednoća Stvooritelja*, Sarajevë, 1998.
3. Adnan Silajdzic, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-As'arija*, Sarajevë, 1999.
4. Ahmed Behdzet, *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*, Sarajevë, 1987.
5. Ahmed ibn Hanbel, *El-Musned*, V, Stamboll, 1992.
6. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit islam*, Prishtinë, 2002.
7. Besimi, I-II (Akaidi), Stamboll, 2003.
8. Bibla, Zanafilla, sipas versionit elektronik: <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Zanafilla%206&version=ALB>).
9. Dzami' Es-Sunen'ut-Tirmidhij, përkthim bilingual arabisht-boshnjakisht, pjesa II, Novi Pazar, 2013.
10. El-Mewdudi, *Katër termat kur'anorë bazë*, Shkup, 2015.
11. Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, Sarajevë, 1432/2011.
12. Fet'hullah Hulejfi, *Mukaddimetu Kitab 'ut-Tevid li'l-maturidijj*, *El-Is-kenderijjeh*, pa vit botimi, fq. 19.
13. Ibn Abbas, *Tefsir*, pjesa 2, Sarajevë, 2007.
14. Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003.
15. Imam Nevevi, *Rijadus-salihin (Kopshti i të devotshmëve)*, hadithi nr. 60, Shkup, 2013.
16. Mehmed Handzic, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999.
17. Muhammed Rewwas Kal'ahdzi, *Licnost Posljednjeg Allahovog Poslanika*, Sarajevë, 1427/2006.
18. Muhammed Seid Ramadan El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1425.
19. Mustafa Ceriq, *Rrënjët e teologjisë sintetike në Islam – Ebu Mensur El-Maturidiu*, Shkup, 2015.
20. Mustafa Mahmud, *Allahu xh. sh.*, Prizren, 2000.
21. Nexhat Ibrahim, *Islami, vlerë universale*, Shkup, 2012.
22. Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2010/1429.
23. Toshihiko Izutsu, Allah, në: Enes Karic, *Semantika Kur'ana*, Sarajevë, 1998.
24. Udhërrëfyesi i një myslimani, Tiranë, 2008.

II. BESIMI NË MELAQE

... وملا شكته ...

1. Hyrje

Gjatë shekullit XX dhe aktualisht, sidomos në botën evro-perëndimore por edhe te ne, nën ndikimin e laicizmit dhe ...organizmave të tjerë, besimi në përgjithësi dhe besimi në melaqe veçanërisht, merret si temë e tejkaluar, madje edhe një relikth besëtytnie.¹¹² Disa të tjerë, gjoja më të arsyeshëm, mendojnë se melaqet paraqesin njëfarë simboli që me përparimin tekniko-teknologjik nuk nevojitet më. Në anën tjetër, pjesa besimtare e njerëzve besimin në melaqe (engjëj) e marrim si të vërtetë të pamohueshme, një realitet që nuk kontestohet, kurse refuzuesit e besimit në engjëj, i konsiderojmë dhe i numërojnë si jobesimtarë. Ata i kundërshtojnë mohuesit e melaqeve, duke i akuzuar për mohimin e vlereve hyjnore që nga fillimi i njerëzimit.

Besimtarët mendojnë se ekzistenca në rrafshin përfundimtar ndahet në dy grupe:

- Një, në ekzistencë të paraqenë, të pafillim (kadim) dhe në ekzistencë të pasqenë, të pambarim (ezel), që është Allahu xh. sh..

- Dy, në ekzistencë të krijuar (hadith), që përfshin çdo gjë tjetër, veç Allahut. Qeniet e krijuara, sërish, ndahen në dy grupe: të dukshme dhe të padukshme. Qeniet e duksh-

¹¹² Bosht i këtij shkrimi është: Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012, fq. 85-104.

me përbëjnë të gjithë botën e qenieve materiale, ku bën pjesë edhe njeriu. Meqë ekzistenca e tyre nuk diskutohet, ata nuk bëjnë pjesë në fushën e besimit.

Ndërkaq, qeniet e padukshme nuk kanë ndërtim fizik që të perceptohen me shqisa, prandaj edhe i përkasin botës së fshehtë (gajbit). Për këto krijesa mund të mësojmë vetëm nëpërmjet shpalljes (vahjit). Edhe këto krijesa ndahen në *krijesa në të larta* (ulvi), ku bëjnë pjesë melaqet dhe në *krijesa në të ulëta* (sufli), ku bëjnë pjesë xhinët dhe shejtanët.¹¹³

2. Bota e melaqeve (engjëjve)

2.1. Njohuritë elementare për melaqet

Besimi në melaqe (engjëjt), është kushti i dytë i besimit islam. Refuzimi i besimit në melaqe, të folurit e shëmtuar për ato, apo përbuzja e tyre, tërheq mosbesim (kufër). Ky lloj besimi në terminologjinë islame quhet *sem'ijjat*, që do të thotë "të vërteta besimore islame", që bazohen në dëshmitë fetarisht të pranuar (el-edil-let'un-naklijeh) e jo në dëshmitë racionale (el-edil-let'ul-aklijeh). Por, kjo pjesë e besimit islam në asnjë mënyrë nuk mund të kundërshtohet me mendje të shëndoshë.

Fjala *melek-un* (shumësi *melâiketun*), melaqe, gjuhësisht do të thotë i dërguar, i deleguar, lajmëtar, kasnec, njoftues, përfaqësues, fuqi etj. Në aspektin përmbajtjesor melaqe do të thotë qenie shpirtërore, dritësore, qenie e padukshme (që mund të shfaqet me lejen e Krijuesit). Melaqet zbatojnë detyra të vështira e të ndryshme me urdhrin e Allahut; ato nuk kanë gjini dhe nuk e braktisin adhurimin e Allahut.¹¹⁴

¹¹³ Iljaz Çelebi, *Engjëjt*, në: Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, Prishtinë, 2002, fq. 177.

¹¹⁴ El-Eshkar, *Svijet meleka*, Novi Pazar, 2007, fq. 5-6; Iljaz Çelebi, po aty, fq. 178.

Imam Maturidiu, imami më i madh i ehlu's-sunetit, në Risalen e tij të shkurtër *Fi'l-akaid*, melekët i përkufizon: “Engjëjt (melaqet) nuk gabojnë, janë krijuar për përkushtim të plotë Allahut, veçse Harutit dhe Marutit”¹¹⁵, kurse Imam Nesefiu, pasues i shkollës maturidite, melaqet i përkufizon: “Engjëjt janë krijesa të Zotit të madhëruar (ibadullah), të cilët i kryejnë plotësisht urdhrat. Për ta nuk mund të thuhet se janë të gjinisë mashkullore apo femërore.”¹¹⁶

Besimi në melaqe nënkupton bindjen e fuqishme, se melaqet ekzistojnë, se melaqet janë qenie të krijuara prej *nurit* (dritës) dhe detyrë e vetme e tyre është t’i zbatojnë urdhrat e Allahut xh.sh. dhe t’i bëjnë ibadet Atij.¹¹⁷

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ . كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ...

“Pejgamberi beson në atë që i shpallet (Kur’ani) nga Zoti i tij, dhe besimtarët; - të gjithë ata besojnë Allahun, **engjëjt e Tij**, librat e Tij dhe pejgamberët e Tij: “Ne nuk e dallojmë asnjërin nga pejgamberët e Tij”. (El-Bekare: 285)

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ...

¹¹⁵ Sipas: Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Parathënie, përkthimi dhe koment: Nexhat Ibrahim, Prishtinë, 2003, fq. 82. (Shih shpjegimin për Harutin dhe Marutin tek: A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apolo-gjetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 192-196.

¹¹⁶ Imam Nesefiu, *Akaidi Islam – Akaid’us-nesefijeh*, Parathënie, përkthimi dhe koment: Nexhat Ibrahim, Prizren, 2003, fq. 37.

¹¹⁷ Afif Abdulfettah Tabbareh, *Ruhu’d-din’il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1972, fq. 138-139. Një paraqitje të shkurtër e të saktë rreth engjëjve lexojeni në: Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010, fq. 135-139.

“Nuk është bamirësi të ktheni fytyrat tuaja kah lindja dhe përndimi, po devotshmëri është ajo e atij që i beson Allahut dhe Ditës së Ahiretit, edhe engjëjve, edhe librave, edhe pejgamberëve ...”.

(El-Bekare: 177)

Omeri r. a. transmeton se Xhibrili a.s. e ka pyetur Muhamedin a.s. për imanin, e ai është përgjigjur:

قال : فأخبرني عن الإيمان?

قال : أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وتؤمن بالقدر خيره وشره .

“Më trego, ç’është imani?” (Pejgamberi) tha: ‘Të besosh Zotin, Engjëjt e Tij, Librat e Tij, të dërguarit e Tij, Ditën e Fundit dhe t’i besosh caktimit që Ai i bën së mirës dhe së keqes.’”¹¹⁸

Mohimi i melaqeve njëherësh është edhe mohim i shpalljes, i pejgamberëve, i vetë fesë. Ekzistenca e melaqeve është një e vërtetë fetare dhe çdo dyshim, ofendim apo mosbesim i tyre për pasojë ka mosbesimin.¹¹⁹ Këtë e pohon edhe Kur’ani në mënyrë të qartë:

... وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا .

“... Kurse ai që mohon Allahun, engjëjt e Tij, të dërguarit e Tij, librat e Tij dhe botën tjetër, ai ka humbur shumë keq.” (En-Nisa: 136)

Nëse do t’u bëhet një analizë ajeteve dhe haditheve që flasin për melaqet, do të shihet se detyrat e tyre, janë të ndara kryesisht në tri drejtime: drejt Allahut xh. sh., drejt Kozmosit dhe drejt Njeriut.

Allahu xh.sh. na ka mësuar që ne të dimë t’i pranojmë udhëzimet e shëndosha, t’i pastrojmë shtresimet kohore nga besimi ynë dhe të bëjmë dallimin e të vërtetës nga e pavërteta. Por, njeriu ka edhe kufizime në njohje. Ndër këto

¹¹⁸ Nexhat Ibrahim, *Vepra 2*, Shkup, 2009, fq. 355-359.

¹¹⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 188.

kufizime është edhe hollësia e krijimit dhe e vet jetës së melaqeve. Nuk dimë shumë për melaqet, kurse tentimi për të ditur më shumë seç ofron Kur'ani dhe hadithi, do të çonte në lajthitje.¹²⁰

2.2. Veçoritë e melaqeve

Allahu xh.sh. në Kur'an njofton se melaqet janë krijuar para njeriut, d.m.th. para Ademit a.s.:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً .

"Dhe, kur u tha Zoti yt engjëjve: 'Unë në tokë po bëj një mëkëmbës'." (El-Bekare: 30)

Aisheja r. a. transmeton se Pejgamberi a.s. ka thënë se melaqet janë krijuar nga *nuri* (drita):

*"Melaqet janë krijuar nga nuri (drita), xhinët nga zjarri përcëllues, ndërsa Ademi është krijuar nga ajo që tashmë ju është thënë."*¹²¹

Melaqet janë qenie metafizike dhe nuk iu nënshtrohen eksperimenteve shkencore, apo observimeve materiale; ekzistenca e tyre nuk mbështetet në arsye dhe prova laboratorike. Ato dalin jashtë sferës së shkencave natyrore, të cilat mbështeten në vëzhgime, eksperimente dhe prova materiale. Disa dijetarë rekomandojmë që t'u shmangemi pyetjeve rreth cilësisë së melaqeve, shpirtërore apo materiale, por fakti se Xhibrili quhet *Ruh*, jep të kuptojmë se natyra e tyre është ndryshe nga ajo që jemi mësuar ta shohim.

Melaqet nuk kanë formë materiale, biologjike dhe nuk mund t'i shohim me organet shqisore njerëzore; nuk ushqehen, nuk pinë, nuk flenë, nuk martohen, nuk janë të gjinisë

¹²⁰ Afif Abdulfettah Tabbareh, po aty, fq. 139.

¹²¹ Sahihu i Muslimit: Kitab'uz-zuhd ve'r-rrekaik.

mashkullore dhe femërore, nuk kanë epsh, nuk lodhen, nuk mërzhiten, nuk mund të gabojnë, nuk kanë rini, as pleqëri; thjesht, nuk kanë cilësi njerëzore. Në rastet kur të jetë nevoja, me lejen e Allahut, ato manifestohen në formën njerëzore:

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا .

“Dhe, u fsheh prej tyre, por Ne dërguam tek ajo Xhibrilin dhe ai iu paraqit asaj si njeri i përsosur.” (Merjem: 17)

Këtë e lexojmë edhe nga hadithi i njohur, kur Xhibrili e pyeti Muhammedin a.s. se ç’është Islami, ç’është imani, ç’është ihsani dhe cilat janë shenjat e fundit të botës.¹²²

Muhammedi a.s. pohon se Xhibrilin e ka parë dy herë në formën e tij burimore, siç mund të lexojmë edhe në suren Et-Tekvir: 23 dhe En-Nexhm: 13-15.¹²³

Melaqja Xhibril është manifestuar edhe në raste të tjera: para Merjemes në formën e një njeriu të panjohur, para Ibrahimit a.s. me lajmin se ai do të bëhet baba etj.

Allahu xh.sh. nëpërmjet ajetit kur’anor njofton se melaqet kanë krahë, por pa folur me hollësi për cilësitë e tyre:

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَى أَجْنَحَةٍ مَّتَنَّى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخُلُقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

“Lavdërimi është për Allahun, Krijues i qiejve dhe i tokës, i cili i ka bërë engjëjt pejgamberë me nga dy, tre e katër krahë. Ai u shton krijesave ç’të dojë. Allahu, pa dyshim, ka mundësi për gjithçka.” (Fatir: 1)

Në një transmetim Abdullah ibn Mes'udi r. a. e përcjell hadithin në të cilin qëndron se Pejgamberi i Allahut e ka

¹²² Nexhat Ibrahim, *Vepra 2*, po aty, fq. 345-250.

¹²³ El-Eshkar, *Svijet meleka*, po aty, fq. 11.

parë Xhibrilin që kishte 600 krahë.¹²⁴ Ne e besojmë ekzistencën e krahëve, por nuk hyjmë në cilësinë e tyre, sepse ata nuk janë krahë sikur të zogjve, të shpendëve apo të fluturakeve materiale. Por, duke e pasur parasysh funksionin e tyre, kuptojmë se melaqet janë shumë të fuqishme dhe shumë të shpejta.¹²⁵

Ne i besojmë transmetimet e tilla, por nuk shtrojmë pyetje shtesë, të cilat nuk sjellin ndonjë dobi konkrete për jetën tonë.

2.3. Marrëdhëniet e melaqeve me të tjerët

2.3.1. Marrëdhëniet e melaqeve ndaj Allahut xh.sh.

Melaqet kanë marrëdhënie absolutisht korrekte ndaj Krijuesit. I nënshtrohen plotësisht urdhrit të Tij dhe janë në gatishmëri të plotë që t'i binden këtyre urdhrave. Ato nuk adhurojnë diçka tjetër përveç Allahut. Nuk janë fëmijë të Zotit, as zota të Tij të vegjël, siç pretendojnë idhujtarët e Mekës e të tjerë, por krijesa të krijuara vetëm për ibadet dhe dëgjueshmëri.

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا . سُبْحَانَهُ . بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ . لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ .

“Ata thanë: ‘I mëshirshmi ka fëmijë!’ Qoftë i Lartësuar Ai! Jo, por janë vetëm robër të nderuar. Që nuk nxitojnë t’ia marrin fjalën dhe ata veprojnë sipas urdhrit të Atij.” (El-Enbija’: 26 -27)

Melaqet nuk ndërmarrin asnjë veprim pa lejen e Zotit dhe gjithnjë i përkushtohen ibadetit:

¹²⁴ Sahihu i Buhariut: *Kitab bid’ul-halk*, Sahihu i Muslimit: *Kitab’ul-iman*.

¹²⁵ Shih suret: El-Hakka: 17 dhe El-Mearixh: 4; El-Eshkar, Svijet meleka, po aty, fq. 16.

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ . وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ . وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ .

"Nuk është askush prej nesh që nuk e ka vendin e caktuar. Ne gjithsesi jemi të radhitur. Dhe, ne jemi ata që lavdërojmë." (Es-

Saffat: 164 – 166)

Melaqet janë krijesa dhe ato nuk adhurohen, as që kërkohet ndihmë prej tyre. Sepse, Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا . أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ .

"E as t'ju urdhëroj që engjëjt dhe peygamberët t'i konsideroni zota. A po ju urdhëron mosbesim, pasi që jeni bërë muslimanë?"

(Alu Imran: 80)

2.3.2. Marrëdhëniet e melaqeve ndaj kozmosit

Një pjesë e melaqeve i bëjnë ibadet Allahut dhe e madhërojnë Atë. Një pjesë tjetër kujdesen për qeverisjen e kozmosit. Disa kujdesen për Diellin dhe Hënën, disa për yjësitë, për malet, retë, ujin, shiun etj. Çdo gjë ndodh me ligjin e përcaktuar nga Krijuesi dhe çdo gjë i përgjigjet atij.¹²⁶

2.3.3. Marrëdhëniet e melaqeve ndaj krijesave

Melaqet kujdesen për të gjitha krijesat, sipas lejes së Allahut. Njeriu në veçanti ka një kujdes të tillë nga melaqet, sidomos t'ia përcjellin udhëzimet e Allahut nëpërmjet peygamberëve dhe t'i lumturojnë njerëzit në këtë botë dhe t'i ndihmojnë në ibadetin e bërë si shenjë e respektit ndaj Allahut xh. sh., t'i ndihmojnë njerëzit në përzgjedhjen e rrugës së drejtë, që e ndan nga lajthitja, që ta braktis të keqen, rrëmujën dhe humbjen.

¹²⁶ Muhammed Naim Jasin, *Besimi (bazat – esenca – negacioni)*, pa vit e vend botimi, fq. 44.

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَإِنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ . نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ .

"Kur'ani është, pa dyshim, shpallje e Zotit të të gjith botëve. E solli i besuari Xhebrail" (Esh-Shu'ara: 192-193)

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ . وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا . وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ .

"Djalli ju premton varfëri dhe ju urdhëron të bëni paudhësi, por Allahu ju premton falje dhe mirësinë e Tij. Allahu është me dijeni të gjerë." (El-Bekare: 268)

Kemi melaqe me detyrë që ta mbajnë Arshin dhe ta lartësojnë Zotin, por edhe të luten për besimtarët, për mëkatet e tyre:

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ...

"Ata (engjëjt) të cilët mbajnë Arshin, edhe ata që janë rreth tij, lartësojnë dhe lavdërojnë Zotin e tyre, i besojnë Atij dhe e lusin t'i falë besimtarët...". (El-Mu'min: 7)

Kemi melaqe që e nxisin njeriun në ibadet, në lexim të Kur'anit dhe të dhikrit, në arritjen e dijes dhe në bërjen e punëve të mira. Pejgamberi a.s. thotë:

"Nuk ka njeri i cili del nga shtëpia e tij duke kërkuar dije e që melaqet mos t'ia shtrijnë krahët e tyre, të kënaqura me atë që ata e bëjnë." (Tirmidhiu: Kitab'ul-ilm, Ibn Maxhe: Kitab'ul-mukaddime)

Melaqet ndërmjetësojnë (bëjnë shefat) për njeriun tek Allahu xh.sh. Melaqe të caktuara ndihmojnë njerëzit në punët e mira, e sidomos në xhihad:

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا . سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ .

"Kur Zoti yt u shpalli engjëjve: 'Unë jam me ju, andaj inkurajoni ata që besojnë!' Unë do t'i mbush me frikë zemrat e jobesimtarëve, andaj ju mëshojuni kresë dhe gishtërinjve." (El-Enfal: 12)

Disa prej melaqeve e përcjellin njeriun dhe shënojnë çdo gjë që ai bën:

وَأَنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ . كِرَامًا كَاتِبِينَ . يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ .

"Dhe mbi ju, me siguri, vigjilojnë. Shkrues fisnikë. Të cilët dinë se çka punoni." (El-Infitar: 10-12)

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ . بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ .

"Ose mendojnë se Ne nuk dëgjojmë fshehtësinë dhe pëshpëritjet e tyre. Po, si jo! Kurse të deleguarit tanë që janë pranë tyre shkruajnë." ¹²⁷ (Ez-Zuhruf: 80)

2.3.4. Krahاسimi i melaqeve me njerëzit

Sikurse njerëzit, edhe melaqet kanë dallime mes tyre. Ato nuk janë të njëjta: ka më të përzgjedhura dhe më pak të përzgjedhura, por ka edhe melaqe të zakonshme. Edhe pse të dy krijesat janë të Allahut (ibad'ur-Rahman), megjithatë ka disa dallime. Nga një anë, melaqet kanë një natyrë të veçantë, atë të mirën dhe mund të bëjnë vetëm mirë dhe kurrësesi nuk mund të bëjnë keq. Melaqet janë të krijuara nga shpirti i përkryer (kamil) dhe abstrakt, se pejgamberët kanë marrë mësim nga melaqet përmes shpalljes, në ajete dhe hadithe melaqet përmenden gjithnjë para pejgambereve. Kjo i ka shtyrë grupit mu'tezilitët dhe kaderitët të pohojnë se melaqet janë më të mira krahasuar me njerëzit. Në anën tjetër, duke analizuar aspektet e njeriut, se njerëzit kanë natyrë të dyfishtë: të mirë dhe të keqe dhe mund të bëjnë mirë

¹²⁷ Naim Jasin, po aty, fq.44-50.

dhe keq. Pastaj, në të mirë kanë përkrahjen edhe të melaqeve, por në të keqe kanë nxitjen e shejtanëve, në luftë kundër të keqes. Njeriu duhet të ngadhënjejë epshin, negativitetet dhe të jetojë në pajtim me urdhrat e Krijuesit, mundësia e bërjes së gabimit nga njeriu dhe mundësia e të mësuarit të njeriut nga njeriu, e ka shtyrë ehlu's-sunetin dhe xhematin, e sidomos shkollën më të madhe, maturidite, që ta konsiderojë njeriun si qenien më të mirë.¹²⁸ Në fund të fundit, këtë e tregon Kur'ani, kur e urdhëroi botën e melaqeve t'i bëjë sexhde Ademit, duke e cilësuar njeriun halif, zëvendës të Tij në Tokë.¹²⁹

2.4. Detyrat dhe llojet e melaqeve të njohura

Melaqet, sikurse edhe njerëzit e krijesat e tjera, janë të shumëllojshme, apo shumënivelëshe. Kemi melaqe të mira e më të mira. Melaqet e zgjedhura quhen *el-melâiket'ul-mukarrebûn*.¹³⁰ Dijetarët e besimit, kur krahasojnë vlerën e njeriut dhe të melaqeve, thonë se njeriu i zakonshëm është më i mirë se melaqja e zakonshme, mirëpo melaqja e zgjedhur është më e mirë se njeriu i zakonshëm.

Sipas vendndodhjes melaqet ndahen në tre grupe: melaqe tokësore (erdij), melaqe qiellore (semavij) dhe melaqe pronësore (arshij).¹³¹

Numri i melaqeve është shumë i madh, nuk dihet sa janë me saktësi dhe kjo mbetet sekret i Allahut xh. sh.¹³² Megjithatë, disave prej tyre i dimë edhe me emra:

¹²⁸ El-Bezdevij, *Kitabu Usul'id-din*, përgatitja e Hans Peter Lins, Kajro, 1963/ 1383 h., fq. 199-200.

¹²⁹ Mevlana Halid Bagdadi, *Kur'an o melekima*, Beograd, 1999, fq. 34-35; Iljaz Çelebi, po aty, fq. 191. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 196-197.

¹³⁰ Mevlana Halid Bagdadi, po aty, fq. 16 e tutje.

¹³¹ Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 192.

¹³² Naim Jasin, po aty, fq. 50.

Xhibrili: Në disa vende do ta lexojmë Xhebrail ose El-Emin (i besueshmi). Në Kur'an përmendet tri herë me këtë emër, por përdoren edhe cilësime të tjera si: er-rruh, ruhana, resulun kerim, resuli rabbik, ruh'ul-emin, ruh'ul-kudus.¹³³ Meqë Xhibrili është më i madhi, më i shquari dhe më i afërmi me Zotin, ai është quajtur edhe Xhejjid'ul-melaikeh (Zotëria i engjëjve). Kuptimi i emrit është rob i Allahut (Abdullah) dhe fuqi e Allahut (xhebrullah); ka kuptimin edhe të fuqisë së pangadhënyeshme dhe pozitë e lartë tek Allahu. (Et-Tekvir, 19-20). Ai gjatë historisë ka sjellë shpalljet dhe urdhrat te peygamberët.

Mikaili: Emri i Xhibrilit dhe Mikailit përmendet vetëm një herë në Kur'an, në ajetin ku flitet për armiq të Allahut, të melaqeve, peygamberëve (El-Bekare, 98). Edhe në hadith për të flitet shumë pak. Ai është administrues i të mirave (nafakës) dhe furnizues për botën e krijesave, pastaj menaxhon dukuritë natyrore në gjithësi, si shiun, erërat, thatësinë dhe gjërat e tjera që e (ç)rregullojnë jetën e njerëzve.

Melek'ul-mevti (Azraili): Melaqja e vdekjes, apo siç e njohim ne me emrin Azrail, i cili me lejen e Zotit i vdes qeniet e gjalla, kur përmbushet afati i jetës së tyre. Në Kur'an (Es-Sexhde, 11) dhe në hadithet autentike, nuk përmendet me emrin Azrail. Edhe pse përmendet në njëjës, mendohet se meleku i vdekjes është në numër të mjaftueshëm për ta kryer detyrën e përcaktuar. Imam Tahaviu Azrailin e quan "Meleku i vdekjes", i cili është "i obliguar t'i merr shpirtrat të gjitha krijesave."¹³⁴

Israfil: Kjo melaqe nuk përmendet drejtpërdrejt në Kur'an, por vetëm tërthorazi dhe këtë në suren Kaf, 41-42,

¹³³ Mevlana Halid Bagdadi, po aty, fq. 17. Për Xhibrilin në shumë ajete flet Kur'ani në kontekste të ndryshme: 2, 97-98; 66, 4; 81, 19-21; 2, 87; 5, 110; 26, 193; 19, 17 etj.

¹³⁴ Bajazid Nicevic, *Tahavijeva poslanica iz Akaida*, Novi Pazar, 2013, fq. 77.

sepse atje quhet *El-Munadi* (Thirrësi). Ajo ka për detyrë që së pari t'i fryjë Surit (borisë, bririt) me rastin e shkatërrimit të botës, kur do të tronditet gjithçka që është në qiell e në tokë – me përjashtim të personave që do Allahu, do të zhbëhet e do të ngrihen prej varrezave dhe së dyti, me rastin e ringjalljes, kur njerëzit do të ringjallen prej varrezave dhe do të vrapojnë drejt vendtubimit (mahsher).

El-Kiram'ul-katibun-ët: Ato quhen shkrues të ndershëm, sepse i shkruajnë veprat e mira dhe të këqija të çdo njeriu (njëra në krahun e djathtë dhe merret me veprat e mira dhe tjetra në krahun e majtë dhe merret me veprat e këqija) dhe do t'i prezantojnë ato në Ditën e Gjykimit. Ndryshe quhen edhe “engjëjt të kujtesës”. Për këtë lloj melaqesh Kur'ani flet në shumë vende. Këto melaqe na përcjellin rregullisht, shënojnë çdo vepër njerëzore. Si bëhet shkrimi dhe vetë mjetet e shkrimit janë të panjohura për njerëzit.

Munkiri dhe *Nekiri*: Janë dy melaqe të cilat do ta marrin në pyetje njeriun pas vdekjes për veprat e bëra, në periudhën e berzahut, përkatësisht menjëherë pas varrosjes. Njerëzit e mirë do ta kalojnë këtë kohë shpejt e lehtë, ndërsa mëkatarët dhe jobesimtarët do t'i nënshtrohet pyetjeve dhe vështirësive të varrit. Të vdekurit do t'i paraqiten në formë të paparë më parë me pyetjet rreth Zotit dhe të vërtetave të besimit.

Mukarrebunët (Engjëjt e afërt): Këto melaqe quhen edhe *Il-lijjûn* (më të lartat) dhe *kerubijjûn* (më të afërtat), qëndrojnë pranë Allahut xh.sh.

Hamelet'ul-Arshi (Bartësit e Arshit): Këta janë engjëjt që bartin Arshin (Gafir, 7-9). Kur'ani thotë se ata janë tetë (El-Hakkah, 17), por nuk dimë asgjë më shumë, sikur që nuk dimë më shumë, as për numrin e melaqeve që do ta mbushin hapësirën përreth Fronit.

Hazenet'ul-xhenneti ve'l-xhehennemi (Ruajtësit e xhenetit dhe xhehenemit -Ridvani dhe Maliku): Kemi edhe melaqe që kujdesen për mbarëvajtjen e punëve të xhenetit dhe të xhehenemit. Numri i melaqeve të xhenetit është shumë i madh dhe u shërbejnë besimtarëve aty. Kreu i tyre quhet *Ridvan*. Melaqet e xhehenemit ose zebanijët do t'i presin jo-besimtarët në xhehenem dhe do t'i ndëshkojnë. Prijësi i tyre quhet *Malik*.

Haruti dhe Maruti: Mendohet se janë melaqe të dërguara në Babiloni, si sprovë për njerëzit për një periudhë, për t'ua tërhequr vërejtjen popullit të Babilonisë nga ligësitë, në veçanti nga magjia, si dhe për t'i frymëzuar për mirë. Nuk është e vërtetë se këta dy engjëj kanë gabuar, por populli i tyre ka shfrytëzuar disa frymëzime nga këta dy engjëj për t'i shfrytëzuar për gjëra të liga e të shëmtuara. Insinuata ndaj tyre është produkt i ndikimeve israiliane.¹³⁵

2.5. *Dobia e besimit në melaqe*

Besimi në melaqe pa dyshim ka dobi të shumta për njeriun, ndonëse urtësinë e plotë e di vetëm Allahu xh.sh. Ekzistenca e disa gjërave sekrete lidhur me melaqet është nga mëshira e Tij për njerëzit dhe në këtë sekret fshihen urtësi dhe dobi për ne. Ndër dobitë dhe urtësitë e shumta për jetën e njeriut janë:

- Vetëdija e njeriut për vëzhgimin e tij nga ana e melaqeve dhe vetëdija se ato shkruajnë çdo gjë të mirë e të keqe dhe e ndërgjegjësojnë njeriun që të sillet më mirë, pikërisht si atëherë kur jemi në dijeni se ndiqemi nga kamerat vëzhguese

¹³⁵ Autori Mevlana Halid Bagdadi përmend emrat edhe të shumë melaqeve, por për shkak të hapësirës ne nuk do t'i përmendim veç e veç. Shih: Mevlana Halid Bagdadi, po aty, fq. 16-34. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 192-196.

në ndonjë objekt, apo hapësirë të caktuar. Në këtë mënyrë njeriu shmanget nga të këqijat, madje e shton të mirën.

- Këmbëngulja e njeriut në rrugën e Zotit, duke i imituar melaqet, ndikon që njeriu t'i pakësojë të këqijat dhe t'i shtojë të mirat. Kur njeriu ndihet afër melaqeve, ai medemos përpiket të bëhet i dobishëm dhe në pajtim me rrugën e Zotit. Njeriu, i vetëdijshtë se po përcillet nga melaqet dhe se ato gjenden pranë tij, turpërohet nga Allahu dhe prania e melaqeve, publikisht, apo privatisht, për çdo fjalë, apo veprim.

- Vetëdija se melaqet i kemi pranë, na bën të durueshëm para vështirësive, sidomos para tmerrit të luftës, por edhe para joshjeve amorale, apo para lakmisë materiale. Njeriu në këtë rast e di se nuk është i vetmuar, se ka ndihmën e melaqeve (siç ka ndodhur në Bedër etj.) dhe sillet kundrejt rregullave islame.¹³⁶

- Detyra e melaqeve kryesisht ishte sjellja e mesazheve hyjnore, e njëkohësisht përmbushja e urdhrave të Allahut. Mesazhi nuk duhet kuptuar në kuptimin e ngushtë, thjesht si libër i Zotit, por edhe në forma të ndryshme, me synim të udhëzimit të njerëzve. Mesazhi ndonjëherë është vetë njeriu, ndonjëherë vetë ndodhia konkrete, ndonjëherë shenjë e Zotit..., të gjitha këto shenja nëse shikohen në dritën e mono-teizmit, arrimë në përfundimin se engjëjt luajnë rolin e ndërmjetësuesve midis universit të dukshëm dhe vetë Zotit.¹³⁷

3. Qeniet e tjera që nuk perceptohen fizikisht

Përveç melaqeve, kemi edhe disa krijesa të tjera të cilat nuk shihen, nuk preken dhe nuk dëgjohen. Ekzistenca e ty-

¹³⁶ Naim Jasin, po aty, fq. 55-56.

¹³⁷ Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 156-158.

re është e vërtetë, kurse mohimi i tyre na çon në mosbesim. Ndër këto qenie është edhe bota e xhinëve dhe e shejtanëve.

3.1. Bota e xhinëve

Përveç botës së njerëzve, Allahu xh.sh. ka krijuar edhe krijesa tjera, të dukshme e të padukshme, metafizike dhe jolëndore. Për disa prej këto krijesa vetëm kemi dëgjuar, mirëpo nuk i kemi parë, sepse ato nuk janë të dukshme për njerëzit në formën e tyre burimore. Krijesa të tilla, krahas melaqeve, janë edhe xhinët.

Fjala “xhinn” (në fjalorin popullor: xhind) në kuptimin gjuhësor do të thotë “qenie e mbuluar”, “gjë e padukshme”, “e mbyllur”, “e fshehtë”, kurse në kuptimin përmbajtjesor “xhinn” do të thotë “qenie shpirtërore, e tejdukshme, e fshehtë, e krijuar prej zjarrit, e paperceptueshme me anë të organeve të shqisave, që mund të marrë trajta të ndryshme e që mban përgjegjësi para Allahut për sjelljet e veta”.

Kur’ani ofron të dhëna të sakta, duke thënë se xhinët janë të krijuar prej zjarrit të pastër, se janë krijuar para njeriut, se xhinët na shohin neve e jo ne xhinët, se xhinët kanë detyrime dhe obligime, sikurse edhe bota e njerëzve, do të japin llogari para Krijuesit, do të shpërblehen apo do të ndëshkohen, për pejgamber kanë Muhammedin a.s. etj.¹³⁸

Kur’ani më tej thotë se xhinët, respektivisht një pjesë e tyre, janë të mirë, të përgjegjshëm dhe do të shpërblehen me xhenet e do të kënaqen bashkë me njerëzit, ndërsa disa janë mëkatarë dhe të këqij e do të jenë në xhehenem dhe do të ndëshkohen me xhehenem bashkë me njerëzit. Mendohet se shumica e xhinëve janë të këqij. Po këtë e kemi edhe në botën njerëzore. Xhinët ushqehen, pinë, kanë gjini, shumë-

¹³⁸ Udhërrëfytes i një muslimani, Ilmihali I (Besimi), Tiranë, 2008, fq. 113-115.

zohen, lindin, rriten, plaken dhe vdesin, por jetojnë shumë më gjatë se njerëzit. Kanë aftësi të futen nëpër ngushtësi të ndryshme, e madje edhe në trup të njeriut, duke ndikuar negativisht te njeriu.¹³⁹

Allahu ia nënshtroi xhinët Sulejmanit a.s., kurse ai i vu-ri në veprim dhe komunikonte me ta. Por, kjo nuk do të thotë se xhinët nuk i dinë çështjet sekrete (gajb). Bindja te disa njerëz se xhinët i dinë çështjet sekrete, buron nga fakti se xhinët janë të padukshëm dhe i dinë disa gjëra rreth nesh njerëzve. Ata janë jetëgjatë, mund të qëndrojnë të padukshëm pranë dikujt, të dëgjojnë bisedat dhe planifikimet e tyre dhe t'i komunikojnë lajmet "sekrete" njeriut në kontakt me ta. Allahu xh.sh. në Kur'an thotë lidhur me këtë:

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ . فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ .

"Dhe, kur vendosëm për vdekjen e tij, për vdekjen e tij nuk i njoftoi askush përveç 'Dabbet'ul- erdit' (krimbit) që hante shkopin e tij dhe kur ai u rrëzua, xhinët e kuptuan se sikur ta dinin fshehtësinë, nuk do t'i ekspozoheshin dënimit të turpshëm." (Sebe'e, 14)

Me gjithë faktin se xhinët mund t'i bëjnë dëm njeriut, Islami na porositi se besimtari i mirë vështirë se mund të pësojë dëm. Lidhur me këtë Pejgamberi i Allahut, si mbrojtje, porositi leximin e Ajet'ul-Kursisë dhe suret el-Felek dhe en-Nas kundër ndikimit të xhinëve mbi njeriun.¹⁴⁰

Si përfundim do të themi se marrëdhëniet njeri-xhin nuk janë të natyrës fizike, por janë të natyrës së ngacmimit,

¹³⁹ Et-Taftazani, *Sherh'ul-mekasid*, II, Dar'ul-kutub, Bejrut, 1998, fq. 40-41, sipas; Iljaz Çelebi, po aty, fq. 198. Ose: <http://www.scribd.com/doc/119179814/Taftazani-Sharh-al-Maqasid-2>.

¹⁴⁰ Buhariu, Vekale, 10.

shqetësimi, informimi dhe frymëzimi ideor. Madje, as bindja e disa dijetarëve dhe bindja popullore se mund të ketë martesë mes njeriut dhe xhinut nuk është e qëndrueshme, sepse përbërja dhe ndërtimi i këtyre krijesave është ndryshe, e botëve të ndryshme dhe si e tillë është e paqëndrueshme.¹⁴¹

3.1.1. Kur'ani dëshmon për ekzistencën e xhinëve

Në Kur'an kemi një sure të tërë, prej 28 ajeteve, që flet për xhinët. Dihet se fjala xhin është theksuar njëzet e dy herë në Kur'an, kurse po kjo fjalë është theksuar në shumës në shtatë vende.¹⁴²

Ja disa nga këto ajete:

وَالْحِجَابَ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ .

"Ndërsa **xhinët**, qysh më parë i kemi krijuar nga zjarri përcëllues (semum)." (El-Hixhr: 27)

وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ .

"**Xhinët** i krijoi prej flakës pa tym të zjarrit." (Er-Rrahman, 15)

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ .

"Ndërsa **xhinët** dhe njerëzit nuk i kam krijuar për tjetër vetëm se të më adhurojnë." (Edh-Dharijat: 56)

وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ . كُنَّا ظُرَاقٍ قَدَدٌ ... وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ . فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا .

"Dhe, me siguri në mesin tonë ka të mirë, por ka edhe të tjerë që nuk janë kështu; kemi qenë drejtimesh të ndryshme... Dhe prej

¹⁴¹ Iljaz Çelebi, po aty, fq. 198.

¹⁴² Vehid Abdus-Selam Bali, Oštri mač u borbi protiv zlih sihirbaza, Tešanj, 1998, fq. 14.

nesh ka muslimanë, edhe të padrejtë ka, prandaj kush e përqafton Islamin, ata kanë zgjedhur rrugën e vërtetë.” (El-Xhinn: 11 dhe 14)

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُزِدُونَكُمْ لِقَاءَ
يَوْمِكُمْ هَٰذَا ...

“O bashkësi e xhinëve dhe e njerëzve, a nuk ju kanë ardhur juve, nga radhët tuaja, të dërguar që ju kanë treguar argumentet e mia dhe jua kanë tërhequr vërejtjen për ballafaqimin tuaj në këtë ditë?...” (El-En'am: 130)

3.1.2. Hadithet dëshmojnë për ekzistencën e xhinëve

Muhamedi a.s. ishte pejgamber edhe për xhinët, prandaj edhe quhet “Resul’uth-the kalejni” (I Dërguari i dy grupeve).

Ibni Mes'udi r. a. thotë:

“Një natë ishim bashkë me të dërguarin e Allahut. E humbëm atë. E kërkuam nëpër lugina e kodrina, duke thënë: ‘Është zhdukur apo është vrarë!’ E kaluam natën aty; ishte nata më e keqe që dikush mund ta kalonte. Kur u gdhi, e pamë sesi Pejgamberi a.s. kthehej nga shpella. I thamë atij: ‘O pejgamber i Zotit, të humbëm, por edhe të kërkuam. E kemi kaluar këtu natën më të keqe që mund të kalohej’. Ai tha: ‘Më erdhi xhini dhe më ftoi të shkoja me të. Shkova dhe iu lexova atyre Kur’an.’ Pejgamberi a.s. na mori me vete dhe na i tregoi gjurmët e xhinëve dhe gjurmët e zjarrit të tyre.”¹⁴³

Ibnu Seid El-Hudrij r. a. transmeton dhe thotë: “Më ka thënë Pejgamberi i Allahut a.s.: ‘Vërej se i do kafshët dhe shkretëtirën, dhe kur të jesh me kafshët në shkretëtirë dhe e lexon ezanin, ngre zërin tënd, sepse kushdo që e dëgjon

¹⁴³ Muslimi: Kitab’us-salah.

zërin e myezinit, qoftë xhin apo njeri, apo çka do qoftë, do t'i dëshmojë atij në Ditën e Gjykimit'." ¹⁴⁴

3.2. Shejtanët (djajtë)

Termi *shejtân* (shumësi shejâtîn) rrjedh nga fjala arabe *shatn* me kuptimet: qëndroj larg, kundërshtoj, hyj në dhe dhe lidh me pe; ose nga fjala arabe *shajt* me kuptimet digjem dhe zhdukem. ¹⁴⁵

Shejtanët ¹⁴⁶ janë një lloj i veçantë i xhinëve, lloj i cili karakterizohet me harbutëri e injorancë dhe janë jobesimtarë. Edhe pse shejtanët janë të padukshëm, ata ekzistojnë realisht, të mbërthyer në rebelim dhe të këqija, mendjemëdhenj që mundohen ta lajthisin njeriun në humbje. Babai i tyre është Iblisi. Disa dijetarë thonë se Iblisi ishte prej melaqeve (si Ibn Abbasi, Ibn Mes'udi etj.), por mendimi i drejtë është ai se shejtani është prej xhinëve (Hasan El-Basriu, Seid ibn Xhubejri etj.). ¹⁴⁷ Arsyeja që ndodhi kjo ngatërresë është ngase shejtani numërohej nga radhët e melaqeve, sepse i ishte përkushtuar adhurimit të Zotit dhe respektohej nga të tjerët. Mirëpo, këtë prestigj të tij e asgjësoi duke u ngritur kundër urdhrit të Allahut, që t'i bëjë sexhde (përlulje) njeriut.

Lidhur me natyrën e shejtanit (djallit) dijetarët kanë mendime të ndryshme. Kelamistët mendojnë se shejtani është një krijesë delikate, ndërsa filozofët mendojnë se është një shpirt abstrakt. Sufijtë kanë tre mendime: njëri grup i tyre është me kelamistët, tjetri me filozofët e grupi i tretë mendon se shejtani është një frymë i vendosur në çdo shpirt

¹⁴⁴ Buhariu: *Kitab'ul-edhan*; Nesaiu: *Kitab'ul-edhan*; Malik: *Kitab'un-nida' li's-salah*.

¹⁴⁵ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 202.

¹⁴⁶ Është interesant mendimi i Maturidiut i cili thotë se: "Djajtë (shejtanët) bëjnë keq, veçse njërit, i cili e pranoi Islamin e ai është Hanimete b. Hajjim b. Lakis b. Iblis." Sipas: Imam El-Maturidiu, po aty, fq. 82.

¹⁴⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 202.

njerëzor.¹⁴⁸ Por, mendimi zotërues është se shejtani është një genie reale, nga familja e xhinëve, i rebeluar për shkak të mosbindjes dhe i larguar nga mëshira e Krijuesit, me të drejtë që deri në Ditën e Fundit (jev'm'us-saah) të veprojë në dëm të njeriut.

Ja si e sqaron Kur'ani çështjen e shejtanit (të djallit):

1. Allahu xh.sh. në Kur'an e thotë qartë:

... فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ...

"Të gjithë iu pëkulën, përveç Iblisit; ai ishte nga xhinët, dhe nuk iu bind urdhrit të Zotit të vet..." (El-Kehf: 50)

2. Ibli si bëri mëkat ndaj urdhrit të Krijuesit të tij, kurse melaqet...

... لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ .

"... Nuk i kundërvihen asaj që i urdhëron Allahu dhe vepron në si janë të urdhëruar." (Et-Tahrim: 6)

3. Kur'ani qartë thotë se shejtanët janë krijuar prej zjarrit:

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ .

"Ai tha: 'Unë jam më i mirë se ai' – U përgjigj: 'Mua më krijove nga zjarri e atë nga balta'." (El-A'raf: 12)

Njerëzit e kanë kundërshtarin e tyre më të egër, te shejtani. Ai e mashtroi njeriun që në xhenet dhe e pengon atë që të kthehet në xhenet. Përkundër këtij fakti, një pjesë e njerëzve e ndjekin rrugën e tij mashtruese. Por, shejtani nuk ka fuqi absolute dhe mashtrimi i tij mund të refuzohet, sepse ndikimi i tij bëhet nga jashtë e jo nga brenda. Karakteristikë tjetër e shejtanit është se ai i përçmon miqtë dhe pasuesit e tij dhe i braktis në çastet më të vështira.

¹⁴⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 206.

Shejtanët shumëzohen, kanë pasardhës dhe të gjithë janë pasardhës të Iblisit.¹⁴⁹

3.2.1. Kur'ani për shejtanët

Allahu nëpërmjet disa ajeteve kur'anore tregon natyrën dhe fytyrën e vërtetë të tyre, tërësisht destruktive dhe embrapshtë:

... أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ . يَنْسُ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا .

"... Po ju atë dhe kotillën e tij, duke qenë Unë, do ta merrni si mik e ata janë armiq tuaj? Çfarë këmbimi i keq është për jobesimtarët!" (El-Kehf: 50)

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ . وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا . وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ .

"Djalli ju premtan varfëri dhe ju urdhëron të bëni paudhësi ...".

(El-Bekare: 268)

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ . فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ .

"Djalli dëshiron që me anë të alkoolit dhe të lojës me fat (bixhozit) të fusi ndërmjet jush armiqësi e urrejtje dhe t'ju largojë nga përmendja e Allahut dhe falja e namazit. Pra, a po hiqni dorë?" (El-Maide: 91)

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا . إِنَّهُ يَرَائِكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ . إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ .

¹⁴⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 202-207.

"O bijtë e Ademit! Të mos ju mashtrojë kurrresi djalli, siç i nxori nga xheneti prindërit tuaj, duke ua zhveshur atyre rrobat që t'u shihen vendet e turpshme! Ai ju sheh, ai dhe argatët e tij, prej nga ju nuk i shihni ata. Ne i kemi bërë dajtë miq të atyre që nuk besojnë." (El-A'raf: 27)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ . وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ
بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ...

"O besimtarë, mos i ndiqni gjurmët e djallit! Atë që shkon gjurmëve të djallit, ai e shpie në theqafje dhe amoralitet..." (En-Nur: 21)

3.2.2. Hadithet për shejtanët

Nuk janë të pakta hadithet që e trajtojnë temën e shejtanëve. Në vazhdim do t'i cekim vetëm disa, për të treguar natyrën e mirëfilltë të tyre:

فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ

Pejgamberi a.s. ka thënë: *"Vërtet shejtani lëviz nëpër enët e gjakut të njeriut, sikurse që rrjedh gjaku."*¹⁵⁰

Pejgamberi a.s. ka thënë:

النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الرَّؤْيَا مِنَ اللَّهِ وَالْخُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَنْفُثْ حِينَ يَسْتَيْقِظُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَيَتَعَوَّذُ مِنْ شَرِّهَا فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ

*"Pejgamberi i Allahut ka thënë: 'Ëndrra e mirë është prej Allahut, ndërsa ëndrra e keqe është prej shejtanit. Dhe kush sheh në ëndërr diç të keqe, tri herë le të pështyjë në anën e tij të majtë dhe le të kërkojë ndihmë tek Allahu. Kjo ëndërr nuk do t'i bëjë dëm'."*¹⁵¹

¹⁵⁰ Buhariu: Kitab'ul-i'tikaf, Muslimi: Kitab'us-selam.

¹⁵¹ Buhariu: Kitab'ut-tibb; Muslimi: Kitab'ur-rru'ja.

Në fund të shqyrtimit të çështjes së shejtanit, mund të përfundojmë se në këtë botë njerëzit do të pengohen dhe do të largohen nga e vërteta prej shejtanit, por në ahiret shejtani do t'i braktis viktimat e tij.¹⁵²

4. Në fund

Besimi në *melaq* dhe në krijesat tjera të padukshme bazohet në Kur'an dhe në hadithe të shumta të besueshme. Përkundër këtij fakti, njerëzit dinë pak për këtë botë krijesash. Çdo përpjekje e jona për të mësuar për melaqet duhet të bazohet në Kur'an dhe hadith. Përshkrimet që gjenden nëpër literaturë për melaqet e që nuk kanë bazë të fuqishme fetare, nuk duhet t'i besojmë. Çdo mosbesim, përbuzje apo ligjërim negativ të krijesave të padukshme, pa prova islame, çon në lajthitje. Muslimanët e mirëfilltë pa mëdyshje kanë besuar gjërat kryesore për melaqet, pa hyrë në hollësi e interpretime.

Përkundër të gjitha udhëzimeve, mund të përfundohet se:

1. Melaqet janë robër të Allahut, nuk janë fëmijë të Tij, as nuk janë zota përveç Tij, siç pretendonin arabët dhe popuj tjerë.

2. Melaqet u përmbahen urdhrave të Allahut, nuk e kundërshtojnë Atë në asnjë çështje dhe nuk anojnë që të bëjnë ndonjë ndalesë. Ato adhurojnë vazhdimisht dhe bëjnë dhiar duke e falënderuar Krijuesin.

3. Melaqet kanë nga dy, tre, katër palë krahë. Por, ne nuk dimë për cilësinë dhe formën e tyre.

4. Melaqet edhe pse nuk shihen me sy, Allahu u ka dhënë mundësi që ato të shndërrohen në trupa të ngurtë në raste

¹⁵² Iljaz Çelebi, po aty, fq. 192-194.

të caktuara. Është kusht që çdo musliman t'i besojë ato, me të gjitha përshkrimet që u bëhen në Kur'an dhe hadithi.¹⁵³

5. Literatura:

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Afif Abdulfettah Tabbareh, *Ruhu'd-din'il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1972.
3. Bajazid Nicevic, *Tahavijeva poslanica iz Akaida*, Novi Pazar, 2013.
4. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit*, Prishtinë, 2002.
5. Buhari, Sahih, *Kitab'ul-edhan; Kitab bid'ul-halk; Kitab'ul-i'tikaf; Kitab'ut-tibb*.
6. El-Bezdevij, *Kitabu Usul'id-din*, përgatitja e Hans Peter Lins, Kajro, 1963/ 1383 h.
7. El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004.
8. El-Eshkar, *Svijet meleka*, Novi Pazar, 2007.
9. Et-Taftazani, *Sherh'ul-mekasid*, II, Dar'ul-kutub, Bejrut, 1998.
10. <http://www.scribd.com/doc/119179814/Taftazani-Sharh-al-Maqasid-2>.
11. Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Parathënie, përkthimi dhe komenti: Nexhat Ibrahim, Prishtinë, 2003.
12. Imam Nesefiu, *Akaidi Islam – Akaid'us-nesefijeh*, Parathënie, përkthimi dhe komenti: Nexhat Ibrahim, Prizren, 2003.
13. Malik: *Kitab'un-nida' li's-salah*.
14. Mevlana Halid Bagdadi, *Kur'an o melekima*, Beograd, 1999.
15. Muhammed Naim Jasin, *Besimi (bazat – esenca – negacioni)*, pa vit e vend botimi.
16. Muslim, Sahih, *Kitab'ur-rru'ja; Kitab'us-salah; Kitab'us-selam; Kitab'uz-zuhd ve'r-rrekaik; Kitab'ul-iman*.
17. Nesai, Sunen, *Kitab'ul-edhan*.
18. Nexhat Ibrahim, *Vepra 2*, Shkup, 2009.
19. Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010.
20. Umer S. El-Eshkar, *Svijet meleka*, Novi Pazar, 2007.
21. Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007.
22. *Udhërrëfytesë i një muslimani*, Ilmihali I (Besimi), Tiranë, 2008.
23. Vehid Abdus-Selam Bali, *Oštri mač u borbi protiv zlih sihirbaza*, Tešanj, 1998.

¹⁵³ Shih: El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004, fq. 275-276.

III. BESIMI NË LIBRAT E ALLAHUT XH.SH.

... و کتبہ ...

1. Hyrje

Edhe muslimanët edhe jomuslimanët kanë shkruar gjerësisht për librat hyjnorë.¹⁵⁴ Edhe pse çdo herë këto shkrime nuk reflektojnë të vërtetën, megjithatë tregojnë këmbënguljen njerëzore drejt të vërtetës, të lartës, të përkryerës. Sidomos, bota muslimane, konceptit libër (*el-kitab*) i ka kushtuar rëndësi të jashtëzakonshme. Fjala arabe *el-kitabu* (shumësi *el-kutub*) ka kuptimin leksikor të shkrimit, përkatësisht të dokumentit të shkruar. Në pikëpamje përmbajtjesore, fjala *el-kitabu* nënkupton “dokumentin e shkruar që përmban fjalët dhe porositë e Allahut, të shpallura pejgamberit, i cili ka si objektiv t’ua tregojë rrugën robërve.”¹⁵⁵

Librat hyjnorë në fjalorin e përgjithshëm muslimanë kanë disa emërtime si: *kutub’ul-munzele* (libra të zbritur) apo *kutub’us-semavijj* (libra qiellorë). Përveç librave hyjnorë, *kitab* quhet edhe libri i veprave tona i shkruar nga melaqet në këtë botë, i cili do të prezantohet si provë për ne gjatë Ditës së Gjykimit në Botën tjetër.

Tema e librave hyjnorë ka të bëjë me atributin e Allahut *kelam* (fjalë, fjalim, diskurs), ndërsa është formë e mesazhit që Krijuesi ua ka përcjellë pejgamberëve të Tij, përmes

¹⁵⁴ Bosht i këtij shkrimi është: Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012, fq. 105-122.

¹⁵⁵ A. Saim Kilavuz, *Hyrje ne apologetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 174.

shpalljes dhe se në ato nuk ka as ndonjë fjalë dhe as ndonjë përmbajtje me karakter njerëzor, botëror.¹⁵⁶

2. Besimi në librat hyjnorë

Besimi në librat – kitabët e Allahut të madhërishtëm është kushti i tretë i besimit islam. Ato u janë shpallur të dërguarve të përzgjedhur nga Allahu, që t’ua përcjellin njerëzve udhëzimin e drejtë e të vërtetë. Allahu xh.sh. ka komunikuar me njerëzit gjatë gjithë kohës, por ne nuk dimë sa libra janë shpallur gjithsej. Kur’ani na mëson se janë shpallur disa fletë (suhufe) dhe katër libra të mëdha.

Allahu xh.sh. ka shpallur Kur’anin si librin e fundit, me të cilin janë shfuqizuar shpalljet e mëhershme, sikurse është vepruar sipas Kur’anit. Këtë bukur e thotë edhe Ebu Hurejre r. a., i cili transmeton se Pejgamberi a.s. ka thënë:

“Për Zotin në dorën e të cilit është shpirti i Muhamedit, kush dëgjon për mua nga njerëzit, qoftë ai hebraik, apo kristian dhe vdes si i tillë, duke mos besuar në atë me çka kam ardhur, do të jetë nga banorët e zjarrit.”

3. Arsytet e zbritjes së librave hyjnorë

Sipas mësimit islam, Allahu nuk ka obligim që të dërgojë pejgamberë, ose libra, ose të flasë me njeriun. Por, nëse merret parasysh pamjaftueshmëria njerëzore për të ekzistuar e vepruar, nevoja e njerëzve për pejgamberë dhe libra hyjnorë nga një anë dhe nga ana tjetër, për arsye të drejtësisë dhe urtësisë së Tij, Allahu ka dërguar libra hyjnorë.¹⁵⁷

¹⁵⁶ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 174.

¹⁵⁷ Shpjegimin më të hollësishëm për këtë temë shih në kapitullin vijues “Besimi në pejgamberët e Allahut” të këtij libri.

Pra, nuk është detyrim i Zotit të dërgojë libra, por është një favor i Tij për njerëzimin. Edhe pse njeriu që nga fillimi është pajisur me disa aftësi për të kuptuar veten, mjedisin dhe dukuritë e tjera, megjithatë ato janë të kufizuara, kurse në disa aspekte ai nuk mund të meditojë fare, siç është bota eskatologjike (es-sem'ijjat). Duke i marrë parasysh të gjithë faktorët, Allahu i zbriti njeriut libra nëpërmjet pejgamberëve, që t'ua tregojë atyre rrugën e vërtetë, t'i ndihmojë ata në raste dilemash dhe t'i përkrahë në çaste disfatash. Librat e zbritur përbëjnë burimin e parë dhe themelor për njeriun gjatë tërë historisë edhe si individ (ferd) edhe si grup (xhemat), por edhe si bashkësi (ummet).

Librat hyjnorë kanë si synim mënjanimin e të keqes nga mjedisi ynë njerëzor, në raport me vetveten, mjedisin dhe vetë Krijuesin. Librat kanë për synim edhe vazhdimësinë e pejgamberisë, sepse ai pejgamber dhe ai libër i tij, vazhdon të jetojë edhe pas vdekjes së pejgamberit, duke shpëtuar njerëzit nga shtrembërimi i rrugës dhe duke i udhëzuar ata drejtë mirësisë, dritës dhe lumturisë përfundimtare në këtë dhe botën tjetër, në rrugën më të shkurtër e më të sigurt.¹⁵⁸

4. Shpalljet e Zotit

Komunikimi i Allahut me krijesat ka qenë që nga fillimi, por sasia e komunikimit ka qenë më e vogël, përpjesëtimisht me nevojat e njerëzve të atyre kohëve. Gjithashtu, mundësia e leximit dhe e shkrimit ka qenë tejet e kufizuar dhe këto rrethana kanë kushtëzuar, që të folurit të Krijuesit të jetë më i vogël, kurse librat e Tij të jenë të shkurtra, prandaj edhe janë quajtur *suhufe* apo *fletë*.

¹⁵⁸ Përfolur sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 175; Krhs.: *Udhërrëfyesi i një myslimani, Ilmihali I (Besimi)*, Tiranë, 2008, fq. 124-125.

4.1. Fletët (Suhufet)

Krahas librave të mëdha kanë ekzistuar edhe libra të vegjël, të cilët i njohim me emrin fletë (suhufe ose shumësi suhuf), ndërsa të cilat i janë dërguar një mjedisi të ngushtë, apo një popullate të vogël për nevojat e tyre specifike të kohës. Urdhrat në periudhat e kaluara, kur njerëzimi ka qenë i paktë në numër, janë dërguar në formë fletësh. Nevojat e njerëzve në ato kohë kanë qenë të kufizuara, niveli i jetesës ka qenë i kufizuar, por me kalimin e kohës, duke u zhvilluar jeta dhe duke u ndërlukuar gjërat, duke u zhvilluar niveli i jetës dhe perceptimit të dukurive, fletët më nuk ishin të mjaftueshme. Kur’ani në dy sure tregon se Allahu xh.sh. iu ka shpallur fletë Ibrahimit a.s. dhe Musait a.s.:

أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى . أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى .

“A nuk u njoftua me atë që është në fletët e Musait dhe të Ibrahimit, i cili zbatonte çdo detyrim.” (En-Nexhm: 36-37) dhe:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى . وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى . بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا . وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى . إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى . صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى .

“Ka shpëtuar ai që është pastruar. Që e përkujton emrin e Zotit të vet dhe falet. Po ju i jepni përparësi jetës së dynjasë, ndërsa ahireti (amshimi) është më i mirë dhe i përjetshëm. Vërtet kjo ishte në fletët e lashta: në fletët e Ibrahimit dhe të Musait.” (El-A’la: 14-19)

Nuk dimë numrin e saktë të suhufëve, por duke bazuar në disa përcjellje hadithesh, jo vetëm por edhe në logjikën e shëndoshë se duhet të ketë pasur më shumë suhufe si mënyrë e komunikimit të Allahut me njerëzit, thuhet se suhufe i janë zbritur Ademit a.s. dhjetë të tilla, Shitit a.s. 50, Idrisit a.s. 30 dhe Ibrahimit a.s. 10 fletë.¹⁵⁹ Për fat të keq, asnjë nga

¹⁵⁹ Ibn’un-Nedim, El-Fihrist, fq. 24, sipas: Yusuf Şevki Yavuz, *Librat hyjnorë*, në: Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002, fq. 167.

suhufet nuk ka arritur në kohën tonë dhe ne me saktësi nuk dimë për përmbajtjen e tyre. Por, nisur nga shprehjet e Kur'anit, përmbajtja e tyre duhet të jetë rreth çështjeve të besimit, peygamberisë, ahiretit, për ibadetet e ndryshme, moralin etj. Thënë ndryshe, edhe pse fletët nuk kanë mbërritur te ne, Kur'ani në një formë, apo në një tjetër i përfshin parimet kryesore edhe të fletëve.

4.2. *Librat (Kitabet)*

Libra hyjnore quhen tërësia e shkrimeve hyjnore dërguar peygamberëve nga ana e Allahut të madhërisëm me qëllim të udhëzimit të njerëzisë në rrugë të drejtë. Ndryshe nga suhufet që quhen edhe libra të vegjël, këta quhen libra të mëdhenj (el-kitâb – shumësi el-kutub), kanë vëllim më të madh, përmbajnë porosi të përgjithshme dhe kanë emër të përveçëm, sikurse janë: *Tevrati* dërguar Musait a.s., *Zeburi* dërguar Davudit a.s., *Inxhili* dërguar Isait a.s. dhe Kur'ani dërguar Muhammedit a.s.

4.2.1. *Tevrati*

Tevrati është libri i parë i madh i Zotit që u është dërguar njerëzve, nëpërmjet peygamberit Musait a.s. Te ne njihet edhe me emërtimet “Dhiata e Vjetër”, “Besëlidhja e Vjetër” ose “Testamenti i Vjetër”. Vetë hebrenjtë Tevratin e quajnë Tora, që nga hebraishtja do të thotë: *mësim, shkencë, ligj, kanun*. Në gjuhën greke Tevratin quhet *Pentateuchos*, që do të thotë Pesëlibërsh, ndërsa më vonë kjo shprehje është latinizuar me shprehjen *Pentateuchos*.¹⁶⁰

Çdo musliman obligohet të besojë se Tevratin është fjalë hyjnore, libër i shenjtë i shpallur një peygamberi të zgjedhur.

¹⁶⁰ W. Harrington, *Uvod u Stari zavjet, botimi II*, Zagreb, 1987, fq. 117 e tutje.

Refuzimi i këtij libri shpie në mosbesim, sepse Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ...

"Ne e zbritëm Tevratin, në të cilin është udhëzimi i drejtë dhe drita...". (El-Maide: 44)

Në kohën tonë nuk zotërojmë me kopje burimore të Tevratit (ahd'ul-atik ose ahd'ul-kadim). Hebrenjtë nuk qenë të zellshëm që gjatë periudhave të robërisë dhe syrgjynosjes ta ruajnë origjinalin e librit. Me kalimin e kohës në skenë do-lën kopje të shumta të shkruara nga priftërinjtë hebraikë, prandaj edhe Tevrat i aktual është i ndërhyrë, i falsifikuar dhe pa cilësinë e duhur të librit hyjnor. Mendohet se kopja më e vjetër, e cila konsiderohet e shenjtë, është nga viti 850-820 para erës së re.¹⁶¹ Tevrat i sotëm, i cili përbën pjesën e parë të librit të shenjtë hebraik, përbëhet prej pesë librave të cilat, sipas mësimave kishtarë nuk rrjedhin nga Mojsiu dhe janë tubuar nga burime të ndryshme.¹⁶² Këto pesë libra¹⁶³ i njohim me emrat:

1. *Genesisi* apo Libri i Zanafillës, Krijimit: Përbëhet prej 15 kapitujve dhe trajton temën e krijimit të botës, qiejve, njeriut, të dërguarve të Zotit: Adami, Noahu, Abrahami, Is'haku dhe Jozefi dhe mbyllet me vdekjen e Jozefit;

2. *Exodusi* apo Libri i Shpërnguljes, Daljes: Përbëhet prej 40 kapitujve dhe trajton temën e Mojsiun, zënkat e tij me faraonin, ikjen e popullit të tij dhe mbytjen e faraonit në det dhe bashkëbisedimin e Zotit me Mojsiun. Libri mbyllet me izraelitët që ngrenë kampin në shkretëtirën e Sinait;

¹⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, po aty, fq. 169.

¹⁶² Biblijski leksikon, Zagreb, 1988, fq. 197 e tutje.

¹⁶³ Shih gjerësisht: Rahmetullah Kairanvi, *Ngadhënjimi i së vërtetës*, Tiranë, 2003, fq. 2-3.

3. *Levitiku*, apo Libri mbi ligjet: Përbëhet nga 27 kapituj dhe trajton rregullat, urdhëresat, ligjet që u janë dhënë izraelitëve për martesën, ritualet fetare, faljen e mëkateve, ushqimet, festat gjatë endjeve të tyre nëpër shkretëtirën e Sinait;

4. *Numera*, apo Libri mbi numrat: Përbëhet prej 36 kapitujve dhe flet për regjistrimin e popullit hebre, historinë e tyre përpara se të niseshin drejt Kanaanit dhe urdhëresat që iu shpallen të dërguarit Mojsi në brighjet e lumit Jordan dhe;

5. *Deuteronomi*, apo Libri mbi Ligjin e Përtërirë, ose Ligji i Përsëritur: Përbëhet prej 34 kapitujve dhe trajton ngjarjet dhe urdhëresat të cilat kanë ndodhur që nga periudha e Librit të Numrave e gjer në vdekjen dhe varrimin e Mojsiut, flet për dhjetë urdhëresat, për ndalesat dhe urdhëresat etj.¹⁶⁴

Sot kemi tri kopje më të njohura të Tevratit dhe atë:

1. Kopja në gjuhën hebraike, të cilën e pranojnë hebrejët dhe protestantët;

2. Kopja në gjuhën greke, të cilën e pranojnë katolikët dhe ortodoksët dhe;

3. Kopja në gjuhën samirite e pranuar nga vetë samiritët.¹⁶⁵

Edhe pse Tevrati iu shpall Musait a.s. i plotë dhe drejt-përdrejt nga Allahu xh. sh., për shkak të emigrimeve dhe robërisë, lëvizjeve të shumta dhe vuajtjeve, ata nuk mundën ta ruanin Tevratin në origjinalin e tij. Për këtë arsye u ofruan shumë variante të Tevratit nga dijetarët. Tevrati që sot e kemi në dorë është kopje e redaktuar, e ndërhyrë, pa cilësinë e të qenit libër hyjnor.

¹⁶⁴ Maurice Bucaille, *Bibla, Kur'ani dhe shkenca*, Shkup, 2012, fq. 83 e tutje; Dejvid Dž. Goldberg & Džon D. Rejner, *Jevreji*. Beograd, 2003, fq. 220 e tutje.

¹⁶⁵ A. Saim Kilavuz, *po aty*, fq. 178.

Ekzistojnë disa versione tevratësh, por që në vete bartin shumë kundërthënie, si në vetvete, ashtu edhe kundër versioneve të tjera.¹⁶⁶

4.2.2. Zeburi

Zeburi është libri i dytë i madh i Zotit që u është dërguar njerëzve. Ai iu shpall Pejgamberit të Zotit, Davudit a.s. Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

... وَأَتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا .

"... dhe Davudit i kemi dhënë Zeburin." (El-Isra': 55)

Zebur në gjuhën hebraike domethënë *letër e shkruar*.¹⁶⁷ Versioni i sotëm i Zeburit quhet Psalm apo Psalmet e Davudit, që nga greqishtja do të thotë bërje muzikë me tela, këngë e kënduar. Në hebraisht quhet *Tehilim*, me kuptimin këngë religjioze. Zeburi është libri më i vogël dhe versioni aktual ka 150 psalme. Përbëhet prej lirikash dhe himnesh hyjnore, prej lavdërimesh për Zotin, prej urtish dhe këshillash. Gjendet i përfshirë në Torë.¹⁶⁸

Për muslimanët është farz besimi jo i librit aktual të korrigjuar, të ndërhyrë nga hebrenjtë, por i librit burimor të zbritur Davudit a.s. nga Allahu xh.sh. Edhe pse për Davudin a.s. Kur'ani flet gjashtëmbëdhjetë herë, për Zeburin kemi shumë pak të dhëna.¹⁶⁹

4.2.3. Inxhili

Inxhili është libri i tretë i madh i Zotit që u është dërguar njerëzve, i cili iu shpall Isait a.s. drejtuar popullit izraelit.

¹⁶⁶ Muhammed M. El-A'zami, *Historija kur'anskoga teksta*, Sarajevë, 2014, fq. 287 e tutje.

¹⁶⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 178.

¹⁶⁸ Biblijski leksikon, Zagreb, 1988, fq. 267.

¹⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Librat hyjnore*, po aty, fq. 168.

Besimi në Inxhil në formën në të cilën iu zbrit Isait a.s. është obligim fetar, por me këtë obligim nuk nënkuptohet besimi në Inxhilin aktual, sepse në këtë të fundit ka ndërhyrë dora e njeriut, gjatë historisë.

Fjala Inxhil e ka prejardhjen nga gjuha greke “euangelion”, që do të thotë: lajm i gëzueshëm, lajm i butë. Kristianët tonë Inxhilin e quajnë Ungjill.

Për Inxhilin Allahu xh.sh. thotë:

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ . وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ ...

“Ne dërguam në gjurmët e pejgamberëve Isain – të birin e Merjemes, vërtetues të Tevratit që e kanë para tyre. Dhe, Ne ia dhamë atij Inxhilin, në të cilin ka udhëzim dhe dritë...”. (El-Maide: 46)

Siç kemi thënë që nuk ekziston origjinali i Tevratit dhe Zeburit, po ashtu nuk ekziston as origjinali i Inxhilit. Në kohët e pas Isait a.s. ekzistonin disa mijë ekzemplarë, që nuk përputheshin me njëri-tjetrin. Shumë vendbanime, apo individ me rëndësi kishin kopjet e veta, që shkaktoi dhe përçarje e ndarje të mëdha. Duke e parë këtë gjendje nga sensi i udhëheqësit, perandori bizantin Konstantini, nga Naisusi, mbase ilir, mblodhi në qytetin Nikejë (Izniku i sotëm në Turqi) në vitin 325 një kuvend fetar. Ky kuvend, pas analizimit të të gjitha kopjeve të sjella, për të sakta pranoi katër sosh, të cilat i njohim me emrin inxhil, apo Besëlidhja e Re, apo Dhiata e Re (Ahd’ul-xhedid).¹⁷⁰

Ekzistojnë katër versione kanonike, zyrtare, të pranueshme nga Kisha: Inxhili i Mateut, Llukës, Markut dhe Gjo-

¹⁷⁰ Besëlidhja e Re ndahet në tre pjesë: 1. Librat historikë, katër ungjijtë dhe Punët e të dërguarve; 2. Librat e katekizmit, letrat e Shën Paulit, letrat katolike dhe 3. Dërgata, Zbulesa e Gjonit. Sipas: Yusuf Şevki Yavuz, po aty, fq. 170.

nit, si rezultat i vendimit të Koncilit Kishtar në Nikejë (Iznik) të Bizantit në vitin 325 të erës së re. Këto vepra në të gjallë të Isait a.s. nuk ekzistonin, por u përpiluan brenda një kohe të gjatë pas zhdukjes së tij, kopje të cilat pastaj u përcollën gojarisht dhe krejt vonë u shkruan.¹⁷¹

Ekziston edhe versioni jokanonik, ai i Barnabës, apostull i Isait a.s., djalë xhaxhai i Markut, i cili refuzohet nga Kisha Kristiane, madje është ndër librat e ndaluar kishtar, por shkenca neutrale, pohon se ky version është më i afërt me origjinalin.¹⁷² Dijetarët thonë se kopja e Barnabës është e afërt me mësimet islame.

Të gjithë librat e mëhershëm qiellorë, pos Kur'anit, gjatë historisë kanë pësuar ndryshime tekstuale dhe konceptuale. Për këtë ka edhe dëshmi të shumta.¹⁷³

4.2.4. Katër ungjijtë kryesorë

Si rezultat e veprimeve të mbretit Konstantin në Koncilin e Nikejës më 325 në unifikimin e kristianëve kemi katër inxhilë (ungjijë).¹⁷⁴ Inxhili i Mateut, Markut dhe Llukës quhen sinoptikë, sepse janë të ngjashëm çështjet kryesore. Inxhilin e Gjonit e konsiderojnë të vonshëm, edhe sipas gjuhës edhe sipas përmbajtjes.¹⁷⁵

4.2.4.1. Inxhili i Mateut

Sipas historisë Mateu është njëri prej dymbëdhjetë dishepujve të cilin Isai a.s. e autorizoi ta përhapë fenë e re. Di-

¹⁷¹ Një analizë e shkëlqyeshme gjendet te: Maurice Bucaille, po aty, fq. 147 e tutje.

¹⁷² Për të interesuarit shih këtë Inxhil në gjuhën angleze: <http://barnabas.net/>. Për jetën e aktivitetin e tij: <https://en.wikipedia.org/?title=Barnabas>.

¹⁷³ Ulfe Azizussamed, *Islami dhe Kristianizmi*, Tetovë, 1997.

¹⁷⁴ Rahmetullah Kairanvi, *Ngadhënjimi i së vërtetës*, Tiranë, 2003, fq.12-13.

¹⁷⁵ Biblijski leksikon, Zagreb, 1988, fq. 185-186; W. Harrington, Novi zavjet, Zagreb, 1983, fq. Marku fq. 129-160; Mateu: fq. 161-188; Lluqa fq. 189-220 dhe Gjoni fq. 398-499.

sa burime thonë se ai e zëvendësoi Juda Iskariotin, pas tradhtisë së tij. Me herët ishte tagrambledhës. Sipas të gjitha gjasave, Inxhili që e shkroi ai ishte në gjuhën hebraishte dhe sirianishte, diku në vitet e 60-ta të erës sonë, është hartuar sipas Markut, por kjo kopje është zhdukur. Thuhet se kopja e tij është shkruar në Antioki. Kopja që sot gjendet në mesin tonë është përkthimi i saj në greqisht, fakt ky që flet se vepra është përkthyer dhe nuk e kemi origjinalin.

Ai fillon me gjenealogjinë e Jezuit dhe përshkruan jetën dhe mësimet e tij gjer në ngritjen e tij në qiell.

4.2.4.2. *Inxhili i Markut*

Marku është shenjtor tjetër, nxënës i kryedishepullit Pjetër. Nuk dihet kur dhe kush e shkroi kopjen e Markut, por mendohet se kjo ka ndodhur rreth vitit 63-70 të erës së re dhe atë në Romë. Historianët e Inxhilit thonë se është kopja më e vjetër e shkruar nga të katër kopjet e pranuar. Si bazë për shkrimin e Inxhilit Marku kishte trajtat tashmë të formuara të bashkësisë. Mendohet se ky dhe Pjetri nuk e pranuan hyjnitetin e Isait a.s. Libri i tij karakterizohet me një gjuhë të thjeshtë. Meritë e tij është se ky për herë të parë shkroi një tërësi të plotë për jetën e Jezuit.¹⁷⁶

Kjo vepër fillon me profecitë e bëra nga të dërguarit paraardhës lidhur me ardhjen e Mesisë. Vepra më pas përshkruan jetën e Isait deri në ngritjen e tij në qiell. Vepra përmban gjashtëmbëdhjetë kapituj.

4.2.4.3. *Inxhili i Llukës*

Lluka ishte mjek me profesion, por edhe bashkëudhëtar i Palit. As Lluka nuk është nga apostujt e Isait a.s. Librin e

¹⁷⁶ Biblijski leksikon, po aty, fq. 182.

shkroi mes viteve 70-80 të erës së re, mbase në Antioki. Inxhilin e tij e shkroi në greqisht, sigurisht për johebrejnë. Mendohet se krahas burimeve të tjera, për shkrimin e Inxhilit të tij ka përdorë edhe kopjen e Markut.¹⁷⁷

Inxhili i tij fillon me lidnjen e të dërguarit Gjon Pagëzori (Jahja a.s.) dhe përshkruan jetën e Isait deri në ngritjen e tij në qiell. Libri ka njëzet e katër kapituj.

4.2.4.4. *Inxhili i Gjonit*

Inxhili i Gjonit dallon nga tre inxhilët e parë, si në përbërje ashtu edhe në shprehje, prandaj edhe nuk quhet sinoptikë. Shquhet me një gjuhë greke modeste. Libri i tij futi në funksion idenë për hyjnitetin e Jezuit. Mendohet se kopjen e tij të Inxhilit e ka shkruar rreth viteve 90-110 të erës së re, në Efes ose Antaki.¹⁷⁸ Libri përmban njëzet e një kapitull. Ka mendime se Gjoni nuk është autor i kësaj vepre.

Vepra fillon me lindjen e Gjon Pagëzorit dhe përshkruan rrjedhjen e ngjarjeve që prej lindjes së Gjonit e deri në ngritjen e Jezuit në qiell.

4.2.5. *Dëshmitë kur'anore mbi shtrembërimin e shpalljeve të mëhershme*

Nëse do të lexojmë literaturën për historinë e librave hyjnore do të lexojmë, se edhe vetë priftëria hebraike, apo kristiane pranojnë se librat e tyre janë të falsifikuar. Por, për shtrembërimet që i kanë bërë hebrenjtë në Tevrat, flet edhe Allahu xh. sh., i cili thotë:

¹⁷⁷ Biblijski leksikon, po aty, fq. 172-173.

¹⁷⁸ Biblijski leksikon, po aty, fq. 121-122, Gjithashtu, për katër ungjijtë shih: Ekrem Sarikçioğlu, Historia e feve prej fillimit deri sot, Shkup, 2007, fq. 466 e tutje. Krhs.: Muhammed M. El-A'zami, po aty, fq. 343 e tutje.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ .

"A shpresoni ju se për hir tuajin hebrenjtë do të bëhen besimtarë, kur disa prej tyre i dëgjonin fjalët e Zotit, e pasi i kuptonin, me vetëdije i pështjellonin (ato fjalë)." (El-Bekare: 75)

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ...

"Në mesin e hebrenjve ka të tillë që i ngatërrojnë fjalët prej vendesh të tyre ..." (En-Nisa: 46)

Për shtrembërimet që i kanë bërë kristianët në Inxhil, Allahu xh.sh. thotë:

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ . وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ . يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ

"Dhe prej atyre që thanë: 'Jemi krishterë', kemi marrë premtimin e tyre, por edhe këta kanë harruar një pjesë nga ato që janë këshilluar, prandaj ua shtimë armiqësinë dhe urrejtjen në mesin e tyre, deri në Ditën e Kiametit. Se, Allahu, me të vërtetë, di t'i lajmërojë ata për ato që kanë punuar. O ithtarët e Librit! Ju erdhi juve Pejgamberi Ynë, i cili ju shpjegon gjëra nga ato që i keni fshehur ju prej Librit (Tevratit dhe Ungjillit)...". (El-Maide: 14, 15)

Ndër shtrembërimet që hebrenjtë dhe kristianët kanë sajuar në fenë e tyre është edhe kjo që pohojnë se Uzejri është i biri i Zotit, kurse kristianët pohojnë se Mesihu është i biri i Zotit. Allahu xh.sh. thotë:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ . ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ . يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَبْلُ . قَاتَلَهُمُ اللَّهُ . أَتَى يَؤُفَكُونَ .

"Hebrenjtë thoshin: 'Uzejri është i biri i Allahut', të krishterët thoshin: 'Isai është i biri i Allahut'. Këto janë fjalët e tyre, nga goja e tyre, i imitojnë fjalët e mohuesve të mëparshëm. I vraftë Allahu! Si po shmangen (nga e vërteta)!" (Et-Tevbe: 30)

Përveç këtyre, kemi edhe dëshmi të tjera që i përmend Kur'ani e të cilat flasin për ndërhyrjen njerëzore në tekstet e shenjta. Ja edhe disa shembuj:

1. Origjinalet e librave të shenjtë, përveç Kur'anit, janë zhdukur, kurse kopjet ekzistuese të Tevratit, Zeburit dhe Inxhilit janë vepra nga kujtesa njerëzore.

2. Në këto vepra nuk mund të dallohet ç'është hyjnore e ç'është njerëzore, për shkak të ndërhyrjeve të shumta njerëzore.

3. Në Tevrat dhe Inxhil kemi tekste që janë shkruar pas kohës së pejgamberëve përkatës.

4. Ekzistenca e ekzemplarëve të shumtë të Tevratit dhe Inxhilit është dëshmi e shtrembërimit të tyre. Po i njëjti libër përmban tekst tjetër, herë-herë kundërthënës mes vetes.

5. Përmban pasqyrë të gabueshme për Krijuesin dhe besimin e tij dhe të dërguarit e Tij. Në Bibël do të gjejmë krahasime ndërmjet Allahut dhe njeriut, sikurse në Librin e Zanafillës: 31, 22 etj.

6. Dëshmi e shtrembërimit të plotë është se Inxhili origjinal është në gjuhën arameite, në gjuhën e Isait a.s., kurse origjinalët e inxhilëve aktualë janë në gjuhën greke.

4.3. Kur'ani

Libri i katërt dhe i fundit nga librat e mëdhenj, i shpallur nga Allahu xh.sh. nëpërmjet melaqes Xhibril te Pejgamberi Muhammedi a.s., është Kur'ani. Allahu xh.sh. thotë:

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ...

"Ty (o Muhammed!) ta kemi dërguar Librin (Kur'anin), me të vërtetë, vërtetues të librit që e kanë përpara dhe dëshmues i tij..."

(El-Maide: 48)

Fjala *Kur'an* gjuhësisht rrjedh nga folja e gjuhës arabe *kare'e* (قرأ) që si infinitiv në diatezën *fu'lân* ka kuptimin lexim, recitim, këndim. Këtë e gjejmë në suren El-Kijameh:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ . فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ .

"Sepse Ne e kemi për detyrë tubimin dhe leximin e tij! E kur ta lexojnë atë ty, ti përcille me të dëgjuar leximin e tij." (El-Kijameh, 17-18)

Ka edhe kuptimin mbiemëror "i lexuar", "që lexohet" si kundrinor (ismu mef'ul), por në shfaqjen e Islamit si fe, kjo fjalë është bërë emërtim i përveçëm i librit të Allahut.¹⁷⁹

Kur'ani ka edhe emërtime të tjera: *Kitab* (Libër), *Furkan* (Ndarës i të vërtetës nga e pavërteta), *Dhikr* (Qortues), *Hikmet* (Urtësi), *Shifa`* (Ilaç), *Huda* (Rruga e vërtetë), *Nur* (Dritë), *Burhan* (Dëshmi e qartë), *Tenzil* (i zbritur), *Kelam'ullah* (fjala e Zotit), *Hakim* (i urtë) etj.¹⁸⁰

Në kuptimin terminologjik Kur'ani është fjala hyjnore, e cila i është shpallur Muhammedit a.s., e përcjellë deri te ne unanimisht nga brezi në brez. Është emërtuar *Kur'an*, sepse bën përmbledhjen e të gjitha njohurive të përmbajtura nga librat hyjnorë dhe sepse është një libër i lartë. Për çdo musliman është farz të besojë se të gjitha fjalët dhe ajetet që gjenden në Kur'an, janë fjalë hyjnore të zbritura nga Allahu i Madhërishëm, pejgamberit të fundit Muhammedit a.s.

Shpallja e Kur'anit filloi në vitin 610, natën e Kadrit, gjatë Ramazanit dhe zgjati gati njëzet e tre vjet - trembëdhjetë në

¹⁷⁹ Për kuptimet e shumta të fjalës Kur'an shih: Enes Karic, *Uvod...*, fq. 17 e tutje.

¹⁸⁰ *Udhërrëfyesi i një muslimani*, po aty, fq. 128-129.

Mekë dhe dhjetë në Medinë. Prandaj, ekzistojnë ajetet e periudhës mekase, medinase dhe ato mekase-medinase.

Zbritja e Kur'anit pjesë-pjesë kishte ndodhur që ai të mësohej përmendsh më lehtë, që përhapja e tij të bëhet në të gjitha anët ku kishte nevojë, që kuptimi të mësohet lehtësisht dhe aplikimi i tij të jetë më i lehtë, që shpallja e tij mos të bëhet ngarkesë duke dhënë shumë detyra e obligime, që forcimi dhe ngulitja e tij në mendjet dhe jetën e njerëzve të jetë e shkallë-shkallë dhe e përshtatshme. Kur'ani i përfshirë dhe i përmbledhur në një vend, i lidhur në ballinë, quhet *Mus'haf*. Përbëhet prej 114 sureve (kapitujve) dhe ka mbi 6.000 ajete, tridhjetë xhuzave me nga njëzet faqe.

Mirëpo, Kur'ani ka edhe një veçanti, zbritjen graduale të tij, që është edhe përgjigje për kundërshtarët të cilët pohonin se Kur'ani është vepër e tij. Por, vetë zbritja graduale demanton këto thënie. Kjo zbritje ndodhi në dy mënyra: *vertikale* dhe *horizontale*. Zbritja vertikale është bërë nga Allahu në *Pllakën e Ruajtur Mirë* (levh mahfudh), e prej këtu në qiellin më të afërt botëror (bejt'ul-izzeh). Prej këtij vendi iu zbrit Muhammedit a.s. gradualisht. Kjo ishte zbritja vertikale, kurse ajo horizontale është prej Muhammedit a.s. deri te populli i tij, respektivisht perceptimi tokësor i Kur'anit deri në Fundin e Botës.¹⁸¹

4.3.1. Përkufizimet e Kur'anit

Përkufizimet e Kur'anit janë të shumta, por ky që po theksojmë është i përgjithshëm:

هُوَ كَلَامُ اللَّهِ الْمُعْجَزُ الْمُنَزَّلُ عَلَى مُحَمَّدٍ (ص) الْمَكْتُوبُ بِالْمَصَاحِفِ الْمَنْقُولُ بِالتَّوَاتُرِ
الْمُتَعَبَّدُ بِتِلَاوَتِهِ .

¹⁸¹ Shih: Enes Karic, Uvod, fq. 46 e tutje.

*"Ai është fjalë e Allahut, mu'xhize (mrekulli), i shpallur Muhammedit a.s., i shkruar në mus'haf, deri te ne i përcjellë me transmetim autentik (mutevatir), kurse leximi i tij është ibadet."*¹⁸²

Kur'ani është e folme e Allahut. Është i paarritshëm dhe i paimitueshëm, as në gjuhën arabe as në ndonjë gjuhë tjetër. Iu shpall njeriut, Muhammedit a.s., të dërguarit të fundit të Allahut. Atë e solli melaqja besnike Xhibril. Me të e mësoi pejgamberin Muhammed a.s. Ai u shkrua dhe në mënyrë të besueshme iu përcoll brezave të mëvonshëm. Leximi dhe shqiptimi i tij është ibadet dhe vepër e mirë.¹⁸³

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَأَنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ . نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ . عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ .
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ .

"Dhe, me të vërtetë, ai (Kur'ani) është Shpallja e Zotit të gjithësisë. Atë e ka sjellë Shpirti i besueshëm (Xhibrili) në zemrën tënde, që të bëhesh nga ata që paralajmërojnë. Në gjuhën e qartë arabe." (Esh-Shu'ara: 192-195)

Allahu xh.sh. gjithashtu thotë:

... مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ .

"... Kur'ani nuk është tregim i trilluar, por ai është vërtetues (i librave) që janë shpallur para tij dhe shpjegues i çdo gjëje, dhe udhërrëfyes e mëshirë për popullin besimtar." (Jusuf: 111)

¹⁸² Ky përkufizim është i Subhi Salihut dhe Dhe Musa Shahin Lashinit, e të cilin e përdorë edhe Enes Kariq. Shih: Subhi Salih, Mebahith fi ulum'il-Kur'an, Bejrut, 1968, fq. 21 dhe Enes Karic, Uvod u tefsirske znanosti, Sarajevë, 1995, fq. 17.

¹⁸³ Kemi edhe përkufizime tjera, sikurse ato që krahas përkufizimit të Kur'anit se është Fjalë e Zotit (kelam'ull-llah), cekin se ai është Fjalë e Zotit edhe sipas kuptimit (ma'na) edhe sipas shqiptimit (lafdh), që në një mënyrë edhe e plotëson përkufizimin e parë. Gjerësisht: Enes Karic, Uvod..., po aty, fq. 17 e tutje.

4.3.2. Ruajtja, tubimi dhe shumëzimi i Kur'anit

Fletët dhe librat e mëhershëm hyjnorë, të shpallur pejgamberëve të mëhershëm, nuk janë ruajtur. Por, këtë fat nuk e ka pasur edhe Kur'ani. Ai është ruajtur tërësisht; të gjitha shkronjat dhe zanoret, të gjitha fjalët, të gjitha ajetet e suret. Të tillë Muhammedi a.s. e pranoi dhe të tillë ua mësoi as'habëve të cilët e shkruan në dy kopje, njëra që ruhej te Pejgamberi a.s. kurse tjetra kopje që ruhej tek as'habët. Burimore është edhe renditja e ajeteve dhe sureve, edhe sistemimi i ajeteve të porsa shpallura në sure dhe atë me transmetim mutevatir (të sigurt), por edhe shqiptimi i vetë shkronjave dhe leximi i ajeteve. Nuk ka kurrfarë dyshimi se Kur'ani që e lexojmë ne sot, ka qenë edhe në kohën e Muhammedit a.s., të Ebu Bekrit, të Omerit, të Osmanit dhe të Aliut r. a.¹⁸⁴ Meqë nuk kishte letër, Kur'ani shkruhej mbi pllaka të gurit, mbi lëvore drurësh, mbi eshtra, lëkura të përpunuara etj.

Për më tepër, ruajtjen e Kur'anit nga çdo ndryshim, ndërrim, shtrembërim, shtim, apo pakësim e ka garantuar Allahu i Madhërishëm, i cili thotë:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ .

"Ne, pa dyshim, e kemi shpallur Kur'anin dhe Ne, pa dyshim, do ta ruajmë atë." (El-Hixhr: 9)

Kur'ani qe shkruar tërësisht dhe qe mësuar tërësisht nga shokët e Pejgamberit a.s. Në anën tjetër, Xhibrili vinte çdo vit dhe e përsëriste Kur'anin para Muhammedit a.s. dhe Muhammedi a.s. para tij. Edhe gjatë jetës së Pejgamberit a.s. Kur'ani ishte mësuar përmendësh nga hafizët, por edhe ishte shkruar deri në ajetin e fundit, por jo edhe për-

¹⁸⁴ *Besimi I-II*, Stamboll, 2003, fq. 98.

funduar së shkruari, sepse shpallja zbriste çdo ditë.¹⁸⁵ Kjo ishte pengesa që Kur'ani nuk ishte tubuar më herët në një vëllim. Mirëpo, pas zgjerimit të fesë islame, luftërave të shumta dhe vdekjes së mbi 70 hafizëve në Betejën e Jemames, gjatë kohës së Ebu Bekrit r.a., Omeri r. a. i qe drejtuar halifit të muslimanëve me shqetësimin e tij për mundësinë e humbjes së Kur'anit, duke i propozuar tubimin e Kur'anit¹⁸⁶ në një vend, në një libër të vetëm. Edhe pse në fillim hezitoi, Ebu Bekri r.a. pranoi propozimin duke e caktuar një komision në krye të të cilit e vendosi Zejd ibn Thabitin, i ri, medinas, i zgjuar. Komisioni vendosi që krahas mësimi përmendësh të çdo ajeti, personi që ofron duhet ta ketë të shkruar po atë ajet dhe të sjellë për të dëshmuar dy dëshmitarë së paku se ajeti i caktuar është shkruar në prani të Pejgamberit a.s. Pastaj qe bërë një diskutim publik, ku çdo banorë ka mundur të verifikojë, propozojë, kundërshtojë qoftë edhe gjërat më të vogla. Pasi përfundoi së shkruari, Kur'ani iu dorëzua Ebu Bekrit r.a. Ebu Bekri para vdekjes së tij Kur'anin ia dorëzoi Omerit r.a.. E ky, pasi që nuk dinte kush do ta zëvendësojë atë pas vdekjes së tij, ai kopjen e Mus'hafit të shkruar ia dha vajzës së tij, Hafses, e cila ishte edhe gruaja e Muhammedit a.s.¹⁸⁷

Me shtrirjen e shtetit islam në veri, Azerbejxhan e vendet përreth, me hyrjen brenda shtetit islam të shumë popujve dhe kulturave, u krijua një huti mes besimtarëve se si duhet lexuar drejt Kur'ani. Hudhejfe r.a. duke parë këtë problem, iu drejtua Osmanit r.a. që të evitohet kjo kundërtënie. Osmani r.a., gjithashtu duke parë dhe analizuar seriozitetin e çështjes, sërish urdhëroi tubimin e komisionit në

¹⁸⁵ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 181.

¹⁸⁶ Muhammed M. El-A'zami, *Historija kur'anskoga teksta*, Sarajevë, 2014, fq. 113-124,

¹⁸⁷ Subhi Salih, po aty, fq. 75; Enes Karic, *Uvod* po aty, fq. 110 e tutje.

krye me Zejd ibn Thabitin, për ta shumëzuar Kur'anin¹⁸⁸ dhe për t'ua dërguar krahinave të ndryshme nga një Kur'an të shumëzuar dhe një mësues fetar.¹⁸⁹

4.3.3. Përmbajtja e Kur'anit

Përmbajtja e Kur'anit është shumë e pasur dhe në parim, përfshin të gjitha temat dhe nevojat e njeriut. Ai është dërguar për njeriun dhe për lumturinë e tij në këtë botë dhe në botën tjetër. Në përgjithësi, disa nga këto çështje janë:

- Besimi

Besimi është thelbi i Kur'anit dhe baza mbi të cilën mbështetet e tërë jeta. Në Kur'an përshkruhet ekzistenca (vuxhud), njëjësia (tevhidi) dhe cilësitë e Allahut (sifat'ull-Llah), pastaj flitet për engjëjt (melaqet), librat (kitabët) dhe të dërguarit (resulët-nebijët). Po ashtu, përshkruhet fundi i botës (sa'ah), berzahu (periudha ndërmjet vdekjes dhe ringjalljes), ringjallja (kijameti) dhe fazat e tjera në botën përtej, si dhënia e llogarisë, xheneti dhe xhehenemi etj.

Kur'ani thotë:

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ . وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انتَثَرَتْ . وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ . وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ .
عَلِمْتُ نَفْسٌ مَّا قَدَّمْتُ وَأَخَّرْتُ . يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ .

“Kur qielli të çahet, kur yjet të derdhen poshtë, kur detërat të përzihen me njëri-tjetrin, kur varret të nxjerrin jashtë ato që kanë brenda, njeriu do t'i kuptojë një nga një ç'ka bërë e ç'ka lënë pas pa bërë. O njeri, ç'të mashtroi ty që nuk i besove Zotit tënd bujar?” (El-Infitar, 1-6)

¹⁸⁸ Muhammed M. El-A'zami, po aty, 125-144.

¹⁸⁹ Subhi Salih, po aty, fq. 78; Enes Karic,, po aty, fq. 113 e tutje.

- Ibadetet

Kur'ani ka përcaktuar ibadetet (ritualet, punët e devotshme) që duhet t'i kryejë çdo musliman. Aspektin praktik të tyre e ka shpjeguar vetë Muhammedi a.s. Ai që i kryen me përpikëri këto detyrime fetare, në botën tjetër do të jetë i shpëtuar. Ajetet e shumta kur'anore e ftojnë njeriun t'u bindet urdhrave të Allahut dhe në këtë mënyrë të arrijnë dy synime: t'i përmbushin detyrat ndaj Krijuesit dhe t'i përmbushin detyrat në raport Krijues-njeri, njeri-njeri dhe njeri-krijesa të tjera.

وَالْعَصْرِ . إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ .

"Betohem në kohën se njeriu është në humbje, përveç atyre që besojnë, që bëjnë punë të mira dhe që e këshillojnë njëri-tjetrin për të vërtetën e për durimin." (El-Asr, 1-3)

- Morali

Morali zë vend me rëndësi në numrin e përgjithshëm të ajeteve kur'anore.

Ajetet kur'anore urdhërojnë njeriun që marrëdhëniet e tyre t'i ndërtojnë mbi bazën e urdhrit për të mirë dhe pengimit të së keqes, mbi bazën e drejtësisë, të solidaritetit, të altruizmit etj.

Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ .

“Allahu me të vërtetë urdhëron që të veprohet me drejtësi, mirësi dhe t’u ndihmohet të afërmve; e ndalon imoralitetin, veprat e shëmtuara dhe dhunën. Ai ju këshillon që të pranoni këshillat.”

(En-Nahl, 90)

Morali në Islam ka për detyrë që t’i kultivojë njerëzit, t’i orientojë ata në mirësi, drejtësi dhe bamirësi e kundër të keqes, të shëmtuarës, abuzimit etj.

- Krijimi

Krijimi ka një rëndësi parësore në Kur’an. Shumë ajete e trajtojnë krijimin e njerëzve, por edhe të krijesave të tjera. Çdo gjë e krijuar është në funksion të njeriut, sepse ai është “zëvendës i Zotit (halif)” dhe “krijesa më e bukur” (ahseni takvim). Synimi i Kur’anit është t’u hapë njerëzve horizonte në sajë të mendjes, zgjuarsisë dhe arsyes si dhuratë nga Zoti.

- Lutjet (duatë)

Çështja e lutjes (duasë) në Kur’an është me rëndësi të madhe. Njeriu është qenie e pamjaftueshme, prandaj ka nevojë që frymëzimin dhe udhëzimin t’i kërkojë nga Allahu, por edhe lutjen për ndihmë t’ia drejtojë Allahut dhe të ketë bindje te Krijuesi i tij.

... رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن دَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا . رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا . رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ . وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا . أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ .

“Zoti ynë, mos na ndëshko nëse harrojmë apo gabojmë! Zoti ynë! Mos na ngarko me atë që nuk mund ta bartim! Na fshij

mëkatet tona, na fal ato dhe na mëshiro! Ti je Zoti ynë! Andaj, na ndihmo kundër atyre që mohojnë.” (El-Bekare, 286)

4.3.4. Kur’ani, fjala e Allahut

4.3.4.1. Përpyjekjet për imitim dhe shtrembërim të Kur’anit

Është e njohur se gjatë historisë jobesimtarët kanë bërë përpjekje për ta ndryshuar Kur’anin, duke futur fjalë të tyre, apo duke hequr pjesë të caktuara. Mirëpo, përpjekjet e tyre janë zbuluar dhe janë refuzuar, sepse premtimi i Allahut gjithnjë duhet çuar në vend. Allahu xh.sh. për përpjekjet njerëzore për imitim e Kur’anit thotë në Kur’an:

قُلْ لِّينِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْحِجُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ
بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا .

“Thuaj: Sikur të tuboheshin të gjithë njerëzit dhe xhinët për të hartuar një Kur’an të tillë, ata nuk do të mund ta hartonin ashtu siç është ai, madje edhe sikur t’i ndihmonin njëri-tjetrit”.

(El-Isra’, 88)

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ . قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ .

“Apo do të thonë ata: ‘E ka trilluar atë (Kur’anin) ai!’ Thuaj (o Muhammed!): “Sillni dhjetë sure të ngjashme, të trilluara dhe thirrni kë të mundeni, përpos Allahut, nëse thoni të vërtetën!”

(Hud, 13)

Synimi i ruajtjes së Kur’anit është i qartë: dëshmia e pejgamberisë së Allahut dhe udhëzimi permanent duhet të mbetet i pranishëm gjithnjë në mesin e njerëzve. Njerëzit do

t'i kthehen atij sa herë që të ketë nevojë dhe do të marrin atë që iu nevojitet.

Prej tij kanë mësuar parimet, synimet kryesore, urtësitë largpamëse dhe dispozitat e sheriatit. Sjellja sipas tyre do ta çojë njerëzimin në rrugën e drejtë në këtë botë dhe në kënaqësitë e përhershme në botën tjetër.

4.3.4.2. *Mu'xhizja (mrekullia) e Kur'anit*

Muhammedi a.s. kishte shumë mu'xhize, kurse mu'xhizja më e madhe e tij është Kur'ani. Ajo ishte e karakterit racional, mendor (aklij) dhe të përhershëm, deri në Ditën e Gjykimit. Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا .

"I lartësuar është Ai që i ka shpallur Furkanin (Kur'anin) robit të Vet (Muhammedit), që të jetë paralajmërues për botët." (El-

Furkan: 1)

Kur'ani është i pandryshueshëm, por gjithnjë aktual dhe i ri deri në Ditën e Gjykimit.

4.3.4.3. *Disa pikëpamje të mu'xhizes kur'anore*

(Shkoqitja e Kur'anit dhe madhështia e tij permanente)

Edhe pse në aspektin fizik edhe të folurit e Kur'anit edhe të folurit e njeriut përbëhen prej shkronjave të njëjta, Kur'ani dallon nga i foluri njerëzor dhe ngadhënjën mbi të. Njerëzit dhe xhinët u treguan të paaftë për të bërë diç të ngjashme, apo diç më të mirë se Kur'ani. Zakonisht, kur një poezi apo këngë përsëritet shumë herë, përsëritja e mëtejshme bëhet e bezdisshme. Mirëpo, përsëritja e pafund e Kur'anit nga besimtarët jo që nuk kalon në bezdi, por përkundrazi, bëhet edhe kënaqësi fizike, edhe kënaqësi shpirtërore.

4.3.5. Ekspozimi i çështjeve sekrete (gajb) në Kur'an

4.3.5.1. Njohuritë për të ardhmen, provë për pejgamberinë

Krahas bukurisë gjuhësore, Kur'ani flet edhe për çështjet e së ardhmes, duke thyer ligjet normale historike se njeriu nuk e di të ardhmen. Ky është rasti me idhujtarët persianë, kur ata ngadhënjyen mbi bizantinët (kristianët). Idhujtarët e Mekës iu gëzuan fitores së persianëve, duke iu kërcënuar muslimanëve, se edhe ata do t'i gjejë po ky fat, por Kur'ani pohoi diç që pakkush e besonte në atë kohë, se bizantinët do ta fitojnë betejën e ardhshme që do të ndodhë për disa (deri nëntë) vjet.

Allahu xh.sh. lidhur me këtë rast shpalli:

الم . غَلَبَتِ الرُّومُ . فِي أَذَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيِّئَاتُ يَوْمٍ . فِي يَضْعُ سِنِينَ ...

"Elif Lam Mim. U mundën Bizantinët, në afërsi të tokës (arabe), por ata pas thyerjes së tyre, me siguri do të fitojnë. Brenda disa vjetëve ...". (Er-Rrum: 1-4)

Pas shpalljes së ajeteve, muslimanët prisnin realizimin e premtimit, kurse jobesimtarët mendonin se kjo s'do të ndodhte. Madje, një jobesimtar vuri bast me Ebu Bekrin se ajeti "fi bid'i sinine" (brenda disa /3-9/ vjetëve) nuk do të ndodhte. Mirëpo, Allahu xh.sh. e realizoi premtimin e tij brenda kohës së premtuar, Bizanti fitoi, kurse persianët humbën.

4.3.5.2. Mbrojtja e Pejgamberit a.s. nga qëllimkëqijtë

Paraqitja e Pejgamberit a.s. me besimin e ri dhe mosrespektimi i besimit tradicional arab bëri që Pejgamberi a.s. të rrezikohet. Mirëpo, Allahu xh.sh. shpalli:

... وَاللَّهُ يُعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ...

"... Allahu të ruan ty prej njerëzve...." (El-Maide: 67)

Pas shpalljes së këtij ajeti Pejgamberi a.s. i porositi njerëzit që të lëvizin lirisht, sepse Allahu e garanton mbrojtjen. Dhe vërtet, muslimanët i anashkaluan dhe i parandaluan shumë atentate, shumë intriga. Pejgamberi a.s. dhe muslimanët ishin të paktë në numër, por falë konsolidimit shpirtëror, arritën t'u shmangeshin likuidimeve fizike, çfarë ndodh me shumë mbretër e prijës shtetërorë gjatë tërë historisë.

4.3.5.3. Pikëpamjet shkencore bashkëkohore të mu'xhizes kur'anore

Kur'ani është mu'xhize (mrekulli) në çdo pikëpamje. Për dallim prej mu'xhizeve të pejgamberëve të tjerë që përfunduan me mbylljen e ciklit pejgamberik të tyre, ai vazhdon deri në Ditën e Fundit. Kur'ani është mu'xhize edhe si fjalë, por edhe si kuptim (dhe këtë e shpjegojnë librat e kësaj fushe¹⁹⁰). E jashtëzakonshmja e shkronjave, fjalëve apo tërësive më të mëdha qëndron në stilin e tij të paimitueshëm, që sfidon dhe do të sfidojë deri në fund. Por, jashtëzakonshmja e tij është edhe në pikëpamje kuptimore. Prandaj, edhe sot asnjë e vërtetë e tij nuk ndeshet me të dhënat më të reja shkencore.

1. Në kohët e lashta askush s'ka mundur ta dinte se kozmosi, pra edhe Toka dhe qiejt përreth, janë formuar prej mjegullës (دُخَانٌ). Kjo njohuri u arrit vetëm në kohët e fundit, kur hulumtuesit konstatuan se kozmosi është formuar nga mjegullnaja.¹⁹¹

Në Kur'an thuhet:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ .

¹⁹⁰ Ahmed I. A. Halefullah, *El-Kur'an jetehadda*, Kajro, 1977/1397 h.

¹⁹¹ Mustafa Mlivo, po aty, fq. 95 e tutje.

"Pastaj, vendosi (të rregullojë) qiellin, e ai ishte në gjendje megjullie..." (Fussilet: 11)

2. Hulumtuesit zbuluan se Hëna ka qenë e zjarhtë dhe pastaj është fikur, kurse drita që e shohim prej saj është reflektim i dritës së Diellit.

Kur'ani thotë që herët:

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ . فَمَحْوُتَا آيَةِ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ ...

"Dhe, e kemi bërë natën dhe ditën dy ajete (shenja); e kemi fikur ajetin e natës, kurse ajetin e ditës e kemi bërë të ndritshëm."

(El-Isra': 12)

Komentuesit thonë se shenja e natës është Hëna, kurse shenja e ditës është Dielli.

3. Botëkuptimi i hershëm i njerëzve ka qenë se nëse ngjitemi lart, marrim ajër të pastër, mirëpo me zbulimin e fluturimit në lartësi kozmike, përfundojmë se kraharori i njeriut ngushtohet skajshmërisht sa më shumë që të ngjitet në ajër.

Në Kur'an thuhet:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ . وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ . كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ .

"Atë që Allahu do ta shpie në udhë të mbarë, Ai zemrën e atij ia disponon për Islam, e atë që do ta lë në humbje, Ai zemrën e tij ia shtrëngon dhe ia bën të ngushtë, si të jetë duke u ngjitur në qiell. Kështu Allahu i ndëshkon ata që nuk besojnë." (El-En'am: 125)

4. Si qëndrojnë malet e larta pa mbështetje, si qëndrojnë luginat dhe për çfarë shërbejnë, janë pyetje që e kanë preokupuar njerëzinë një kohë të gjatë. Vetëm shekullin e fundit shkencëtarët kanë mundur të ofrojnë mendime të kapshme për kokën e njeriut. Në anën tjetër, Kur'ani ka dhënë shenjë tashmë disa shekuj më herët për këtë dukuri. Kur'ani thotë:

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ .

"Dhe, kemi vendosur nëpër Tokë male të qëndrueshme, për të mos u lëkundur ajo bashkë me ta (njerëz), dhe kemi bërë lugina dhe rrugë për të udhëtuar në to." (El-Enbija: 31)

5. Hulumtimet shkencore në botën bimore zbulojnë se parimi i çiftit nuk është karakteristikë vetëm për njerëzit dhe kafshët, por edhe për bimët. Kjo e dhënë nuk dihej më herët. U desh të kalonin miliona vjet që të zbulohen mjete shumë të sofistikuara e të konstatohet ekzistimi i parimit të çiftit edhe në këtë aspekt. Por, Kur'ani e thekson këtë shumë herët:

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ .

"Qoftë lavdëruar Ai që i ka krijuar të gjitha llojet (gjinitë): çka mbin prej tokës dhe nga ata vetë (njerëzit) dhe nga ajo që ata nuk e dinë!" (Jasin: 36)

Është e qartë se këto sekrete nuk ka mundur t'i dijë askush pa dijen e Zotit.¹⁹²

Allahu xh.sh. thotë:

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ . إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا .

"Thuaj: E ka shpallur (Kur'anin) Ai që i di fshehtësitë e qiejve dhe të Tokës; Ai fal shumë dhe është mëshirues." (El-Furkan: 6)

4.4.1. Çka e dallon Kur'anin nga librat e tjerë hyjnorë

Kur'anin nga librat tjerë e dallojnë shumë gjëra, por në këtë rast do t'i cekim vetëm disa:

- Librat e mëparshëm hyjnorë janë zbritur përnjëherë, kështu që nuk janë mësuar përmendsh fare, ose janë më-

¹⁹² Mustafa Mlivo, po aty, fq. +363.

suar pjesshëm nga një numër i vogël njerëzish fetarë, kurse Kur'an i është shpallur pak nga pak për njëzet e tre vjet dhe mësimi përmendsh i tij ka qenë i lehtë dhe i zbatueshëm nga të gjitha shtresat e popullit.

- Niveli i shoqërive në të shkuarën ka qenë i ulët, kurse njerëzia mjaft injorante. Shpallja e librave hyjnorë është pranuara nga një pjesë e vogël e njerëzve dhe nuk janë shumëzuar në kopje të shumta. Koha e Muhammedit a.s. dallon, sepse ai ua mësonte Kur'anin e zbritur shokëve të tij, i urdhëronte ta shkruajnë dhe ta memorizojnë dhe mundësia e ndërhyrjes njerëzore ishte minimale.

- Librat e tjerë hyjnorë janë ndryshuar edhe nga shtresa e priftërisë, sipas botëkuptimeve të tyre, doktrinave të trashëguara, apo edhe inateve rajonale, fetare që kishin etj. Kjo nuk ndodhi me Kur'anin, sepse ai ishte burimor, i shenjtë, i paprekshëm për çdokënd. Asnjë koncil, asnjë kuvend nuk ka mandatin ta prekë tekstin kur'anor, ndërsa bashkësia muslimane unanimisht ka refuzuar çdo tendencë sektare madje edhe në shpjegimin e tij.¹⁹³

Këto janë unike për Kur'anin dhe për asnjë libër tjetër hyjnor.¹⁹⁴

4.4.2. Qëndrimi i muslimanëve ndaj librave hyjnorë

Meqë jetojmë së bashku me besimtarët e librave tjerë hyjnorë, sidomos sot kur çdo cep i botës është globalizuar, është bërë i kapshëm për të gjithë, si duhet të silltet një musliman kundrejt feve të tjera dhe librave të tyre hyjnorë, siç janë Tevrat, Zeburi dhe Inxhili.

¹⁹³ A. Saim Kilaviz, po aty, fq. 184 e tutje.

¹⁹⁴ Për autenticitetin e Inxhilit dhe Kur'anit shih: Ulfe Azizussamed, *Islami dhe Krishterizmi*, Prizren, 1992, fq. 7-13.

E para gjë për çdo musliman është që në parim të besojmë pejgamberët e Zotit dhe librat e tyre burimore. Për ta kuptuar dallimin a është burimor a jo është vështirë, por në bazë të kriterëve shkencore do të vendosim kushte rigoroze:

- Tekstet e tyre i krahasojmë me të dhënat që jep Kur'an-i dhe Hadithi. Nëse ka puthitje mes tyre, ne në parim do ta pranojmë si të saktë.

- Refuzojmë çdo tendencë për të perceptuarit e Krijuesit në forma të ndryshme, si forma dualiste, trinia etj., siç është rasti me Isain a.s. (Jezuin) dhe trinitetin kristian.

- Nëse të dhënat e caktuara nuk përmenden në Kur'an, por as nuk kundërshtohen me bazat e besimit të pastër, për këto gjëra hezitojmë, nuk deklarohe mi dhe të vërtetën ia lëmë Krijuesit. Muhammedi a.s. ka thënë: *“Nëse ithtarët e librit ju përcjellin diçka, të njëjtën as mos e apro voni e as mos e përgënjeshtroni.”*¹⁹⁵

5. Disa mësim e përmbledhëse

Kur'ani është fjalë e Allahut, e shpallur Pejgamberit Muhammed a.s., i cili nuk ishte i ndikuar as nga hebraizmi, as nga kristianizmi. Ai ka edhe disa veçori që nuk i gjen diku tjetër. T'i lexojmë disa prej tyre:

- Kur'ani është fjala e Allahut me mënyrën e shprehjes si dhe kuptimin e tij. Ai i është zbritur pejgamberit Muhammed a.s. me ndërmjetësimin e melaqes Xhibril dhe u është përcjellë brezave pasardhës po në atë formë siç u ka ardhur nga Allahu, me rrugën e përcjelljes së drejtpërdrejtë dhe të miratimit të përgjithshëm. Kur'ani që sot kemi në

¹⁹⁵ Buhari, Sahih, *Shehadat*, 29, në: A. Saim Kilaviz, po aty, fq. 186.

dorë nuk ka pësuar asnjë ndryshim dhe si i tillë do të mbetet deri në fund të kësaj bote.

- Kur'ani është libri i fundit hyjnor, i cili mes të tjerash, vërteton origjinalet e librave hyjnorë të kaluar (për shembull: fletët, Tevratin, Zeburin dhe Inxhilin), por edhe i shfuqizon ata, sepse librat e mëhershëm kanë pasur vlefshmëri të caktuar kohore dhe hapësinore.

- Kur'ani është shpallur pjesë-pjesë për një periudhë 23-vjeçare, sipas nevojave të njerëzve dhe sipas providencës hyjnore, e jo si librat e mëhershëm qiellorë.

- Kur'ani është fjala e fundit e Allahut e zbritur për njerëzinë, kurse vlefshmëria e tij do të jetë deri në Ditën e Fundit.

- Kur'ani është mu'xhizja më e madhe e Muhammedit a.s., e cila shërben edhe si udhëzim, por edhe si dëshmi e pejgamberisë së tij. Ai është i paarritshëm si shprehje dhe kuptim, kështu që imitimi i tij është i pamundur. Ai paraqet mrekulli në shprehje, sepse zotëron bukuri të paarritshme në të gjitha pikëpamjet.

- Nënshtrimi ndaj të gjitha urdhrave të Kur'anit është një domosdoshmëri e besimit, sepse të gjitha lejesat (hallalet) dhe ndalesat (haramet) janë të qëlluara dhe synojnë sigurimin e paqes, qetësisë dhe lumturisë.

- Kur'ani synon t'i përmirësojë njerëzit, shoqërinë dhe komunitetin në përgjithësi. Ai bën shpjegimin e duhur për besimin, ibadetin, moralin dhe çështje të tjera.

- Kur'ani, si asnjë libër tjetër, mund të mësohet përmendsh. Ai paraqet udhëzim për njerëzinë, ibadet për praktikuesin dhe argument kundër jobesimtarëve se është Fjalë e Zotit.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Shih: Yusuf Şevki Yavuz, po aty, fq. 172-173. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 182-184.

6. Literatura

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje ne apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Afif A. Tabbareh, *Ruh'ud-din'il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1392 h./1972.
3. Ahmed Izuddin A. Halefullah, *El-Kur'an u jetehadda*, Kajro, 1977/1397 h.
4. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002
5. *Besimi (Akaidi)*, I-II, tekst mësimor për shkollat e mesme fetare islame, Stamboll, 2003.
6. *Biblijski leksikon*, Zagreb, 1988.
7. D. Dž. Goldberg & Dž. D. Rejner, *Jevreji*, Beograd, 2003.
8. Ekrem Sarikçioğlu, *Historia e feve prej fillimit deri sot*, Shkup, 2007.
9. Enes Karić, *Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevë, 1995.
10. <http://barnabas.net/>.
11. <https://en.wikipedia.org/?title=Barnabas>.
12. Maurice Bucaille, *Bibla, Kur'ani dhe shkenca*, Shkup, 2012,
13. Muhammed M. El-A'zami, *Historija kur'anskoga teksta*, Sarajevë, 2014.
14. Mustafa Mlivo, *Kur'an ispred nauke i civilizacije*, Bugojno, 2001/1422 h.
15. Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012.
16. Rahmetullah Kairanvi, *Ngadhënjimi i së vërtetës*, Tiranë, 2003.
17. Subhi Salih, *Mebahith fi ulum'il-Kur'an*, Bejrut, 1968.
18. *Udhërrëfyesi i një muslimani, Ilmihali I (Besimi)*, Tiranë, 2008.
19. Ulfe Azizussamed, *Islami dhe Krishterizmi*, Prizren, 1992.
20. W. Harrington, *Novi zavjet*, Zagreb, 1983
21. W. Harrington, *Uvod u Stari zavjet, botimi II*, Zagreb, 1987.

IV. BESIMI TE TË DËRGUARIT E ALLAHUT XH.SH.

... ورسله ...

1. Hyrje

Dinamika e shekullit XX-XXI është sa hap e mbyllë sytë.¹⁹⁷ Rendja kryesisht pas sasisë e më pak pas cilësisë së vlerave, është karakteristikë e kësaj kohe. Edhe vlerat e komunikimit mes veti janë vënë në pikëpyetje, ndërsa mosbesimi mes veti është rritur në kulm të mundshëm. Si vlerë dhe synim shihet përfitimi material e jo ai moral e shpirtëror. Edhe kur duket se ekziston njëfarë mirësjelljeje, ajo është në funksion të nefsit e servilizmit për përfitim e autoritet dhe jo shenjë mirëkuptimi e komunikimi të sinqertë. Arsyeja kryesore e kësaj gjendjeje është mungesa e dijes dhe mungesa e vlerave fetare. Që nga fillimi i njerëzisë, Allahu i Lartësuar ka komunikuar me krijesat e Tij në disa mënyra kurse mënyra më e drejtpërdrejtë është ajo nëpërmjet *pejgamberëve* (të dërguarve / resulëve dhe felajmëruesve / nebi-jëve). Muhammedi a.s., si i dërguari i fundit, vendosi rregulla të arta rreth komunikimit njeri-Zot, njeri-njeri dhe njeri-ambient, por këto rregulla gjatë kohës u shpërfillën, kurse njeriu kryesisht vepron vetëm në një përmasë, atë njerëzore pa Zot, në përmasën hipokrite, të interesit. Për këtë arsye, aktualizimi i ca aspekteve të ekzistencës të pejgamberëve, rolit dhe rëndësisë së dërgimit të tyre në jetën tonë materia-

¹⁹⁷ Bosht i këtij shkrimi është: Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012, fq. 123-142.

le, morale dhe të përsëpirtshme është një nevojë dhe domosdoshmëri e kohës.

2. Besimi në pejgamberët e Allahut xh.sh.

Besimi në pejgamberët (në të dërguarit) e Allahut xh.sh. është kushti i katërt i besimit islam dhe ka baza në Kur'an¹⁹⁸ dhe hadith¹⁹⁹ dhe në mendimin unanim të dijetarëve islam klasikë e bashkëkohorë²⁰⁰. Besimi i tyre domethënë besimi se Allahu i Madhërishëm ka dërguar njerëz të zgjedhur për t'u treguar dhe demonstruar njerëzve rrugën e drejtë e të vërtetë, dhe se të gjitha udhëzimet dhe njohuritë e sjella nga pejgamberët janë të vërteta dhe të padiskutueshme. Mohimi i besimit në ta, i pjesshëm, apo i përgjithshëm, apo përbuzja e përçmimi i tyre, do të thotë mosbesim dhe dalje nga gjiri i besimtarëve muslimanë.

Besimtarët janë të obliguar të besojnë se pejgamberët janë të dërguar nga Allahu, të besohen pa marrë parasysh kohën kur janë dërguar, vendin ku janë dërguar dhe gjuhën e popullin ku janë dërguar.

Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ .

¹⁹⁸ Shih disa ajete kur'anore: El-Bekare, 285; Alu Imran, 179, En-Nisa', 136, 150 dhe 152.

¹⁹⁹ Buhari, Sahih, përkthimi bilingual arabisht-boshnjakisht nga Hasan Shkapur, Sarajevë, 1974, kreu i parë dhe i dytë, fq. 19 e tutje dhe 34 e tutje.

²⁰⁰ Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber – Thelbi i besimit islam*, Prizren, 2005; Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Stamboll, Ankara, 2003; *Imam El-Maturidi, Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003; *Imam Nesefiu, Besimi Islam sipas Imam Nesefiut*, Prizren, 2003; Imam Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011.

"Thoni: 'Ne i besojmë Allahut dhe çka na është shpallur neve dhe çka i është shpallur Ibrahimit, Ismailit, edhe Is'hakut dhe Ja'kubit, dhe pasardhësve dhe çka i është dhënë Musait dhe Isait, edhe në atë çka u është dhënë pejgamberëve nga Zoti i tyre'; ne nuk dallojmë asnjërin nga mesi i tyre; ne Atij i jemi nënshtruar." (El-Bekare: 136)

Jemi të detyruar të besojmë në të gjithë të dërguarit e Allahut që theksohen në Kur'an, sikurse dhe në ata (nebij-enbija' apo resul-rusul), emrat e të cilëve nuk i di askush, përveç Allahut xh.sh.

Lidhur me këtë Ai në Kur'an thotë:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ . وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ . فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ فُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ .

"Edhe para teje kemi dërguar të dërguar; për disa prej tyre të kemi rrëfyer e për disa nuk të kemi rrëfyer. Dhe, asnjë i dërguar nuk ka sjellë asnjëfarë mrekullie pa lejen e Allahut. E, kur t'u vijë urdhri i Allahut, do të gjykohen me drejtësi dhe aty atëherë do ta pësojnë të këqijtë." (El-Mu'min/Gafir: 78)

Nëse njeriu beson në disa të dërguar, por nuk beson në disa të tjerë, duke bërë dallim ndërmjet tyre, njerëzit e tillë kanë bërë mosbesim. Kështu kanë vepruar hebrenjtë duke mos e besuar Isanë a.s. dhe Muhammedin a.s. dhe kristianët, duke mos e besuar Muhammedin a.s.

Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَن يُقَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا . أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا . . .

"Ata që mohojnë Allahun dhe të dërguarit e Tij dhe ata që dëshirojnë të bëjnë dallim ndërmjet Allahut dhe të dërguarve të Tij, duke thënë: 'Disave u besojmë e disa i mohojmë' dhe dëshirojnë që

ndërmjet tyre të marrin farë qëndrimi, ata janë, me të vërtetë, mosbesimtarë të plotë ...". (En-Nisa': 150-151)

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ ...

"Çdo popull ka pasur një të dërguar..." (Junus: 47)

Nga ajetet e mësipërme mësojmë se Allahu gjatë shekujve, në vazhdimësi, ka dërguar përfaqësues të Tij dhe nëpërmjet tyre i ka ftuar njerëzit në besim të drejtë, si ndihmesë të mos mashtrohen e lajthisin nga e vërteta. Hasan K. Prushçaku, dijetar i shekullit XVI, lidhur me këtë temë thotë: "Zoti ka dërguar nga mesi i njerëzve të dërguar për njerëzit, nga mëshira dhe bekimi i Tij, të premtojnë shpërblim dhe të qortojnë me ndëshkim dhe të shpjegojnë për çka kanë nevojë nga punët e kësaj dhe asaj bote, sepse mendjet njerëzore janë të pabarabarta, ndërsa shpirtrat të ndryshëm, e përveç kësaj, sipas natyrës së tyre, iu është dhënë dëshira për argëtim dhe iu janë krijuar pasionet."²⁰¹

3. Dërgimi i pejgamberëve

(vlëra, roli dhe nevoja)

Allahu xh.sh. e ka dalluar njeriun nga qeniet e tjera, duke e pajisur me arsye për t'u udhëhequr në jetë. Sado që shqisat të jenë të afta, ato kanë kufizimet e tyre. Kjo do të thotë se arsyeja dhe shqisat e tjera njerëzore kanë kufizimet e tyre dhe nuk mund t'i kuptojnë as të depërtojnë në hollësi të gjërave, siç është shpirti, bota tjetër etj. Për këtë shkak njeriu, përveç arsyes, duhet ta ketë një udhëheqës i cili do ta drejtojë atë edhe përtej fushëveprimit të arsyes dhe të shqi-

²⁰¹ Hasan Kafi Prushçak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i'tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000, fq. 33.

save. Ky udhëheqës është dërgimi i mesazhit hyjnor, i Shpalljes, nëpërmjet të dërguarve të Tij. Sikur të mungonte shpallja, njeriu do të mund të gjente pretekst për rrëshqitjet e tij në jetë. Për këtë arsye Allahu i Madhërishëm thotë:

... مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا .

“Ndërsa ne nuk kemi dënuar asnjë popull pa iu dërguar pejgamber.” (El-Isra` : 15)

Këtë e vërteton historia në shumë e shumë raste, kur njerëz apo popuj të tërë kanë besuar në shumë zota, të natyrave të ngurta, bimore apo shtazore. Arsyeja jo vetëm që është e paaftë për të njohur Zotin në mënyrë të plotë, për të kuptuar shpirtin e të tjera, por arsyeja ka mangësi edhe në çështjet e kësaj bote. Njeriu synon dhe vepron për mirë, por disa herë dëshpërohet për shkak të rezultatit jo të favorshëm për të. Edhe në dilemat se çka është e moralshme e çka jo, që shfaqen mes njerëzve, ndihmon dërgimi i pejgamberëve të Zotit.

Një nevojë e veçantë është edhe demonstrimi në praktikë i ritualeve nga ana e pejgamberëve, sasia, koha dhe mënyra e zbatimit të tyre, pastaj shpjegimet e ndryshme për pejgamberët e mëhershëm, temat e ndryshme të adhurimit etj.

Kjo çështje sidomos është e shprehur për çështjet e botës tjetër, ku arsyeja dhe shqisat janë thuajse plotësisht të pamjaftueshme:

وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ
أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَى .

“Po sikur t’i kishim shfarosur më herët me ndonjë dënim, me siguri do të thoshin: ‘O Zoti ynë, pse nuk na dërgove ndonjë pejgamber, e ne fjalët tua do t’i kishim ndjekur para se të poshtëroheshim e të turpëroheshim’.” (Ta Ha, 134)

Dërgimin e pejgamberëve Allahu xh.sh. e bëri si mëshirë për njerëzit, sepse njerëzit do të humbnin shumë kohë duke e kërkuar të vërtetën dhe asgjë nuk garanton se pas atij meditimi e studimi do ta arrinin të vërtetën. Për njerëzit një gjë mund të jetë relative, domethënë, për disa e drejtë e për disa e padrejtë, po e njëjta gjë. Allahu xh.sh. thotë:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ .

“Kurse ty të kemi dërguar vetëm nga mëshira ndaj botëve.”

(El-Enbija': 19)

Nevoja e të dërguarve është manifestuar në shumë aspekte dhe disa nga këto i shtruam. Do të shtonim edhe këtë se pejgamberët janë mjekët e shpirtit, ata janë udhëzuesit e mirëfilltë në artin e të jetuarit, të së ushqyerit, të së banuarit, të afarizmit, mirëkuptimit e nevoja të tjera në shoqëri.²⁰²

Pejgamberët, me fjalë tjera, janë të pajisur me aftësi të jashtëzakonshme, të cilat, në këtë botë të kufizuar e me shumë sfida, hapin dritare drejt botëve të padukshme.

4. Kush janë pejgamberët

4.1. Shqyrtim gjuhësor e përmbajtjesor

I dërguar i Allahut është personi i zgjedhur i Allahut, që obligohet ta sjellë dhe përcjellë te njerëzit Shpalljen e Allahut, duke ua kumtuar njerëzve urdhëresat dhe ndalesat e Tij. Në gjuhën arabe kemi dy shprehje për këtë qëllim: *resul*, *mursel* - i dërguar, përfaqësues dhe *nebij* – lajmërues, lajm-prurës. Disa dijetarë muslimanë e konsiderojnë se këto dy shprehje janë sinonime, ndërsa disa të tjerë thonë se kanë

²⁰² Besimi (tekst mësimor për shkollat e mesme fetare islame), I-II, Stamboll, 2003, fq. 117-118.

ndryshime specifike. Mendimi më i pranuar është se *resul* nënkupton të dërguarin e Allahut që pranon nga Allahu Librin e ri, ose së paku sjell disa ndryshime krahasuar me librin pararendës. Në këtë rast *nebij* është i dërguari i Allahut në përgjithësi, që nuk sjell ndryshime dispozitash të të dërguarit pararendës, por vazhdon komunikimin e shpalljes së mëhershme. Shprehjet *risalet* dhe *nubuuvet* janë paskajore me kuptimin e pejgamberisë, misionit të së dërguarve në sjelljen dhe përcjelljen e Fjalës së Zotit.²⁰³

H. Prushçaku e bënë një përshkrim të plotë të kësaj terminologjie. Ai thotë: "*Resul* (i dërguar) është ai njeri, të cilin Zoti ia dërgon njerëzve me Libër dhe me frymëzim, me detyrë që t'ua sjellë dispozitat e Tij. *Nebijj* (pejgamber) është ai njeri, i cili pranon shpallje nëpërmjet melaqes, ose nëpërmjet frymëzimit në zemër, ose është paralajmëruar nëpërmjet ëndrrës së mirëfilltë, pa marrë parasysh ka Libër apo nuk ka. *Velijj* (evlijai) është njeriu i cili e njeh Zotin dhe cilësitë e Tij në atë masë sa ka mundësi për njeriun dhe i cili këmbëngul në kryerjen e punëve të mira, sikurse largohet nga mëkatet dhe nuk është i dhënë në argëtimet dhe pasionet e kësaj bote."²⁰⁴

Kur'ani përmend edhe disa emërtime të tjera për pejgamberët e Allahut, siç janë: *beshir* (përgëzues), *nedhir* (qortues) etj.

Shprehja *pejgamber*, që përdoret me të madhe në literaturën shqiptare, boshnjake, turke e persiane, është shprehje persiane, që nënkupton felajmëtarin, sihariqtarin, dhe si e tillë, kjo shprehje nuk përdoret për kuptime të tjera dhe në kontekste tjera. Në gjuhën shqipe, sidomos kohëve të fun-

²⁰³ A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologetikën islame*, Logos-A, Shkup, 2014, fq. 141. Ebu'l-jusr Muhammed El-Bezdevij, *Kitabu usul'id-din*, Kajro, 1963/1383 h., fq. 222.

²⁰⁴ Hasan Kafi Prusćak, po aty, fq. 33.

dit, po futet në përdorim edhe shprehja *profet*, e cila rrjedh nga gjuha greke dhe do të thotë fallxhor, profetizues, ai që sjell lajme për të ardhmen, parashikues²⁰⁵. Është e udhës që autorët dhe përkthyesit t'i shmangen kësaj shprehje dhe të favorizohen shprehjet nga gjuhët muslimane, nga mjedisi kulturor historik musliman, sepse si e tillë, në kuptimin bazë të saj, absolutisht është e papajtueshme me mësimin islam, por edhe me traditën tonë të folur e të shkruar.²⁰⁶

4.2. *Mendimet akaidologjike rreth dërgimit të pejgamberëve*

Dijetarët muslimanë dërgimin e pejgamberëve e kanë parë ndryshe-ndryshe. Derisa mu'tezilitët mendojnë se dërgimi i pejgamberëve "është detyrim (vaxhib), sepse caktimi i lajmëtarëve të këtillë shkon në favor të njerëzve (aslah)". Mirëpo, sipas dijetarëve të ehlu's-sunetit, "dërgimi i pejgamberëve nuk është detyrim, por gjë e lejuar, është nga cilësitë e lejuara hyjnore".²⁰⁷ Imam Maturidiu nuk pajtohet me mu'tezilitët se Allahu ka detyrim të dërgojë pejgamberë, por thotë: "Dërgimi i të dërguarve të Allahut (rusul) është i padyshtimtë me nënshtrimin e domosdoshëm ndaj urdhrave të tyre dhe abstenimit nga të gjithë ato që i kanë ndaluar." Më poshtë thotë se dërgimi i pejgamberëve bëhet "për

²⁰⁵ Fjala *profet* rrjedh nga gjuha greke (προφητης, pro+fitis - para+thënës), edhe pse kuptimin bazë e ka njeriun që parashikon, para dëfton, para tregon përkatësisht ai që parathotë të ardhmen, në fetë qiellore, sidomos në Islam kohëve të fundit autorë të ndryshëm braktisin terminologjinë tradicionale muslimane dhe përdorin këtë fjalë greke, me kuptimin e njeriut të cilin e përzgjedh Krijuesi që të sjell dhe përcjellë porosinë e Tij. Personalisht nuk jam për përdorimin e shprehjes *profet* në shkrimet apo ligjërimet tona fetare islame. Shih: <http://en.wikipedia.org/wiki/Prophet>.

²⁰⁶ Shih elaborimin për kuptimet e fjalës profet: Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 214 e tutje.

²⁰⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 150.

arsye të urtësisë dhe dobisë”.²⁰⁸ Edhe maturidisti tjetër, Imam Nesefiu, pohon: “Në dërgimin e peygamberëve ekziston urtësi.”²⁰⁹ Imam Nurud-din Sabuni, gjithashtu, maturidist, pohon: “Pjesëtarët e ehl’us-sunnnetit (ehl’ul-hakku) kanë thënë: dërgimi i peygamberëve nga ana e Allahut të Madhëruar është çështje e mundur”.²¹⁰

Mustafa Ceriq, duke shpjeguar mendimet e Maturidiut në librin e tij, pohon se “ka disa shkaqe që arsyeja shpreh nevojën për peygamberë. Një nga ato është ekzistenca e kontestimit të dukshëm të ndërsjellë në mesin e njerëzve, sepse çdo individ pohon se ka të drejtë dhe se është më korrekt se tjetri.” Ai vazhdon: “Duhet të jetë dikush që do t’i ndihmojë asaj (arsyes) dhe së cilës mund t’i referohet (për këtë kontest/ luhatje) pasi që (ky dikush) ka një zgjidhje dhe dije të duhur.”²¹¹

Mirëpo, Muhammed Abduhu, ndoshta dijetari musliman më influencues i shekullit XIX-XX, për “nevojën njerëzore për peygamberët e Allahut thotë se ka dy rrugë:

E para, bazohet në besimin që shpirti njerëzor edhe pas vdekjes ekziston, që ai ka jetën tjetër pas kësaj bote, në të cilën kënaqet apo vuan, që fati apo fatkeqësia në atë jetë të amshueshme varet nga veprat njerëzore të cilat janë vepruar në këtë botë përfundimtare, qoftë ato vepra janë të karak-

²⁰⁸ Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 84.

²⁰⁹ Ebu Hafs Umer En-Nesefiu, *Besimi Islam sipas Imam Nesefiut – Akaid’un-nesefij*, Zëri Islam, Prizren, 2003, fq. 35.

²¹⁰ Imam Nurud-din Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011, fq. 91 e tutje. Këtij mendimi në një mënyrë i bashkohet edhe autori shqiptar, O. Bislimaj, i cili pohon se: “Bazuar në frymën e urtësisë (el-hikmetu), dërgimi i peygamberëve konsiderohet gjë e obligueshme (El-Vaxhibat). Gjerësisht: Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010, fq. 145.

²¹¹ Mustafa Ceriq, *Rrënjët e teologjisë sintetike në Islam (Ebu Mensur El-Maturidiu)*, Shkup, 2015, fq. 251-252; Muatafa Cerić, *Roots Synthetic Theology in Islam – A study of the Theology of Abu Mansur Al-Maturidi*, Kuala Lumpur, 1995, fq. 206-208.

terit shpirtëror – sikurse janë besimi, synimet apo dëshirat, apo fizikë – sikurse janë llojet e ndryshme të ibadetit e të ngjashme. *E dyta*, bazohet në vetë natyrën njerëzore, e cila është krijuar për të jetuar në bashkësi, e jo nëpër shpella, shkretëtira, apo vende tjera të ngjashme. Dhuntia e njeriut për artikulum, të folur dhe aftësi të mirëkuptimit, janë provë se njeriu nuk jeton vetvetiu, por si bashkësi, ku secili-secilit i jep kuptim dhe synim. Edhe ndasitë dhe kundërshtitë mes komuniteteve janë provë se njeriu duhet të komunikojë dhe të merret vesh mes veti. E kundërta, të dyja palët i pret shkatërrimi. Por, kjo nevojë e bashkëjetesës së njerëzve nuk është e llojit të instinktit shtazor, por ai në vete ka ndjenjën e ekzistencës së Krijuesit, qoftë kjo ndjenjë edhe jo e qartë sa duhet. Për të mos mbetur në dilemë të përhershme, Krijuesi i dhuroi njeriut udhëheqësin e saktë, e ata janë peygamberët e shumtë.²¹²

5. Cilësitë e peygamberëve

Të gjithë peygamberët janë karakterizuar me mendje të shëndoshë, me të folur të sqartë dhe me besnikëri të madhe në të gjitha çështjet. Përfundimisht, peygamberët duhet të jenë meshkuj, sepse detyra peygamberike, vështirësitë dhe sfidat, imponojnë gjininë mashkullore (për t'i përballuar persekutimet, nënçmimet dhe keqtrajtimet, e cila për femrat do të ishte e paimagjinueshme). Sipas maturiditëve: peygamberia është detyrë përfundimisht për meshkujt, për arsye që cekëm më lart, duke u bazuar në ajetet kur'anore:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ

²¹² Përmbledhur nga: Muhammed Abduhu, *Risale et-tevhid*, Sarajevë, 1989, fq. 93-107.

“Edhe para teje kemi dërguar vetëm meshkuj, të cilëve u kemi shpallur...”. (El-Enbija, 7)

Ajete të ngjashme kemi edhe në suren Jusuf, 109, En-Nahl, 43.²¹³

Jeta e tyre ka qenë e pastër, pa asnjë njollë. Fizikisht kanë qenë të shëndoshë dhe të bukur. Kanë pasur frymë të fuqishme mbi çdo krijesë tjetër. Kanë qenë njerëzit më të mirë të popullit.

Kjo gjë ishte e domosdoshme, sepse nuk mund të imagjinohet që pejgamberi të jetë nën nivelin e njerëzve të kohës së tij, të jetë i nënshtruar ndaj ndikimeve të kohës dhe të manifestojë dobësi në zbatimin e urdhrave të Allahut xh.sh.

Në anën tjetër, pejgamberët karakterizohen me të gjitha cilësitë që i kanë edhe njerëzit e tjerë: ata ushqehen njësoj, pinë njësoj, flenë, sëmuren, punojnë, pushojnë, luftojnë, ndihmojnë etj. Kjo është kështu për shkak që njerëzit të mos kenë pretekst për të thënë se “ne nuk mund t’i ndjekim pejgamberët, sepse nuk jemi njësoj në ndërtimin fizik e shpirtëror”.²¹⁴

Nëse do ta lexojmë historinë pejgamberike, do të kuptojmë se të dërguarit e Allahut kanë pasur probleme e vështirësi të jashtëzakonshme, shumë më tepër se njerëzit e zakonshëm, por me fuqinë e tyre të besimit kanë dalë ngadhënjyes. Kjo është porosi për të gjithë njerëzit, që të marrin mësim nga pejgamberët dhe të jenë këmbëngulës, pa marrë parasysh sfidat eventuale shpirtërore, psikologjike, apo fizike. Mbase nuk është i tepërt një përshkrim i Muhamed Abduhusë për domosdoshmërinë e dërgimit të pejgamberëve: “Ndër gjërat të cilat domosdoshmërisht është të besohen te të gjithë pejgamberët e Allahut, është edhe: se ata kanë pa-

²¹³ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 155-156.

²¹⁴ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 156-157.

sur shkallë të lartë të përsosmërisë trupore, mendje të shëndoshë, fjalë të sinqerta, kanë qenë besnikë në përcjelljen e obligimit të dhënë njerëzve, janë ruajtur nga çdo sjellje përbuzëse njerëzore, kanë poseduar qetësi dhe siguri të përkryer trupore nga çdo gjë që do ta tërhiqte vëmendjen njerëzore drejt tyre. Është e domosdoshme të besohet edhe kjo që ata janë krejt të pastër nga çdo gjë e kundërt me cilësitë e cekura...".²¹⁵

6. Virtytet e pejgamberëve

Pejgamberët janë njerëz sikurse gjithë të tjerët:

... قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ

"Thuaj: 'Unë jam vetëm njeri si ju...'. (El-Kehf, 110)

Ata hanë e pinë, ulen e ngrihen, martohen e formojnë familje, punojnë e pushojnë, sëmuren dhe vdesin. Edhe pse këto cilësi nuk dallohen nga të njerëzve të tjerë, pejgamberët janë të vetëdijshëm për pozitën e tyre si rob dhe përfaqësues të Allahut në Tokë dhe në pajtim me këtë dijeni sillen kundrejt Krijuesit, njeriut dhe mjedisit që i rrethon.

Pejgamberët janë njerëz të zgjedhur nga Allahu xh. sh.²¹⁶ Zgjedhja e tyre për pejgamberë nuk është rezultat i aftësisë, përkushtimit apo angazhimit të tyre, por përcaktim hyjnor:

لَلَّهِ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ أ

"...Më së miri Allahu e di se kujt t'ia lë dërgesën (risalen) e Tij...". (El-En'am, 124)

²¹⁵ Muhammed Abduhu, po aty, fq. 89.

²¹⁶ Afif Abdulfettah Tabbareh, *Ruh'ud-din'il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1392 h./1972, fq. 146 e në vijim.

Kjo thirrje e *pejgamberisë*, përveç të tjerash që u cekën, as nuk trashëgohet nga babai te i biri, siç ndodh te shumë sisteme politike e ushtarake.²¹⁷

Nuk duhet harruar se pejgamberët, përveç cilësive të përgjithshme, kanë edhe cilësi të veçanta, apo cilësi të domosdoshme (*sifat'ul-vaxhib*). Ato cilësi janë:

1. *Es-Sidku* (drejtësia, sinqeriteti, vërtetdashja, fjalëdrejtësia). – Çdo i dërguar i Allahut është i drejtë, i sinqertë në ide, në fjalë dhe veprime. Ai nuk gënjen kurrë, sepse njerëzit do ta kishin humbur besimin në të. Misioni pejgamberik do ta humbte qëllimin, kuptimin dhe vlerën e dërgimit të pejgamberëve. Pejgamberët nuk mund të posedojnë cilësi të gënjeshtarit, mashtruesit. Pra, ata në të gjitha punët, të kësaj dhe asaj bote, janë njerëz të drejtë e të besueshëm:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ تَوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ .

“Është e pamundur për ndonjë pejgamber, që të bëjë farë mashtrimi, e kushdo që të bëjë mashtrim do të vijë në Ditën e Kiametit, e pastaj do t’i jepet çdokujt ajo që ka punuar dhe askujt nuk do t’i bëhet padrejtësi.” (Alu Imran, 161)

2. *Et-Tebligu* (kumtesa). - Pejgamberët gjatë punës së tyre e kumtojnë shpalljen pa asnjë mangësi. Nuk është në natyrën e pejgamberëve që ta shtrembërojnë shpalljen plotësisht apo pjesërisht. Në të kundërtën, do të ishte shkelje e amanetit, në kundërshtim edhe me urdhrat e Zotit të tyre edhe me natyrën e tyre të pastër.

²¹⁷ Muhammed El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1325, fq. 195 në vijim.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ . وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ . وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ . إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ .

“O i dërguar, kumtoje atë që të shpallet nga Zoti yt! Nëse nuk e bën, atëherë nuk e ke kryer porosinë e tij – kurse Allahu do të mbrojë prej njerëzve. Allahu me siguri nuk e drejton në rrugë të drejtë popullin që nuk beson.” (El-Maideh: 67)

3. *El-Emanetu* (besnikëria, ndershmeria). - Të gjithë pejgamberët kanë qenë të besueshëm dhe shumë të ndershëm, edhe para edhe gjatë kohës së pejgamberisë, sepse ata nuk e shkelin amanetin (besnikërinë). Ata janë besnikë dhe e kanë të pamundur të jenë tradhtarë. Muhammedi a.s., para pejgamberisë, nga bashkëqytetarët e tij është quajtur *El-Emin*, i Besueshëm, i Ndershëm. Kur’ani thotë:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلَ .

“Asnjë pejgamberi nuk i ka hije të tradhtojë!” (Alu Imran, 161)

4. *El-Fetanetu* (zgjuarsia, mendjemprehtësia). - Pejgamberët e Zotit ishin njerëzit më të zgjuar, urtarët më të veçantë të kohës, kurse zgjuarsia është virtyt i pandashëm i tyre; mendjetrashësia nuk është në natyrën e tyre. Po të ishte sadopak kjo cilësi e fundit, do të dështonte misioni i tyre pejgamberik. Urtësia e zgjuarsia e tyre nuk është gjeniale, sepse gjenialiteti është karakteristikë kulmore e njerëzve të zakonshëm, ndërsa pejgamberët janë mbi këtë, sepse zotërojnë zgjuarsia mbi normat dhe kriteret e zakonshme njerëzore.

5. *El-Ismetu* (pafajësia, pamëkatësia). - Pejgamberët janë të mbrojtur nga mundësia për të bërë mëkat. Në jetën e tyre para pejgamberisë pejgamberët nuk kanë kryer mëkate, si

mosbesim (kufër), apo politeizëm (shirk). Edhe si pejgamberë ata nuk kanë bërë mëkate të qëllimta dhe nuk kanë mundur të jenë këmbëngulës (përsëritës) në mëkat. Nuk duhet harruar se pejgamberët janë njerëz dhe mund të ndodh që t'u përvidhen rrëshqitje të vogla (gafe, lapsuse / zel-leh/ زلة), mirëpo këto rrëshqitje menjëherë janë përmirësuar nga Krijuesi dhe nuk shërbejnë te njerëzit si model, shembull që të ndiqet. Gabimi i Ademit a.s. dhe Musait a.s. ka ndodhur në periudhën parapejgamberike, në kohën kur ata nuk ishin të mbrojtur nga providenca dhe vëzhgimi hyjnor:

وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ حَبَّةٌ مِّنِّي وَلِئَصْنَعَ عَلَى عَيْنِي

"Unë të kam bërë të dashur te gjithkush dhe të rritesh nën mbikëqyrjen Time." (Ta Ha, 39)

Mëkatet nuk janë të imagjinueshme për pejgamberët.²¹⁸

Njëri prej akaidologëve më të mëdhenj islam, Imam Ebu Hanife, lidhur me mosgabueshmërinë e pejgamberëve pohon: *"Të gjithë të dërguarit e Allahut, bekimi dhe paqja e Zotit qoftë mbi ta, kanë qenë të ruajtur prej mëkateve të vogla dhe të mëdha, si edhe prej veprave të mosbesimit dhe veprave të shëmtuara. Dhe ka pasur lëshime dhe gabime nga disa prej tyre."*²¹⁹ Imam Maturidiu thotë se *"lëshimet e disa të dërguarve në të vërtetë kanë ndodhur në jetën e tyre para Shpalljes"*.²²⁰

Edhe këtu mu'tezilja ndryshon me pohimin e vet, duke thënë se pejgamberët, qoftë para qoftë pas pranimi të pejgamberisë, nuk gabojnë, sepse në të kundërtën, nuk do të mund të realizohej urtësia hyjnore që ata të jenë shëmbëlltyrë dhe prijës të shoqërive. Mirëpo, hashevitët, një sekt

²¹⁸ Udhërrëfyesi i një muslimani, Ilmihali I (Besimi), Tiranë, 2008, fq. 152-153.

²¹⁹ Imam Ebu Hanife, po aty, fq. 59.

²²⁰ Imam El-Maturidiu, Jeta, vepra dhe mësimi, po aty, fq. 87.

ekzoterist, thonë se pejgamberët nuk kanë qenë të mbrojtur, duke cekur rastin e Ademit a.s., Davudit a.s., Sulejmanit a.s. etj.²²¹

Prej cilësive të tjera të pejgamberëve duhet theksuar edhe këto:

- Kanë pasur prejardhje nga familje të shquara; janë të privuar nga mangësitë dhe të metat fizike; nuk kanë pasur vese e shprehi të liga; kanë qenë të drejtë dhe të ndershëm, pa i bërë askujt padrejtësi dhe dhunë etj.²²²

7. Të dërguarit dhe fe lajmëtarët e përmendur në Kur'an

Historia shënon një numër të madh të dërguarish të Allahut, nga i pari Ademi a.s. e deri tek i fundit Muhammedi a.s. Në Kur'an nuk jepet ndonjë numër i saktë i pejgamberëve. Dijetarët muslimanë, duke e pasur parasysh ajetin *"Edhe para teje kemi dërguar të dërguar; për disa prej tyre të kemi rrëfyer e për disa nuk të kemi rrëfyer..."*. (El-Mu'min/Gafir: 78), preferojnë të thonë se u besojnë të gjithë pejgamberëve, prej Ademit a.s. e deri te Muhammedi a.s. dhe se të gjithë ata kanë ardhur me të vërtetën hyjnore, pa specifikuar numrin e saktë të pejgamberëve.

Në një hadith të Muhammedit a.s., ndërkaq, thuhet se gjithsej kanë qenë 124 mijë nebijë (ferrëfyes) dhe mbi 300 resulë (të dërguar). Por, për shkak të vërtetësisë së pamjaftueshme të hadithit²²³, më mirë është të mos e përcaktojmë numrin e pejgamberëve, por t'i besojmë dhe t'i respektojmë në përgjithësi.

²²¹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 153-154.

²²² Yusuf Şefki Yavuz, Institucioni i profecisë dhe profecia, në: B. Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002, fq. 142-146.

²²³ Sipas: Ahmed Ibn Hanbel, *Musned*, pjesa V, Stamboll, 1992, fq. 266.

Në Kur'an janë përmendur me emra 25 të dërguar (رُسُلٌ / rusul) dhe felajmëtarë (الأنبياء / el-enbija'). Ata janë: Ademi, Idrisi, Nuhi, Hudi, Salihu, Luti, Ibrahim, Ismaili, Is'haku, Ja'kubi, Jusufi, Ejubi, Shuajbi, Musai, Haruni, Davudi, Sulejmani, Iljasi, Eljesai, Dhu'l-Kifli, Junusi, Zekerijai, Jahjai, Isai dhe Muhammedi a.s.²²⁴

Në Kur'an përmenden edhe tre emra të tjerë, për të cilët nuk është rënë dakord se a janë të përzgjedhur të Zotit, apo vetëm njerëz të mirë. Ata janë: Uzejri, Llukmani dhe Dhu'l-Karnejni. Cilado qoftë pozita e tyre te Zoti, ne duhet t'i respektojmë dhe të flasim me respekt për ta.

7.1. Pejgamberët e dalluar (ulu'l-azm)

Në besimin islam pejgamberët si të tillë janë të barabar-të. Të tillë duhet t'i besojmë pa përjashtim. Por, sikurse që në botën njerëzore disa njerëz kanë nivele shoqërore më të larta, ashtu edhe në botën e pejgamberëve, disa prej tyre kanë nivele më të larta se të tjerët. Kur'ani lidhur me këtë thotë:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ. مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ. وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ...

"Ata të dërguar ne i kemi dalluar disa nga të tjerët. Me disa prej tyre ka folur Allahu e disa i ka ngritur për disa shkallë...".

(El-Bekare: 253)

Dijetarët islam kanë bërë një tipologji interesante e ajo është se Muhammedi a.s. është më i dalluari në mesin e të gjithë pejgamberëve. Arsyet janë shumë, por disa pikëpamje të shtruar do ta bëjnë më të qartë problemin:

1) Ishte krijesa më e mirë dhe më e dashur e Allahut: "Ju jeni populli më i mirë i dalë për njerëzimin: (sepse) ju urdhëroni

²²⁴ Shih: Naim Jasin, po aty, fq. 57-58.

që të bëhen vepra të mira, i ndaloni të këqijat dhe besoni Allahun.”, (Alu Imran, 110)

2) *Pejgamberia e Muhammedit a.s. vlen për të gjitha krijesat, bashkësitë*, e jo për një bashkësi të caktuar: “Ne të kemi dërguar ty (o Muhammed) vetëm si sjellës të lajmit të mirë dhe paralajmërim për të gjithë njerëzimin, por shumica e njerëzve nuk e dinë.”, (Sebe’, 28)

3) *Pejgamberia e Muhammedit a.s. do të zgjas deri në Fundin e Botës*, kurse pejgamberët e tjerë kanë pasur kohë të kufizuar,

4) *Pejgamberia e Muhammedit a.s. është e fundit*, pas së cilës më nuk ka tjetër: “Muhammedi nuk është babai i asgjë prej burrave tuaj, por është i Dërguari i Allahut dhe vula e pejgamberëve.”, (El-Ahzab, 40)

5) *Feja të cilën e ka prurë i Dërguari është fe e fundit dhe e përkryer*, fe e cila ka abroguar vendimet e feve të mëparshme, e cila me plotësinë e vet do të vazhdojë deri në Ditën e Fundit: “Sot ua përsosa fenë tuaj, e plotësova dhuntinë Time ndaj jush dhe zgjodha që Islami të jetë feja juaj.”²²⁵ (El-Maide, 3)

Pas Muhammedit a.s. renditen pejgamberët më madhështorë (ku bënte pjesë edhe vetë ai), ata me nivel të dalluar, të vendosmërisë së lartë, sipas numrit më të madh të dijetarëve muslimanë quhen *أُولُو الْعِزْمِ* / ulu’l-azm, ndërsa bëjnë pjesë: Nuhi, Musai, Ibrahim, Isai dhe vetë Muhammedi a.s. në krye të tyre:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ . وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا .

“Ne nga pejgamberët kemi marrë zotimin. Edhe prej teje, edhe prej Nuhit, Ibrahimit, Musait dhe prej Isait, të birit të Merjemes, kemi marrë prej tyre zotim të fortë.” (El-Ahzab: 7)

²²⁵ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 159-160.

شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

“Ai ka urdhëruar për ju atë fe, të cilën ta zbuloi ty (o Muhammed) dhe që pati urdhëruar për Nuhin, Ibrahimin, Musain dhe Isain, duke thënë: ‘Qëndroni në fenë e vërtetë dhe mos u përçani në të.’” (Esh-Shura, 13)

Këta janë ata që e kanë zbatuar detyrën për ta komunikuar te njerëzit fenë me vendosmëri të lartë, pa shfaqur shenja tërheqjeje para sfidave dhe problemeve, para përgjegjësive të marra përsipër. Kur’ani përmend se sabri (duri-mi) dhe takvallëku (devotshmëria) janë veçoritë thelbësore të ‘azmit (vendosmërisë).

Kur’ani e përshkruan këtë çështje në ajetin vijues:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَرْشِ مِنَ الرُّسُلِ...

“Ti kij durim, siç kanë duruar pejgamberët më të vendosur...” (El-Ahkaf: 35)

7.1.1. Nuhi a.s. dhe mrekullia e tij

Allahu xh.sh. e mësoi Nuhin a.s. të ndërtojë një anije në një ambient të thatë, ku nuk kishte ujë (deti, ujë liqeni apo ndonjë ujë lumi të madh) dhe brenda saj të fuste nga një çift prej të gjitha gjallesave. Brenda anijes do të futeshin edhe besimtarët. (Shih suren Hud: 28-48). Përkundër thirrjes këmbëngulëse, thirrjes së Nuhit iu përgjigj vetëm një numër i vogël njerëzish. Filloi vërshimi dhe të gjithë jobesimtarët u përmbytën. Shpëtuan vetëm besimtarët dhe gjallesat në anijen që ndërtoi pejgamberi Nuh a.s.:

“Ai tha: “O populli im, a po shikoni! Nëse unë e kam të qartë nga Zoti im dhe Ai më ka dhënë profeci, ju jeni të verbuar. A t’ju detyrojmë, përkundër vullnetit tuaj, për diçka që urreni?! O po-

pulli im! Për këtë unë nuk kërkoj prej jush pasuri, më shpërblen vetëm All-llahu. Dhe unë nuk po i përzë besimtarët, ata do të dalin para Zotit të tyre; por unë e shoh se jeni njerëz që nuk dini. O populli im! Kush do të më mbronte nga All-llahu sikur edhe ata t'i kisha përzënë? A nuk kujtoheni pak? Unë nuk ju them se te unë janë depot e Allahut, edhe të padukshmen nuk e di, e as që ju them: "Unë jam engjëll, e as që ju them për ata, të cilët ju i shikonin me nënçmim se All-llahu nuk do t'ju japë të mira; All-llahu e di më së miri se çka kanë ata në shpirt, sepse atëherë do të isha gabimtar". "O Nuh, - i thanë ata, - ti ke polemizuar me ne dhe ke diskutuar gjatë. Hajde, nëse flet të vërtetën, le të na godas ajo me çka po na kërcënohesh?" "Atë do ta bëjë vetëm All-llahu, nëse do-, tha ai-, dhe ju nuk mund t'i shpëtoni". Këshilla ime nuk ju bën dobi, nëse All-llahu do t'ju lërë të humbur, kushedi sa të dëshiroj unë t'ju këshilloj. Ai është Zoti juaj dhe te Ai do të ktheheni". A po thonë se ai e trillon!? Thuaj: "Nëse e trilloj është mëkati im, por unë jam larg mëkateve që bëni ju". Dhe Nuhit i qe shpallur: "Askush tjetër nga populli yt nuk do të besojë, përveç atyre që janë besimtarë, prandaj mos u pikëlloni për atë çka bëjnë ata! Dhe bëre anijen nën mbikëqyrjen tonë dhe me frymëzimin tonë dhe mos fol më për ata që bëjnë mizori, ata gjithqysh do të përmbytet!" Dhe ai e bëri anijen. Ndërsa paria e popullit të tij, sa herë që kalonin pranë tij, e tallnin. "Nëse ju na tallni neve-, u thoshte ai-, do t'ju tallim edhe ne juve, ashtu siç talleni ju dhe keni për të marrë vesh se kë po e godet dënimi i turpshëm dhe kush do të jetë në dënim të përjetshëm". Dhe kur u shpall urdhri ynë dhe vërshoi uji nga sipërfaqja e tokës, Ne i thamë: "Ngarko në anije nga një çift të secilit lloj edhe familjen tënde, përveç atyre për të cilët është bërë fjalë, edhe besimtarët!" Po pak ka pasur me të, të cilët besuan. Dhe kur u tha: "Hipni në të, ajo në emër të Allahut lundron dhe ndalet! Zoti im, njëmend fal, është Mëshirëplotë". Dhe ajo lundroi me ata në valët e mëdha si kodra dhe Nuhi e thirri djalë të tij i

cili ishte më larg: “O biri im, hip me ne dhe mos u bënë me mos-besimtarët!” “Do të shmangem te një mal që do të më shpëtojë nga uji, - iu përgjigj ai. “Sot-, i tha-, askush nuk do të kursehet nga dënimi i Allahut, përveç atij të cilin Ai e mëshiron. Dhe vala i ndau ata dy dhe ai u mbyt. “Oj tokë!,- i tha-, thithe ujin tënd, e ti o qiell ndal!” Dhe uji u tërhoq edhe urdhri u zbatua, ndërsa anija u ndal në malin al-Xhudij, dhe u tha “Qoftë larg populli mizor!” Dhe Nuhi e luti Zotin e vet e i tha: “O Zoti im, djali im është, fëmijë e kam, kurse premtimi yt është i vërtetë dhe Ti je më i urti i të urtëve!” “O Nuh-, i tha Ai,- me të vërtetë ai nuk është nga familja jote. Ai ka bërë punë të jo të mirë, prandaj mos më lut për atë çka nuk e di! Unë të këshilloj që të mos bëhesh injorant”. Zoti im,- tha ai,- unë mbështetem te ti dhe besatohem se më nuk do të lutem për atë çka nuk kam njohuri! Nëse nuk ma fal dhe nuk më mëshiron do të jem i humbur”. Iu tha: “O Nuh, shkar-kohu me përshëndetjen tonë dhe me bekime për ty dhe popujt që janë me ty! Edhe popujt të cilëve do t’u mundësojmë të kënaqen, por pastaj do t’i gjejë dënim i dhembshëm”. (Hud, 28-48)

7.1.2. Ibrahim i a.s. dhe mrekullia e tij

Ibrahimi a.s. nuk pajtohej me gjendjen e besimit të popullit të tij babilonas. Mospajtimin e tij ua shprehu qartazi të gjithëve, por pa rezultat. Pas rebelimit të tij dhe thyerjes së idhujve në faltoren e tyre, Nemrudi sunduesi, vendosi ta dënonte duke e djegur në një zjarr përvëlues. Mirëpo, Allahu xh.sh. e porositi zjarrin që të bëhej i ftohtë dhe shpëtim për Ibrahimin a.s. Ibrahim i a.s. ngadhënjeu kundrejt sunduesit, por pa ndonjë efekt më të madh shoqëror. Shih:

“I drejtimit të tij ishte edhe Ibrahim i. Kur i erdh Zotit të vet me zemër të shëndoshë; Kur i tha babait së vet dhe popullit të vet: “Çka adhuron? A doni në vend të Allahut zota të rrejshëm? E ç’mendoni për Zotin e përbotshëm?” U lëshoi një shikim yjeve.

Dhe tha: “Unë jam i sëmurë”! Dhe ata iu larguan duke ikur. Kurse ai iu qas fshehtazi zotave të tyre dhe tha: “A nuk po hani ju? Ç’është me ju që nuk flisni?” Dhe, si kalimthi, iu qas me një të rënë me të djathtën. Dhe ata (populli) ia behën me të shpejtë. “Apo i adhuroni ata që i gdhendni vetë, - i pyeti. E Allahu u krijon juve dhe atë çka bëni ju”. “Përgatiteni,- thanë,- një turrë dru dhe hidheni në zjarr!” Dhe deshën ta dënojnë, por ne i bëmë ata më të poshtëruarit. “Po shkoj,- tha,- atje te Zoti im. Do të më udhëzojë. O Zot, më dhuro (pasardhës) prej të mirëve!” Dhe ne e gëzuam me një djalosh të mirë. Dhe kur ai u rrit aq sa filloi të eci me të në punë (Ibrahimi) i tha: “O biri im, kam parë në ëndërr se duhet të të therë! Pa shiko ç’mendon ti?” “O im at,- i tha ai,- ti vepro ashtu si të urdhërohet. Do të jem, në dashtë All-llahu, prej durimtarëve”. Dhe kur ata të dy u dorëzuan edhe e shtriu atë me fytyrë për toke, Ne e thirrëm: “O Ibrahim! Ti e realizove ëndrrën. Ne kështu i shpërblejmë ata që bëjnë vepra të mira. Ajo ishte, një-mend, sprovë e vërtetë, e qartë”. (Es-Saffat: 83-106)

7.1.3. Musai a.s. dhe mrekullia e tij

Musai a.s. u përball me faraonin, njeriun mbase më të fortë të botës së atëhershme. Ai ngadhënjeu mbi palën e faraonit, magjistarët e tij. Nga inati, por edhe nga gjakpirja e tij, ai e ndoqi Musain a.s. dhe pasuesit e tij që t’i vriste. Mirëpo, Allahu xh.sh. i dha Musait a.s. mrekullinë, nëpërmjet së cilës u hap deti, për të kaluar populli i Musait a.s., por jo edhe faraoni me ushtrinë e tij. Faraoni dhe ushtria e tij u përmbytën në ujërat e Detit të Kuq.

Shih: “Dhe Ne i patëm kumtuar Musait “Transferoi robërit e m’i dhe nisu me ta natën rrugës së thatë, përmes detit, pa u frikësuar se po të arrin kush dhe mos i druaj përmbytjes”. Dhe Faraoni me ushtrinë e tij i ndoqi pas, por ata i mbuloi deti si i pat

mbuluar. Dhe Faraoni e çoi popullin e vet në humbje dhe nuk e drejtoi në rrugë të drejtë.” (Ta Ha: 77-79)

7.1.4. Isai a.s. dhe mrekullia e tij

Isai a.s. me vullnetin dhe fuqinë e Allahut xh.sh. i ringjallte të vdekurit, i shëronte të verbrit të lindur të tillë, i shëronte sëmundjet e lëkurës e mrekulli të tjera, por mrekullia e tij më e madhe ishte ngritja e tij në qiell, kur ushtria romake përpiqej që ta vriste. Tradhtia e Judës nuk pati sukses, sepse e pësoi vetë. Shih:

“Dhe për shkak të mosbesimit të tyre dhe deklaratave të rënda shpifëse kundër Merjemes, Si edhe të deklarimit të tyre: “Me të vërtetë ne e vramë Mesihun, Isain, të birin e Merjemes, të dërguarin e Allahut” edhe pse as e kanë vrarë, as e kanë gozhduar, por ashtu u është dukur. Ata të cilët ndan mendimin lidhur me këtë, ishin në dyshim për këtë; për këtë nuk kanë ditur kurrëgjë të sigurt, vetëm sipas hamendjes (flisnin), ndërkaq është shumë e sigurt se atë nuk e kanë vrarë. Por Allahu e ngriti te vetja, se Allahu është shumë i urtë dhe i fuqishëm. Dhe nuk ka asnjë pasues Libri, i cili, para se të vdesë, nuk do të besojë në të ashtu si duhet, e në ditën e gjykimit ai do të dëshmojë kundër tyre.” (En-Nisa: 156-159)

7.1.5. Muhamedi a.s. dhe mrekullitë e tij

Politeistët e Mekës qysh në fillim të Shpalljes e kundërshtonin peygamberinë e Muhammedit a.s. dhe bënin kërkesa të shumta e absurde. Kështu, për shembull, një natë kur hëna ishte e plotë, politeistët kërkuan prej tij ta ndante hënën më dysh. Muhammedi a.s. bëri me gisht në drejtim të saj dhe hëna u nda në dy pjesë. Megjithatë, ata nuk besuan. (El-Kamer: 1-3) Mrekulli të tilla Muhammedi a.s. ka pasur disa, por të tillat janë me karakter të përkohshëm (hissijeh).

Mrekulli me karakter të përhershëm (aklijeh) është Kur'ani, i cili ka vlefshmëri deri në Ditën e Fundit. Shih:

*“Dhe nëse dyshoni në atë çka i kemi shpallur robit tonë, bëjeni ju një kapitull të ngjashëm si ai (Kur'ani), madje thirrni edhe dëshmitarët tuaj, përveç Allahut, nëse flisni të vërtetën! Po nëse nuk e bëni, dhe nuk mund ta bëni, atëherë ruajuni zjarrit të përgatitur për mosbesimtarët, lëndë djegëse e të cilit janë njerëzit dhe gurët.”*²²⁶ (El-Bekare: 23-24)

Pejgamberët ishin të dalluar jo vetëm në aspektin e besimit e të moral, por edhe në atë material teknologjik, prijtës shpirtëror, por edhe mendor, arkitekt dhe mjeshtër të shoqërive dhe regjimeve të kohës. Nga të qenit biologjik, pejgamberët i ngritën njerëzit drejt lartësive frymore, së paku u dhanë shenjat kah duhet të ecin. Anija e Nuhit a.s. e ndër-tuar në kantierin pejgamberik, këmisha rezistuese ndaj zjarrit e punuar në punishten e ashtuquajtur “Miku i Allahut”, urtësia e Jusufit a.s. shkopi pejgamberik i Musait a.s., dhënia jetë të vdekurve dhe hapja e syve për të verbrit tek Isai a.s., udhëtimi tejkohor e tejhapësinor i Muhammedit a.s. janë tregues, shenja, asociacione, thirrje për trajtimin e veçori-pejgamberike në dobi të njerëzisë.²²⁷

Pika vijuese, pas Muhammedit a.s. dhe ulu'l-azmit, vjen ajo e resulëve, të cilët kanë ardhur me libër të ri, shpallje të re, legjislacion të ri dhe të tillët janë mbi nebijët (lajmëtarët), sepse paraqesin një vlerë më të madhe. Nebijët janë një shkallë më poshtë, në kuptim se nuk kanë shpallje të re, ligj të ri, por pasojnë një libër të një pejgamberi pararendës dhe ligjet e tyre. Çdo i dërguar i Allahut ka status më të lartë se cilido njeri, melaqe apo xhin.²²⁸

²²⁶ Vehbi S. Gavoçi, *Degët e imanit*, Prishtinë, 1995, fq. 25-30.

²²⁷ *Udhërrëfyesi i një myslimani*, po aty, fq. 161-162.

²²⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 160-161.

8. Synimi i dërgimit të pejgamberëve

Synimet për dërgimin e pejgamberëve gjatë historisë janë të shumta, por pas përmbledhjes së tyre mund të përfundojmë:

1. Allahu i dërgoi të dërguarit e Tij që t'i njoftojë njerëzit me Zotin, me Krijuesin, me ibadetet që duhet t'i bëjë njeriu për Zotin dhe në angazhimin e pakompromis të njeriut kundër hyjnive të rrejshme. Shumica e njerëzve, edhe pse besojnë në Allahun, megjithatë gjejnë forma të shenjtërojnë edhe qenie të tjera:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا ...

"Ne me siguri i kemi dërguar çdo populli një pejgamber: 'Adhurojeni Allahun dhe shmanguni nga idhujt!'..." (En-Nahl: 36)

2. Allahu bëri që pejgamberët t'i përdorin urdhrat hyjnorë si kriter për të menduarit dhe vepruarit e tyre dhe të shërbejnë si shembull për njerëzit në këtë pikëpamje, e jo të udhëhiqen sipas tekave e dëshirave vetjake:

فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ

"Gjyko në mes tyre me atë që ka zbritur Allahu dhe mos ndjek dëshirat e tyre, për të mos devijuar në atë që të ka ardhur ty nga e Vërteta". (El-Maide, 48)

3. Allahu i dërgoi të dërguarit e Tij t'i gëzojë njerëzit me shpërblimet e përgatitura për dorëzim e nënshtrim urdhrave të Allahut, t'i qortoje jobesimtarët për pasojat e mosbesimit të tyre dhe t'i përgënjeshtrojë arsyetimet e paqëndrueshme të njerëzve:

رُسُلًا مُّبْتَلِينَ وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ . وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا .

"Për pejgamberët që kanë predikuar lajme të gëzueshme dhe vërejtje, që njerëzit pas pejgamberëve të mos kenë tek Allahu asnjëfarë arsyetimi, ngaqë Allahu është shumë i urtë dhe i fuqishëm." (En-Nisa': 165)

4. Allahu i dërgoi pejgamberët të shërbejnë si shembull i mirë për njerëzit në mirësjelljen e tyre, në zbatimin korrekt dhe këmbëngulës të ibadeteve, në perceptimin e drejtë të diversiteteve jetësore:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ
كَثِيرًا .

"Ju keni shembull të mrekullueshëm në Pejgamberin e Allahut; kush shpreson në mëshirën e Allahut dhe shpërblimin në botën tjetër, e përmend Allahun shpesh." (El-Ahzab: 21)

وَمَا أُنزِلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ . وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ .

"Ne ty të shpallëm Librin vetëm se t'ua sqarosh atyre çështjen rreth së cilës u përçanë dhe të jetë udhëzim e mëshirë për ata që besojnë." (En-Nahl: 64)

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ .

"Ai është që iu dërgoi analfabetëve një pejgamber nga mesi i tyre, t'ua lexojë ajetet e tij, t'i pasurojë dhe t'ua mësojë librin dhe urtësinë; edhe pse më herët kanë qenë në humbje të hapët." ²²⁹

(El-Xhumu'a: 2)

9. Mu'xhizet, dëshmi të pejgamberëve

Allahu xh.sh. të dërguarit e Tij gjatë historisë i ndihmoi me dëshmi të qarta në dobi të vërtetësisë së Shpalljes, të cilat në gjuhën arabe quhen mu'xhize, apo në gjuhën tonë mrekulli. Mu'xhizja është vepër mbinatyrore, e jashtëzakonshme, të cilën Allahu ia sjell pejgamberit të caktuar, sipas kërkesës së tij, por “ato nuk janë në kundërshtim me mendjen dhe me të mundshmen.”²³⁰ Ato janë të mbinatyrshme dhe ekskluzivisht vepra të Allahut, e jo vepra historike. Madje, M. Abduhu pohon se “mu'xhizja nuk është vepër e pamundshme shikuar logjikisht, sepse heqja dorë nga ligjet natyrore, të tilla çfarë i njohim, nuk është dëshmuar si e pamundshme.”²³¹

Çdo mu'xhize ka disa tipare: Është vepër hyjnore, e cila ndodh jashtë ligjeve të zakonshme, për njerëzit të cilët janë të ngarkuar me detyrë pejgamberike, në kohën kur ai kërkon, jo para dhe jo pas kohës së duhur. Mu'xhizja bëhet si përgjigje ndaj kërkesës së sfiduesve dhe të pejgamberit dhe vepër-ngjarje që nuk mund ta bëjë njeriu i zakonshëm.²³²

Mu'xhizet ndahen në dy grupe kryesore:

1. *Mu'xhize hissijeh* (Mrekulli ndijore, shqisore), të cilat janë karakteristike për pejgamberët e mëhershëm dhe disa mu'xhize të Muhammedit a.s. Këto janë të përkohshme dhe të njëtrajtshme dhe nuk mund të përsëriten. Janë ngjarje të jashtëzakonshme nga koha e pejgamberëve, si provë, dëshmi e vërtetimit të pejgamberisë dhe përgjigje ndaj sfidave të pretendentëve, apo kundërshtarëve. Sipas dijetarëve, mreku-

²³⁰ El-Buti, po aty, fq. 209.

²³¹ Muhammed Abduhu, po aty, fq. 90.

²³² Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 162.

llitë ndijore, meqë përcillen individualisht (haber'ul-vahid) dhe shprehin dije ekzakte, mohimi i tyre nuk ka për pasojë mosbesimin, sepse në këto ajete ka mundësi për supozime.

2. *Mu'xhize aklijeh* (Mrekulli racionale, mendore), të cilat janë karakteristike për Muhammedin a.s. Vlefshmëria e tyre është e përhershme, ndërsa dëshmitë e tyre të përdorshme deri në Fundin e botës. Muhammedi a.s. pati mu'xhize mendore, e ai është Kur'ani, mrekulli që iu drejtua një rëzve të çdo periudhe dhe çdo hapësire deri në Fundin e Botës. Muhammedi a.s. pati edhe mrekulli ndijore, por vlefshmëria e tyre ishte e përkohshme, kurse mrekullia mendore kishte dhe ka afat të gjatë. Mrekullitë mendore janë parësore, kurse ato ndjesore janë si logjistikë e llojit të parë, ndihmëse e së parës.²³³

Allahu xh.sh. thotë:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ ...

"Ne i kemi dërguar peygamberët tanë me argumente të qarta..." (El-Hadid: 25)

Çdo peygamber ka pasur mu'xhize në pajtim me kohën në të cilën ka jetuar. Kështu, mu'xhizja e Isait a.s. ishte në pajtim me kohën e tij, e Musait a.s. në kohën e tij etj.

Allahu xh.sh. thotë:

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ . وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاطِرِينَ .

"Dhe, ai e lëshoi shkopin e vet – kur ai, ja gjarpër i vërtetë! Dhe nxori dorën e vet, e ajo krejt e bardhë për të pranishmit."

(El-A'raf: 107-108)

فَعُلبُوا هَٰذَاكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ . وَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ . قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ .

²³³ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 163-166. El-Buti, po aty, fq. 216 më tej.

"Dhe ata u mundën aty dhe mbetën të poshtëruar. Kurse magjistarët ranë në sexhde. Ne i besojmë Zotit të botëve, thanë." (El-

A'raf: 119-121)

Allah xh.sh. ia ka dhënë devenë Salihut a.s.:

... وَأَتَيْنَا مُوَدَّ النَّاقَةِ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا . وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا .

"... Themudit si mrekulli ia dërguam devenë, por ata bënë krim me të. Ndërkaq, ne mrekullitë i dërgojmë vetëm për të frikësuar." (El-Isra: 59)

Isai a.s., i biri i Merjemes dhe mu'xhizja, mjekësia, e tij ishin koherente me kohën e tij. Allahu xh.sh. për Isain a.s. thotë:

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ . أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ . وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ . وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ . إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ .

"Dhe e bën pejgamber për izraelitët. 'Po ju sjell një argument nga Zoti juaj: do t'ju bëj diçka nga argjila në formë të zogut dhe do t'i fryj, e ai do të bëhet zog i vërtetë me vullnetin e Allahut. Do t'i shëroj edhe të verbrit që kanë lindur ashtu, edhe të zgjebosurit, madje, me lejen e Allahut, do t'i ngjall të vdekurit. Do t'ju tregoj çka hani dhe çka fshihni në shtëpitë tuaja. Kjo do të jetë, me të vërtetë, argument për ju nëse jeni besimtarë." (Alu Imran: 49)

Muhammedi a.s. u dërgua në kohën, kur oratoria dhe poezia qenë në kulm. Për këtë Allahu xh.sh. e shpalli Kur'a-nin e ndershëm. Me këtë shpallje u nda e vërteta nga gënjeshtria dhe njëkohësisht "Shpallja e re", i sfidoi të gjithë njerëzit dhe xhindet, të cilët, po të mendojnë se nuk është hyjnore, le të sjellin diç të ngjashme, një ajet, një sure apo

një Kur'an. Kur'ani në mënyrë të qartë pohon se kjo nuk mund të ndodhte në atë kohë, por as në të ardhmen:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِمَّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ . فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ .

"Dhe, nëse dyshoni në atë çka i kemi shpallur robit tonë, bëni ju një kaptinë të ngjashme si ai (Kur'ani), madje thirrni edhe dëshmitarët tuaj, përveç Allahut, nëse flisni të vërtetën! Po nëse nuk e bëni, dhe nuk mund ta bëni, atëherë ruajuni zjarrit të përgatitur për mosbesimtarët, lëndë djegëse e të cilit janë njerëzit dhe gurët. (El-Bekare: 23-24)

10. Vahji (Shpallja) - komunikim hyjnor-njerëzor

Pejgamberia (en-nubuvvetu), *shpallja* (el-vahju), *ferrëfytesi* (en-nebij) dhe *i dërguari* (er-resul) janë realitete dhe koncepte të ndryshme, por të pandashme. Ato përplotësohen ndërmjet vetes dhe manifestohen tërësisht, vetëm kur konceptohen së bashku. Shpallja është forma kryesore e komunikimit hyjnor me atë njerëzor. Ajo nuk mund të perceptohet me metoda të zakonshme të botës njerëzore, sepse vetë shpallja nuk është botënuere, materiale dhe konvencionale. Meqë për të gjitha u fol kalimthi, në vazhdim do t'i themi disa fjalë edhe për llojet e komunikimit hyjnor.

Në pikëpamje gjuhësore *shpallja* (el-vahju) ka shumë kuptime, por në rastin tonë ka kuptimin e të folurit fshehurazi, të pëshpëritjes, të lëshimit zë, të llafosje, të shkruarit lehtë. Por, në pikëpamje përmbajtësore shpallja do të thotë informim i pejgamberëve nga ana e Zotit, të frymëzimit të tyre përmes një rruge të panjohur për ne.

Nga një aspekt tjetër, shpallja është gjendje, përjetim, cilësinë e së cilës e di vetëm peygamberi i cili ka pranuar shpallje. Ajo është një sekret mes Allahut dhe peygamberit, është gjendje ‘psikologjike’. Mosnjohja e realitetit dhe thelbit të shpalljes nga njerëzit, nuk duhet të bëhet shkak për refuzim të saj.

10.1. Llojet e komunikimit hyjnor

Allahu xh.sh. komunikimin e Tij me botën njerëzore dhe të xhinëve (urdhëresat dhe ndalesat, por edhe të tjerat) e ka bërë nëpërmjet peygamberëve dhe atë në disa mënyra.

Bazë për këtë shërben Kur'ani, i cili për këtë çështje thotë:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ . إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ .

“Nuk ka asnjë njeri me të cilin ka folur Allahu, përveçse me anë të frymëzimit, ose pas perdes, ose me anë të një të deleguari dhe i shpall me lejen e Tij çka dëshiron Ai. Me të vërtetë Ai është i Lartë dhe i Urtë.” (Esh-Shura: 51)

1. *Frymëzimi*. – Kjo është forma më e vjetër e shpalljes. Në periudhën fillestare ëndrrat e para që do t'i shohë Peygamberi lidhur me pranimin e Shpalljes më vonë do të realizohen tërësisht. Kjo ishte rast edhe me peygamberët para Muhammedit a.s. Aishja r. anha thotë: “Ëndrrat e Peygamberit dilnin të vërteta. Të njëjtat ishin të kthjellëta sa drita e mëngjesit.”²³⁴

2. *Komunikimi i drejtpërdrejtë*. - Allahu xh.sh. peygamberit që dëshiron ia bënë të ditura çështjet e caktuara, duke i folur drejtpërdrejt (hitab), ose duke e frymëzuar në zemër (ilham). Peygamberi në këtë rast nuk e sheh Zotin, por i dë-

²³⁴ Buhari, Sahih, *Bed'ul-vahj*, 3.

gjon vetëm fjalët e Tij “pas një perdeje”. Kjo ka ndodhur me Musain a.s. dhe me Muhamedin a.s.

3. *Shpallja (Vahji)*. - Shpallja iu ka sjellë të dërguarve lajmin hyjnor, nëpërmjet melaqes Xhibril, duke qenë të dërguarit në gjendje të vetëdijshme, në pamjen e tyre të vërtetë, në pamje njeriu, ose pa ndonjë formë të veçantë.

10.2. Komunikimi hyjnor me peygamberin Muhammed a.s.

Dijetarët islamë në bazë të Kur'anit dhe haditheve të shumta mënyrën e shpalljes të peygamberi Muhammed a.s. e kanë ndarë në gjashtë lloje:

1. Ëndrrat e vërteta, të cilat sendërtohen plotësisht, ashtu siç janë parë vërtet. Kjo i ka ndodhur Muhammedit a.s. para shfaqjes së melaqes në shpellën Hira;

2. Që melaqja të sjellë diçka në shpirtin e peygamberit. Muhammedi a.s. ka thënë: *“Xhibrili më ka vënë në zemër se askush nuk do të vdesë derisa nuk e konsumon nafakën e vet. Ndaj, kijeni drojë Allahun dhe me rrugë të lejueshme kërkonin nafakën tuaj; mos t’ju shtyjë ndalesa e nafakës që ta kërkonin në mënyrë të ndaluar, sepse ajo që është te Zoti nuk mund të fitohet ndryshe, pos duke iu nënshtruar Atij.”*

3. Që melaqja t’i paraqitet peygamberit në formën njerëzore. Siç ka ndodhur të shfaqet në formën e Dihjesë, njeriut nga miqtë e Peygamberit a.s.;

4. Që peygamberi të dëgjojë dhe të kuptojë zërin, për të tjerët të pakuptueshëm, të ngjashëm me zërin e ziles;

5. Që peygamberi ta shohë melaqen në formën e saj natyrore dhe që melaqja t’ia kumtojë Shpalljen e Zotit;

6. Që Allahu pa ndërmjetësues të flasë me të dërguarin e Tij, siç ka qenë rasti me Muhammedin a.s. në Mi’raxh.²³⁵

²³⁵ Mehmed Handžić, *Djelo VI*, Sarajevë, 2004, fq. 384-385.

11. Në fund

Besimi në *të dërguarit e Allahut* bazohet në Kur'an dhe në hadithe të besueshme dhe në mendimet e shpjegimet e dijetarëve më të shquar muslimanë. Edhe pse pejgamberët kanë qenë njerëz nga vetë rrethi dhe kanë vepruar në mesin njerëzor, njerëzit dinë pak për këtë kategori besimi.

Përpjekja jonë për të mësuar më shumë për pejgamberët dhe pejgamberinë duhet të bazohet në Kur'an dhe hadith dhe shpjegimet e çmueshme të dijetarëve të synetit. Gjatë të mësuarit tonë për ta duhet të bazohemi në njerëz kompetentë dhe literaturë të besueshme për shkak se literatura që shtypet kohët e fundit nga grupe sektare nuk është e besueshme.

Mund të përfundohet se:

1. Pejgamberët e Allahut janë njerëz nga mesi i tyre, të ruajtur nga kujdesi hyjnor, përfaqësues të Allahut në Tokë për të udhëzuar dhe drejtuar njerëzinë, por ata nuk janë zota (ndihmës, zëvendës të Tij), as nuk kanë cilësi hyjnore, siç pretendojnë disa fe edhe në ditët e sotme.

2. Pejgamberët me saktësi u përmbahen urdhrave të Allahut, janë zbatuesit praktikë të mësimave hyjnore dhe nuk e kundërshtojnë Atë në asnjë çështje. Ata paraqesin lehtësi dhe nevojë për njerëzit, për shkak të seriozitetit të misionit, vështirësive në pranim, dorëzim dhe zbatim të porositve hyjnore.

3. Allahu i dërgoi pejgamberët e Tij që t'i njoftojë njerëzit me Krijuesin, duke u angazhuar pa kompromis kundër hyjnive të rrejshme. Ai bëri që pejgamberët t'i përdorin urdhrat hyjnorë, si model për të menduarit dhe vepruarit e tyre. Allahu i dërgoi pejgamberët të shërbejnë si shembull i mirë për njerëzit në mirësjelljen e tyre, në zbatimin korrekt

dhe këmbëngulës të ibadeteve dhe në perceptimin e drejtë të diversiteteve jetësore.

4. Allahu i dërgoi të dërguarit e Tij t'i gëzojë besimtarët me shpërblimet e përgatitura për dorëzim e nënshtrim urdhrave të Allahut, ndërsa t'i qortojë jobesimtarët për pasojat e mosbesimit të tyre dhe t'i përgënjeshtrojë arsyetimet e paqëndrueshme të njerëzve:

12. Literatura

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Logos-A, Shkup, 2014.
2. Afif A. Tabbareh, *Ruh'ud-din'il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1392 h./1972.
3. Ahmed Ibn Hanbel, *Musned*, pjesa V, Stamboll, 1992.
4. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002.
5. *Besimi (tekst mësimor për shkollat e mesme fetare islame)*, I-II, Stamboll, 2003.
6. Buhari, Sahih, përkthimi bilingual arabisht-boshnjakisht nga Hasan Shkapur, Sarajevë, 1974.
7. Ebu'l-jusr Muhammed El-Bezdevij, *Kitabu usul'id-din*, Kajro, 1963/1383 h.
8. Hasan Kafi Pruščak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i'tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000.
9. <http://en.wikipedia.org/wiki/Prophet>.
10. Imam Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber – Thelbi i besimit islam*, Prizren, 2005.
11. Imam El-Maturidi, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003
12. Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Stamboll, Ankara, 2003
13. Imam Nesefiu, *Besimi islam sipas Imam Nesefiut*, Prizren, 2003.
14. Imam Nurud-din Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011.
15. Mehmed Handžić, *Djela*, VI, Sarajevë, 2004.
16. Muhammed Abduhu, *Risale et-tevhid*, Sarajevë, 1989.
17. Seid R. El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1325 h.
18. Muhammed N. Jasin, *Besimi (bazat-esenca-negacioni)*, pa vit e vend botimi.
19. Mustafa Cerić, *Roots Synthetic Theology in Islam - A study of the Theology of Abu Mansur Al-Maturidi*, Kuala Lumpur, 1995.

20. Mustafa Ceriq, *Rrënjët e teologjisë sintetike në Islam (Ebu Mensur El-Maturidiu)*, Shkup, 2015.
21. Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012.
22. Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010.
23. Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007.
24. *Udhërrëfyesi i një myslimani, Ilmihali I (Besimi)*, Tiranë, 2008.
25. Vehbi S. Gavoçi, *Degët e besimit*, Prishtinë, 1995.

V. BESIMI NË BOTËN E ARDHSHME

... واليوم الآخر ...

1. Hyrje

Librat e shenjta, e sidomos Kur'ani na flet në pasazhe të gjata për *Botën tjetër (Ahiretin)* dhe ndodhitë në të. Arsyeja jonë mbetet e stepur dhe e paaftë para këtyre fjalëve, sepse as nuk kuptohen, por as nuk mund të refuzohen.²³⁶ Para se të vendos njeriu të besojë, apo të refuzojë duhet të ketë parasysh se “feja para është ndjenjë se teori”, feja para është “gjendje e zemrës sesa filozofi racionale”²³⁷, ndaj edhe qasja duhet të ndryshojë. Ka shumë gjëra që nuk shihen e kapen, por ato pavarësisht perceptimeve tona ekzistojnë, kanë vetveten e tyre, botën e tyre, sikurse janë melaqet, xhinët, dita e gjykimit, arshi, sirati, berzahu, shpirti, mizani, levhi mah-fudhi, sidret’ul-muntehaja, xheneti, xhehenemi etj.

Bota e ardhshme nuk është larg, kurse fakti se Muhammedi a.s. është peygamberi i fundit, tregon se deri në fund nuk ka mbetur edhe shume kohë. Porosia e tij dhënë njerëzisë paraqet mundësinë e fundit që qeniet njerëzore t’i vënë në rregull punët e tyre dhe të jetojnë në harmoni me ligjet hyjnore dhe me vetë natyrën e tij njerëzore, si qenia më e përkryer.

²³⁶ Bosht i këtij shkrimi është: Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012, fq. 105-122.

²³⁷ Mustafa Mahmud, *El-Kur'an - muhaveletun li fehmin asrijjin, botimi II*, Kajro, 1977, fq. 159.

2. Përkufizimi i botës së ardhshme (ahiretit)

Besimi në *botën e ardhshme, të përtejme (el-ahiretu)* është kushti i pestë i besimit islam. Ky kusht nënkupton besimin jo vetëm në botën e ardhshme, por besimin edhe në shenjat e saj, që do të ndodhin medoemos. Besimi në botën e ardhshme, të përtejme nënkupton edhe fryrjen në *sur* që do të ndodhë Fundi i botës, besimin në vdekje dhe ato që pasojnë pas vdekjes, siç janë: sprovat e varrit (berzahu) dhe vuajtjet dhe kënaqësitë në të, fryrja në *sur* (bori), ringjallja dhe ato që pasojnë pas saj; grumbullimi në një vend (mahsher); dhënia e llogarisë (hisab); ndarja e librave (suhufeve); matja e veprave (mizan). Po ashtu, në nyjat e besimit bën pjesë edhe besimi në urë (sirat), në ndërmjetësim (shefaat), pastaj besimi në xhenet dhe shpërblimet në të dhe në xhehenem dhe vuajtjet në të. Mosbesimi në një nga këto nyje përkatësisht zhvlerësimi i tyre në çfarëdo forme, çon në mosbesim. Me një fjalë, shkenca e besimit islam, akaidi/ilm'ul-kelami botën e ardhshme (ahiretin) e përkufizon si një jetë të dytë, e cila do të fillojë pas shpërthimit të *Çastit të fundit* (sa'ah) dhe do të vazhdojë pafundësisht, ku përfshihen të gjitha ngjarjet dhe etapat e quajtura *ringjallje* (ba'th), *grumbullim* (mahsher), *llogaridhënie* (hisab), *peshore* (mizan) dhe ngjarjet të tjera deri në fund.

Kur'ani mjaft shpesh e përmend botën e përtejme / ahiretin. Ata që merren me statistika, kanë numëruar 110 raste, ku përmendet vetëm apo në format e tjera: el-jewm'ul-ahir, ed-dar'ul-ahireh, en-nesh'et'ul-ahireh. Kemi edhe disa shprehje, si: jewm'ul-ba'th, jewm'ul-kijameh, jewm'ud-din, jewm'ul-hisab, jewm'ul-hulud etj.²³⁸

²³⁸ Në gjuhën e folur dhe të shkruar, ndër ne, për shkatërrimin e botës, për fundin e botës, zakonisht përdoret shprehja *kiamet* (ngritje, vendosje, qëndrim drejt,

Kur'ani botën e përtejme, madje, e krahason me besimin në Zot, si emërtim i një dimensionit të ri jetësor të pafund pas jetës së kësaj bote:

... وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ...

"... por, mirësi është ajo e atij që i beson Allahut dhe Ditës së Ahiretit..." (El-Bekare: 177)

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ ...

"Luftoni kundër atyre të cilët nuk i besojnë Allahut, as botës tjetër..." (Et-Tevbe: 29)

Muslimani beson se jeta në këtë botë është e përkohshme. Për këtë Allahu xh.sh. thotë:

... كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ . لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ .

"... Të gjithë, përveç Atij, do të zhduken. Ai vendos dhe tek Ai do të ktheheni." (El-Kasas: 88)

Në pikëpamje terminologjike bota e ardhshme / ahireti është "një jetë tjetër që e pason këtë jetë, që i ngjan kësaj jete, por që ka edhe diferencat e veta, është e pasosur dhe që përbëhet prej situatave dhe etapave të posaçme për botën e amshuar."²³⁹

Vdekja dhe zhdukja e njerëzve janë të qarta për të gjithë. Kjo ndodh edhe me krijesat e tjera, me bimët dhe me shtazët. Sikurse që nga lindja e diellit tregon perëndimin e tij, ashtu edhe lindja e njeriut shpie në fundin e tij. Në këtë

ngjallje etj.). Ndonëse në kuptimin më të gjerë do të mund të kuptohej ky përdorim, megjithatë jemi të mendimit se është e drejtë të përdoret shprehja Fundi i Botës, Çasti i Fundit, Shkatërrimi i Botës etj.

²³⁹ Ilyas Çelebi, *Jeta e pasme*, në: Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2003, fq. 208.

mënyrë vdesin edhe popujt, edhe qytetërimet e tyre. Sa e sa popuj i dimë që kanë ekzistuar, por që nuk ekzistojnë sot. Për ta nuk dimë shumë, përveç ndonjë hollësi të parëndësishme. Kështu do të marrë fund edhe tërë kozmosi, sepse çdo gjë fillon dhe çdo gjë përfundon. Vazhdon të ekzistojë vetëm Allahu Fuqiplotë. Natyrisht, disa e mohojnë ekzistimin e botës së përtejme, duke pretenduar se kjo botë materiale do të shtrihet në pakufi, që mohon shkatërrimin e kësaj bote dhe fillimin e botës së përtejme. Mirëpo, ata nuk kanë argumente racionale e shkencore për një pretendim të tillë, ndërsa sfida e Kur'anit që "të zotët e mendjes" (ulu'l-el-bab) të sjellin argumente, nuk është plotësuar.

3. Domosdoshmëria e jetës së përtejme

Jeta e përtejme ka një sërë shkaqesh, se është e realizueshme. Për këtë flet edhe Kur'ani, të cilën do ta shohim në arsyetimet vijuese:

3.1. Shpërblimi i adhurimit

Krijimi i njeriut bart shumë urtësi të Krijuesit. Njëra prej tyre është ndryshimi i botës nga çasti në çast, por dhe lëvizja e saj, që shkon drejt fundit, fundit të botës, e që e quajmë ahiret. Vetëm atje do të kuptohet në tërësinë e tij ekzistenca e njeriut.

Gjithashtu, nuk mund të imagjinohet që Krijuesi të mos e shpërblejë krijesën e Tij, për angazhimin që ai bën gjatë jetës. Sikur të mos ekzistonte shpërblimi, atëherë drejtësia absolute do ta humbte funksionin. Këtu fiton në rëndësi ekzistenca e botës së përtejme dhe vendosja e drejtësisë absolute.

Allahu xh.sh. thotë:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ . بَعْضُكُم مِّنْ
بَعْضٍ . فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِّنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِ وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا لَآكُفِّرَنَّ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا دُخْلَتْهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ . وَاللَّهُ عِنْدَهُ
حُسْنُ الثَّوَابِ .

"Dhe, Zoti i tyre iu përgjigj: 'Asnjë punëtori nga ju nuk do t'ia humb mundin e vet, qoftë mashkull apo femër – ju jeni njëri nga tjetri. Atyre që shpërngulen dhe janë të ndjekur nga shtëpitë e veta, dhe të cilët përjetojnë mundime për hir timin dhe që do të luftojnë e vriten, gjithsesi do t'ua mbuloj veprat e tyre të këqija dhe pa dyshim do t'i fus në xhenet ku do të rrjedhin lumenj, si shpërblim nga Allahu'. - Vetëm tek Allahu është shpërblimi më i mirë." (Alu Imran: 195)

Mund të përfundojmë se jeta në ahiret do të ndodhë patjetër, si shpërblim i adhurimit të kryer nga ana e njeriut dhe si kompensim nga ana e Krijuesit për të, për veprimet e tij.

3.2. Sendërtimi i drejtësisë absolute

Çdo njeri normal jeton me dijen dhe vetëdijen se ekziston jeta e përtejme. Autoriteti i kësaj ndjenje të fuqishme është Allahu xh.sh. Përse kjo? Sepse, të gjithë e kemi të qartë se kjo botë nuk është plotësisht e drejtë në ndëshkim dhe plotësisht e drejtë në shpërblim.

Kur'ani e trajton çështjen e jetës së përtejme:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ . وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ .

"Ai që punon mirë sa grima, e sheh atë. Por, edhe ai që bën keq, qoftë sa grima, do ta shohë." (El-Zelzeleh: 7-8)

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ . مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ .

“A mos sillemi njëlloj me muslimanët si me mëkatarët? Çka është me ju? Si po gjykoni?” (El-Kalem: 7-8)

Shkurt, meqë si shumica e muslimanëve, ashtu edhe e mohuesve nuk e marrin shpërblimin, përkatësisht ndëshkimin, në këtë botë, do të thotë se përfundimi i është lënë një gjykatë të madhe, asaj të botës së përtejme.

3.3. Argumenti i bujarisë dhe i mëshirës hyjnore

Allahu xh.sh. në këtë botë, njeriut i ka bërë mirësi të shumta dhe bujari të pakufizuara. Këtë nuk do ta ndërpresë as gjatë botës tjetër, sepse në këtë rast mirësia dhe bujaria do të kthehej në ndëshkim dhe mundim, kurse afërsia dhe dashuria në armiqësi. Prandaj, si një domosdoshmëri e bujarisë së pasosur të Tij, duhet të ketë një botë të përjetshme, ku do të gjejnë vazhdimësinë e tyre të gjitha mirësitë. Të gjitha këto bëhen nga mëshira e pamatur e Krijuesit për krijesat e Tij.²⁴⁰

4. Dita e Fundit

Kur’ani paralajmëron për Fundin e Botës dhe ndryshimet që do të pasojnë, ashtu siç paralajmëroi edhe për ngjarjet që do të ndodhin pas vdekjes. Dita e fundit nuk është vetëm dita drejt ringjalljes në Botën tjetër, por edhe fundi i kësaj bote që ne e njohim. Shprehja më e përdorur për Fundit e Botës është *es-sa’atu* (çasti, momenti²⁴¹), që është një

²⁴⁰ Gjerësisht: *Udhërrëfyes i një myslimani, Ilmihali I* (Besimi), Tiranë, 2008, fq. 215-227.

²⁴¹ Mendohet se urtësia e përdorimit të shprehjes *es-sa’ah* është për shkak të shpejtësisë së ndodhjeve që do të ndodhin në të ose për shkak se do të befasohen njerëzit në çast, ashtu që të gjitha qeniet e gjalla do të vdesin përnjëherë. Sipas: Sipas: Yusuf ibn Abdullah ibn Yusuf El-Vabil, *Eshrat’us-Sa’ah* (përkthimi boshnjak: *Predznaci sundjeg dana*), Sarajevë, 2001, fq. 63.

prej emrave për Fundin e Botës.²⁴² Kuptimi i kësaj fjale është shkatërrimi përfundimtar dhe i përgjithshëm i gjithësisë.²⁴³

Për cilësimin e shenjave të Ditës së Fundit dijetarët kanë përdorur shprehje të ndryshme: eshrat'us-sa'ah, alamat'-us-sa'ah, emarat'us-sa'ah, ajat'us-sa'ah e të tjera, shprehje të cilat i kanë vjelë nga Kur'ani dhe hadithi.²⁴⁴

Obligimi në besimin e shenjave të Ditës së Fundit është detyrues. Për këto na flet si Kur'ani (rivajet'ul-Kur'ani), ashtu dhe Muhammedi a.s. në hadithet autentike (rivajet'ul-hadith).

Kur'ani thotë:

"Të pyesin ty për çastin (katastrofën e përgjithshme), se kur do të ndodhë ai. Thuaj: 'Atë e di vetëm Zoti im. Kohën kur do të ndodhë ai do ta tregojë vetëm Ai.'" (El-A'raf, 187)

Disa dijetarë shenjat i ndajnë në dy grupe: shenja që do të shfaqen në një kohë *afër Ditës së Fundit* dhe shenja që do të shfaqen *në kohën kur do të fillojë Dita e Fundit*. Disa të tjerë i emërtojnë në *shenja të vogla* dhe në *shenja të mëdha*.

4.1. Shenjat e vogla të Ditës së Fundit

Shenjat e vogla të Ditës së Fundit janë ngjarje që do të ndodhin shumë më parë se shenjat e mëdha²⁴⁵. Këto shenja kanë mesazhe kryesisht fetare, morale-etike, shoqërore dhe politike.

Shenjat të tjera janë, por ne do të cekim disa hadithe për të parë si janë trajtuar nga vetë Muhammedi a.s. dhe besimtarët e hershëm:

²⁴² Ibn Kethiri për Fundin e Botës përmend mbi 80 emra. Sipas: Yusuf ibn Abdullah ibn Yusuf El-Vabil, po aty, fq. 31 (shih faqet 31-34 dhe ilustrimet kur'anore për secilin emër).

²⁴³ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 321.

²⁴⁴ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 212-213.

²⁴⁵ Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq.20-32.

Muhammedi a.s. ka thënë: *“Nga shenjat e Çastit të fundit janë edhe këta: ‘Do të ngrihet dija dhe do të dominojë injoranca; do të përhapet prostitucioni; do të pihen pijet alkoolike; do të rritet numri i femrave dhe do të zvogëlohet numri i meshkujve deri në atë masë sa që për një mashkull do të jenë pesëdhjetë femra.’”*²⁴⁶

Hudhejfe ibn Jemani përcjell se Pejgamberi s. a. v. s. ka thënë: *“Nuk do të ndodh Çasti i Fundit derisa i keqi i biri të keqit nuk do të bëhet njeriu më dinjitoz.”*²⁴⁷

Shenjat e vogla, siç pamë, janë të shumta, ndërsa ne do t'i cekim vetëm disa shembuj:

1. Dërgimi i Muhammedit a.s. si pejgamber dhe mbyllja e ciklit pejgamberik nga ana e tij është shenja e parë. Për këtë Pejgamberi a.s. ka thënë: *“Unë jam dërguar, ndërkaq deri në Ditën e Fundit ka mbetur vetëm aq sa është dallimi ndërmjet këtyre dy gishtërinjve – dhe e zgjati gishtin tregues dhe atë të mesëm.”*²⁴⁸

2. Në hadithin e njohur të Xhibrililit, në të cilin ai e ka pyetur Pejgamberin e Allahut a.s. për Ditën e Fundit, në çka ai është përgjigjur:

*“Për këtë i pyeturi nuk di më shumë nga ai që pyet. ‘Më trego mbi shenjat e tij?’ Tha: ‘Kur robëresha t’i lind vetes zonjushë, kur të shihen barinj të këmbëzbathur, të zhveshur, e të mjerë, sesi garojnë në ndërtimin e godinave të mëdha”.*²⁴⁹

- *“Kur robëresha t’i lind vetes zonjushë” dhe*

- *“Kur të shihen barinj të këmbëzbathur, të zhveshur e të mjerë se si garojnë në ndërtimin e godinave të mëdha.”*

3. Biznesi me kamatë:

²⁴⁶ Sipas: Dzami’us-Sunen li’t-Tirmidhi – Tirmizijina zbirka hadisa, hadithi nr. 2321, pjesa 2, botim bilingual boshnjak, Novi Pazar, fq. 24. Shih edhe: Besimi I-II (Akaidi), Tiranë, 2003, fq. 146.

²⁴⁷ Sipas: Dzami’us-Sunen, po aty, fq. 25.

²⁴⁸ Buhariu: Kitab’ut-tefsir’il-Kur’an. Krhs.: Dzami’us-Sunen, Tirmidhi, hadithi nr. 2327, po aty, fq. 27.

²⁴⁹ Buhariu: Kitab’ul-iman; Muslimi.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَبْقَى أَحَدٌ إِلَّا أَكَلَ الرَّبَا فَإِنْ لَمْ يَأْكُلْهُ أَصَابَهُ مِنْ جُحَارِهِ .

Ebu Hurejre r. a. transmeton se Pejgamberi i Allahut a.s. ka thënë: *“Do të vijë koha kur nuk do të mbetet asnjë njeri pa e hëngër kamatën; edhe atë që nuk do ta hajë, do ta përfshijë pluhuri i saj.”*²⁵⁰

4. Pejgamberi i Allahut a.s. ka thënë: *“Shenjat e drejtpërdrejta të Ditës së Fundit janë: përshëndetja e njerëzve të veçantë; shtrirja e hovshme e tregtisë, ashtu që gruaja do të duhej t’i ndihmojë burrit në punë; këputja e lidhjeve farefisnore; përdorimi i shpeshtë i lapsit; shfaqja e dëshmimit të rrejshëm dhe fshehja e atij të vërtetë.”*²⁵¹

5. Ebu Hurejre r. a. transmeton se një njeri i ka thënë Pejgamberit të Allahut a.s.:

*“Kur do të ndodhë Dita e Fundit? Pejgamberi a.s. iu përgjigj: -Kur të zhduket besimi mes njerëzve, prite Ditën e Fundit. Njeriu sërish pyeti: -Si do të humbë besimi mes njerëzve?- Atëherë kur funksionet përgjegjëse t’u besohen atyre që nuk e meritojnë, prite Ditën e Fundit.”*²⁵²

4.2. Shenjat e mëdha të Ditës së Fundit

Shenjat e mëdha të Ditës së Fundit do të ndodhin menjëherë para Ditës së Fundit, afër fillimit, apo në kohën e vetë fillimit të kësaj Dite dhe do të pasojnë njëra-tjetrën. Këto shenja janë ngjarje që i kapërcejnë ligjet e natyrës dhe ndodhin jashtë vullnetit të njeriut. Disa nga këto shenja përmenden në Kur’an, kurse të tjerat përmenden në hadithe. Andaj nuk na lejohet të mohojmë, apo dyshojmë në këto shenja.

²⁵⁰ Ebu Davud: *Kitab el-buju’*.

²⁵¹ Ahmedi: *Musned el-mukeththirin min’es-sahabe*.

²⁵² Buhariu: *Kitab’ul-ilm*.

Sipas një hadithi të Muhammedit a.s. shenjat janë dhjetë, kurse këtë hadith e transmeton Hudhejfe bin Useid El-Gaffariu, në të cilin thuhet:

*"... Dita e Fundit nuk do të ndodhë derisa para saj nuk shihni dhjetë shenja, dhe numëroi: duhanin, Dexhallin, Dabbet'ul-erdin, lindjen e diellit nga Perëndimi, zbritjen e Isait, të birit të Merjemes, Je'xhuxhin dhe Me'xhuxhin, tre erozionet: në lindje, në perëndim dhe në Gadishullin Arab, dhe zjarri që do të paraqitet në Jemen dhe do t'i dëbojë njerëzit në vendin e llogaridhënies."*²⁵³

Ibn Haxheri lidhur me renditjen e shenjave të mëdha të Ditës së Fundit thotë:

*"Nga të gjitha hadithet së bashku, mund të përfundohet se shenja e parë e madhe që do të ndodhë është shfaqja e Dexhallit, me të cilën do të paralajmërohet ndryshimi i madh në shumë gjëra në tërë botën. E kjo do të marrë fund me vdekjen e Isait, të birit të Merjemes. Ndërkaq, lindja e diellit nga perëndimi është shenja e parë e madhe me të cilën do të fillojë ndryshimi në kozmos dhe do të përfundojë me fillimin e Ditës së Fundit. Sa i përket daljes së shtazës nga toka, kjo sigurisht do të ndodhë po atë ditë kur të diejlli të lind nga perëndimi, sepse po atë ditë do të mbyllën dyert e pendimit. Shenja e parë me të cilën shënohet fillimi i mirëfilltë i Ditës së Fundit është zjarri, i cili do t'i dëbojë njerëzit nga Lindja në Perëndim."*²⁵⁴

Nga fjalët e Ibn Haxherit përfundojmë se kemi të bëjmë me tri lloje të shenjave të mëdha:

1. Shenjat me të cilat paralajmërohet fillimi i ndryshimeve të mëdha në tokë; 2. Shenjat me të cilat paralajmërohet fillimi i ndryshimeve në kozmos dhe; 3. Shenjat me të cilat paralajmërohet fillimi i Ditës së Fundit.²⁵⁵

²⁵³ Muslimi: *Kitab'ul-fitne ve eshrat'is-sa'ah*.

²⁵⁴ Buhariu: *Kitab'ul-fitne*.

²⁵⁵ Naim Jasin, po aty, shën. në fq. 109.

Sa i përket rendit të shfaqjes së shenjave të Fundit të Botës dijetarët i ndajnë në tri grupe:

1. Shfaqja e shenjave dhe zhdukja e tyre; 2. Shfaqja e shenjave dhe përsëritja dhe rritja e tyre e vazhdueshme dhe; 3. Shfaqje të cilat ende nuk kanë ndodhur.

Sipas tyre, grupi i parë dhe i dytë përfshin dy grupet e para, kurse në grupin e tretë bëjnë pjesë shenjat e mëdha dhe disa të vogla.²⁵⁶

4.2.1. Tymi

Shenja e parë e Ditës së Fundit është *tymi*, që në gjuhën arabe quhet *duhan* (tym). Kjo shprehje në Kur'an ceket dy herë, por vetëm një herë në kuptimin e parashenjës së Ditës së Fundit.

Sipas një njoftimi nga Ibn Mes'udi, tymi për të cilin fli-tet në këtë ajet, është se do të dalë në kohën, kur do të afrohet Dita e Fundit.²⁵⁷

Dijetarët thonë se tymi do t'i bëjë besimtarët, sikur me qenë me rrufë, kurse mohuesit si të dehur dhe ky tym do ta mbështjellë gjithë globin.²⁵⁸

4.2.2. Dexhalli

Një nga shenjat e mëdha të Ditës së Fundit është shfaqja e krijesës të cilën Muhammedi a.s., për shkak të gënjesht-rave dhe mashtrimeve të tij të mëdha, e quajti *Dexhall*, kur-se Evropa e njeh si Antikrishti. Fjala Dexhall në gjuhën ara-be do të thotë "mbuloj, vesh, gënjej, mashtroj", kurse në kuptimin përmbajtjesor do të thotë "gënjeshtar i madh".

²⁵⁶ Sipas: Yusuf ibn Abdullah ibn Yusuf El-Vabil, po aty, fq. 67.

²⁵⁷ Buhariu, Fiten, 26-27.

²⁵⁸ *Besimi I-II*, po aty, fq. 147.

Dexhalli për veten, pohon se është hyjni dhe se Allahu xh.sh. do t'i mundësojë gjërat që askush përveç Zotit nuk është në gjendje për t'i bërë, që t'i sprovtojë njerëzit. Thuhet se ai është hebre nga Lindja. Do të pretendojë për drejtësi, ndershmëri e korrektësi, por gjithashtu edhe për hyjni, duke e quajtur veten zot.

Kur'ani nuk e cek emrin Dexhall, ndërkaq nga hadithet bëhet i njohur si "i shpejtë si era", "lëshues shiu dhe blerues i bimëve të thata", "dikush me flokë kaçurrela", që është në gjendje të bëjë vepra mrekullish etj. Në disa vende theksohet se qysh nga Nuhi a.s. e këndeje të gjithë të dërguarit e Zotit janë paralajmëruar për shfaqjen e Dexhallit.²⁵⁹

Ulemaja si Imam Ebu Hanife, Imam Maturidiu e Imam Esh'ariu, janë të mendimit se Dexhalli do të shfaqet para Ditës së Fundit dhe do të vritet nga Isai a.s.

Disa dijetarë bashkëkohorë, si Muhammed Abduhu, Mahmud Sheltuti, Muhammed Asadi, Husejn Gjozo, Seid Nursiu, Mustafa Mahmud etj., mendojnë se emërtimi *dexhall* është koncept që përfaqëson konfliktin dhe të keqen.²⁶⁰

Disa huarixhij, mu'tezilij dhe xhehmij e refuzojnë konceptin e Dexhallit si të tillë, duke mohuar se ai mund të bëjë vepra mbinatyrore.²⁶¹

Sipas transmetimeve të ndryshme, Dexhalli me veprat joshëse do të mashtrojë të paudhëzuarit, do t'i bëjë konfuz njerëzit e thjeshtë, por jo edhe besimtarët.

Në një hadith, të cilin e transmeton Abdullah ibn Omeri r. a., thuhet se Pejgamberi a.s. me një rast është ngritur në mesin e njerëzve, i është falënderuar Allahut xh.sh. në më-

²⁵⁹ Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq. 34-37.

²⁶⁰ Mustafa Mahmud, *Prej dyshimit deri në besim*, Shkup, 1999, fq. 105 dhe Muhammed Asad, *Rruga për në Mekë*, Shkup, 2003, fq. 379-416.

²⁶¹ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 218; Naim Jasin, po aty, fq. 113-115.

nyrë të dinjitoze dhe pastaj e ka përmendur Dexhallin dhe ka thënë: “Unë ju paralajmëroj për të dhe nuk ka asnjë pejgamber që nuk e ka qortuar popullin e vet për Dexhallin, por unë do t’ju them diçka që asnjë pejgamber më herët nuk ia ka thënë popullit të vet: ai është i verbër, ndërkaq Allahu nuk është i verbër.”²⁶²

Në një tjetër hadith Muhammedi a.s. për Dexhallin thotë: “Ndërmjet krijimit të Ademit a.s. dhe ditës së shkatërrimit të kësaj bote nuk ka fatkeqësi më të madhe se Dexhalli.”²⁶³

Veprimtaria e Dexhallit do të shtrihet deri në kohën kur do të shfaqet Isai a.s. Ai do ta kërkojë dhe do ta vrasë.²⁶⁴

4.2.3. Zbritja e Isait a.s.

Zbritja e Isait a.s. është një ndër shenjat më të rëndësishme të Ditës së Fundit. Ai do të zbresë në tokë pasi është larguar shumë herët në vendin që vetëm Allahu xh.sh. e di. Kthimi i tij do të jetë në dobi të mirësisë, sepse do të përpiqet ta rikthejë sheriatin islam të zbatuar nga Muhammedi a.s.²⁶⁵

Ka dëshmi nga Kur’ani dhe hadithi, sikurse dhe mendime të fuqishme të ulemasë islame, se në kohët e fundit të kësaj bote do të kthehet Isai a.s., do t’i kundërvihet Dexhallit, i cili në këtë periudhë do të jetë shumë aktiv kundër besimtarëve, do ta vrasë atë, do të sigurojë qetësi e paqe në botë dhe vetëm pastaj do të vdesë, ndërsa muslimanët do t’ia falin xhenazën dhe do ta varrosin.²⁶⁶

²⁶² Buhariu: *Kitab’ul-fitn*, Muslim: *Kitab’ul-fiten ve eshrat’is-sa’ah*. Gjithashtu: Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 323.

²⁶³ Hadithin e përcjell Muslimi në Sahihun e tij, kurse ne e përcjellin nga: Imam Nevevi, *Rijadus-salihin*, hadithi nr. 1814, Shkup, 2013, fq. 533.

²⁶⁴ Muslim: *Kitab’ul-fiten ve eshrat’is-sa’ah*.

²⁶⁵ Një polemikë e gjerë e El-Butit rreth kthimit të Isait a.s. në: Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 327-338.

²⁶⁶ Muhammed Alij Es-Sabuni, *El-Mehdijju ve eshrat’us-sa’ah*, Damasku, 1981/1401 h., fq. 40-42.

Çdo musliman duhet ta besojë ardhjen/zbritjen e Isait a.s. dhe atë që flasin Kur'ani dhe hadithet e sakta.

Allahu xh.sh. thotë:

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلْبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ . وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ . مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ . وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا . بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ . وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا .

"Si edhe të deklarimit të tyre: 'Me të vërtetë ne e vramë Mesihun, Isain, të birin e Merjemes, të dërguarin e Allahut', edhe pse as e kanë vrarë, as e kanë gozhduar, por ashtu u është dukur. Ata që ndanë mendimin lidhur me këtë, ishin në dyshim për këtë; për këtë nuk kanë ditur kurrgjë të sigurt, vetëm sipas hamendjes (flisnin), ndërkaq është shumë e sigurt se atë nuk e kanë vrarë, por Allahu e ngriti te vetja, se Allahu është shumë i urtë dhe i fuqishëm." (En-Nisa': 157-158)

Pretendimet hebraike se Isai a.s. qe gozhduar dhe vrarë janë gënjeshtër. Kur'ani e refuzon këtë informacion, duke thënë se Isai a.s. vetëm iu ka përngjarë atyre dhe se kanë vrarë një njeri të ngjashëm në pamje me Isain a.s. dhe se për këtë nuk do të jenë të vetëdijshëm.

Për zbritjen e Isait a.s. para Ditës së Fundit Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَالتَّبِعُونَ ...

"Ajo është, me të vërtetë, parashenjë për momentin e fundit, prandaj assesi mos dyshoni në të dhe pasoni rrugën time..."

(Ez-Zuhruf: 61)

Ebu Hurejre r. a. transmeton se Pejgamberi a.s. ka thënë:

"Për Allahun, nuk është e largët koha kur mes jush do të zbresë i biri i Merjemes dhe do të sundojë me drejtësi, pastaj do ta thyejë kryqin, do ta vrasë derrin dhe do ta heqë xhizjen; atëherë do

të rritet pasuria, ashtu që askush nuk do ta dojë. Atëherë një sexhde do të ketë vlerë më të madhe se çdo gjë në këtë botë.”²⁶⁷

Në fund përfundojmë se Isai a.s. nuk do të vijë me shëriat të ri, por ai do të gjykojë sipas shëriatit të Muhammedit a.s. dhe do t'i përtërijë të gjitha vlerat, që bota i pati braktisur më herët.²⁶⁸

4.2.4. Je'xhuxhët dhe Me'xhuxhët

Je'xhuxhët dhe me'xhuxhët janë dy shprehje, dy koncepte, të cilat identifikojnë dy popuj të lashtë, bashkëkohës të Dhul-Karnejn, të cilët kanë pasur natyrë shkatërruese që i shqetësonin fqinjët dhe të cilët edhe në të ardhmen do të bëjnë shkatërrime të mëdha në tokë. Sipas kësaj, një pjesë e tyre do të paraqiten edhe në të ardhmen dhe do të bëhen të dhunshëm (shih suren El-Enbija: 95 e tutje).

Edhe për këtë parashenjë Allahu xh.sh. flet në Kur'an:

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا . قَالُوا يَا دَا
الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَهُمْ سَدًّا . قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا . آتُونِي
زُبَرَ الْحَدِيدِ . حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا . حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ
عَلَيْهِ قِطْرًا . فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا . قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي .
فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ . وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا .

“Derisa arriti ndërmjet dy pendëve, e ndërmjet atyre gjeti një popull i cili gati nuk kuptonte asnjë fjalë. ‘O Dhul-Karnejn – i thanë ata, - je'xhuxhët e me'xhuxhët bëjnë turbullira në tokë, prandaj, a po ngreh një mur ndërmjet nesh dhe atyre, apo, do të të shpërblejmë?’ ‘Më mirë është ajo çka më ka dhënë Zoti im’ – tha

²⁶⁷ Buhariu: *Kitab'ul-buju'*; Muslim: *Kitab'ul-iman*.

²⁶⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 219.

ai. 'Por, ju ndihmomëni mua sa më tepër, që të bëj një mur ndër-mjet jush dhe atyre. Më sillni copa hekuri!' Dhe, kur ai i nivelizoi dy anët e malit u tha: 'Ndizni', dhe kur ia bënë zjarrin tha: 'Më sillni bakër të shkrirë ta lyej!' Dhe ata nuk mundën as t'i afrohen e lëre më ta kapërcejnë. 'Kjo është mëshirë e Zotit tim', - tha ai. Dhe, kur vjen premtimi i Zotit tim, e rrafshon me tokën. Premtimi i Zotit tim është i vërtetë.' (El-Kehf: 93 – 98)

Kush janë je'xhuxhët dhe me'xhuxhët në fakt? Ku jetuan ata, ç'po ndodh aktualisht me ta - nuk dimë dhe sigurisht nuk do të dimë shumë. Mirëpo, hadithet flasin diçka më hollësisht. Sipas porosisë së tërësisë së teksteve, mund të përfundohet se ky popull do të paraqitet duke bërë çrregullime në fund të kësaj bote. Prandaj, çdo musliman është i obliguar të besojë në tekstet e Kur'anit dhe në hadithet e sakta, ndërsa hollësitë do të mbesin mister²⁶⁹, sepse disa hollësi që përcillen për këta popuj, si pamja, forma e trupit e tjera, në disa hadithe, janë hadithe të dobëta, të falsifikuara, dhe nuk kanë bazë të fuqishme dhe si të tilla është më mirë të mos trajtohen sesa të lëshohemi në përshkrime të pabaza. Në fund të fundit, kjo mbetet një prej fshehtësive të Allahut dhe pritet të bëhen të qarta në periudhën e fundit të kësaj gjithësie.²⁷⁰

4.2.5. Lindja e diellit nga perëndimi

Lindja e diellit nga perëndimi nuk është cekur në Kur'an, por ceket në hadith ndër dhjetë shenjat e Fundit të Botës. Megjithatë, fuqia e haditheve ka detyruar dijetarët që me ixhma' (konsensus) të besojnë se kjo ndodhi është detyrim të besohet.²⁷¹ Është shenja e parë e ndryshimit që do të

²⁶⁹ Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq. 38.

²⁷⁰ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 338-341.

²⁷¹ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 342.

pësojë kozmosi me lejen e Allahut xh.sh. dhe provë e qartë e përfundimit të jetës. Këtë ditë do të mbyllen dyert e pendimit dhe të besimit.²⁷²

Abdullah ibn Amr ibn Asi r.a. transmeton se Pejgamberi i Allahut a.s. ka thënë: *"Shenja e parë që do të shfaqet është lindja e diellit nga perëndimi dhe dalja e shtazës së tokës (dabbet'-ul-erdi) në mëngjes, po atë ditë; cilido të shfaqet i pari, menjëherë pason tjetri."*²⁷³

Ebu Hurejre r.a. transmeton se Pejgamberi a.s. ka thënë: *"Nuk do të fillojë Dita e Fundit derisa nuk lind dielli nga perëndimi. E kur të ndodhë kjo, të gjithë do ta shohin dhe të gjithë do ta besojnë Allahun Famëlartë, por atëherë nuk do t'i nevojitet imani atij që më herët nuk ka besuar, ose si besimtar nuk ka bërë ndonjë mirësi."*²⁷⁴

Për këtë çështje flet edhe Kur'ani:

... يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا . قُلِ انْتَضَرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ .

"...Atë ditë kur vjen ndonjë argument nga Zoti yt, atëherë besimi askujt më nuk do t'i bëjë dobi nëse më herët nuk ka besuar, ose nëse si besimtar nuk ka bërë ndonjë vepër të mirë. Thuaj: 'Pritni, se edhe ne po presim'." (El-En'am: 158)

4.2.6. Dalja e shtazës nga toka (dabet'ul-erdi)

Shtaza e tokës është ndër shenjat e Ditës së Fundit. Përmendet edhe në Kur'an edhe në hadithe. Shtaza e tokës mban kuptimin nga fjala arabe *Dabbet'ul-erd*. Rrënja e fjalës *debi* do të thotë "ecje e ngadaltë dhe heshtazi, përhapje dhe

²⁷² Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq. 39.

²⁷³ Muslim: *Kitab el-fitn ve eshrat'is-sa'ah*; Ebu Davud: *Kitab el-mulahame*.

²⁷⁴ Buhariu: *Kitab el-fitn*; Muslim: *kitab el-iman*.

vendosje, përpjekje” etj. Edhe pse në Kur’an përmendet në shumë raste, vetëm në një rast përdoret në kuptimin e she-njave të Ditës së Fundit:

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ .

“Dhe kur fjala të bëhet realitet tek ata (të vijë koha e dënimit), Ne do të nxjerrim nga toka një shtazë që do t’ju flasë atyre se nje-rëzit nuk kanë qenë të bindur në shenjat tona.” (En-Neml: 82)

Në Kur’an nuk bëhet ndonjë përshkrim tjetër i Shtazës, kështu që dijen për llojin, formën dhe pamjen ia lëmë dijes së Allahut. Do të dalë nga toka në kohën, kur do të ndodhë ndëshkimi i premtuar për mohuesit (qafirët) dhe se do të flasë me ta. Siç përshkruhet Shtaza, sikurse dhe je’xhuxhët e me’xhuxhët, më tepër janë ngjarje bashkëshoqëruese sesa shenjë paralajmëruese të Ditës së Fundit dhe fundi i periudhës së pranimit të pendimit dhe besimit. Shtaza do t’u flasë njerëzve, ndërkaq ata do ta kuptojnë qortimin e saj²⁷⁵, por për ata që nuk kanë pasur besim qortimi i Shtazës nuk do të ketë dobi.²⁷⁶

4.2.7. Erozioni i tokës

Në kohën e Fundit të Botës do të ndodhin tri *erozione*²⁷⁷ (rreshqitje, fundosje) tektonike të tokës; i pari në lindje, i dyti në perëndim dhe i treti në Gadishullin Arab. Disa këtë fenomen e kuptojnë si eklips. Edhe pse të jashtëzakonshme, këto fenomene sipas dijetarëve janë të arsyeshme dhe do të

²⁷⁵ A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 218.

²⁷⁶ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, po aty, fq. 341.

²⁷⁷ Dijetarët ndahen rreth të kuptuarit të fjalës “hasafa-husuf”. Disa e kuptojnë si *erozion* e disa si *eklips*. Shih: Sipas: Yusuf ibn Abdullah ibn Yusuf El-Vabil, po aty, fq. 240

ndodhin domosdo. Por, nuk ka ndonjë shpjegim të kënaqshëm mbi këtë çështje.²⁷⁸

4.2.8. Zjarri

Edhe paraqitja e një zjarri të madh është detyrim besimi që do të ndodh në Fundin e Botës. Në zonën e Hixhazit, apo të Jemenit do të shfaqet një zjarr i madh, që do t'i ndriçojë të gjitha anët dhe se njerëzit do të shtyhen për në vendin e grumbullimit.²⁷⁹

Është mendim i përgjithshëm se para Fundit të Botës do t'u merret shpirti besimtarëve, kështu që tmerret e fundit do t'i shohin të këqijtë dhe jobesimtarët.²⁸⁰

4.3. Kur do të ndodhë Dita e Fundit

Dita e fundit është kulmi i botës së padukshme dhe misteri i plotë për të gjithë. Për të nuk di askush asgjë, pos Allahut. Edhe Muhammedi a.s. një informacion të tillë e ka refuzuar se është në dijen e tij. Ai në shumë raste është pyetur nga besimtarët, por edhe provokuesit se kur do të fillojë Dita e Fundit. Allahu xh.sh. në këtë pyetje është përgjigjur:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا . قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي . لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ .
تُفْلَتُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ . لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً . يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا . قُلْ إِنَّمَا
عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ .

²⁷⁸ Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq. 42.

²⁷⁹ Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit*, po aty, fq. 215-222. Muhammed Alij Es-Sabuni, po aty, fq. 43.

²⁸⁰ Meqë perceptimi i shenjave të Fundit të Botës është i ndryshëm ndërsa tekstet kur'anore-sunetike nuk janë eksplicite, të qarta, me zinxhir përcjelljeje mutevatir (që nuk ka fije dyshimi) mohimi i ndonjë mendimi ose të kuptuarit ndryshe të ndonjë prej këtyre shenjave nuk quhet mosbesim. Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 220.

"Të pyesin për Çastin kur do të ndodhë. Thuaj: 'Atë e di vetëm Zoti im, Ai do ta zbulojë kohën e tij, edhe do t'u vijë rëndë qiejve dhe tokës, do t'u vijë pa e pritur fare'". Të pyesin, sikur ti di ndonjë send për të. Thuaj: 'Atë e di vetëm Allahu, ndërsa shumica e njerëzve nuk e dinë'". (El-A'raf: 187)

Në një ajet tjetër Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ...

"Pa dyshim, vetëm Allahu e di kur do të jetë Çasti i fundit...".

(Llukman: 34)

Allahu xh.sh. gjithashtu thotë:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا . فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا . إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا . إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّن يَخْشَاهَا . كَانَتْهُمْ يَوْمَ يُرَوَّنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضَحَاهَا .

"Të pyesin për Çastin kur do të ndodhë? Ti nuk di çka të flasësh për të; përfundimi i tij është te Zoti yt. Pa dyshim, ti do ta qortosh vetëm atë që i frikësohet atij. Atë ditë kur ta përjetojnë atë, do t'u duket sikur kanë jetuar vetëm një mbrëmje ose vetëm një mëngjes." (En-Naziat: 42-46)

Në hadithin e njohur, në të cilin flitet për ardhjen e Xhibrilit te pejgamberi i Allahut Muhammedi a.s. në formën e një beduini dhe e pyet për Islamin, imanin dhe ihsanin, e pyet gjithashtu edhe për Ditën e Fundit, në të cilën pyetje pejgamberi i Allahut është përgjigjur:

ما المسؤول عنها بأعلم من السائل.

"Për këtë i pyeturi nuk di më shumë nga ai që pyet".

Në bazë të të theksuarës, përfundojmë se askush përveç Allahut të Gjithëdijshëm nuk di kur do të fillojë shkatërrimi i botës.

5. Jeta e përtejme

Njeriu kalon nëpër disa etapa: 1. *Etapa shpirtërore*, e cila fillon nga krijimi i shpirtit e deri kur njeriu merr formën e tij shpirtërore-fizike; 2. *Etapa ekzistenciale*, apo etapa e dytë, e cila paraqet jetën e kësaj bote; 3. *Etapa jetës së varrit*, etapa e tretë paraqet jetën në varreza, që fillon me vdekjen e njeriut e zgjat deri në ringjallje dhe; 4. *Etapa e përtejme*, e katërt, fillon me ringjalljen dhe vazhdon pafundësisht.²⁸¹

Me vdekjen e njeriut fillon edhe jeta e përtejme, edhe pse do të mund ta quajmë është individuale e jo e tërësishme, sepse jeta e tërësishme e botës matanë do të fillojë pas shkatërrimit të plotë të gjithësisë dhe të gjitha ekzistencave dhe ringjalljes etj. Megjithatë, për shkak të karakterit të vetë kësaj periudhe, atë të pasvdekjes, në varreza, do ta quajmë etapë të asaj bote. Këtë e vërteton edhe hadithi i Muhammedit a.s.: “*Varri është i pari i vendqëndrimeve të ahiretit. Ai që shpëton nga ai vendqëndrim, vendqëndrimet e tjera i kalon lehtë. Po të mos shpëtojë, do ta ketë vështirë.*”²⁸²

5.1. Jeta në berzah

Berzah (بَرَزَخ) do të thotë perde, pritë, barriera dhe pengesë mes dy gjërave, diçka që ndërhyjnë mes dy gjërave.²⁸³ Në kuptimin përmbajtjesor, berzah do të thotë bota ku do të qëndrojnë shpirtat pas vdekjes gjer në ringjallje, botë e varrit, korridor mes kësaj bote dhe ahiretit, prandaj edhe di-

²⁸¹ Një shkrim i mirë për nevojën dhe domosdoshmërinë e Botës matanë shih në: Vehiddudin Han, *El-Islamu jete-hadda'*, Kajro, 1976, fq. 72-95.

²⁸² Tirmidhi, Sunen, Zuhd, 5.

²⁸³ Kurtubiu thotë saktë: “Berzahu në arabisht domethënë pengesën ndërmjet dy gjërave”. Sipas: El-Kurtubi, *Et-Tedhkiretu fi ahval'il-meota ve umur'il-ahireh - Pod-sjetnik na stanja umrljih i ahiretska desavanja*, Sarajevë, 2003, fq. 323. Gjithashtu: Sachiko Murata & William C. Chitick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 319.

sa e quajnë botë e pritjes. Berzahu përkufizohet, jo si pengesë hapësinore e cila ndanë shpirtat e të vdekurve nga jeta e kësaj bote, por berzahu është pengesë që shpirti të komunkojë me ne për shkak të dallimit të kësaj dhe asaj bote, sepse ligjet e njërës dhe tjetrës dallojnë dhe janë specifike për funksionin që kryejnë.²⁸⁴

Në Kur'an fjala *berzah* është përdorur edhe në kuptimin gjuhësor, por edhe në atë përmbajtjesor:

بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ .

"E në mes tyre ka pengesë, andaj njëra nuk e mbizotëron tjetrën (nuk përzihen)" (Er-Rrahman: 20)

... وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ .

"... para tyre do të ketë barrierë deri në ditën kur do të ringjallen." (El-Mu'minin: 100)

Jeta në *berzah* (varr) apo jeta e varrit është etapa e parë e asaj bote, apo siç e ka quajtur Muhammedi a.s.: *"Varri është vendqëndrimi i parë në ahiret. Ai që shpëton nga ai vendqëndrim, vendqëndrimet e tjera i kalon lehtë. Po të mos shpëtojë, do ta ketë vështirë."* (Tirmidhiu). Meqë kjo jetë është e ndërmjetme, mes kësaj bote dhe jetës së pasme, është e njohur edhe si *berzah*, vend në mes, ndërvend, vend mes dy skajeve.²⁸⁵

Edhe pse ajetet kur'anore që flasin për këtë temë nuk janë të drejtpërdrejta, por interpretuese, megjithatë hadithet e shumta e vërtetojnë këtë gjë dhe heqin çdo dilemë. Sipas

²⁸⁴ Mustafa Mahmud, po aty, fq. 169.

²⁸⁵ Disa autorë berzahun e kuptojnë si botë të ndërmjetme ndërmjet të imagjinuarës dhe reales, ndërmjet të ëmbëlës dhe të kripurës, çdo realitet i ndërmjetëm. Edhe njeriu pas vdekjes gjendet në këtë vend të ndërmjetëm, ndërmjet tokës, vend i kripur, dhe botës tjetër të pastër, të ndritur, të ëmbël. Sipas: Sachiko Murata & William C. Chitick, po aty, fq. 320.

përcjelljes së Ibn Abbasit r.a. një ditë, duke kaluar pranë varrezave, Pejgamberi a.s. ka parë të vdekurit e dy varreve që po vuanin për shkak të mëkateve jo të mëdha, për të thënë: *“Po, njëri merrej me thashetheme, e tjetri nuk ruhej prej stërpikave të urinimit.”*²⁸⁶

Pasi të varroset, njeriu do të shoqërohet nga engjëjt Munker dhe Nekir. Prej tyre do të pyetet: *Kush është Zoti yt, kush është i dërguari yt, cili është libri yt, cila është feja jote?* Besimtarët e mirë do të ofrojnë përgjigje të drejta. Të tillët do të ndjejnë të mirat dhe shpërblimet, ndërsa mohuesit dhe hipokritët, nuk do të përgjigjen drejt, prandaj edhe do ta ndiejnë veten vështirë dhe të pafavorshëm, që është një parashenjë se çfarë statusi përfundimtar do të kenë ata.

Imam Maturidiu, duke iu përgjigjur mu'tezilitëve dhe xhematëve, pohon se *“dënimi i pasvdekjes është njëmendësi”*, por kjo çështje nuk i nënshtrohet rezonimeve të përditshme, duke u thirr në hadithin e Muhammedit a.s.: *“Mendon mbi ato që i ka krijuar Allahu, e jo mbi krijuesin për shkak të dobësisë së mendjes.”*²⁸⁷ Edhe maturidisti tjetër, Imam Nesefiu, pohon se *“Ekzistimi i dënimit në varr për ata që nuk besojnë dhe për disa besimtarë mëkatarë. Me burime e njëjta është konfirmuar ekzistimi i mirëqenies në varr për besimtarët e mirë, sikurse edhe marrja në pyetje të të vdekurve nga ana e melekeve Munkir dhe Nekir.”*²⁸⁸

Dijetarët muslimanë përpiqen të ofrojnë prova për jetën në varreza, por të gjithë ata nuk janë unanimit për cilësinë e asaj bote, duke thënë se disa mbajnë qëndrimin se jeta në

²⁸⁶ Buhari, Sahih, Xhenaiz, numri i hadithit 88, Stamboll, 1992.

²⁸⁷ Në: Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Parathënie, përkthimi dhe koment: Nexhat Ibrahim, Prishtinë, 2003, fq. 78.

²⁸⁸ Imam Nesefiu, *Akaidi Islam – Akaid'us-nesefijeh*, Parathënie, përkthimi dhe koment: Nexhat Ibrahim, Prizren, 2003, fq. 26.

varre është shpirtërore, disa thonë se do të jetë trupore e disa thonë se do të jetë e dyanshme, shpirtërore-fizike. Megjithatë, shumica mendon se jeta në varre është shpirtërore-fizike. Lidhur me këtë dijetarët e akaidit islam mendojnë se refuzuesi i dënimit në varr është jobesimtar, por për pranuesin e dënimit në varr që ka dilema a është dënimi shpirtëror, fizikë apo shpirtërore-fizikë dijetarët mendojnë se i tilli nuk ka kufër (mosbesim), sepse provat fetare janë jo të preta e të qarta.²⁸⁹

5.2. *Suri dhe fryrja e tij prej Israfil*

Fjala “sur” gjuhësisht d.m.th. bri, bori, kurse në kuptimin përmbajtësor suri është mjet të cilit do t’i fryhet nga melaqja Israfil për ta lajmëruar ndodhjen e Çastit të Fundit - hera e parë dhe ringjallja - hera e dytë.²⁹⁰ Natyrën e surit nuk mund ta perceptojnë shqisat njerëzore. Me fryrjen e parë, të gjitha gjallesat në gjithësi, në përjashtim të asaj që do Allahu, do të vdesin: “E kur të fryjë njëherë buria, e toka dhe malet të bartën e të copëtohen nga një shpërthim (eksplodim) atë ditë do të ngjajë Dita e Fundit.” (El-Hakkah, 13-15), kurse gjithësia do të përplashtet ndërmjet vete dhe do të bëhet copë-copë. Me fryrjen e dytë të surit, njerëzit do të ngrihen në këmbë, do të mbledhen në një vend, ku nuk do të ketë afërsi gjaku e farefisnie. Nuk mund të flasim për periudhë kohore sa do të zgjasë mes fryrjes së parë dhe të dy-

²⁸⁹ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, Të vërtetat e patundshme të besimit islam, 2004/1425 h., fq. 317.

²⁹⁰ Kurtubiu thotë se “Suri është bri nga drita, të cilin do të ruhen shpirtat, ndërsa thuhet se në këtë bri ka aq vrima aq sa ka krijesa.” Pastaj thotë: “E kur ai i cili është i obliguar të fryjë në sur, të fryjë në të herën e dytë, çdo shpirt, nga ky bri, do të shkojë në trupin në të cilin ka qenë më herët derisa ishte në këtë botë.” El-Kurtubi, po aty, fq. 325.

të, edhe pse ofrohen disa variante, të cilat nuk mund t'i perceptojmë në kuptimin e tanishëm.

5.3. Ringjallja (*ba'th*)

Ai njeri që beson në jetës e ardhshme, beson edhe në ringjalljen, sepse ringjallja është njëra prej etapave më të rëndësishme të jetës së ardhshme. Pas fryrjes së dytë të surrit, njerëzit do të ngrihen nga varret e tyre dhe pa përjash-tim do të futen në një vendgrumbullim të madh për t'u paraqitur përpara Zotit:

"Dhe boria do të bjerë, e atëherë, vini re, ata do të derdhen nga varret e tyre drejt Zotit të tyre. Ata thonë: 'Mjerë ne! Kush nga ngriti nga vendi ynë i gjumit?' Kjo është ajo që premtoi i Mëshirshmi dhe të dërguarit folën të vërtetën!" (Ja Sin, 51-52)

Këtë e quajmë *ba'th* apo ringjallje, që bën pjesë në mesin e kushteve të besimit. Disa thonë se ringjallja do të bëhet sipas mbetjes së ashtit të bishtit (sakrum), e cila do të mbetet pa u shkatërruar. Kjo ndodhi quhet edhe *Kijameh* ose *Hashr*. E tërë kjo do të ndodh për një ditë të vetme (gjithnjë duke e ditur se një ditë e Zotit është e barasvlershme me pesëdhjetë mijë (50.000 vjet) sipas llogaritjes sonë (El-Mearixh, 4²⁹¹).²⁹²

Ringjallja është e mundshme, përkundër dyshimeve të ndryshme nga njerëz dhe rryma të ndryshme ideologjike: Krijimi nga hiçi është më i vështirë se rikrijimi. Allahu nuk e ka të vështirë të rikrijojë nëse nuk e kishte të vështirë të krijonte nga fillimi, pa asnjë model, sepse ai që e krijon të ngjashmen e një gjëje, mund ta krijojë edhe vetë gjënë kryesore. Po ashtu, ai që krijon të ngjashmen e një gjëje, mund të krijojë edhe të ngjashmen e saj.²⁹³

²⁹¹ Kur'ani thotë: "Engjëjt dhe shpirtat ngjiten tek Ai në një ditë, masa e së cilës është pesëdhjetë mijë vjet". (El-Mearixh. 4).

²⁹² Sachiko Murata & William C. Chitick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 297 më tej.

²⁹³ *Besimi I-II*, po aty, fq. 148-150.

Sipas dijetarëve të ehl'us-sunetit, ringjallja do jetë shpirtërore dhe trupore, edhe pse një pjesë mendon se ringjallja është vetëm shpirtërore.²⁹⁴

5.4. Grumbullimi dhe tubimi (hashr)

Hashr në gjuhën shqipe do të thotë grumbullim, mble-dhje, kurse në kuptimin përmbajtjesor do të thotë grumbullim i njerëzve pas ringjalljes në Ditën e Gjykimit dhe dërgimin e tyre deri te vendgrumbullimi (mahsher), ku do të japin llogari. Në këtë ditë të gjithë do të dalin në shesh; askush askujt nuk do të mund t'i ndihmojë apo t'i bëjë keq, për shkak se të gjithë janë të preokupuar me hallet e veta. Besimtarët do të jenë fytyrëndritur, kurse jobesimtarët do të jenë fytyrënxirë, të mavijosur e të mjerë. Respektivisht, trajtimi i njerëzve në platformën e pyetje-përgjigjes do të jetë në pajtim me besimin, fjalët dhe veprat e tyre në këtë botë.²⁹⁵ Allahu xh.sh. në Kur'an thotë:

وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ . قَدْ حَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ .

"Kurse atë ditë kur t'i tubojë, ata, sikur nuk kanë qëndruar më tepër se vetëm një orë të ditës, do të njihen në mes vete. Kanë mbaruar ata që e konsiderojnë si gënjeshtër ballafaqimin me Allahun dhe nuk janë të përudhur." (Junus: 45)

²⁹⁴ Es-Sabuni pohon se "ringjallja e trupave dhe gjallëria e tyre në ditën e kiametit është e vërtetë e argumentuar" për të vazhduar "Ringjallja do të ndodh duke ringjallur të njëjtin trup, pa marrë parasysh ndryshimin e tij, pastaj bëhet kthimi i shpirtit në të". Sipas Imam Muhammed Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011, fq. 167-168.

²⁹⁵ Tirmidhi, *Xhami'us-Sunen*, pjesa 2, botimi bilingual boshnjak, Novi Pazar, 2013, fq. 18-19.

5.5. Shpërndarja e librit të llogarisë

Me librin e llogarisë kuptohet mjeti ku janë shkruar punët e njerëzve në jetën e kësaj bote dhe që do t'u jepen njerëzve në jetën e përtejme. Ky mjet apo libër në Kur'an quhet *kitabe* (libra) ose *suhufe* (fleta). Kitabet i shkruajnë engjëjt e Zotit, të cilët i njohim me emrin Kiram'un-katibin (shkruesit e ndershëm). Njerëzve të mirë, djathtakëve (as'hab'ul-jemin) libri do t'u dorëzohet nga ana e djathtë dhe këta janë të shpëtuar, kurse të këqijve, të majtëve (as'hab'ul-shimal), libri do t'u dorëzohet nga e majta, apo nga prapa dhe këta janë njerëzit që do të ndëshkohen²⁹⁶:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا .

"Dhe vihet libri (i veprave), e i sheh mëkatarët të frikësuar nga shënimet që janë në të dhe thonë: "Të mjerët ne, ç'është puna e këtij libri që nuk ka lënë as (mëkat) të vogël e as të madh pa e përfshirë?" dhe atë që vepruan e gjejnë të gatshme – prezentë, e Zoti yt nuk i bën padrejtë askujt." (El-Kehf, 49)

5.6. Pyetje-përgjigjja

Pasi njerëzit t'i marrin kitabet dhe t'i shikojnë mirë, do të merren në pyetje nga ana e Allahut xh.sh. si shenjë e drejtësisë dhe urtisë së Krijuesit, për të mos e barazuar punëmirin me mëkatarin, besimtarin me jobesimtarin, të mirën dhe të keqen.

Përveç dëshmisë së kitabeve, kundër njeriut do të jenë edhe gjymtyrët e tyre dhe vetë sipërfaqja e tokës. Është dita e transparencës së njeriut si i tërë, ku besimtarët do të përgjigjen me lehtësi, kurse mohuesit me vështirësi. Marrja në

²⁹⁶ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 225.

pyetje do të bëhet drejtpërdrejt, pa ndërmjetës për temat fetare, morale, ndërnjerëzore etj. Sipas dijetarëve islam, të gjithë njerëzit që janë përgjegjës do të merren në llogari a kanë besuar ata apo jo, ndërsa ata që kanë besuar do të merren në llogari edhe për të drejtat njerëzore, edhe për të drejtat hyjnore. Ky është synimi i Kur'anit, i Allahut me njeriun, që mendja dhe gjymtyrët e tij të bëhen transparente që në jetën reale, botërore, e jo vetëm gjatë gjykimit në Botën tjetër, shkrija e jetës publike dhe private, siç bëri edhe Muhammedi a.s. gjatë jetës së tij në Mekë e Medinë.²⁹⁷

Pas shpërndarjes së kitabeve (fletave) të veprave tona, Allahu do t'i pyes njerëzit lidhur me këto pesë pyetje:

*"Ibn Mes'udi përcjell që Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: 'Njeriu në Ditën e Gjykimit nuk do të lëviz para Krijuesit të tij, derisa nuk do të pyetet për pesë gjera: për jetën - si e ka kaluar, për rininë - si e ka konsumuar, për pasurinë - si e ka arritur dhe si e ka shpenzuar, dhe a ka vepruar sipas dijes së tij.'"*²⁹⁸

Gjithashtu, për veprimtarinë e njeriut do të dëshmojnë edhe gjymtyrët e tyre:

"Atë Ditë që do të dëshmojnë kundër tyre - gjuhët e tyre, dhe duart e tyre, dhe këmbët e tyre për atë që kanë punuar ata; atë Ditë Allahu do t'ju plotësojë dënimin e merituar dhe do ta dinë ata, se Allahu, është e vërteta e qartë." (En-Nur, 24-25)

Sipas dijetarëve islamë, në pyetje-përgjigje nuk do të merren fëmijët dhe të marrët, të cilët nuk kanë aftësi gjyqimi dhe natyrisht, as përgjegjësi.

Sipas Imam Sabunit *"pyetjet pas vdekjes dhe ndëshkimi në varr janë e vërtetë e argumentuar"*.²⁹⁹

²⁹⁷ Fazlur Rahman, *Glavne teme Kur'ana*, Sarajevë, 1432/2011, fq. 211.

²⁹⁸ Tirmidhi, po aty, hadithi 2547, po aty, fq. 100.

²⁹⁹ Imam Muhammed Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011, fq. 167.

5.7. Peshorja (mizani)

Peshorja (mizani) që në pikëpamje gjuhësore do të thotë mjet matjeje ose peshore, është njësia për matjen e drejtësisë së Allahut. Dijetarët sunitë, pohojnë se cilësia e peshores nuk dihet, që domethënë se nuk i përngjan asnjë peshoreje të kësaj bote. Me të vlerësohen punët e njerëzve dhe varësisht nga cilësia, njerëzit do ta fitojnë shpërblimin (xhene-tin), apo ndëshkimin (xhehenemin). Domethënë, ata njerëz që do të dalin të rëndë në peshojë do të jenë të kënaqur e do të shpëtojnë, do të jetojnë dhe do të jenë të lumtur, kurse ata që do të dalin të lehtë do të bëhen lëndë e ferrit. Banorët e ferrit (xhehenemit) pasi ta lajnë dënimin për mëkatet e bëra do të dalin nga ferri dhe do të hyjnë në parajsë (xhenet).

Kur'ani thotë:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ .

“Ditën e gjykimit Ne do të vëmë peshore të drejta dhe askujt nuk do t'i bëhet padrejtësi...” (El-Enbija : 47)

Edhe pse e quajmë mjet matjeje, peshore, mizani hyjnor, nuk iu përngjason mjeteve matëse të cilat ne i njohim në këtë botë, ajo nuk është siç pretendojnë mu'tezilitët, të cilët të bazuar në natyrën shpirtërore (jomateriale) të mizanit, mohojnë materializimin e saj, as siç pretendojnë disa dijetarë tradicionalistë, të cilët mizandin e perceptojnë si vegël tërësisht botërore. Pretendimet mu'tezilite që peshoren ta kuptojmë vetëm si metaforë të pastër, apo të tradicionalistëve si peshore materiale, nuk janë të qëndrueshme. Si duket, këto rryma nuk e kanë të qartë se mizani është peshore hyjnore, e jo peshore pazari, për matjen e pemëve dhe perimeve, thelbin e të cilit njeriu nuk mund ta perceptojë. Dijetarët e ehli-sunetit kanë marrë qëndrim të ndërmjetëm, për të po-

huar se mizani është një vegël, mjet, i cili shërben për matjen e veprave dhe mendja e njeriut është e paaftë, e pafuqishme për të kuptuar brendinë e kësaj vegle të drejtësisë hyjnore.³⁰⁰

Imam Ebu Hanife thotë: *“Matja e veprave (el-mizanu) (të njerëzve) në Ditën e gjykimit, në matësen e Mizanit, është e vërtetë.”*³⁰¹

5.8. Ura (sirati)

Ura (sirati) është elementi vijues në botën e përtejme. Edhe pse në kuptimin gjuhësor do të thotë rrugë, sirati në këtë kontekst do të thotë edhe urë, kalim; rrugë e ngritur mbi xhehenem, ku do të kalojnë njerëzit detyrimisht, ose do të rrëzohen poshtë në xhehenem. Të parët do ta kalojnë pejgamberët dhe ai Muhammedi a.s. dhe bashkësia e tij. Besimtarët do ta kalojnë lehtë, apo me vështirësi këtë urë, varësisht prej veprave të mira, apo të liga që kanë bërë. Kjo urë figurativisht do të mund të interpretohet edhe si urë e ndërtuar nga njeriu gjatë gjithë jetës së tij në këtë botë, me anë të punëve të tij të mira, apo të këqija.

“Dhe, nuk ka asnjë prej jush e që të mos arrijë tek ai (zjarri). Kjo është dispozitë e caktuar nga Zoti yt. Pastaj do t'i shpëtojmë ata që kanë qenë besimtarë, e do t'i lëmë zullumqarët në të – të gjuhëzuar.” (Merjem, 71-72)

Disa pohime thonë se *Ura* (sirati) është e hollë sa qimja e flokut dhe më e mprehtë se tehu i shpatës, nuk ka bazë në hadithe të sakta, por sigurisht është interpretuar kështu për motive psikologjike. Por, është e saktë se kalimi nëpër të do të jetë e vështirë për të gjithë, madje nga pamjet e xhehenemit nuk do të kursehen as xhenetlinjtë.³⁰²

³⁰⁰ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 228.

³⁰¹ Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber*, Prizren, 2005, fq. 87.

³⁰² A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 229.

Es-Sabuni pohon se *“sirati është e vërtetë e padiskutueshme. Ajo është një urë e shtrirë mbi xhehenem, nëpër të cilën do të kalojnë krijesat. Banorët e xhenetit do të kalojnë atë, ndërsa këmbët e banorëve të xhehenemit do të rrëshqasin në të.”*³⁰³

5.9. Ndërmjetësimi (shefa’ati)

Ndërmjetësimi (shefa’ati) është e vërtetë fetare, që bëhet si ndërhyrje e dikujt për t’i kryer punë atij, lutje për falje në emër të dikujt, respektivisht ndërhyrje e pejgamberëve, dijetarëve apo shehidëve në dobi të besimtarëve mëkatarë, për t’ua lartësuar aspektin shpirtëror, me lejen e Allahut të Lartësuar. Zaten, kuptimi gjuhësor i saj është: ndërmjetësim, apo ndërhyrje për dikë, zotim për dikë, pastaj ka edhe kuptimin: mjet, mënyrë, metodë dhe kërkim. Në kuptimin përmbajtësor, shprehja *esh-shefa’atu* ka një shtrirje të gjerë dhe do të thotë *“ndërhyrje e dikujt për dikë, për t’i kryer punë atij, lutje për falje në emër të dikujt”, respektivisht “ndërmjetësim e ndërhyrje pranë Allahut, me lejen e Tij, të pejgamberëve, dijetarëve dhe dëshmorëve në favor të besimtarëve mëkatarë, që t’u falen mëkatet dhe në favor të besimtarëve jomëkatarë, për t’ua lartësuar nivelin shpirtëror”*. Në anën tjetër, shefa’ati nuk bënë të merret si pasivitet i besimtarit, si shpresë e besimtarit, por si stimul që të meritojë ndërmjetësimin e Pejgamberit a.s. Për këtë arsye, Muhammedi a.s. i tha Fatimes r.a.: *“Fatime, puno! Gjithsesi dije se s’mund të ta largoj aspak ndëshkimin hyjnor.”*³⁰⁴

Por, ndërmjetësimi ndodh vetëm me lejen e Allahut:

... مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ...

³⁰³ Imam Nuruddin Es-Sabuni, po aty, fq. 169.

³⁰⁴ Buhari, *Vesaja*, 12, sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 229.

“... Kush është ai që ndërmjetëson për dikë tek Ai, pa lejen e Tij... .” (El-Bekare: 255)

Doktrina e ndërmjetësimit (shefa’atit) është ndër çështjet me rëndësi në besimin islam. Këtë rëndësi ndërmjetësimi e ka në Kur’an dhe në hadith, por edhe në veprat dhe diskutimet e dijetarëve të mëdhenj klasikë e bashkëkohorë muslimanë.

Imam Ebu Hanife pohon se *“Ndërmjetësimi (shefa’ati) i pejgambereve të Zotit dhe ndërmjetësimi i Pejgamberit tonë a.s. për pasuesit e tij mëkatarë, sidomos për ata, të cilët kanë bërë mëkate të rënda (dhe që i kanë merituar dënimet), është e vërtetë (e konfirmuar).”*³⁰⁵

Ndërsa mu’tezilitët e refuzojnë shefaatin, sepse sipas tyre bie ndesh me drejtësinë hyjnore, sunitët pranojnë se pejgamberët (el-enbija’), dijetarët (el-ulema’), dëshmorët (esh-shuheda’) dhe miq të tjerë do të ndërmjetësojnë tek Allahu për faljen e besimtarëve me lejen e Krijuesit.

Vetë Muhammedi a.s. në një hadith do të pohojë se do të bëjë shefa’at për mëkatarët e umetit të tij: *“Ndërmjetësimi im do të jetë për ata nga umeti im të cilët kanë vepruar mëkate të mëdha.”*³⁰⁶

6. Shpërblimi dhe ndëshkimi

Në jetën e pëртеjme, pas llogaridhënies dhe përcaktimit të vendit të secilit, njerëzit do të hyjnë në xhenet ose në xhehenem, si shpërblim ose ndëshkim. Edhe shpërblimi edhe ndëshkimi ndodh sipas një urtësie dhe vullneti që e ka dëshiruar Allahu. Madje, “veprat e mira (et-ta’atu) janë pre-

³⁰⁵ Imam Ebu Hanife, *Fikh’ul-ekber*,

³⁰⁶ Metni i hadithit: *Shefâatî li ehl’il-kebâiri min ummeti*, në: Sunenu Ebi Davud, botimi bilingual boshnjak, hadithi nr.4731, Novi Pazar, 2012, fq. 84-85.

tekste të shpërblimit nga Allahu i Madhëruar, e jo arsyeshmëri e tij. Veprat mëkatore janë pretekste të dënimit e jo arsyeshmëri e tij”, sepse “Allahu nuk obligohet për këtë”.³⁰⁷

6.1. *Xheneti*

Fjala *xhenet* (el-xhennetu) në kuptimin gjuhësor do të thotë “kopsht, vend i mbuluar me bimë dhe drurë të shpeshtë, vend i bleruar dhe i zbukuruar”, parajsë, kurse në kuptimin përmbajtësor do të thotë “vend i pajisur me të mira të shumëllojshme, ku besimtarët do të kalojnë jetën e pafundme.”

Kur’ani përdor disa emërtime sinonimike për xhenetin, madje dijetarët numërojnë 147 herë në trajta të ndryshme, të cilat përshkruajnë gjendjet të cilat njerëzit do të mund të shijojnë, përjetojnë gjatë qëndrimit në të: *xhennet’ul-me’va*, *xhennet’ul-adn*, *xhennet’ul-firdevs*, *xhennet’un-ne’im*, *xhennet’ul-revda’*, *xhennet’ul-huld* etj.³⁰⁸

Nga ajo që e mësojmë nga Kur’ani, xheneti është vend i gjerë (sa hapësira mes qiejve e tokës), as shumë i ngrohtë, as shumë i ftohtë, me lumenj me ujë të pastër etj. Në xhenet ka pemë frutore të llojllojshme, kopshte me hurma, shegë, vreshta dhe shpendë të mirë dhe shumë të papritura, që e eliminon bezdisjen në të.

Veshjet e banorëve të xhenetit janë prej mëndafshi, shtëpitë e bukura. Të rinjtë për nga bukuria duken si perla, kurse aktiviteti bëhet pa vështirësi, pa kotësi dhe gënjeshtër. Banorët e tij do të zhvishen nga urrejtja, neveria dhe mërzitja.

Dominon bindja se njeriu shkon në xhenet me meritën e tij. Mirëpo, kjo nuk qëndron, sepse punët tona janë të pamjaftueshme për ta merituar xhenetin. Por, kjo ndodh për shkak të premtimit të Allahut dhe mëshirës së Tij për ne.

³⁰⁷ Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010, fq. 187.

³⁰⁸ Ilyas Çelebi, *Jeta e pasme*, në: Bekir Topaloglu, po aty, fq. 239 e tutje.

Kjo vërtetohet me hadithin e Muhammedi a.s.: Askënd nuk do ta shpie në xhenet puna e tij. (Ata) thanë: As ty o i Dërguari i Zotit? (Ai) tha: As mua, vetëm nëse do Allahu më përfshinë (mbulon) me mirësi dhe mëshirë.”³⁰⁹

Kur’ani në forma të ndryshme e përmend xhenetin mbi 150 herë. Ndërkaq, kënaqësia më e madhe në xhenet është të shohësh Allahun.

Zoti xh.sh. në Kur’an thotë:

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ . إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ .

“Atë ditë disa fytyra do të shkëlqejnë. Në Zotin e tyre do të shikojnë” (El-Kijameh: 22-23)

Me disa variacione, të gjithë sunitët thonë se Zoti do të shihet në botën tjetër, por jo edhe në këtë botë; por disa rryma, si mu’tezilitët dhe xhehmitët, e mohojnë të parit e Allahut, si diç të pamundur për njeriun dhe Zotin, e me qëllim të shmangies së përngjasimit. Qartë, sipas dijetarëve islamë, Allahu i Lartësuar do të shihet qartë në botën e përtejme, por ky shikim do të jetë pa modalitet, pa, si!³¹⁰

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِينٍ ظَلِيلَةٍ فِي جَنَّاتٍ عَذْنٍ . وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ . ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ .

“Allahu u premtom besimtarëve dhe besimtareve xhenete ku do të rrjedhin lumenj e aty do të mbesin përgjithmonë, në zambakë fantastikë në xhenete të Adnit. Ndërkaq, një kënaqësi e Allahut është më e madhe; ky është sukses i madh.” (Et-Tevbeh: 72)

Të gjithë mendojnë se jeta në xhenet është dualiste (fizike dhe shpirtërore) dhe e pafundme; në të nuk ka vdekje dhe se furnizimet janë të pambarimta.

³⁰⁹ Hadithin e përcjell Buhariu, sipas: Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, po aty, fq. 193.

³¹⁰ Gjerësisht për të parit e Allahut: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 235-236.

6.2. Xhehenemi

Fjala *xhehenem* në kuptimin gjuhësor do të thotë gropë e thellë, gjë e padobishme, gjë ndjellakeqe. Në kuptimin përmbajtjesor, *xhehenem* do të thotë “vend i ndëshkimit në jetën e pasme, ahiret, ku mohuesit do të mbeten përgjithmonë, kurse besimtarët mëkatarë do të qëndrojnë përkohësisht, sa për t’u ndëshkuar për mëkatet që kanë bërë”.³¹¹

Kur’ani edhe për *xhehenemin* përdor disa shprehje sinonimike dhe të gjitha kanë për qëllim të sjellin ndërmend te njerëzit gjendjet nëpër të cilat kalojnë ata kur futen në të: nar, xhehim, sair, ledha, sakar, hutame, harik, sixhxhin, esfel’us-safilin, ledha, havije etj.

Xhehenemi, vendi i ndëshkimit, është i lidhur përgjithësisht me zjarrin, është vend për njerëzit që vuajnë ndëshkime të formave të ndryshme, zakonisht me zjarr dhe ujë të valuar. Ndonjëherë autorët me prirje letrare e hiperbolizojnë jetën në *xhehenem*.

Ulemaja muslimane sunite mendon se *xheneti* dhe *xhehenemi* janë të krijuara, kundrejt harixhitëve, xhehmitëve dhe mu’tezilitëve, të cilët thonë se ato ende nuk janë krijuar.³¹²

Imam Ebu Hanife pohon se “*Xhenneti dhe xhehenemi janë të krijuar aktualisht dhe kurrë nuk do të shkatërrohen. Dhe ndëshkimi i Allahut dhe as shpërblimi i Tij nuk do të zhduken kurrë.*”³¹³

Imam Maturidiu pohon: “*Xhenneti (parajsa) dhe xhehenemi (ferri) ekzistojnë, janë të krijuara.*”³¹⁴

Imam Nesefiu gjithashtu pohon se “*xheneti është i vërtetë, gjithashtu edhe xhehenemi është i vërtetë. Janë të krijuar dhe*

³¹¹ Ilyas Çelebi, *Jeta e pasme*, po aty, fq. 235 e tutje.

³¹² Ilyas Çelebi, *Jeta e pasme*, po aty, fq. 237.

³¹³ Imam Ebu Hanife, po aty, fq. 89-90.

³¹⁴ Imam El-Maturidiu, po aty, fq. 80 e tutje.

ekzistojnë, do të ekzistojnë përhershëmrisht, sikurse edhe ata të cilët jetojnë në to."³¹⁵

Prushçaku madje vendosshmërisht pohon: "Edhe xheneti edhe xhehenemi janë krijuar dhe tashmë ekzistojnë, që shihet nga rrëfimi për Ademin dhe Havën dhe për fjalët e Zotit për xhenetin³¹⁶ dhe për xhehenemin³¹⁷. As xheneti as xhehenemi as ata të cilët janë aty nuk do të pushojnë të ekzistojnë, sepse Zoti thotë: "Në të do të mbesin përgjithmonë."³¹⁸

Banorë të xhehenemit janë mosbesimtarët, kurse besimtarët do të jenë banorë të përkohshëm në të, edhe atë me trup dhe me shpirt. Të gjitha përjetimet në xhehenem nuk janë të njëjta me përjetimet e ngjashme në këtë botë. Të vërtetën e natyrës së xhehenemit e di vetëm Allahu.

وَيَبْنِيهِمَا حِجَابٌ . وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ . وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ . لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ . وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ .

"Në mes tyre është perdja (muri), e, në majë të tij, janë njerëzit, të cilët të gjithë i njohin sipas fizionomisë. Dhe, ata i thërrasin banorë të xhenetit: 'Kënaqësia qoftë mbi ju!' Ata (njerëzit nga muri, ende) s'kanë hyrë në xhenet, por atë e dëshirojnë. E kur t'ju kthehet shikimi kah banorët e zjarrit, thonë: 'O Zoti ynë, mos na bën (shoqëri) me zullumqarët!'" (El-A'raf: 45-46)

Dhembjet, vuajtjet, zjarri, ndëshkimi në xhehenem nuk mund t'i përngjajë kësaj bote me asgjë, por me shprehje. Njeriu nuk di gjë për substancën e tyre, prandaj edhe preferohet për disa gjëra të heshtet.

³¹⁵ Imam Nesefiu, po aty, fq. 28.

³¹⁶ "Është përgatitur për të devotshmit". (Alu Imran, 133)

³¹⁷ "Është përgatitur për jobesimtarët". (El-Bekare, 24; Alu Imran, 131).

³¹⁸ Hasan Kafi Prusćak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i'tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000, fq. 43.

6.3. A'rafi

Fjala *A'raf* që ka kuptimin e vendit të lartë, të malit, në aspektin përmbajtjesor ka kuptimin e pjesës së lartë mes xhenetit dhe xhehenemit, të vendit ku besimtarët do të presin përkohësisht. Mbi banorët e A'rafit (as'hab'ul-a'raf) kryesisht ka dy mendime: 1. Aty do të jenë njerëzit që kanë vdekur, pa e dëgjuar kumtesën e ndonjërit prej pejgamberëve të Zotit si dhe fëmijët e jomuslimanëve të vdekur në moshë të vogël; 2. Banorët e A'rafit do të jenë edhe besimtarët që veprat e mira dhe të këqija do t'u dalin të barabarta. Këta do të presin një kohë aty që me mëshirën e Allahut të hyjnë në xhenet. Ky vendqëndrim është i përkohshëm, për kategoritë që janë në pritje.

Allahu xh.sh. thotë: *“Në mes tyre është perdja (muri), e në majë të tij janë njerëzit, të cilët të gjithë i njohin sipas shenjës së tyre. Dhe ata i thërrasin banorët e xhenetit: “Kënaqësia qoftë mbi ju!” Ata (njerëzit nga muri, ende) s'kanë hyrë në xhenet, por atë e dëshirojnë. E kur t'ju kthehet shikimi kah banorët e zjarrit, thonë: “O Zoti ynë, mos na bënë me zullumqarët!”*³¹⁹ (El-A'raf, 46-47)

6.4. Burimi (havdi)

Fjala *burim* (havd) nuk ceket në Kur'an, por Pejgamberi a.s. ka folur për të në disa raste. Në Ditën e gjykimit disa burime (havde) do t'u dhurohen pejgamberëve për ta shuar etjen besimtarët e tyre. Edhe shprehja “kevther” ka kuptimin e burimit. Thuhet se uji i havdit do të ketë ujin më të bardhë se qumështi, aromën më të këndshme se parfumi, ndërsa do të ketë më shumë gota, sesa që është numri i yjeve:

“Muslimi përcjell nga Ebu Dherri, se ai ka thënë: ‘E kam pyetur Pejgamberin s.a.v.s. për enën rreth Havdit, e ai më ka thë-

³¹⁹ Ilyas Çelebi, *Jeta e pasme*, po aty, fq. 242.

në' 'Për Zotin në dorën e të cilit është shpirti i Muhammedit, rreth Havdit ka më shumë enë sesa yje në qiej dhe yjësitë e tyre në natën e kthjellët. Ena e xhenetit është e tillë që kush pi nga ajo, ai më nuk ndihet i etur. Në fund të Havdit janë dy ullaqe nga xheneti. Kush pi nga ato më nuk do të ndihet i etur. Burimi Havd është i gjerë sa edhe i gjatë në masën e distancës nga Omani deri në Ejle, uji në të është më i bardhë se bora kurse më i ëmbël nga mjalti.'"³²⁰

Imam Ebu Hanife pohon se "burimi (el-havd) i Pejgamberit a.s. është i vërtetë."³²¹

7. Një përfundim i mundshëm

– Ndikimi i besimit në jetën e ardhshme në jetën e përditshme-

Besimi në botën e ardhshme për besimtarin ka një rol të rëndësishëm dhe me dobi të shumëfishtë, si në rrafshin individual, ashtu edhe në atë të përgjithshëm:

1. Duke besuar, besimtari i jep orientim dhe synim jetës së vet dhe mëson qëllimin e krijimit të tij. Shoqëria e formuar nga besimtarët e tillë i qëndron besnikë të drejtës dhe hallallit; 2. Besimtari me besnikëri i zbaton detyrat e tij të kësaj bote, sepse shpërblimi si motiv dhe ndëshkimi si qortim, kanë ndikim në veprimtarinë e tij, edhe si masë morale edhe si masë juridike; 3. Besimtari duke parë fundin e jetës së tij, nëse ka qenë i mirë, ndihet i qetë, sepse vdekjen e kupton jo si përfundim, por si një fillim të ri dhe të pafund; 4. Besimtari eviton dëshirat e skajshme si ndaj kësaj bote ashtu edhe ndaj asaj bote. Mban një mes dhe nuk mashtro-

³²⁰ Muslimi, hadithi sahih nr. 2003, sipas: El-Kurtubi, po aty, fq. 549 e tutje. *Besimi I-II*, po aty, fq. 159-160.

³²¹ Imam Ebu Hanife, pëo aty, fq. 87.

het pas pasioneve, por ruan baraspeshën mes shpirtërores dhe materiales.³²²

8. Literatura:

1. A. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Bekir Topaloglu etj., *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2003.
3. *Besimi I-II (Akaidi)*, Tiranë, 2003.
4. Buhari, Sahih, Stamboll, 1992.
5. El-Kurtubi, *Et-Tedhkire fi ahval'il-mevta ve umur'il-ahireh - Podsjetnik na stanja umrlih i ahiretska desavanja*, Sarajevë, 2003.
6. Muslim: *Kitab el-fitn ve eshrat'is-sa'ah*.
7. Ebu Davud: *Kitab el-mulahame*.
8. Fazlur Rahman, Glavne teme Kur'ana, Sarajevë, 1432/2011.
9. Hasan Kafi Prušćak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i'tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000.
10. Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Parathënie, përkthimi dhe komenti: Nexhat Ibrahim, Prishtinë, 2003.
11. Imam Muhammed Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011.
12. Imam Nesefiu, *Akaidi Islam – Akaid'us-nesefijeh*, Parathënie, përkthimi dhe komenti: Nexhat Ibrahim, Prizren, 2003.
13. Imam Nevevi, *Rijadus-salihin (Kopshti i të devotshmëve)*, Shkup, 2013.
14. Muhammed Asad, *Rruga për në Mekë*, Shkup, 2003.
15. Muhammed Alij Es-Sabuni, *El-Mehdijju ve eshrat'us-sa'ah*, Damasku, 1981/1401 h.
16. Muhammed N. Jasin, *Besimi (bazat-esenca-negacioni)*, pa vit e vend botimi.
17. Muslim: *Kitab'ul-fitn ve eshrati's-sa'ah*.
18. Muhammed Seid Ramadan El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1425.
19. Mustafa Mahmud, *El-Kur'an - muhaveletun li fehmin asrijjin*, botimi II, Kajro, 1977.
20. Mustafa Mahmud, *Prej dyshimit deri në besim*, Shkup, 1999.
21. Nexhat Ibrahim, *Bazat e besimit islam*, Shkup, 2012.
22. Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010.

³²² Shih: *Mësimi I-II*, po aty, fq. 161.

23. Tirmidhi, *Xhami'us-Sunen, pjesa 2*, botimi bilingual boshnjak, Novi Pazar, 2013.
24. Udhërrëfyes i një muslimani, *Ilmihali I (Besimi)*, Tiranë, 2008.
25. Vehiduddin Han, *El-Islamu jetehadda*, Kajro, 1976.
26. Sachiko Murata & William C. Chitick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007.
27. Yusuf ibn Abdullah ibn Yusuf El-Vabil, *Eshrat'us-Sa'ah* (përkthimi boshnjak: *Predznaci sundjeg dana*), Sarajevë, 2001.

VI. BESIMI NË KADER (PARACAKTIM)

وَالْقَدَرُ خَيْرُهُ وَشَرُّهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى

1. Hyrje

Liria ose robëria e njeriut, krijimi i veprave ose sjelljeve a është, apo nuk është prej njeriut, çështja e formës së veprave dhe sjelljeve të njeriut të bëra në kohë e hapësirë, janë ndër çështjet më të ndërlikuara në historinë e teologjisë së të gjitha feve, por edhe të filozofisë, etikës e shkencave të tjera. Madje edhe proza e poezia janë të ndikuara nga liria ose robëria. Gjatë historisë janë bërë, por edhe sot bëhen përpjekje të vazhdueshme për t'i zbërthyer këto tema. Do të ishte problem i madh nëse do të hynim në historinë e problemit qysh nga kohët e lashta e deri sot. Kjo do të kërkonte një shkrim monografik e që synimi ynë nuk është ky, sepse natyra e shkrimit tonë, e qasjes sonë është e kufizuar që në vija të trasha të trajtohet historia e problemit brenda shoqërisë muslimane.

Përse kjo temë të shkaktojë kaq shumë mospajtime? Vallë, përse gjithë ato përplasje brenda shkollave e sekteve muslimane? Është faji në doktrinë, apo në qasjen, perceptimin njerëzor? Natyrisht, problemi kryesor qëndron në trajtimin e pjesshëm të çështjes së kadasë dhe kaderit, në trajtimin e nxjerr nga konteksti. Në këtë gjendje kanë ndikuar edhe rrethanat psikologjike, të mentalitetit të një populli. Popujt me natyrë temperamente, revoltuese, kureshtare, jo nënshtruese kanë orientuar veten drejt një lirie të tepruar,

absolute, kurse popujt me natyrë nënshtruese, pasive, disi kanë orientuar veten drejt një fatalizmi, bërje ‘amin’ të asaj çfarë ndodh pranë tyre dhe me ta. Natyrisht, nuk mund të anashkalohen edhe rrethanat lokale, shoqërore, socio-kulturore e qytetëruese të një shoqërie, bashkësie, apo komuniteti të caktuar.³²³

2. Përkufizimi i kaderit dhe i kadasë

Besimi në caktimin (kaderin) e Allahut xh.sh. është kushti i gjashtë i besimit islam. Mirëpo, përkundër faktit se kaderi dhe kadaja në aspektin e tyre përmbajtësor, terminologjik nuk përmbahen në Kur’an³²⁴, por as në kohën e as’habëve nuk dolën në sipërfaqe si tema thelbësore, ato përbëjnë njërën prej çështjeve të akaidit islam, të cilat çojnë mes vullnetit hyjnor dhe vullnetit njerëzor, mes përsosmërisë së attributeve hyjnore dhe përgjegjësisë njerëzore.³²⁵

Ulemaja islame ndahet lidhur me përkufizimin e konceptit “kader” dhe “kada”. Disa, madje, këto dy shprehje i konsiderojnë sinonimike. Megjithatë, ne do t’i trajtojmë të dy kuptimet parësore.

Në gjuhën tonë populli më pak e njeh shprehjen *kader*, e më shumë *fat* (kismet), e cila në kuptimin popullor tregon varësinë e plotë të njeriut nga disa dukuri të jashtme, nga disa kushte, apo nga *Forca e Lartë* para të cilave njeriu është

³²³ Shih: A. Saim Kilavuz, *Hyrye në apologetikën islame*, Shkup, 2014, fq. 99.

³²⁴ Afif Abdulfettah Tabbareh, *Ruh’ud-din’il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1392 h./1972, fq. 150.

³²⁵ Pretendimi se kaderi nuk ceket në Kur’an drejtpërdrejt me bazat e besimit islam nuk domethënë se ai nuk përfshihet në përmbajtjen e Kur’anit. Mosvënia e emrit *kader* dhe *kada* nuk arsyeton të përfundojnë se kaderi dhe kadaja nuk ceken në Kur’an dhe nuk përbëjnë bazat e Islamit. Shih: Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002, fq. 115.

i pafuqishëm. Ka disa faktorë që e kanë kushtëzuar këtë pikëpamje, e sidomos mentaliteti fatalist i disa prijësve fetarë dhe periudha e ngecjes së muslimanëve, kur çdo gjë justifikohet me parullën se kjo është dashur të ndodh kështu, që është vërejtur edhe te disa dijetarë jomuslimanë, të cilët Islamin, nisur nga ky interpretim, e kanë quajtur fe fataliste.³²⁶ Kjo mendësi ka çuar në gabimin e dyfishtë të muslimanëve:

I pari, kur pafuqinë dhe plogështinë e vet ia kanë përshkruar para/caktimit të Allahut, kaderit dhe kadasë.

I dyti, kur menduan se paracaktimi i Allahut, kaderi dhe kadaja, e liron njeriun nga përgjegjësia para Allahut, duke mos i lënë mundësi veprimi.³²⁷

Në kuptimin gjuhësor fjala “kader” do të thotë: matje, vlerësim, përcaktim, formësim, trajtësim, pastaj mundësi, përcaktim i vëllimit dhe formës së një gjëje, trajtësim i një sendi, krahasimi i një gjëje me një gjë tjetër etj. Në arabishte folja *kadere* do të thotë: vlerësoi, caktoi, ndau në pjesë, i caktoi secilit pjesën e vet, si dhe mundi, pati fuqi, qe i aftë. Kurse trajta foljore *kaddere* do të thotë: vendosi, ekzekutoi, veproi.³²⁸

³²⁶ Vehbija Hodzic, *Islam u svetlu nauke i filozofije*, i Akaid, Novi Pazar, 2010, fq. 295-296.

³²⁷ Ahmed Behdzet, Allah – islamsko poimanje i vjerovanje, Sarajevë, 1987, fq. 106. Rrënjët e fatalizmit, ndër të tjera duhet kërkuar në traditën parakur'anore të arabëve. Ata përkrahnin fatalizmin. Përcjellja e Hasan El-Basriut na sqaron mirë gjerat: “Allahu e ka dërguar Muhammedin s.a.v.s. tek arabët të cilët besonin në paracaktim dhe se njeriu është i detyruar, i privuar nga vullneti i lirë. Mëkatet e veta ia përshkruanin vullnetit të Zotit duke thënë: ‘Zoti, qoftë i lavdëruar, ka dëshiruar këtë dhe këtë që ne e veprojmë. Ai këtë na ka përcaktuar dhe urdhëruar.’” Sipas: Ahmed Behdzet, po aty, fq. 112. Kurse përgjigjja e Allahut është: “E kur të punojnë vepër të shëmtuar, thonë: ‘Ne i kemi gjetur prindërit tonë në to; por edhe Allahu na ka urdhëruar me këtë’. Thuaj: ‘Allahu nuk urdhëron të punohen vepra të shëmtuara! Përse flisni për Allahun atë që nuk e dini?’” (El-A’raf, 28).

³²⁸ Vehbi S. Gavoçi, *Degët e imanit (Erkan’ul-imani)*, Prishtinë, 2005, fq. 33-35. Gjithashtu: Afif Abdulfettah Tabbareh, po aty, fq. 151.

Në kuptimin përmbajtjesor “kaderi” është vendim i Allahut, ndërkaq “kadaja” është ekzekutim i këtij vendimi nga ana e Tij, respektivisht kadaja është kryerja e asaj gjëje për të cilën është marrë vendimi dhe vetë zbatimi i vendimit. Me fjalë të tjera, kaderi është *“planifikim dhe programim nga Krijuesi i Lartë, që zotëron dijen e pasosur, që sheh dhe di të shkuarën, të tashmen dhe të ardhmen si një pikë të vetme dhe për të Cilin nuk ka të shkuar, të tashme dhe të ardhshme, e tërë gjithësia etj. Ndërkaq, kadaja është zbatim nga Zoti i gjërave të caktuara dhe të vendosura prej Tij në pafillimësi, kur t’u vijë koha, me anë të vullnetit dhe fuqisë së Tij dhe në përputhje me dijen e tij eternale.”*³²⁹

Imam Ebu Hanife e jep këtë përkufizim: *“Caktimi (kada) dhe përcaktimi (kader) dhe vullneti (meshi`atu) janë cilësitë e Tij të amshueshme, pa (modalitetin) si”*.³³⁰

Të këtij mendimi janë edhe maturidinjtë, vazhduesit e hanefinjve, të cilët shprehjes *kada`* ia atribuojnë kuptimin e krijimit (halk), kurse shprehjes *kader* ia atribuojnë kuptimin e përcaktimit (takdir).³³¹

Për ta kuptuar më lehtë do të themi se termi *kada`* në pikëpamje terminologjike do të thotë krijim dhe paraqitje koherente e gjërave nga ana e Allahut xh. sh., në kohë dhe vend të caktuar, atëherë dhe aty ku ai dëshiron dhe cakton të bëhen, të gjitha në përputhje me dijen, vullnetin dhe përcaktimin e Tij.³³²

Nuk është e tepërt të cekim edhe një mendim rreth kaderit dhe kadasë, sepse në një aspekt i plotëson përkufizi-

³²⁹ Udhërrëfyesi i një muslimani, Ilmihali I (Besimi), Tiranë, 2008, fq. 248.

³³⁰ Imam Ebu Hanife, *El-Fikh'ul-ekber*, përkthim dhe komentim në gjuhën shqipe, Prizren, 2005, fq. 69.

³³¹ Sipas: Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2008, fq. 229.

³³² A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 113.

met e deritashme: “‘Kaderi’ është fshehtësi, ‘kadaja’ është shfaqja e fshehtësisë në Levhi Mahfudh, ndërsa vendimi është zbritja e tij (kaderit) te rob. Kështu vendimi kërkon dorëzim ndaj tij, kadaja kërkon pajtim, ndërsa kaderi kërkon autorizim të çështjes tek Allahu. Kaderi është në gjithëditurinë e Allahut, ndërsa është në Levhi Mahfush (pllaka e ruajtur mirë) nga aspekti i regjistrimit dhe i shkrimit në përgjithësi. Kur regjistrohet në Levhi Mahfudh quhet kada’, kur rob arrin ta bëjë quhet ‘hukmen’”³³³.

Në këtë kuptim është shprehur edhe dijetari turk Kadir Misirogllu, i cili kaderin dhe kadanë e përkufizon si: “Kaderi shpreh praninë në ‘Levh-i Mahfudh’ të një evenimenti, kurse kadaja shpreh realizimin e atij evenimenti kur i vjen koha.”³³⁴

3. Kaderi si parim besimi

Ekzistenca e Allahut xh.sh., pejgamberia e Muhammedit a.s., madje edhe ringjallja, mund të provohen shkencërisht. Por, kaderi nuk është i tillë, as nuk është çështje teorike dhe shkencore, sepse ai është çështje shpirtërore dhe e ndërgjegjes. Akaidologu boshnjak nga mesjeta H. K. Prushçak këtë çështje e ka përkufizuar si vijon: “Fati (kaderi) në thelb është një fshehtësi e Zotit të cilën nuk e mësoi as melaqja e zgjedhur as pejgamberi i dërguar. Zoti vetëm për veti e ka mbajtur dijen për këtë.”³³⁵

Domosdoshmëria e besimit në kader në Islam bazohet në dy argumente:

1) Në numrin e madh të ajeteve dhe të haditheve që flasin për domosdoshmërinë e besimit në kader dhe;

³³³ Shih gjerësisht: Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010/1430, fq 159 e më tej.

³³⁴ Kadir Misirogllu, *Botëkuptimi islam*, Shkodër, pa vit botimi, fq. 361.

³³⁵ Hasan Kafi Prushçak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i’tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000, fq. 45.

2) Në domosdoshmërinë e besimit në atributet absolute, të pakushtëzuara e të pakufizuara të dijes, të vullnetit dhe të fuqisë së Zotit.³³⁶

Kur'ani në shumë ajete na bën të qartë për ekzistencën e kaderit lidhur me njeriun. Allahu xh.sh. thotë:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا . إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ . لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ . وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ .

"S'ka mjerim (fatkeqësi) që e godet tokën dhe juve, përveç asaj që është shënuar më parë në Libër; kjo për Allahun me të vërtetë është lehtë! Për të mos u dëshpëruar për atë që ju ka kaluar, por edhe për të mos u gëzuar së tepërmi për atë që Ai ju ka dhënë juve, Allahu nuk i do lavdëruesit dhe vetëmburrësit." (El-Hadid: 22-23)

Ajeti i sipërm në mënyrë eksplicite tregon, se të gjitha qeniet, dukuritë dhe ngjarjet, e edhe njeriu dhe çdo gjë lidhur me të para edhe se të dalin në ekzistencë, janë të shkruara në dijen hyjnore.

Edhe hadithet flasin qartë lidhur me kaderin:

"...(besim do të thotë) të besosh Allahun, në engjëjt e Tij, librat e Tij, të dërguarit e Tij, ditën e ahiretit dhe kaderin, të mirën dhe të keqen..." (Muslimi, Iman)

Pjesa e hadithit *"... dhe të keqen..."* tregon qartë se besimi në të mirën, ashtu edhe në të keqen, e kanë prejardhjen nga Allahu dhe do të thotë se çdo gjë bëhet me vullnetin dhe fuqinë e Allahut, por jo pse Allahu e do të keqen, por nga urtësia e Tij se e di paraprakisht se ç' do të ndodh me njeriun dhe se Ai nuk vepron spontanisht, por me dije hyjnore.³³⁷

³³⁶ Muhammed Seid Ramadan El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1425, fq. 150. *Udhërrëfyesi, I*, po aty, fq. 248.

³³⁷ *Udhërrëfyesi, I*, po aty, fq. 250.

Në një hadith Muhammedi a.s. u ka tërhequr vërejtjen besimtarëve të tij, të cilët justifikoheshin me kaderin dhe duke lënë anash rolin dhe përgjegjësinë e njeriut në aktin e vet. Kjo lidhet me rastin kur Pejgamberi a.s. pas namazit të jacisë shkoi tek Aliu r.a., i cili po bëhej gati të flinte. E pyeti atë:

“A ngrihesh natën për ta falur namazin e tehexhudit?” Aliu r.a. është përgjigjur: “O i Dërguari i Allahut, jeta jonë është në dorë të Allahut; po deshi, na e jep; po deshi, na e merr; po deshi, na zgjon!” Atëherë Pejgamberi, duke i zënë me pëllëmbë gjunjët e Aliut r.a., ka thënë: “Sa shumë po përpiqet njeriu.” (Buhariu)

Kështu e shprehu pakënaqësinë e tij Muhammedi a.s. ndaj perceptimit justifikues të kaderit nga ana e Aliut r.a. Kjo do të thotë: Edhe pse njeriu përballet me një kader të përcaktuar nga ana e Allahut xh. sh., ai zotëron edhe vullnetin edhe pëlqimet e tij, që së bashku kanë rol të rëndësishëm dhe për këtë rol të tyre kanë shpërblimin, apo ndëshkimin. Në shikim të parë duket se ekziston kundërthënie, por gjendja nuk është ashtu.

1) Le të shohim nga dy shembujt vijues lirinë dhe përgjegjësinë e njeriut:

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا .

“Ne ia treguam atij rrugën, e ai (do të jetë) ose mirënjohës ose jomirënjohës.” (El-Insan: 3)

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ . فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ...

“Dhe, thuaj: ‘E vërteta është nga Zoti yt. Kush të dojë, le të besojë, e kush të dojë, le të mohojë’...” (El-Kehf: 29)

2) Le të shohim nga dy shembujt vijues vullnetin hyjnor, si bazë të veprimit të njeriut:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ...

"Por, ju nuk mund të doni, përveç nëse do Allahu..." (El-Insan, 30)

... كُلُّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ...

"Po të mos donte Allahu, nuk do të besonin!" (El-En'am: 111)

... قُلْ إِنْ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ...

"Thua ju: 'Për të gjitha vendos vetëm Allahu!'" (Alu Imran: 154)

Analiza e ajeteve kur'anore të grupit të parë tregon se njeriu është i lirë të dëshirojë, vetëm se realizimi i gjësë së dëshiruar prej tij, varet nga vullneti dhe fuqia hyjnore; dëshirimi i njeriut nuk ka asnjë vlerë po qe se Allahu nuk e dëshiron po atë gjë dhe nuk jep leje për realizimin e saj.

Autori turk nga shekulli XIX-XX, Ahmed Hamdi Akseki (vd. 1951) kundërthënien në dukje mes lirisë së njeriut dhe vullnetit absolut të Allahut, e thotë: *"Edhe nëse ka që e shohin besimin e muslimanëve te kaderi dhe kadaja në kundërshtim me parimin e zgjedhjes (e lirisë së vullnetit), kjo mendësi është kategorikisht e gabuar. Pasi të kuptohet lehtësisht sa të gabuara janë mendime të tilla. Sepse të thuash që një musliman i beson kaderit, në fakt do të thotë që pranon se krijuesi i të mirës dhe të keqes është Allahu. Pra, Allahu i beson edhe Krijuesit të gjithësisë, zotërues të madhësisë dhe fuqisë, dhe vullnetit të përgjithshëm që i përket Atij, edhe ekzistencës së vullnetit të pjesshëm të dhënë atij si bazë dhe partner të përgjegjësisë së vet. Feja islame na i mëson që të dyja këto. Nisur nga kjo, pranimi nga njerëzit i një vullneti hyjnor absolut dhe të përgjithshëm në gjithësi, nuk e asgjëson vullnetin e tyre të pjesshëm që është elementi esencial i përgjegjësisë së tyre."*³³⁸

³³⁸ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, Nur Yay, Ankara, 1991, fq. 77, sipas: *Udhërrëfyesi*, I, po aty, fq. 254.

4. Vullneti absolut i Allahut dhe liria relative e njeriut

Vullneti në pikëpamje gjuhësore ka kuptimin “e zgjedhjes, përcaktimit, parapëlqimit, dëshirës, orientimit dhe vendosjes për diçka”, ndërsa në pikëpamje terminologjike ka kuptimin “të zgjedhësh njërën nga mundësitë e krijuara, të parapëlqyera dhe ta përvetësosh atë.”³³⁹

Vullneti i Allahut (kaderi) është i paraqenë, i pasqenë, i pafund, i pakufizuar, i pakushtëzuar me diçka, i mbikohë, si dhe absolut, dhe në gjuhën arabe quhet *el-iradet’ul-mutlaka* apo *el-iradet’ul-kul-lijeh*. Ai është i përkryer, sikurse që është e përkryer edhe pasqyra, e cila me besnikëri e kopjon objektin që qëndron përballë saj. Para dijes së Allahut e kaluara dhe e ardhmja nuk ekzistojnë, sepse Allahu e di ç’ka ndodhur, ç’po ndodh dhe ç’do të ndodhë. Sado i pjekur të jetë njeriu, urdhri dhe vullneti i përkasin Allahut xh.sh. Asnjë element nuk sendërtohet pa dëshiruar dhe pa treguar vullnet Ai. Pa dëshirën e Tij, sot nuk do të ekzistonte as koha, as hapësira dhe do të ishte një hiç.

Ndërkaq, vullneti i njeriut ka një fund të caktuar, është i kufizuar dhe i kushtëzuar nga faktorë të tillë si koha, hapësira dhe kjo në gjuhën arabe quhet *el-iradet’ul-xhuz’ijeh* etj. Vullneti i njeriut lidhet me të kaluarën dhe të tashmen, deri te të cilat ka ardhur, nëpërmjet shqisave dhe arsyes.³⁴⁰

Edhe pse në shikim të parë duket se ka dallim, Vullneti i Allahut nuk është në kundërshtim me lirinë e njeriut, por që të dyja shkojnë paralelisht.³⁴¹ Ky pohim konsiston në faktin se të besosh në kaderin e Allahut, në parim do të thotë të

³³⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 100.

³⁴⁰ Mehmed Handzic, Izabrana djela, VI, Sarajevë, 1999, fq. 570 etj.

³⁴¹ Një shpjegim perenialist i çështjes së lirisë dhe jolirisë ofron S. Murata dhe W. Chittick në veprën e tyre: *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 190-195.

besosh se çdo gjë që ekziston është me dijen, dëshirën, fuqinë dhe aktin krijues të Allahut, se nuk ka krijues tjetër veç Allahut. Besimi në kader nuk do të thotë mohim i lirisë së njeriut, ku edhe buron mirësia dhe ndëshkimi për njeriun. Në këtë mënyrë, besimi në kader dhe parimi i zgjedhjes bëhen bashkë, partnerë dhe heq mundësinë që njeriu të kërkojë pretekst që gabimin e bërë t'ia hedh kaderit. Këtë ndryshe A. Tantavi e thotë në mënyrën vijuese: Inxhinieri projekton objektin dhe tërë atë që nënkupton projektimi, ndërsa sipërmarrësi e realizon projektin e inxhinierit. E para është kaderi, kurse e dyta është kadaja. I pari mban të drejtën për ndryshime në projekt nëse këtë e kërkon nevoja, sikurse që Allahu xh.sh. e ndryshon planin nga mëshira e Tij, duke pranuar duanë dhe sadakanë në dobi të njerëzve.³⁴²

Është fakt se ne nuk e bëjmë një gjë pse Allahu e di në pafillim dhe pse e ka shënuar këtë që di, pra, pse i tillë është kaderi ynë, përkundrazi, Allahu i shënon ato që kemi bërë dhe kemi për t'i bërë, sepse e di që më parë. Po qe se Allahu do të kishte shkruar jo për ta karakterizuar gjendjen, por me një vendim me anë të të cilit do të zbatohej ajo që duhej, atëherë vullnetit të njeriut nuk do t'i mbetej vlerë. Mulla Alij El-Karij këtë e shpjegon edhe me fjalët, se sikur Allahu ta kishte detyruar njeriun të veprojë sipas dijes së Tij të paraqenë, nuk do t'i thoshte *“do të bëhet kështu e ashtu”*, por do t'i thoshte *“të bëhet kështu e ashtu.”*

Këtë mendim do ta ilustrojmë me një shembull të përshtatshëm:

“Dukuritë dhe ngjarjet astronomike, si eklipset e diellit dhe të hënës, përcaktohen që më parë dhe shënohen me ditë, orë e minuta në raportet dhe kalendarët shkencorë. Tani, a mos eklipset e diellit dhe të hënës realizohen në atë orë dhe minutë pse u njohën e u

³⁴² Ali Tantavi, *Prezentimi i përgjithshëm i fesë islame*, Prishtinë, 2000, fq. 87-95.

*përcaktuan nga shkencëtarët, se u shënuan në kalendarë, apo shënohen në raportet e shkencëtarëve, pse dihet që më parë se do të realizohen në atë orë? E vërteta është se eklipsi i diellit dhe i hënës nuk ndodhin pse janë shënuar në kalendarë, përkundrazi, shënohen në kalendarë, pse dihet që më parë se do të ndodhin.*³⁴³

Dy drejtimet kryesore të ehl'us-sunetit, esh'arinjtë dhe maturidinjtë në parim nuk dallojnë rreth vullnetit absolut dhe relativ. Megjithatë, esh'arinjtë e kanë theksuar gjithëpërfshirjen e Zotit dhe këtë vullnet e ka quajtur vullnet absolut (*iradet'ul-kul-lijeh*). Maturidinjtë vullnetin e Allahut e kanë quajtur vullnet eternal hyjnor dhe kjo i takon njeriut në aspekt të asaj se ajo i është lënë e lirë të zgjedh njeriu, do të veprojë ose jo. Ky vullnet është quajtur vullneti potencial (*el-iradetu bi'l-kuvveh*).³⁴⁴

Njerëzit janë të lirë në veprat e tyre sipas vullnetit të tyre. Këtë ndjenjë përkatësisht këtë realitet njeriu e vëren vazhdimisht gjatë jetës së vet. Njeriu është krijuar nga Krijuesi me mundësi e aftësi për t'i kryer veprat e dëshiruara. Edhe sevapet edhe gjynahet janë pasojë e vullnetit të lirë të njeriut. Prandaj, njeriu mund të ngrihet më nivel të engjëjve, por edhe të djajve. Në të kundërtën, njeriu do t'i ngjante engjëjve, pa liri e mundësi për veprim. Kjo natyrë atë e bënë më të vlefshëm se çdo krijesë tjetër.³⁴⁵

Njeriu është i lirë dhe ka vullnet të lirë real. Ky vullnet, që përfshin dijen, dëshirën, fuqinë dhe krijimin e pafundmë të Allahut, por edhe urtinë dhe drejtësinë e Allahut, e ka krijuar njeriun me vullnet të lirë, i cili mund të bëjë atë që do ose atë që nuk do. Ky vullnet është në drejtim të zgjedhjes (ihtijar) dhe parapëlqimit (kesb), ndërsa krijues i vepra-

³⁴³ Sipas: *Udhërrëfyesi, I*, po aty, fq. 255-256.

³⁴⁴ Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 100.

³⁴⁵ Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 101.

ve (halik) është Allahu dhe atë jo nga detyrimi që ka, por Ai dëshiron që të jetë kështu.³⁴⁶

Imam Maturidiu thotë se në pikëpamje të parapëlqimit dhe përfitimit vepra i përket njeriut, ndërsa në pikëpamje të krijimit, i përket Zotit, sikurse toka, e cila nga pikëpamja e krijimit i përket Zotit, por nga pikëpamja e punës dhe vepërimit mbi të i përket njeriut.³⁴⁷

Imam Tahaviu, figurë e madhe hanefite, lidhur me vepërat thotë: *“Aftësia (mundësia) e njeriut është e domosdoshme për kryerjen e veprës së mirë të caktuar është begati e Allahut xh.sh., kjo mundësi nuk mund t’i përshkruhet njeriut, sepse është e pandashme prej veprave”*. Autori vazhdon: *“Veprat e njerëzve i ka krijuar Allahu, ndërsa njerëzit i arrijnë.”*³⁴⁸

Edhe Kur’ani flet për lirinë e njeriut:

“Bëni ç’të doni, se Ai i sheh të gjitha çfarë ju punoni.” (Fussilet, 40)

“Vërtet, kushdo që e pastron shpirtin, do të shpëtojë, ndërsa kushdo që e shtyp atë, do të dështojë.” (Esh-Shems, 10)

“E vërteta është nga Zoti juaj. Kush të dojë, le të besojë, ndërsa kush të dojë, le të mohojë.” (El-Kehf, 29)

Nuk ekzistojnë vetëm përgjegjësitë individuale, por edhe ato shoqërore, por edhe këto veprime shoqërore janë të krijuara nga Allahu:

“Me të vërtetë Allahu nuk e ndryshon gjendjen e një populli, derisa ata të ndryshojnë vetveten.” (Er-Rra’d, 11)

Nëse një popull e zgjedh rrugën e gabuar, Zoti nuk ndërhyjnë që t’i drejtojë, por i lë në atë që kanë zgjedhur:

“Ata u sollën me mendjemadhësi në Tokë dhe me dredhi të shëmtuara, të cilat godasin vetëm atë që i bën. Vallë, a presin ata

³⁴⁶ Afif Abdulfettah Tabbareh, po aty, fq. 151-154. Gjithashtu: Orhan Bislimaj, *Aka-idi hanefij*, po aty, fq. 277 e tutje.

³⁴⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 103.

³⁴⁸ *Akidja e Imam Tahaviut nga Hamza Jusuf*, Tiranë, 2014, fq. 89-90 dhe 146; Gjithashtu: Bajazid Nicevic, *Tahavijeva poslanica iz akaida*, Novi Pazar, 2013, fq. 82-83.

diçka tjetër veç asaj që ka goditur të mëparshmit? Vërtet, ti nuk mund të gjesh ndryshim në ligjet e Allahut.” (Fatir, 43)

Përse e themi këtë konstatim, që veprat e njerëzve krijojnë nga Allahu, por me vullnetin dhe dashjen e njeriut. Ka më shumë shkaqe, por ne do t'i përmendim disa:

- Allahu i Madhërishëm është krijuesi i vetëm ndaj edhe meriton adhurimin. Atributi i Tij i krijimit nuk mund të copëzohet në dy e më shumë krijues, sepse do të thyhej parimi i hyjnitetit. Me krijim nënkuptojmë çdo gjë: substancat, aksidencat, trupat etj. Ekzistenca fizike dhe trupi i njeriut janë vetë substanca e njeriut, ndërsa veprat e tij janë aksidenca. Aksidencat nëse nuk barten nga një substancë nuk kanë mundësi të ekzistojnë. Si rrjedhojë edhe substancat nuk do të mund të ekzistonin pa to, pa veprat dhe proceset.³⁴⁹

- Edhe veprat e dëshiruara nga njeriu janë të krijuara nga Allahu i Madhërishëm, në pajtim me ajetin kur'anor:

“... Allahu është Ai që ju ka krijuar juve dhe gjithçka që ju bëni.” (Es-Saffat, 96)

- Krijuesi para se të krijojë krijesë duhet të dijë çdo hollësi të krijesës, në pajtim me ajetin kur'anor:

*“E si të mos dijë Ai që ka krijuar gjithçka, kur Ai njej çdo gjë me imtësi dhe është i Gjithëinformuari.”*³⁵⁰ (El-Mulk, 14)

³⁴⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 106-107.

Imam Maturidiu në trajtesën e tij “Fi'l-akaid” thotë: “Bota është e krijuar, sepse është e ndashme në substanca dhe aksidenca. Aksidencat janë të krijuara sepse e shënojnë nocionin e diçkahi që nuk ka ekzistuar dhe është bërë. Nga ajo “diçka” pastaj janë krijuar të ashtuquajturat “mjegullat”. Edhe substanca nuk është privuar nga krijimi, e krijuar në tërësinë e ekzistencave të krijuara. Pas përfundimit se bota është krijuar, pason konstatimi se ajo është krijesë, të cilën e ka krijuar Dikush jashtë saj, që mandej të pasojë konstatimi: Bota e ka Krijuesin (Sani') e vet, i cili është i përhershëm.” Shih më tej: *Imam El-Maturidiu, Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 43-44.

³⁵⁰ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 108.

Në historinë e mendimit islam lidhur me vullnetin e lirë të njeriut ka disa mendime, por më dominonte kemi mendimin e deterministëve (xhebrizmit), liberalistëve (mu'tezilizmit-kaderizmit), selefistëve, esh'aristëve dhe maturidistëve. Me pak fjalë do t'i parashtrojmë mendimet e tyre.

Të gjitha shkollat e mësipërme përveç xhebritëve, mendojnë se njeriu ka vullnet të lirë dhe si rrjedhojë e kësaj ka edhe përgjegjësi. Gjithashtu është mendim i të gjithëve përveç mu'tezilitëve se veprat e njeriut i ka krijuar Allahu dhe kjo është e paracaktuar qysh në pafillimësi. Njeriu parapëlqen ndërsa Zoti krijon, është mendimi i esh'arizimit dhe maturidizmit, me një dallim te roli i vullnetit të njeriut: esh'arizmi është më afër xhebritëve, duke theksuar rolin e vullnetit hyjnor në veprën e njeriut, kurse maturidizmi është më afër mu'tezilitëve, duke i kushtuar rëndësi vullnetit të lirë të njeriut.

Shumica e dijetarëve selefistë dhe hanbelistë mendojnë se njeriu është ndjekës i caktimit hyjnor, por nuk është i detyruar të bëjë vepra të caktuara, andaj është i obliguar me urdhëresa dhe ndalesa fetare. Kjo shkollë mendimi është mjaftuar me kaq, dhe nuk e ka lejuar të bisedohet për rolin e vullnetit të njeriut në veprat e tij, madje as që e kanë komentuar këtë çështje. Brezi i parë këtë qëndrim e tyre e kanë komentuar me fjalët "La xhebre ve la tefvida" (as detyrim e as liri absolute³⁵¹).³⁵²

Esh'arizmi pason rrugën e mesme, atë midis detyrimit të plotë dhe lirisë absolute, për të pohuar se njeriu ka fuqi të

³⁵¹ Shiizmi gjithashtu ka një qëndrim të ndërmjetëm, ndërmjet paracaktimit (xhebr) të esh'arizmit dhe lirisë mu'tezilite (tefvid), në kuptimin e thënies së imamëve shiitë: "La xhebra ve la tefvida, bel 'emrun bejne emrejn" (As detyrim e as liri absolute, por çështje në mes dy çështjeve). Sipas: *The shi'i standpoint*, në: <http://www.al-islam.org/al-tawhid/vol3-no2/introduction-ilm-al-kalam/shii-standpoint>.

³⁵² Një përmbledhje sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 110.

ngjarë (hâdith) dhe të krijuar. Por kjo fuqi e ngjarë nuk ka ndikim në veprat e njeriut, por vetëm afërsi. Kjo afërsi emërtohet si parapëlqim, apo përvetësim (kesb). Kur fuqia e njeriut dëshiron të bëjë një vepër, i afrohet asaj dhe në atë moment dëshira hyjnore i drejtohet asaj pune dhe e krijon të njëjtën. Njeriu është parapëlqyesi, ndërsa Zoti është krijues.³⁵³ Me 'institucionin' e "fitimit, arritjes (el-kesb)" esh'aritët iu shmangen fatalizmit të tradicionalistëve, xhebriteve e hashevitëve, por edhe liberalizmit absolut të mu'tezilitëve dhe kaderitëve dhe pohojnë se njeriu me anë të fuqisë 'së fituar' (relative), merr pjesë në sajimin e veprave. Kështu, El-Esh'ariu i jep njeriut jo *kudretin* (krijimin e veprave të veta), por *kesbin* (arritjen e veprave të veta).³⁵⁴ Maturiditët mendimin e esh'aritëve e kanë quajtur fatalizëm të matur (xhebr'ul-mutevessit) dhe të pakuptueshëm, sepse njeriun e vë në pozitë "të fituesit" kurse Zotin në pozitë të "Krijuesit".³⁵⁵

Maturidizmi në konceptin e tij ka ndjekur një rrugë të mesme, ndërmjet fatalizmit të matur esh'arit dhe lirisë së tepruar mu'tezilite, prandaj edhe ka shprehur një rezervë ndaj lirisë së matur esh'arite. Problemi konsiston në çështjen se maturidizmi gjithashtu e pranon se krijues i vetëm i veprave është Allahu, ndërsa njeriu është përfitues i veprës. Në këtë duhet cekur se njeriu, sipas maturidizmit, ka vullnet dylojësh: 1. *Vullneti absolut* (iradet'ul-kul-lijeh), i cili ka aftësinë zgjedhëse për të bërë diçka ose jo. 2. *Vullneti i pjesshëm* (iradet'ul-xhuz'ijeh), i cili nënkupton funksionalitetin dhe orientimin e robit nga njëra prej dy opsioneve. Ky vullnet është teorik, i cili nuk ka ekzistencë reale, jashtë

³⁵³ Henry Corbin, *Historia e filozofisë islame, I-II*, Shkup, 1997, fq. 129.

³⁵⁴ Nexhat Ibrahim, *Kolosët e selamit sunit*, në: Vepra IV, Shkup, 2009, fq. 378-380.

³⁵⁵ Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 110.

mendjes sonë, është mjet dhe shkak për paraqitjen e vullnetit hyjnor.³⁵⁶

5. Dallimi ndërmjet kaderit dhe fatalitetit

Në Islam ekziston kaderi (paracaktimi), por nuk ekziston *fataliteti*, siç pretendojnë disa grupime besimi, apo individë me ndikim. Të tillët, fatalistët, pohojnë se çdo gjë në natyrë, në rrjedhat shoqërore, intelektuale e shpirtërore janë të paracaktuara kurse njeriu është vetëm një hallkë zinxhiri, i cili funksionon si tërësi por jo si krijues i rendit, ngjarjeve e historisë. Mirëpo, në Islam kaderi nuk kërkon nga njeriu që ta lëshojë veten në rrjedhën e ngjarjeve dhe t'i braktis ibadetet dhe masat parandaluese. Kaderi është ndër kushtet e besimit, por ikja nga besimi dhe aktiviteti nuk është justifikim për t'i arsyetuar mëkatet dhe gabimet e ndryshme se “kjo ka qenë kështu e shkruar”, pikërisht siç ndodh me një gjeth druri përballë erës. Përballë këtij qëndrimi xhebrit, hashevit etj., ekziston edhe qëndrimi kaderit dhe mu'tezilit, i cili mendon se njeriu është i lirë në mënyrë absolute dhe se përzgjedhjen e veprës e bën vetë, me fuqinë krijuese që ia ka dhënë Krijuesi.³⁵⁷

Shkolla e ehlu's-sunnetit dhe e xhematit (maturidinjtë dhe esh'arinjtë) përdorin një rrugë të mesme, duke i ndarë detyrimet në:

- *Veprime të detyrueshme të pavullnetshme*. - Të gjitha drejtimet islame janë të një mendimi se veprat e detyrueshme të pavullnetshme bëjnë pjesë në kaderin e njeriut dhe pranojnë se Allahu i ka caktuar ato me dijen, vullnetin dhe fuqinë e Tij që në pafillimësi. Për shembull, rrahja e zemrës, frymë-

³⁵⁶ Shih: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 111-112.

³⁵⁷ Ali Tantavi, po aty, fq. 93.

marrja, puna e trurit e të tjera janë reflekse të pavetëdijshme dhe, natyrisht, të pavullnetshme, respektivisht janë rezultat i vullnetit dhe përcaktimit hyjnor dhe njeriu nuk ka përgjegjësi për punën e tyre. Pastaj, njeriu nuk ka kurrfarë roli se në cilën familje do të jetojë, kush do të jenë prindërit e tij, cili do të jetë shteti/vendi i tij, cila do të jetë koha kur ai lindet dhe jeton, në çfarë gjendje sociale e shpirtërore do të lind etj. Të gjitha këto janë të paracaktuara dhe janë pjesë e jetës (fatit) tonë.³⁵⁸

- *Veprime të vullnetshme*. – Grupi i dytë ndahet në dy nëngrupe³⁵⁹:

1. *Rregullat hyjnore, universale, natyrore dhe fetare nga të cilat varen veprat tona, që i bëjmë me vullnet të lirë*. Të gjithë janë të mendimit se veprat janë të caktuara prej Allahut, sepse njeriu nuk ka as fuqi, as mundësi as afinitete që t'i caktojë rregullat e universit, të natyrës dhe të fesë nga të cilat varen veprimet e vullnetshme. Ky elaborim teorik do të kup-tohet më mirë nga rasti i halifit të dytë, Omerit r.a. Përcillet se Omeri r.a. ishte nisur me ushtrinë për në Siri (Sham) dhe kishte marrë vesh se aty mbizotëronte një epidemi, andaj nuk lejoi që ushtria të hynte në Damask. Disa nga të pranishmit i thanë: “A po ikën prej caktimit të Allahut xh.sh.?” Omeri r.a. u përgjigj: “Po ik prej një caktimi të Allahut dhe strehohem në caktimin tjetër të Tij.”³⁶⁰

2. *Veprat tona origjinale të lira*. Edhe pse ka unanimitet lidhur me faktin se njeriu është i lidhur për një fat të paracaktuar nga Zoti, ky unanimitet nuk ekziston lidhur me veprat e vullnetshme të njeriut se a janë paracaktuar, apo jo ato që në pafillimësi nga Krijuesi. Janë shfaqur kundërthë-

³⁵⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 115.

³⁵⁹ Ndarja jepet sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 115-116.

³⁶⁰ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 116.

nie të shumta, e sidomos se si do të arrijmë ta ndërlihim dijen, vullnetin dhe caktimin hyjnor që janë tejkohorë dhe tejhapësinor, me veprat e njeriut të cilat janë në kuadër të kohës dhe hapësirës. A ka mundësi të ruhet dija, vullneti, fuqia dhe caktimi i Allahut nga përngjasimet dhe nga ana tjetër të ruhet përgjegjësia e njeriut?

Xhebrizmi këtë problem e zgjidh duke e mohuar lirinë e njeriut dhe duke ia mohuar përgjegjësinë e tij, por duke ia veshur këtë përgjegjësi Allahut.

Mu'tezilizmi shkon në ekstremën tjetër, duke thënë se njeriu vetë e krijon veprën dhe në këtë mënyrë e dëmtojnë dijen, vullnetin, fuqinë, caktimin dhe krijimin eternal të Allahut dhe në këtë mënyrë nuk ruajtën baraspeshën ndërmjet eternalitetit të cilësive të Allahut dhe vullnetit të lirë të njeriut.

As esh'arizmi nuk ofroi zgjidhje, madje më tepër iu afërua fatalizmit, që shpie në një qorrrokak.³⁶¹

Mendojmë se maturidizmi ofroi sqarim të kapshëm, të logjikshëm lidhur me dimensionin njerëzor në caktimin hyjnor. Ata thonë se çdo gjë që ekziston në këtë botë është bërë me dijen, vullnetin, caktimin dhe krijimin e Allahut xh.sh. Kjo domethënë që Allahu me dijen e Tij të amshueshme e di se çka dhe në cilën kohë njerëzit do të zgjedhin dhe dëshirojnë dhe në kuadër të dijes së Tij i dëshiron të njëjtat, e pastaj, varësisht vullnetit të njeriut në kohën dhe vendin e caktuar i krijon ato. Kjo nuk është dhunim i vullnetit të njeriut, por pasim i vullnetit të njeriut.³⁶²

Shkolla maturidite konceptin e *lirisë* e njeh në konceptin 'el-ihthijar' (përzgjedhje), që është veprim, jo në konceptin

³⁶¹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 116-117. Krahaso: Muhammed Seid Ramadan El-Buti, *Të vërtetat e patundshme të besimit islam*, Tetovë, 2004/1425, fq. 147 e tutje.

³⁶² A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 117.

‘hurrijjeh’ që është gjendje. Veprimi i nënkuptuar në *ihtijar* është ai i bërjes së zgjedhjes, jo midis shumë alternativave, por midis dy alternativave: së mirës dhe së keqes. Për shkak se *ihtijari* është i lidhur në kuptimin me hajrin, që do të thotë “e mirë”, zgjedhja që është nënkuptuar në *ihtijar* është zgjedhja e asaj që është e mirë, më e mira, apo shumë më e mira midis dy alternativave.³⁶³

Si përmbledhje mund të pohohet se edhe në veprat tona me vullnet ka një caktim të Allahut xh. sh., por ky caktim është në kuadër të zgjedhjes sonë brenda kohës. Krijues është Allahu, i cili është i kyçur në gjithësi dhe çdo gjë e ka vendosur në vendin e saj. Ngjarjet ndodhin me dijen e Tij të përhershme dhe aktive në gjithësi. Këtë do ta kuptojmë kështu: Ecja dhe mosecja, puna dhe mospuna, falja apo mosfalja, janë veprime të vullnetshme dhe për to njeriu ka përgjegjësi (shpërblim apo ndëshkim), por sërish, Krijues i të dyja grupeve është Allahu.³⁶⁴

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ .

“Kurse Allahu ju ka krijuar juve dhe ato që i bëni ju.” (Es-Saffat: 96)

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ...

“Allahu është Krijues i çdo gjëje....”. (Ez-Zumer: 62)

Pra, parapëlqimi dhe përzgjedhja e veprimeve është nga njeriu, kurse krijimi është nga Allahu xh. sh..

Këtë e vërteton edhe ajeti kur’anor:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ . وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ...

³⁶³ Shih një elaborim të shkëlqyeshëm: Sejjid Muhammed Nakib El-Attas, *Hyrje në metafizikën e Islamit*, Shkup, 2011, fq. 54-55 ose: Syed Muhammad Naquib Al-Attas, *Prologomena of the Metaphysics of Islam*, Kuala Lumpur, 2001, fq. 33-34.

³⁶⁴ Es-Sabuni, Imam Nuruddin Es-Sabuni, Prishtinë, 2011, fq. 121.

“E mira që të gjen ty, o njeri, prej Allahut është, kurse e keqja që të godet është nga merita jote...”. (En-Nisa: 79)

Ibni Abbasi ajetin *“kurse e keqja që të godet është nga merita jote”, e shpjegon me fjalët: “Për shkak të mëkateve të tua. Unë t’i kam përcaktuar.”*³⁶⁵

Imam El-Maturidiu këtë e shpjegon si vijon më poshtë: *“E keqja që e ka goditur njeriun për shkak të joedukatës së tij nuk mund t’i përshkruhet Allahut... Allahu e ka krijuar mundësinë e mosbesimit dhe ashtu ka dëshiruar të veprojë, por mosbesimin (kufrin) nuk e ka urdhëruar dhe mosbesimtarit i ka urdhëruar besimin, por ai nuk e ka dashur atë.”*³⁶⁶

Këtë e forcon edhe ajeti kur’anor vijues:

... فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ . إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ .

*“... Pasi të kesh vendosur për diçka, mbështetu tek Allahu. Allahu pa dyshim i do ata që mbështeten tek Ai.”*³⁶⁷

Shejh Gavoçi, dijetar shqiptar, thotë se ndodhitë në këtë gjithësi janë dylojëshe:

1. Gjërat që ndodhin plotësisht vetëm nga Zoti dhe në to nuk mund të ndërhyjë askush prej krijesave, si: krijimi i gjithësisë dhe gjithçka çfarë ka në të, lindja e njeriut të bardhë, apo të zi, i mençur apo i pamençur, me rrizk të shumtë, apo të paktë, kur do të plakët, apo se sa ka për të jetuar ky njeri, shumë apo pak. Kur’ani thotë:

“Kur ai dëshiron ndonjë send, urdhri i Tij është vetëm ti thotë: ‘Bëhu’ dhe ajo bëhet.” (Ja Sin, 83)

2. Gjërat që ndodhin dhe në to merr pjesë edhe njeriu, apo edhe krijesat e tjera, si: Të besojë apo të mos besojë, të

³⁶⁵ Ibn Abbas, *Tefsir*, pjesa I, Sarajevë, 2007/1428 h., fq. 365.

³⁶⁶ Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, po aty, fq. 226.

³⁶⁷ Kur’ani, Alu Imran: 159. Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, po aty, fq. 124-125.

lidhet me ideologji të ndryshme të cilat e çojnë atë në humbje, sjellja e mirë me të tjerët ose jo. Në këto gjëra njeriu ka ndikim. Kjo nuk do të thotë se Allahu nuk ka dije për ato që ndodhin.³⁶⁸

6. Urtësia e ndalimit të polemikave lidhur me temën e kaderit

Kaderi është një fshehtësi e Allahut të cilën e di vetëm Ai. Njeriu përkundër vlerave që ka është i pamjaftueshëm dhe i pafuqishëm që në tërësi ta zbërthejë këtë temë dhe ta kuptojë atë. Kjo ndodh kështu për shkak se njeriu është bir i kohë dhe i hapësirës dhe nuk mundet ta kuptojë në tërësi dijen, vullnetin dhe fuqinë e Allahut, të cilat janë jashtëkohore dhe jashtëhapësinore. Po ashtu, niveli intelektual dhe qytetërues tek arabët ishte në shkallë të ulët dhe nuk lejonte që ata të merreshin me tema të vështira. Mjaftoheshin me informacionet më elementare. Për shumë arsye Pejgamberi a.s. nuk e kishte për qejf marrjen me temën e *kaderit* dhe të *kadasë*. Me një rast, kur vërejti se besimtarët po debatonin për çështjen e kaderit, ai iu tha as'habëve:

*"Përcillet nga Ebu Hurejre, i cili ka thënë: 'Me një rast në mesin tonë erdhi Pejgamberi s.a.v.s., ndërsa ne diskutonim për kaderin. U zemërua shumë sa iu skuq fytyra, sikur shega iu nda në dysh në fytyrë, dhe tha: 'A mos ju është urdhëruar kjo juve, apo unë jam dërguar te ju për këtë? Ata që jetuan para jush u shkatërruan kur filluan të debatonin mbi këtë çështje,!'"*³⁶⁹

Me një rast tjetër tha:

³⁶⁸ Vehbi S. Gavoçi, *Degët e besimit*, Prishtinë, 2005, fq. 33-34.

³⁶⁹ Sipas: Imam Tirmidhi, *Xhami'us-Sunen*, hadithi 2232, përkthimi bilingual boshnjak, pjesa I, Novi Pazar, 2013, fq. 687.

إذا جاء ذكر القدر فامسكوا .

*"Nëse theksohet kaderi, përmbahuni."*³⁷⁰

Edhe Aliu r.a. kur u pyet nga një njeri për kaderin, iu përgjigj: *"Kjo është rrugë plot errësirë, ndaj mos hyn atje."* Kur ai e përsëriti pyetjen i tha: *"Kjo çështje është det i thellë, mos shkel atje."* Në këmbënguljen e njeriut sërish iu përgjigj: *"Kjo çështje është fshehtësi e Allahut të cilën e ka fsheh nga ti dhe mos e hulumto."*³⁷¹

Përse e bëri Muhammedi a.s. këtë rekomandim rigoroz? Ka shumë urtësi:

Çështja e *kaderit* është çështje besimi, kurse debati dhe polemika me çështjet e besimit nuk është i drejtë, për shkak se tema është delikate. Por, nuk ka ndonjë të keqe, nëse kjo temë diskutohet në mënyrë kompetente, konstruktive, pa stërhollime dhe pa ngatërresa. Kjo gjë ka rezultuar me një sërë shkrimesh dhe kontributesh të vyeshme, mjaft të nevojshme për këtë temë.

Njeriu ka kaderin e vet të lidhur me vullnetin e vet, si dhe kaderin e vet që vepron jashtë vullnetit të vet. Duke u nisur nga fakti se mendja e njeriut është e krijuar dhe nuk ka kapacitet t'i perceptojë gjërat metafizike si Krijuesin, në pajtim me mësimin islam, ajo nuk do të mund t'i kuptojë të gjitha urtësitë dhe misteret e kaderit. Të tilla fshehtësi të kaderit janë: vendlindja, gjinia, prindërit, fatkeqësitë etj. Ato vijnë nga faktorë të jashtëm të vullnetit të njeriut, prandaj edhe për këtë dimension të kaderit, Pejgamberi i Allahut e ka ndaluar të debatohet e të polemizohet.

Përpjekja e njeriut për ta zgjidhur në mënyrë të prerë çdo specifikë lidhur me kaderin, do të thotë përpjekje për

³⁷⁰ Mustafa Mahmud, *El-Kur'an muhaveletun li fehmin asrijin*, Kajro, 1980, fq. 26.

³⁷¹ Sipas: *Imam Tirmidhi*, fusnota 1573, po aty, fq. 688.

një gjë që e kapërcen kapacitetin e tij. Kaderi nuk është koncept vendor ose kohor dhe nuk lejon që të eksplorohet nga po këta faktorë.³⁷²

Pejgamberi a.s. e ka ditur se kaderi është një ndër temat filozofike, në të cilën nuk mund të jepet përgjigje nëpërmjet të arriturave shkencore të kohës së tyre. Polemika në këtë rast do t'i shpinte në hapësirat ku do të lajthiteshin. Për këtë arsye, prioritet i ka dhënë besimit me zemër, kundrejt përpëlitjeve sterile e racionale.³⁷³

7. Ndikimi i besimit në kader në jetën e njeriut

Është një bindje tek jobesimtarët ose te një pjesë e besimtarëve muslimanë konservativë, se besimi në kader ndikon negativisht te njeriu. Kjo mbase edhe korrespondon me klimën e ngecjes së muslimanëve dhe të kuptuarit e Islamit në mënyrë të mbrapshtë. Të gjithë duhet ta kenë parasysh se ngecja e muslimanëve në botë dhe tek ne nuk është pasojë e fesë islame, por është pasojë e braktisjes së fesë islame dhe reduktimi i saj në raste të caktuara e jo të ndiqet në jetën e përditshme politike, ekonomike, kulturore, fetare etj.

Në Islam ekziston kaderi (paracaktimi), por nuk ekziston *fataliteti*, siç pretendojnë disa grupime besimi, apo individë me ndikim. Të tillët, fatalistët, pohojnë se çdo gjë në natyrë, në rrjedhat shoqërore, intelektuale e shpirtërore janë të paracaktuara kurse njeriu është vetëm një hallkë zinxhiri, i cili funksionon si tërësi por jo si krijues i rendit, ngjarjeve e historisë.

Ndikimin e kaderit te besimtarët do ta vështrojmë në dy pikëpamje:

³⁷² Udhërrëfyesi, I, fq. 257-258.

³⁷³ Mustafa Mahmud, *El-Kur'an*, fq. 26.

7.1. Programi hyjnor që sundon në gjithësi

Filozofitë evropiane, sidomos materializmi, mendojnë se rregulli kozmik dhe në përgjithësi është rezultat i një grumbulli rastësish. Mirëpo, besimi në kader eliminon pikëpamjen e tillë, sepse në Islam nuk ka rastësi. Allahu xh.sh. thotë:

"Tek Allahu çdo gjë është sipas një mase të caktuar." (Er-Rra'd, 8)

"Pa dyshim, Ne e kemi krijuar çdo gjë me një masë (të caktuar)." (El-Kamer, 49)

Kjo tregon se çdo gjë në gjithësi funksionon si një rregull i përkryer dhe harmonik.. ligjet e vendosura në natyrë nga Krijuesi janë pjesë përbërëse e kaderit hyjnor dhe të gjitha funksionojnë sipas këtij kaderi:

"S'ka ndryshim në krijimin e Allahu." (Er-Rrum, 30)

Sipas këtij parimi, krijuesi menaxhon me gjithësinë sipas një plani mirë të planifikuar qysh nga pafillimësia deri në pafundësi.³⁷⁴

³⁷⁴ Teoria e rastit është mbështetja kryesore e materialistëve. Për t'i demantuar ata, do të themi mos vallë shtegtojnë rastësisht shpendët dhe peshqit me mijëra kilometër, nëpër dete e shkretëtira? Vallë rastësisht zogthi i vogël brenda në gëzhojë thënë gëzhojë dhe del nga ajo? Rastësisht ngjizet (koagullohet) gjaku në lëndimet tona trupore dhe varra qepet pa mjek kirurg? Rastësisht bima e luledielliit e kup-ton se Dielli është burimi i jetës së saj dhe i rrotullohet atij pa asnjë hamendje e gabim? Ka edhe shumë shembuj të tjerë që nuk do t'i cekim për arsye të kohës së kufizuar dhe monotonisë së lexuesit e arsyeshëm. E gjithë kjo baraspeshë madhështore, i gjithë ky univers i jashtëzakonshëm, i ndërtuar nga miliona hollësi bërtet, klithë dhe flet qartë se arkitekti dhe ndërtuesi i kësaj ekzistence është Allahu, Krijuesi nga që krijon çdo gjë pa model e shembull nga hiçi. Ai posedon të gjitha atributet absolute dhe nuk i përngjan ligjeve mecece të materializmit, as Lëvizësit të Palëvizshëm të Aristotelit, as Zotit idealist nga bota e Platonit, as nuk është Zoti si e imagjnon Baruh de Spinoza etj. Ai është i pastër nga këto imputime, jashtë të gjitha gjendjeve, formave dhe trajtave, kohës dhe hapësirës. Ai vërehet sipas vepërimeve të tij, sepse është i papashëm. Sytë tonë nuk e shohin, kurse Ai na sheh neve. Materializmi shkencor nuk e beson Zotin dhe që ta besojë, ai dëshiron ta sheh Atë. Ata nuk e pranojnë pakufizueshmërinë e Tij, transcendencën e Tij, dhe se atë dëshirojnë t'ia nënshtrojnë eksperimenteve empirike. Ata harrojnë se gjysma e

7.2. Vendimi hyjnor lidhur me njeriun

Kaderi, apo vullneti hyjnor më së miri do të kuptohet në i paraqitur në disa pika:

- Kaderi, si pjesë përbërëse e besimit, është një digë e fuqishme për ta mbrojtur njeriun nga elementi i tij negativ, egoist. Ai është një mbrojtje që njeriu mos të mohojë dhe justifikojë gabimet e tij. Po qe se njeriu nuk është i vetëdijshëm për potencialet e tij të dhuruara nga Krijuesi, tek ai merr hov ana e ulët. Kaderi, duke e penguar njeriun nga e keqja dhe duke e udhëzuar në të mirë, bëhet indikator kryesor që edhe vullneti hyjnor të kryhet, por edhe parimi islam i zgjedhjes së lirë të vjen në shprehje. Në këtë mënyrë njeriu bëhet përgjegjës për zgjedhjen e lirë të tij. Këtë e ilustron shumë mirë ajeti vijues kur'anor:

“Çdo e mirë që të vjen është nga Allahu, kurse çdo e keqe, nga vetja jote.” (En-Nisa, 79)

- Kaderi e mbron njeriun nga çdo gjendje emocionale të pakontrolluar, nga çdo pesimizëm i mundshëm. Edhe në çastet e suksesit, të lumturisë, njeriu me besim në kader

vetë shkencës së tyre është transcendent. A nuk është transcendent nocioni i gravitacionit? A nuk ka thënë vetë Isak Njutni se “Njëmend është e pakuptueshme që ta kemi materien e cila është e pajetë dhe e pandjenja, kurse vepron mbi materiet e tjera dhe i tërheq edhe pse ndërmjet tyre nuk ka kurrfarë lidhje dhe raportesh.” (Sipas: Mustafa Mahmud, *Prej dyshimit deri në besim*, Prishtinë, 1987, fq. 90). Ja, kjo është shkenca në të cilën thirremi por harrojmë se vetë ajo është e panjohshme, transcendent dhe e pakuptueshme me mendje. Vallë, mos janë elektronet, apo radio-valët diç tjetër?. Të gjitha këto ekzistojnë edhe pa i pa, duke u kënaqur me gjurmët e tyre dhe pasojat e veprimit të tyre. Njeriu nuk mund të depërtojë në esencë të tyre, t’ua di kuptimet, por ai i di vetëm emërtimet. Kjo është pengesa, kufiri i shkencës, sepse ajo e hulumton lashtësinë e tyre por jo esencën e tyre. Jo pse nuk do, por pse nuk mundet. Në vend të përmbytjes në kotësia e absurde të shkencës materialiste, do të ishte më mirë të besojmë në këtë transcendentë të Mirëbërësit fisnik, gjurmët e të cilit i shohim në çdo lëvizje të gjymtuarve, në çdo të rrahur të zemrës, në çdo lëvizje të qerpikut të syrit. Kudo dhe gjithmonë. Sipas: Nexhat Ibrahim, *Islami vlerë universale*, Shkup, 2012, fq. 50-51.

është modest, i thjeshtë, ndërsa krenarinë e shkrin në grup, si sukses kolektivi:

“S’ka fatkeqësi që godet tokën dhe ju, që të mos jetë e shënuar në Libër (Levhi Mahfudh më parë se ta krijojmë atë. Kjo për Allahun është vërtet e lehtë. (Këtë paracaktim e kemi bërë) që ju të mos dëshpëroheni për atë që ju ka kaluar, por edhe për të mos u gëzuar së tepërmi për atë që Ai ju ka dhënë. Allahu nuk i do kryelartët mburravecë.” (El-Hadid, 22-23)

“Kur atyre u vjen ndonjë fatkeqësi, thonë: ‘Ne jemi të Allahut dhe tek Ai do të kthehemi!’” (El-Bekare, 156)

“Mundet që në diçka që nuk ju pëlqen, Allahu të ketë caktuar shumë dobi për ju!” (En-Nisa, 19)

- Kaderi te personi ndikon edhe nga shkaku se besimtari beson se çdo gjë, publike apo sekrete, do të dali në shesh. Kjo ndjenjë e vetëdijëson besimtarin, që mos ta ngarkojë dikë me veprën e tij dhe të jetë tolerant ndaj fajtorit eventual. Njëkohësisht, besimtari është i vetëdijshëm se mëkati i tjetrit mund të jetë edhe pjesërisht faj i tij, prej më herët, apo edhe sprovë e Krijuesit:

*“Çfarëdo fatkeqësie që ju godet, është si pasojë e asaj që e keni bërë vetë; por Ai fal shumë.”*³⁷⁵ (Esh-Shura, 30)

Po e përmbyllim këtë pjesë me një fjali relaksuese të Bediuz-zemanit: *“Besimi te kaderi është aq i shijshëm, aq lumturindjellës, sa nuk përshkruhet.”*³⁷⁶

8. Përfundim

Kaderi dhe kadaja nuk përfshihen me kuptimin dhe përmbajtjen e tyre terminologjike në Kur’an. As në kohën e as’habëve, kjo temë nuk ishte në skenë si problem i rendit të

³⁷⁵ Pikat e mësipërme u përmbledhën nga: *Udhërrëfyesi, I*, fq. 261-266.

³⁷⁶ Sipas: *Udhërrëfyesi, I*, fq. 266.

parë. Por, këto tema janë pjesë e rëndësishme e akaidit në pikëpamje të përsosmërisë së attributeve të Allahut dhe përgjegjësisë së njeriut, përkatësisht mes vullnetit hyjnor dhe vullnetit njerëzor.

Në rrafshin intelektual dhe shoqëror kjo temë nuk ka qenë fort e dobishme. Nëse në pikëpamje e besimit janë qartësuar dilemat e caktuara si: të kuptohen këto tema në pikëpamje shoqërore, kjo temë ka përçarë dhe ka thelluar hendekun mes grupeve të shumta muslimane. Prandaj, me të drejtë Muhammedi a.s. ka qortuar që me këtë temë të mos preokupohen masat e popullit, sepse nuk do të ketë përparim, por humbje.

Por, perceptimi i drejtë i kaderit dhe kadasë për besimtarët ka dobi të shumëfishtë: besimi, morali, psikologjike, kulturore, shoqërore etj.

9. Literatura:

1. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Afif Abdulfettah Tabbareh, *Ruh'ud-din'il-islamij*, botimi IX, Bejrut, 1392 h./1972.
3. Ahmed Behdzet, *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*, Sarajevë, 1987.
4. *Akidja e Imam Tahaviut* nga Hamza Jusuf, Tiranë, 2014
5. Ali Tantavi, *Prezentimi i përgjithshëm i fesë islame*, Prishtinë, 2000.
6. Bajazid Nicevic, *Tahavijeva poslanica iz akaida*, Novi Pazar, 2013.
7. Bekir Topaloglu, *Bazat e besimit në Islam*, Prishtinë, 2002.
8. Es-Sabuni, Imam Nuruddin Es-Sabuni, Prishtinë, 2011.
9. Hasan Kafi Prušćak, *Dženetske bašče o temeljima vjerovanja – Rawdat al-jannat fi usul al-i'tiqad*, Sarajevë, 1421 h./ 2000.
10. Henry Corbin, *Historia e filozofisë islame, I-II*, Shkup, 1997.
11. Ibn Abbas, *Tefsir*, pjesa I, Sarajevë, 2007/1428 h.
12. Imam Ebu Hanife, *El-Fikh'ul-ekber*, përkthim dhe komentim në gjuhën shqipe, Prizren, 2005.
13. *Imam El-Maturidiu, Jeta, vepra dhe mësimi*, përkthim dhe komentim në gjuhën shqipe, Prishtinë, 2003.

14. Imam Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011.
15. Imam Tirmidhi, *Xhami'us-Sunen*, përkthimi bilingual boshnjak, pjesa I, Novi Pazar, 2013.
16. Kadir Misirogllu, *Botëkuptimi islam*, Shkodër, pa vit botimi.
17. Mehmed Handzic, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999.
18. Muhammed Seid Ramadan El-Buti, Të vërtetat e patundshme të besimit islam, Tetovë, 2004/1425.
19. Mustafa Mahmud, *El-Kur'an muhaveletun li fehmin asrijjin*, Kajro, 1980.
20. Mustafa Mahmud, *Prej dyshimit deri në besim*, Prishtinë, 1987.
21. Nexhat Ibrahim, *Islami vlerë universale*, Shkup, 2012.
22. Nexhat Ibrahim, *Kolosët e selamit sunit*, në: *Vepra IV*, Shkup, 2009.
23. Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2008.
24. Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010/1430.
25. S. Murata dhe W. Chittick në veprën e tyre: *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007.
26. Sejjid Muhammed Nakib El-Attas, *Hyrje në metafizikën e Islamit*, Shkup, 2011.
27. Syed Muhammad Naquib Al-Attas, *Prolegomena of the Metaphysics of Islam*, Kuala Lumpur, 2001.
28. *The shi'i standpoint*, në: <http://www.al-islam.org/al-tawhid/vol3-no2/introduction-ilm-al-kalam/shii-standpoint>.
29. Udhërrëfyesi i një muslimani, *Ilmihali I (Besimi)*, Tiranë, 2008.
30. Vehbi S. Gavoçi, Degët e imanit (*Erkan'ul-imani*), Prishtinë, 2005.
31. Vehbija Hodzic, *Islam u svjetlu nauke i filozofije*, I Akaid, Novi Pazar, 2010.

VII. NË VEND TË PËRFUNDIMIT

Ekzistenca e Allahut xh.sh. është një çështje që e preokupon çdo njeri dhe që në mënyrë të natyrshme e intereson çdo njeri madhor dhe inteligjent. Nga e kam prejardhjen, për çfarë qëllimi jam krijuar dhe ku do të shkoj pas kësaj ekzistence, respektivisht për fillin (mebde') dhe fundin (mead) janë disa nga pyetjet normale për çdo njeri të vetëdijshëm. Të gjitha fetë, me përjashtime të vogla, i përgjigjen kësaj pyetjeje në mënyrë të prerë: PO, ALLAHU EKZISTON!

Meqë Kur'ani u shpall në një ambient politeist, me premisa hebraizmi, kristianizmi, zaratuizmi, animizmi etj., kryesisht theksin e vendosi në njësinë e Krijuesit (tevhid), në cilësitë e Krijuesit, në besimin në botën tjetër, sepse kjo ishte edhe ana e dobët e arabëve - duke u thirrur në krijimin e natyrës dhe në harmoninë e saj, në krijimin e njeriut dhe të gjallesave të tjera, ta çojë njeriun drejt një përfundimi se Zoti është Një dhe i Vetëm, me fuqi të pafundme dhe se fundi ynë është tek Ai.

Mbi mendimtarët dhe dijetarët e rinj, të pajisur me dashuri për Krijuesin dhe krijesat, është detyrë që pa vonesë t'i përvishen punës dhe në dritën e vlerave të pakontestueshme të besimit e moralit dhe të arriturave shkencore e teknike-teknologjike, ta heqin perden e vënë para syve, që pengon të shihet e vërteta në kohë të caktuara gjatë historisë.

E lusim Allahun e Gjithëfuqishëm, që sadopak, t'ia kemi arritur synimit tonë me shkrimin e kësaj vepre mbi besimin islam. Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm prej Teje ndihmë kërkojmë.

PJESA E TRETË

Shtojcë

NOCIONET THEMELORE AKAIDORE

Hyrje

I.

Para dy apo tre dekadash, shkrime të tilla, ku trajtohet terminologjia islame, e përgjithshme apo e veçantë, e tërësisht apo e pjesshme, në gjuhën shqipe dhe të rajonit pothuajse nuk kanë ekzistuar. Faktorët e një gjendjeje të tillë sigurisht janë disa, por është evidente se nuk ka ekzistuar interes i mjaftueshëm i shprehur nga ana e lexuesve për fusha të tilla. Kjo ka kushtëzuar që edhe botuesit të mos shfaqin interesim për ta bërë diçka të tillë. Mirëpo, viteve të fundit, së pari në botë, e pastaj edhe te ne, u rrit interesimi për fjalor shpjegues, një apo më shumë gjuhësor, leksikon, enciklopedi etj. Në botë janë shkruar disa lloj fjalorësh të natyrës fetare islame, apo të natyrës së rrethit kulturor-historik musliman (ku janë përfshirë teologjia, historia, kultura, arti etj.). Viteve të fundit edhe në gjuhën shqipe janë paraqitur disa fjalorë të vegjël, shpjegues, mjaft premtues, por ende larg standardeve shkencore, fushave të ndryshme të përfshira dhe vëllimit të dëshiruar.³⁷⁷ Dinamika e shekullit XXI, globalizimi i çdo cepi të botës, konfliktet politike-ushtarake, zhvillimi i shpejtë i internetit dhe komunikimit ndikuan, që përkundër problemeve, nevoja për njeri-tjetrin të

³⁷⁷ Halit Muharremi, *Fjalor i teologjisë*, Tiranë, 2006; Ruqaiyyah Waris Maqsood, *Fjalor bazë i Islamit*, Tiranë, 2008 (përkthim); Qemajl Morina, *Glosar i nocioneve fetare (islame, ortodokse, katolike dhe çifute)*, Prishtinë 2010 dhe Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam* (botimi I, Prishtinë, 2008, fq. 145; Nexhat Ibrahim, *Veptra 9 (Leksikoni islam)*, botimi II, Shkup, 2009, fq. 296 dhe Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam*, botimi III, Shkup, 2012, fq. 372.

rritet dhe si rezultat i kësaj edhe nevoja për njohjen e tjetrit të rritet.

II.

Gjatë historisë së mendimit islam gjeniu musliman ka zhvilluar një fjalor të mrekullueshëm për të gjitha fushat që paraqisnin interes të tyre shpirtëror dhe material, në gjuhën arabe, apo në gjuhët e rrethit kulturor historik musliman, siç janë (krahas arabishtes) gjuha persiane, osmane-turke, urdu dhe në gjuhët të tjera lokale, siç janë për ne interesante gjuha shqipe e boshnjake. Janë përdorur shprehje të shumta dhe të ndryshme, varësisht nga dietari, nga shkolla e mendimit, apo lëvizja e caktuar, kurse për të shprehur çështjet esenciale dhe joesenciale të mendimit islam, e edhe *akaidit islam* dhe të shkencave tjera. Disa shprehje janë kanonizuar në fjalorin e folur musliman, janë familjarizuar me besimtarët dhe madje edhe me jobesimtarët dhe janë bërë thesar i shumicës së dijetarëve dhe shkollave akaidore dhe, në përgjithësi islame, kurse disa shprehje të tjera nuk e kanë përballuar kritikën e kohës, dhe si të tilla, i janë lënë harresës.

III.

Në pamundësi që të merremi me të gjitha këto shprehje të studiuara në mënyrë sistematike dhe në vëllimin e nevojshëm, sepse do të kërkonte studime dhe hulumtime të shumanshme dhe të gjata, madje edhe një punë ekipore të shumë ekspertëve, në vazhdim shkurtimisht do t'i trajtojmë disa shprehje, apo terma themelorë të akaidit / besimit islam, të cilat në një mënyrë, apo në një tjetër janë bërë strumbullar në diskursin e përditshëm islam. Trajtimi i tyre në një vend, në mënyrë përmbledhëse, përveç tjerash lehtëson edhe profesionalistët, edhe studentët, edhe lexuesin e za-

konshëm. Shprehjet e tilla janë shumë, por ne do t'i analizojmë disa nga këto, që konsiderohen bazike për një vepër, apo doracak besimi: *mithak, fitre, islam, iman, ihsan, teklif, din, kufër, shirk, nifak, fisk, ridde, mil-let dhe medhheb*.

Normalisht, vepër njerëzore të përkryer nuk ka, kështu që edhe kjo punë e vogël ka mangësitë e veta. Dikush do të qortojë që nuk janë përfshirë edhe terma të tjera, dikush do të qortojë, përse nuk janë sqaruar me gjerësisht, e dikush përse nuk janë trajtuar më thukët. Të gjithë kanë të drejtë në një mënyrë, por edhe ne kemi të drejtë, duke e marrë parasysh që ky mini-fjalor në aspekt të numrit të zërave të përpunuar, por jo edhe në aspekt të vëllimit të përpunuar të zërave, është punuar si shtojcë e librit "*Bazat e besimit islam*", dhe se zgjerimi në tematikë dhe në vëllim do të na çonte larg. Kemi të drejtë edhe në përfundimin tonë, se ky fjalor shpjegues mbase do të provokojë, drejtpërdrejt, apo tërthorazi, dikë tjetër në të ardhmen që t'i qaset një pune serioze dhe të punojë një fjalor akaidor, filozofik, etik shpjegues që do ta kënaqë shumicën e shpirttrave.

Falënderoj të gjithë miqtë e penës e të librit, për përkrahje e nxitje përpara. Krijuesit të dashur përveç falënderimit për shëndetin dhe çdo gjë tjetër, i lutem për falje nga gabimet e mundshme. Përsosmëria i përket vetëm Atij.

20 ramazan 1436

7 korrik 2015

1. Mithak-u - الميثاق

Shprehja *mithak* (الميثاق) gjuhësisht do të thotë kontratë, aleancë, lidhje, besëlidhje, pakt, porosi, testament³⁷⁸.

³⁷⁸ Për këtë dhe shprehjet tjera kemi konsultuar këto burime: 1. Tevfik Muftić, *Arapsko-srpsko-hrvatski rječnik, I-II*, Sarajevë, 1973 dhe 2. Isa Memishi, *Fjalor arabisht-shqip*, Shkup, 2014.

Në terminologjinë akaidore e filozofike, islame *mithak*-u është akt metafizik, apo aleancë paraekzistenciale ndërmjet të gjithë shpirtrave të botës dhe Krijuesit të tyre të vetëm hyjnor³⁷⁹, është kontratë, të cilën Allahu i Madhërishëm e lidhi me njeriun në ezel, në gjendjen paraekzistenciale, meta-historike, me Ademin a.s. dhe me pasardhësit e tij, kur nga kurrizi i tij i nxori pasardhësit e tij, të cilët do të jetojnë deri në Ditën e Fundit. Sipas disa dijetarëve, kontrata si akt meta-historik, apo paraekzistencial u lidhë ndërmjet Krijuesit absolut dhe të gjithë shpirtrave të botës, e jo vetëm me njeriun. Prej tyre mori dëshminë, provën se Ai është krijuesi i tyre dhe atyre u kërkoi që të dëshmojnë kundër vetes, gjë të cilën ata edhe e dëshmuan. Me këtë kontratë njeriu dhe shpirtrat paraekzistencialë janë zotuar se do t'i nënshtrohen Krijuesit absolut. Kjo kontratë gjendet në fjalët e Allahut:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ .

"Kur Zoti yt nxori nga kurrizi i bijve të Ademit, pasardhësit e tyre dhe i bëri të dëshmojnë kundër vetes së tyre, u tha: 'A nuk jam Unë Zoti juaj?' Ata u përgjigjën: 'Po, dëshmojmë se Ti je.' Kështu bëri Ai, në mënyrë që ju (o njerëz) të mos thoni në Ditën e Kiametit: 'Këtë nuk e kishim ditur'." (El-A'raf, 172)

Ky zotim i krijesave në botën paraekzistenciale është nënshtrim i mirëfilltë, sepse nënshtrimi i pavetëdijshëm nuk është nënshtrim i sinqertë. Zotimi i vetëdijshëm, i dijshtëm dhe i ndërgjegjshëm, e mban bashkë njeriun me kontratën, duke e determinuar synimin, qëndrimin dhe aktin e tij të respektit ndaj vetvetes dhe ndaj Krijuesit. Ky nënshtrim, kjo bindje ndaj *sunnet*' Allahut, e vë krijesën në vendin për-

³⁷⁹ Resid Hafizovic, *Temeljini tokovi sofizma*, Sarajevë, 1999, fq. 458.

katës. Kjo saktësi sjell harmoninë që quhet kozmos, drejtësi, ndërsa thyerja sjell mospajtim dhe quhet kaos, padrejtësi.³⁸⁰

Akaidologu i njohur, Hasan Kafija Prushçak, mendon se brezi i hershëm (selefijtë) këtë ndodhi e kanë konsideruar të paqartë (muteshabih), por të detyrueshme për ta besuar.³⁸¹ Edhe akaidologu El-Gazneviu mendon se “*zotimi (el-mithaku) të cilën Allahu xh.sh. e ka marrë prej Ademit a.s. dhe pasardhësve të tij është i vërtetë.*”³⁸²

Edhe pse janë dhënë mendime të ndryshme rreth zotimit (besëdhënies) së njeriut ndaj Allahut, ne pajtohemi me S. V. Gavocin, kur thotë: “*Nuk e dimë konkretisht se çfarë ka qenë fjala e dhënë prej Ademit dhe fëmijëve të tij, prej njerëzve sa të jetë kjo jetë. E besojmë atë besë, po nuk e dimë se si është marrë ajo besë a fjalë nga të gjithë njerëzit. Në Kur’anin e Famshëm, Zoti xh.sh. thotë: “Përkujto kur Zoti yt e nxori nga shpina e bijve të Ademit, pasardhësve të tyre dhe i bëri dëshmuues të vetes së tyre duke u thënë: A nuk jam Zoti juaj? Ata thanë: Po, dëshmuam. Të mos thoni në ditën e Kiametit: Ne për këtë dëshmim kemi qenë të panjohur*”.

³⁸³ (Kur’ani, sure EL-A’raf /7/, ajeti 172).

Përkundër faktit se Ibn Kethiri, Ibn Tejmija, Tustariu, madje edhe Tabatabai pajtohen se nënshtrimi i njeriut për të cilin është fjala në ajetet e sipërme ka ndodhur në paraekzistencë³⁸⁴, Muhammed Asadi në tefsirin e tij mendon se “*të folurit e Allahut*” dhe “*përgjigjja e njeriut*”, në ajetin 172 të su-

³⁸⁰ Syed Muhammad Naquib al-Attas, *Islam i sekularizim*, Sarajevë, 2003, fq. 105 dhe 201.

³⁸¹ Zuhdija Adilović, Hasan Kafija Prushçak i njegovo djepo Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere, Zenicë, 2004, fq. 152-153. Krhs.: Rifet Šahinović, *Akaidске teme*, 2, Sarajevë, 1432 h./2011, fq. 6.

³⁸² El-Gaznevi, *Kitabu usul'id-din*, botimi I, Bejrut, 1998/1419 h., fq. 157-158.

³⁸³ Shejh Vehbi Sulejman Gavoc, *Nyja e besimit sipas Imam Tahaviut*, botim me koment të ri, dhe parathënie dhe pasthënie të re, Shkup, 2015, fq. 96.

³⁸⁴ Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka u islamu (Human Natyre in Islam)*, Sarajevë, 2003/ 1424, fq. 86-89.

res El-A'raf, është “metonim për aktin krijues të Zotit dhe përgjigje ekzistenciale e njeriut”.³⁸⁵

2. Fitra - الفطرة

Shprehja *fitra* (الفطرة) rrjedh nga fjala arabishte *fetare* (فطر) dhe në derivatat e shumta të kësaj fjale domethënë fe, besim i amshueshëm, eternal, i pastër, natyror në Allahun. Kjo shprehje ka edhe kuptimet: të copëtosh, të grimcosh, të bësh një të çarë, ta ndash, ta presësh etj. Ka kuptimin edhe të krijimit (fatir'us-semavati ve'l-erdi). Kuptimi i kësaj foljeje në llojin e dytë domethënë përsëritje, shumënumërsi dhe shpeshmëri.³⁸⁶ *Fitra* është edhe natyra, karakteri premordial i njeriut dhe botës.³⁸⁷ Njeriu lind me *fitren* dhe këtë gjendje e mban gjatë gjithë jetës, herë të lirë e herë të ndrydhur. *Fitra* është prirje, afinitet natyror, të cilën njeriu e ka në vetvete që nga lindja. Muslimanët e vjetër, para disa dekadave, kur mësonin kushtet e Islamit, thoshin se ata janë muslimanë prej “*kalu bela*”³⁸⁸, që nënkupton se ata janë muslimanë prej botës së amshueshme, se lindën si muslimanë dhe vazhdojnë të jenë të tillë deri në Ditën e Fundit.³⁸⁹ Allahu xh.sh. lidhur me këtë thotë:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا . فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا . لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ .
ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ .

³⁸⁵ Muhammed Asad, *Poruka Kur'ana*, Sarajevë, 1425/2004, fq. 222, fusnota 139.

³⁸⁶ Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka po aty*, fq. 19-20.

³⁸⁷ Resid Hafizovic, *Temeljni tokovi*, po aty, fq. 456.

³⁸⁸ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا “A nuk jam unë Zoti juaj?” “Po, si jo, - thanë ata, - ne dëshmojmë”. (El-A'raf, 172)

³⁸⁹ Rifet Šahinović, po aty, fq. 6.

“Ti drejtohu me fytyrë kah feja jote si besimtar i vërtetë, fesë së Allahut, ndaj së cilës ai ka krijuar edhe njerëzit. Nuk ka zëvendësim për krijesën e Allahut, sepse ajo është fe e drejtë, por shumica e njerëzve nuk e dinë.” (Er-Rrum, 30)

Gjithashtu kemi një hadith të Muhammedit a.s. në të cilin ai qartë, tregon se të porsalindurit janë në rrugë të vërtetë, por pastaj fëmijët ndryshojnë varësisht ambientit familjar, shoqëror, kulturor etj.:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ نَصْرَانِيَّةً أَوْ يَمَجَّسَانِيَّةً". البخاري .

*“Përcillet nga Ebu Hurejre r.a. se Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: ‘Çdo fëmijë lindet në fitre (fenë e pastër), pastaj prindërit e tij e bëjnë atë hebre, kristian apo adhurues zjarri’.”*³⁹⁰

Zotimi jonë në botën eternale (të ezelit) manifestohet edhe në këtë botë ekzistenciale, kështu që ajo nuk është gjë tjetër, përveç natyrshmëri e njeriut në tevhid, në besimin në Zotin një dhe të vetëm. Kjo natyrshmëri nuk është e vetmja, sepse edhe ndjenja e fëmijës për prindërit, ndjenja e njeriut për ta mbrojtur vetveten, ndjenja e foshnjës për ushqim, ndjenja e njeriut për të zbuluar të panjohurën janë disa nga shumë potenciale njerëzore që bazën e kanë në nevojën e tyre për besim, për Krijues absolut dhe nuk është shtresim kohor, ideologjik etj.³⁹¹

Rreth shekullit VIII u shfaq doktrina e xhebriëve (predeterministëve) të cilët pohojnë se njeriu, sikur edhe gjësen-det tjera, është i paracaktuar dhe çdo gjë që ndodh, ndodh sipas udhëheqjes direkte të Allahut.³⁹²

³⁹⁰ Buharij, *Sahih, Kitab'ul-xhenaizi*, nr. i hadithit 1296. (Burim interneti).

³⁹¹ Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2010/1429, fq. 255 e tutje.

³⁹² H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Kalam*, Londër, Harvard University Press, 1976, fq. 602-603.

Imami i madh El-Maturidiu lidhur me *fitren* thotë: “Të gjithë njerëzit dhe xhinët janë krijuar me natyrë të pastër (*fit-reh*)”. Pastaj vazhdon e thotë: “Në favor të kësaj është edhe: Çdo fëmijë lindet në *fitreh*, e prindërit e tij e mësojnë në judaizëm ose kristianizëm, deri sa ai vetë nuk përcaktohet”. “Kjo do të thotë, sikur njeriu t’i lëshohej vetvetes (*fitres*), të lihej në atë në çka është lindur, nuk do të mungonte dëgjueshmëria ndaj Krijuesit; mirëpo, prindërit e tij e orientojnë dhe bëhen shkaktarë të përcaktimit të tij kah judaizmi, apo kristianizmi.”³⁹³

Imam Neveviu e ka përkufizuar *fitren* si iman i pakonfirmuar, para se personi me vetëdije ta shpall besimin e vet. Sipas drejtimit pozitivist, Ibn Tejmijes, çdo fëmijë është i lindur me *fitre*, në gjendjen e mirësisë së lindur, kurse mjedis social është ai që më vonë shkakton shtrembërimin e njeriut.³⁹⁴ Në pamundësi që t’i cekim edhe shumë dijetarë të tjerë, mund të përfundojmë se *fitra* është cilësi te njeriu, e cila i jep mundësi të njohjes së Allahut. Kjo pra, është cilësi, paradispozicion natyror, që njeriu e ka qysh në fazën e paralindjes, në bakun e nënës. Me fjalë të tjera, *fitra* është e gravuar te njeriu dhe roli i pejgambereve edhe nuk është tjetër përveç se ta zgjojë, ta bëjë të vetëdijshëm njeriun se natyra e tij parazanafillore është pikërisht kjo, e prirë për besim në Krijuesin absolut. Nënshtrimi ndaj *fitres* në fakt është nënshtrimi ndaj Allahut, ashtu siç mësuam të gjithë pejgamberët.³⁹⁵ Por, në asnjë mënyrë kjo nuk do të thotë që njeriu është i paracaktuar të bëhet i mirë, apo i keq. Sepse njeriu zotërdon intelektin (akl) dhe vullnetin e lirë (iradeh). I pari, intelekti, i jep mundësinë e dallimit mes të mirës dhe keqes, ndërsa i dyti, vullneti i lirë, i mundëson të zgjedhë

³⁹³ Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003, fq. 82-83.

³⁹⁴ Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka*, po aty, fq. 50, 52 etj.

³⁹⁵ Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka*, po aty, fq. 21 e tutje.

mes të mirës dhe të keqes. Njeriu ka mundësi të përdorë aftësitë e veta që ta plotësojë fitoren e tij dhe ta meritojë shpërblimin tek Allahu, ose hidhërimin e Tij.³⁹⁶

3. Teklif-i - التكليف

Allahu e krijoi njeriun jo pa arsye dhe e bëri përgjegjës dhe genie me detyrime. Detyra e parë e njeriut është *ubudijeti* (robërimi dhe të qenit në shërbim). *Teklifi*, të qenit i obligueshëm, i jep kuptim dhe arsye ekzistencës të jetës së njeriut, sepse ai është genie e detyrave dhe përgjegjësisë.

Allahu i Madhërishëm duke e ngarkuar njeriun me obligime dhe me veprimet e Tij krijuese, këtë e bën jo nga imponimi as detyrimi, ngase Ai është që zgjedh, është i vullnetshëm dhe vepron çka të dojë, por nga urtësia, sepse Allahu xh. sh., është i pastër nga të vepruarit e kot, ashtu diç thotë për vetveten: "*Allahu është i dijshtëm e i urtë.*"³⁹⁷ (En-Nur, 18)

Po e braktisi njeriu këtë karakteristikën e *teklifit*, ai e humb rolin e tij njerëzor dhe e humb të qenit njeri³⁹⁸:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ .

"Kurse xhinët dhe njerëzit nuk i kam krijuar për tjetër, vetëm se të më adhurojnë." (Edh-Dharijat, 56)

Nocioni *teklif* (التكليف) gjuhësisht do të thotë: detyrim, obligim, përpjekje, angazhim, moshë madhore, të marrësh përsipër ndonjë detyrim.³⁹⁹

³⁹⁶ Po aty, fq. 27.

³⁹⁷ Shih: Orhan Bislímaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010/1430, fq. 241.

³⁹⁸ Rifet Šahinović, po aty, fq. 6.

³⁹⁹ Në të drejtën pozitive, njeriu është ai që kërkon, derisa në të drejtën e sheriatit, njeriu është ai nga i cili kërkohet (mutaleb) përgjegjësi, sepse ai është krijuar me qëllim që të jetë i obliguar (mukel-lef), të cilit diçka do t'i urdhërohet dhe diçka do

Në fe *teklif* do të thotë obligim i njeriut me amanetin e fesë së Allahut (mukel-lef). *Teklifi*, sipas disa dijetarëve, fillon me moshën madhore (teklif) dhe nga kjo kohë fëmija mund të bëhet me iman, apo me kufër.⁴⁰⁰ Para moshës madhore, fëmija nuk është as në gjendjen e imanit esencial, as në gjendjen e kufrit esencial.⁴⁰¹ I këtij mendimi është edhe Kurtubiu, por edhe shumë dijetarë të tjerë⁴⁰², sikundër dhe mësuesi i madh musliman, Imam Ebu Hanife, i cili tha:

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاهُمْ ...

"Allahu i Madhërishëm krijesat i bëri pa mosbesim (el-kufr) dhe pa besim (el-iman) dhe pastaj u është drejtuar me urdhëresat dhe ndalesat e Tij...".⁴⁰³

Prindërit muslimanë mund të ndihmojnë në formimin e imanit te fëmija, duke e aplikuar mësimin islam mbi edukimin, por duke e braktisur, ata do të formojnë potencial te fëmija që do ta shpie në kufër kur të rritet. Ndëshkimet që parashihen për shkelje të ndryshme janë të vlefshme vetëm pas moshës së mitur.⁴⁰⁴ Përfundimisht, njeriu bëhet teklif (i obliguar) me moshën e tij madhore, e fizike, e shpirtërore, sado që këtu paraqiten disa probleme:

Edhe pse fëmija musliman është përgjegjës para sheriatit, kur hyn në bylyk (kur e arrin pjekurinë seksuale), kjo nuk do të thotë që me këtë ai e ka arritur edhe pjekurinë intelektuale. Fëmija mbase është i pjekur seksualisht, por ai

t'i ndalohet Shih: Takvim Islamske zajednice Bosnje i Hercegovine za 2008 g., Sarajevë, 2007, fq. 79.

⁴⁰⁰ Shih: Muhamed Jasin, *po aty*, fq. 47-49.

⁴⁰¹ El-Askalani, *Fet'h'ul-Bari*, Bejrut, VIII, fq. 198-199.

⁴⁰² El-Kurtubij, *El-Xhamiu el-ahkam'il-Kur'an*, Vol. XII, pjesa 14, Kajro, 1976, fq. 27.

⁴⁰³ Sipas: Imam Ebu Hanifeh, *Fikh'ul-ekber*, Zëri islam, Prizren, 2005, fq. 53.

⁴⁰⁴ Shih: Muhamed Jasin, *po aty*, fq. 47-48.

nuk është i pjekur intelektualisht, dhe si i tillë, ka kufizime të caktuara në punët e natyrës financiare⁴⁰⁵ e të ngjashme.

Në këtë pjesë duhet ta theksojmë edhe çështjen se a është përgjegjës para Zotit njeriu i cili nuk është i njoftuar me shpalljen? Imam Ebu Hanife, mendon se të gjithë njerëzit janë të obliguar ta njohin ekzistencën e Krijuesit, por nuk janë përgjegjës për aspektin tjetër: të ibadeteve etj.⁴⁰⁶

Në anën tjetër, ekzistojnë obligime individuale dhe kolektive, fardi ajn dhe fardi kifaje. Familja, apo shoqëria ka për obligim ta njoftojë fëmijën me detyrimet e tij individuale dhe kolektive që në fëmijëri, që në moshën e rritur të hyj në Islam me dije dhe identitet të caktuar.

4. Islam-i – الإسلام

Islam është emri me të cilin njihen të gjitha fetë e Allahut, nga Ademi a.s., por me këtë emër njihet edhe shpallja e fundit, dërguar Pejgamberit të Allahut, Muhamedit a.s. në përmjet Kur'anit. Gjuhësisht shprehja *islam* (الإسلام) do të thotë dorëzim, nënshtrim ndaj urdhrave të Zotit, dorëzim ndaj vullnetit të Zotit. Do të thotë nënshtrim, bindje dhe dëgjim, mirësi dhe pastërti nga të këqijat (mëkatet) e dukshme dhe të padukshme. Paskajorja *el-islam* ka kuptimin e “nënshtri-

⁴⁰⁵ Nëse vdes një pasanik dhe atë e trashëgon djali 7-vjeçar, i cili pjekurinë seksuale e arrin në moshën 12-vjeçare, ai është përgjegjës në aspektin shpirtëror para sheriatit, por nuk është përgjegjës edhe për udhëheqjen e punëve financiare, për shkak të papjekurisë intelektuale. Intelekti (akli) është kriteri kryesor për teklifin, sepse aftësia seksuale të çmendurin nuk e bën përgjegjës për veprimet e tij para sheriatit. Shih gjerësisht: Muhamed Jasin, Priroda čovjeka u islamu, Sarajevë, 2003/ 1424, fq. 138 e tutje. Shih edhe: M. H. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, Cambridge, 1991, fq. 351-352.

⁴⁰⁶ Nedzat Grabus, *El-Bagdadijevo učenje o temeljima imana* (Fi usul-il-iman), në: *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005, fq. 52 e tutje.

mit dhe dorëzimit” në kuptim “të pranimit të dispozitave dhe përljes”⁴⁰⁷.

Nëse fenë (*dinin*) e përkufizojmë si rrugë, drejtim, orientim drejt të cilit synon njeriu në këtë botë, atëherë rruga, drejtimi, orientimi i drejtë, i qëlluar, korrekt është *islami*, përkushtimi, nënshtrimi dhe dorëzimi ndaj Allahut të madhërishtëm. Kjo gjendje i sjell shpirtit të njeriut qetësi. Kur’ani e bën të qartë se njeriu nuk mund të hyjë në Islam derisa nuk i dorëzohet vullnetit të Allahut (esleme), fesë së vetme të drejtë tek Krijuesi:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Feja e vërtetë tek Allahu është Islami...”. (Alu Imran, 19)

مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“E ai që kërkon tjetër **fe përveç Islamit**, nuk do t’i pranohet, dhe ai në botën tjetër do të jetë prej të humburve.” (Alu Imran, 85)

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا

“Kush është besimtar më i mirë nga ai që **i dorëzohet** sinqerisht Allahut, duke qenë bamirës dhe zbatues i fesë së pastër të Ibrahimit ...!” (En-Nisa’, 125)

قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Ajo tha: “O Zoti im, me të vërtetë unë kam bërë krim ndaj vetes dhe tani, bashkë me Sulejmanin **i dorëzohem** Allahut – Zotit të botëve!” (En-Neml, 44)

Në fe shprehja *islam* do të thotë Njësia e Allahut, nënshtrim ndaj urdhrave të Tij, dëgjueshmëri dhe bindje ndaj

⁴⁰⁷ El-Gaznevij, *Kitabu usul-id-din*, botimi I, 1998/ 1419, fq. 261, fusnota 1 ose: Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, po aty, fq. 449.

Atij. Kjo fe quhet *Islam* në çdo kohë, sepse në këtë mënyrë realizohet bindja dhe nënshtrimi i krijesës ndaj Krijuesit të Saj.⁴⁰⁸ Edhe pse ekziston dallimi gjuhësor ndërmjet imanit dhe islamit, këto dy fjalë “janë të lidhura njëra me tjetrën, sikurse jashtësia (shpina) me brendësinë (barkun)”⁴⁰⁹, apo sikurse fara dhe fryti. Imani është fara, kurse islami është fryti. Në aspektin teorik, islami (ligji) përfshin dy parimet e njohura, të njësisë së Zotit dhe të vlerës së Pejgamberit a.s. dhe të namazit, të agjërimit, të zekatit dhe të haxhit.⁴¹⁰

Disa të tjerë *Islamin* e shpjegojnë si demonstrim praktik, historik të imanit, i cili manifestohet në jetën praktike të njeriut, në moralin e tij, në mirësjelljen e tij, në planifikimin dhe përdorimin e kohës, të energjisë dhe të aftësisë.⁴¹¹ *Islam* do të thotë ligj dhe i përgjigjet monoteizmit të Musait a.s.; bashkë me *imanin* (besimin), i përgjigjet monoteizmit të Ibrahimit a.s.; dhe, bashkë me *ihsanin* (rrugën), i përgjigjet monoteizmit të Isait a.s. Në monoteizmin Ibrahimin parimi i ligjit (islam) dhe i rrugës (ihsan) janë tretur në parimin e besimit (imanit). Në *musaizëm* parimi i ligjit (i islamit) dominon dhe i shkrin parimet e besimit (imanit) dhe të rrugës (ihsanit). Në *isaizëm*, parimi i rrugës (ihsanit) i shkrin dy parimet e tjera. Islami si fe i përfshin të tri parimet, njërin krahas tjetrit, në baraspeshë të përkryer.⁴¹²

Nëse *Islam* është emri për fenë, *musliman* është personi i dorëzuar dhe nënshtruar ndaj Zotit të Madhërishëm. Kjo domethënë se muslimani duhet të kryejë pesë shartet isla-

⁴⁰⁸ Abdul Medžid Aziz Ez Zindani, *Jednoća Stvoritelja*, Sarajevë, 1998, fq. 336.

⁴⁰⁹ Imam Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber*, Zëri islam, Prizren, 2005, fq. 92.

⁴¹⁰ Frithjof Schuon, *Dimenzije Islama*, Sarajevë, 1996, fq. 91-92.

⁴¹¹ Për aspektet e shprehjes islam shih: *Mewsu'at'ul-edjani*, botimi I, Bejrut, 2001/1422, fq. 80-82.

⁴¹² Gjerësisht: Frithjof Schuon, po aty, fq. 91-92.

me dhe për këtë dëshmojmë se është musliman dhe kjo paraqet pamjen e jashtme të besimtarit.

Ana praktike luan një rol të rëndësishëm në jetën e njeriut. Ajo na jep identitet dhe paraqet shtyllë me rëndësi në shoqërinë islame. *Shtylla e parë* është *shehadeti*, akti i parë themelor, nga i cili varen të gjitha veprimtaritë islame. *Shehadeti* është manifestimi verbal, pranimi i realitetit të Zotit dhe pranimi i pejgamberisë së Muhammedit a.s. (me Kur'anin). *Shehadeti* ka dy përmasa, botën e gajbit (të padukshmen, të mungueshmen) që është i pakapshëm për shqisat njerëzore dhe botën fenomenale, shehadeh, të cilën shqisat e kapin, e kuptojnë, ndërsa Allahu i njeh të dy botët, të dukshmen dhe të padukshmen. Teorikisht, muslimani e ka për detyrim njëherë në jetë ta shqiptojë shehadetin (dëshminë), por praktikisht, muslimani çdo ditë shumë herë e pohon dëshminë.⁴¹³

Shtylla e dytë dhe edhe më themelore është *salati*, namazi, i cili ka kuptimin të falesh, të bekosh. Kur'ani përmend katër lloj salatesh:

- Allahu dhe engjëjt kryejnë salat:

"Është Ai që kryen salatin për ju, si dhe engjëjt e Tij, që të mund t'ju nxjerrë nga errësira në dritë." ; (33, 43)

- Të gjitha krijesat në qiej dhe tokë kryejnë salat, si shprehje e Islamit universal:

"Nuk keni parë se si gjithçka në qiej e në tokë e madhëron Allahun, edhe zogjtë tek shpalosin flatrat? Gjithsecili e di salatin e tij dhe glorifikimin e tij." ; (24, 41)

- Çdo musliman vullnetar e kryen salatin, që do të thotë se termi përdoret në një nga format specifike të adhurimit, që u janë zbuluar të gjithë pejgambereve:

⁴¹³ Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë, 2007, fq. 64-67.

“Dhe Ne dërguam (Ibrahimin) dhe Lutin ... Dhe Ne i dhamë atij Is'hakun e si dhuratë të mëtejshme Jakubin dhe i bëmë të gjithë të shëndetshëm ... dhe u zbuluam atyre bërjen e gjërave të mira dhe kryerjen e salatit.” (21, 71-73)

- Salati i përgjithshëm, salati ritual, me specifikat e veta, që ne e njohim në jetën e përditshme.

Shtylla e tretë e Islamit është *zekati*, që dikush e përktheu si “taksa e dëlirësisë”, e cila nga të pasurit i ndahet të varfërve në mënyrë institucionale. Kuptimi bazë i tij është pas-
tërti, pastrim i pasurisë nga shtresimet e huaja, nga haku i huaj, sipas kushteve të përcaktuara qartë. Ai ka porosi të qartë shoqërore, sepse zekati nuk i jepet vetvetes. Synimi i tij parësor është vendosja e raporteve me Allahun duke filluar nga individi, sepse individi i shëndoshë është edhe shoqëria e shëndoshë.

Shtylla e katërt e Islamit është *sijami*, agjërimi i muajit të ramazanit, i cili fillon me fillimin e hënës së re dhe me përfundimin e saj. Agjërimi konsiston në përmbajtjen nga të ngrënët, të pirët dhe marrëdhëniet intime, për madhorët, të mençurit etj. Përveç këtyre rregullave Muhammedi a.s. pohon: “E përcjell Xhabit ibn Abdullahu nga Enes ibn Maliku se Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: ‘Pesë gjëra e prishin agjërimin: gënjeshtër, përgojimi, shpifja, betimet e rrejshme dhe shikimi me epsh’.”⁴¹⁴ Edhe pse agjërimi ka vështirësi, muslimanët e mirëfilltë nuk e konsiderojnë agjërimin të mundimshëm. Përkundrazi, e konsiderojnë si muajin më të mirë të vitit.

Shtylla e pestë e Islamit është *haxhi*, vizita e Ka'bes, një herë në jetë nëse ka mundësi fizike, materiale dhe shpirtërore. Haxhi për besimtarët është takim, ndërsa takimi me Ka'ben kuptohet si vdekje, e kthimi nga haxhi si rilindje.

⁴¹⁴ Hadithi ceket sipas: Imam El-Gazali, *Ihjaw ulum'id-din - Oziolvjavanje vjerskih znamenosti*, libri 2, Sarajevë, 2005/1426, fq. 94.

Prandaj, edhe haxhiu në traditën muslimane respektohet jashtëzakonisht shumë. Përveç takimit praktik, haxhi mundëson takimin me historinë, nga fillimi e deri më sot.⁴¹⁵

Mund të përfundojmë se Islami është dorëzim e njëkohësisht pranim i urdhreve të Allahut, edhe pse Islami dhe Imani gjuhësisht kanë dallime mes tyre, në pikëpamje përmbajtësore Islami pa iman dhe imani pa Islam nuk mund të paramendohet. Këtë domosdoshmëri mes veti dikush i ka përkufizuar si: *“Islami dhe imani janë dy nocione të ndara dhe të bashkuara. Kur vijnë të bashkuar, pra njëri pas tjetrit, kanë kuptime të mëvetësishme, ndërsa kur vijnë të ndarë, atëherë e zëvendësojnë njëri-tjetrin.”*⁴¹⁶

5. Iman-i – الإيمان

Nocioni *iman* (الإيمان) rrjedh nga rrënja arabe, që e përdorur në trajtën if'al (iman) si mbiemër foljor, ka kuptimin e verifikimit me fjalë të dikujt, të pranimit të fjalëve të dikujt, pranimit të dikujt me rehati shpirtërore, të dhënies besim ndaj tjetrit, të besimit të prerë, pa vend për dyshim, të besimit nga brendia dhe zemra.⁴¹⁷ Personi që beson quhet *mu'min*, apo besimtar.

Në fenë islame kjo shprehje do të thotë edhe: besim tek Allahu, te melaqet e Tij, te librat e Tij, te pejgamberët e Tij, te Dita e Fundit dhe: te caktimi i së mirës e i së keqes dhe te pejgamberia e Muhamedit a.s..., apo siç e shpreh këtë F. Shuon: imani (besimi), përfshin dy dëshmi - atë të njësisë së

⁴¹⁵ Një analizë shpirtërore e vyeshe: Sachiko Murata & William C. Chittick, po aty, fq. 64-78.

⁴¹⁶ Sipas: Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010, fq. 200 e tutje.

⁴¹⁷ Ibn Mundhir, *Lisan'ul-arab*, XIII, 21, Bejrut, pa datë botimi, sipas A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 25.

Zotit dhe të vlerës së Muhamedit a.s.⁴¹⁸ Këtë kuptim shprehja *iman* e ka nëse përmendet në kontekst të fesë islame, ndërsa të gjithë ata që e përmbushin këtë kërkesë quhen mu'minë (besimtarë). *Iman* do të thotë edhe feja në tërësi, kur theksohet pavarësisht nga fjala *islam*. Terminologjikisht, imani ka edhe kuptimin e verifikimit të prerë të Pejgamberit a.s. në çështjet për të cilat me siguri dihet që janë të shpallura nga Zoti (darurat'ud-dinijeh), pranim i palëkundshëm i lajmeve të ardhura nga i Dërguari dhe besim nga zemra se ato janë të vërteta dhe të drejta.⁴¹⁹

Kanë të drejtë disa dijetarë akaidologë, kur thonë se kur shprehja *islam* ceket e veçantë shënon po atë çka edhe *iman*. Por kur ceken të dy shprehjet njëra pranë tjetres, islami shënon përkushtimin e jashtëm, ndërsa imani bindjen dhe përkushtimin e brendshëm. Për shembull, dikush mund të nënshtrohet nga frika, e dikush nga shprehia. Kur'ani thotë:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ

"Beduinët (arabët e shkretëtirës) thanë: "Ne besojmë". Thuaju (atyre): "Nuk keni besuar!" Por, thoni: "Ne jemi dorëzuar!" meqë në zemrat tuaja ende nuk ka hyrë besimi si duhet." (El-Huxhurat, 14)

Ka edhe ajete dhe hadithe që e provojnë pohimin e sipërm, se përmbajtja e imanit është verifikimi me zemër:

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ ۚ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ

"Thanë: 'O babai ynë, ne shkuam të vrapojmë e Jusufin e lamë te rrobat tona, andaj e hëngri ujku. Por ti nuk na beson, edhe pse themi të vërtetën.'" (Jusuf, 17)

⁴¹⁸ Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, po aty. fq. 92.

⁴¹⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 25.

Edhe Muhammedi a.s. me një rast ka thënë:

Përcillet nga Ebu Hurejre r.a. se një grup sahabësh të Pejgamberit s.a.v.s. erdhën tek i Dërguari dhe i thanë: 'Në brendi ndiejmë gjëra të tilla, që secili prej nesh ka drojë t'i thotë se mos vallë bëjmë mëkat të madh. Pejgamberi a.s. iu tha: 'Vërtetë ndjeni gjëra të tilla? Po, thanë ata. Pejgamberi a.s. shtoi: 'Ky është imani vetë, duke treguar se imani është një gjë që ka të bëjë me zemrën'.⁴²⁰

Imani është punë shpirti, në dallim nga *Islami* që është manifestim fizik i ritualeve fetare. Edhe pse shprehja *Islam* dhe *iman* dallojnë ndërmjet vete, ato janë të pandashme, sepse vetëm një *iman* i mirëfilltë kërkon nënshtrim dhe përkushtim dhe se nënshtrimi dhe përkushtimi i mirëfilltë janë pasojë e *imanit* të vlefshëm.⁴²¹

Imam Ebu Hanife pohon se "*imani është deklarimi me gjuhë dhe besimi me zemër*" dhe ai "*as shtohet, as pakësohet*."⁴²² Sipas Ebu Hanifes, imani është koncept i pandarë, tërësia e tij është e barabartë të të gjithë njerëzit, nëse e kanë pranuar dhe se kësaj tërësie nuk mund t'i merret asgjë e që mos të fillojë mohimi i tërësishëm, sepse mohimi i një pjese njëkohësisht është mohim i tërësisë, për ç'arsye e vërteta pranohet e tërë, ose refuzohet e tërë.⁴²³

Ndoshta mund të ndihmojë rasti i Ammar ibn Jasirit, shokut të mirë të Muhammedit a.s., i cili, megjithëse besonte me zemër, duke mos u bërë ballë presioneve të rënda të politeistëve Kurejshë dhe kërcënimeve me vdekje, pati

⁴²⁰ Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 27.

⁴²¹ Mehmed Handzić, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999, fq. 374.

⁴²² Imam Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber*, Zëri islam, Prizren, 2005, fq. 78-79.

⁴²³ Një dijetar tjetër, Halid-i Bagdadi, pohon: "Nuk ka pak apo shumë iman. Besimi që zvogëlohet dhe shtohet nuk quhet iman, por parashtrim dhe iluzion. Të kesh iman më të fortë apo më të dobët, domethënë të bëhet më shumë apo më pak ibadet." Sipas: Imam Ebu Hanife, po aty, fq. 79.

pohuar me gojë se kishte dal nga feja e Muhammedit dhe se nuk ishte më musliman. Me këtë rast zbriti ajeti kur'anor, që bëri të ditur se Ammari ishte musliman:

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ
بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ عَذَابٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

“Atë i cili mohon Allahun, pasi që i ka besuar – vetëm nëse është i shtrënguar të bëjë gjë të tillë, por që zemra e tij është e bindur në besim – si edhe atë që ia ka hapur zemrën mosbesimit, e pret hidhërimi i Allahut dhe ata kanë dënim shumë të madh.” (En-Nahl, 106)

Sipas mendimit të Ebu Hanifes, imani përbëhet prej *njo-hjes* (ma'rifeh), *bindjes* (tasdik) dhe *deklaratës* (ikrar). Që imani i dikujt të bëhet i vërtetë, përveç që duhet të bazohet në dijen e padiskutueshme dhe i liruar nga dyshimi, korrektësia e asaj dijeje duhet të vërtetohet, kurse dëshmia duhet të jepet me fjalë. Njëra nga këto, vetvetiu, nuk mjafton për imanin.⁴²⁴

Imam Ebu Hanife gjithashtu mendon se imani as nuk zmadhohet, apo nuk pakësohet, sepse besimi me zemër është shtyllë e besimit. Veprat nuk janë pjesë e imanit, por përmbajtje e realizmit që do të shfaqet pas dëshmisë së besimit. Njeriu nuk beson në Allahun dhe të dërguarin e Tij për shkak se fal namaz, ose agjëron por përkundrazi, fal namaz, agjëron dhe kryen detyrat tjera, për shkak se beson në Zotin dhe Pejgamberin e Tij.⁴²⁵

⁴²⁴ Në të kundërtën, hipokritët, të cilët thonë se besojnë ndërsa me zemër këtë nuk e vërtetojnë, sikur edhe pasuesit e Librit, të cilët, edhe pse e dinë se Muhammedi a.s. është vërtet i Dërguar i Allahut, nuk besojnë në të, do të duhej konsideruar besimtarë. Shih: Muharem Omerdić, Osnovna pitanja Ebu Hanifinog akaidskog misljenja, në: *Uvod u nauku akaida*, përgatiti Nedžad Grabus, libri 20, Sarajevë, 2005, fq. 392.

⁴²⁵ Muhammed Ebu Zehreh, *Ebu Hanife*, Kajro, 1976, fq. 202-203.

Ka shumë argumente, se veprimi nuk është pjesë e imanit:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ...

“Ata që besojnë dhe kryejnë punë të mira...”. (El-Bekare, 277)

Pra, besimtarët dhe punëmirët, janë cekur veç e veç.

Në disa raste tjera, besimi është vënë si kusht për vlefshmërinë veprimit:

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا .

“Kushdo që si besimtar kryen veprime që janë hallall, nuk ka frikë më as nga dhuna, as nga nëpërkëmbja e të drejtës së vet.”

(Ta Ha, 112)

Madje, në disa ajete është thënë se mëkati i madh mund të ekzistojë bashkë, ose paralel me besimin:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا .

“Po që se dy grupe besimtarësh godasin njëri-tjetrin, pajtojini ata...”. (El-Huxhurat, 9)

Për të qenë më të saktë, imani shtohet dhe pakësohet në *cilësi* (takvallëk), por kurrësi në *sasi*. Besimi i dikujt është i pjekur dhe i fuqishëm, besimi i dikujt tjetër i dobët. Besimi i dikujt është i nivelit të dijes dhe bindjes së lidhur me dëgjimin, mendimin dhe arsyetimin, besimi i dikujt tjetër është në nivelin e dijes dhe bindjes së mbështetur te vëzhgimi, kurse i dikujt tjetër, në nivelin e dijes dhe bindjes së mbështetur në përjetimin praktik dhe në ndjenjë. Kjo lloj rritjeje dhe pakësimi të imanit përmendet edhe në ajete dhe hadithe.⁴²⁶ Bukur e shpreh autori turk këtë çështje: *“Dikush e ka*

426...وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولَئِمُ تُؤْمِنُونَ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي

*besimin në gradën intelektuale (ilm'ul-jekin), dikush në gradën e bindjes vizuale (ajn'ul-jekin) e dikush në gradën e bindjes reale (hakk'ul-jekin)''.*⁴²⁷

Shumë shkolla e sekte akaidore, si harixhitët, mu'tezilitët, zejditët, Imam Maliku, Ibën Hanbeli, Ibën Hazmi, Ibën Tejmije e të tjerë mendojnë se imani përbëhet prej vërtetimit me zemër, deklarimit me gojë dhe prej veprimit të obligimeve fetare, sepse imani ka tre përbërës të pandashme: verifikimi, deklarimi dhe vepra. Personi që lë veprën nuk konsiderohet besimtar. Sipas disa prej tyre, sikur se edhe Ibën Tejmije, nëse personi me këto cilësi bën ndonjë mëkat, ai nuk zhvishet nga besimi, por ai e quan *besimtar mëkatar*.⁴²⁸

Sipas kelmistëve të ehl'us-sunetit shtimi dhe pakësimi i besimit nuk është i mundur në çështjet të cilat duhet të besohen, sepse, sipas Ebu Hanifes, shtimi i besimit mund të ndodh vetëm me pakësimin e pabesimit, ndërsa pakësimi i besimit mund të ndodhë vetëm me shtimin e mosbesimit. Është mendim i gabuar të thuhet se një person në të njëjtën kohë mund të jetë edhe besimtar edhe jobesimtar.⁴²⁹

6. Ihsani – الإحسان

Nocioni *ihsan* (الإحسان) nga gjuha arabe do të thotë: mirëbërësi, bukuri dhe paraqet dimensionin e brendshëm të fesë islame. *Ihsan* do të thotë përsosmëri veprash e saktësimi i tyre dhe është e kundërta e së keqes. Në fe *ihsan* do të thotë:

“Dhe kur Ibrahim tha: “O Zoti im, më trego si i ngjallë të vdekurit”. Ai i tha: “A nuk beson a?” Po si jo, - tha ky, - por që të më qetësohet zemra.”! (El-Bekare, 260)

⁴²⁷ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 38.

⁴²⁸ Ibn Tejmije, *Mexhmu'u fetava*, pjesa III, Kajro, 1404 h., fq. 151.

⁴²⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 37.

zbukurim i të jashtmes me ibadet dhe i të brendshmes me përkushtim të sinqertë.⁴³⁰

Ihsan vjen nga fjala *husn*, e cila tregon cilësinë e qenies i mirë dhe i bukur dhe nënkupton çdo cilësi pozitive si: virtytin, mirësinë, bukurinë, pamjen e pëlqyeshme, hijeshinë, harmoninë, simetrinë, dëshirueshmërinë. Kjo shprehje dallohet nga fjala *hajr* (e mirë), *xhemal* (e bukur), të cilat tregojnë të mirën, por jo edhe të mirën dhe të bukurën që mbulon fjala *husn*, të mirën pa premisa përfitimi, pa synime interesi etj.⁴³¹ *Ihsani* është ashtu siç thotë e urdhëron Kur'ani:

وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

“Bëni mirë të tjerëve ashtu si të ka bërë ty mirë Allahu....”.

(El-Kasas, 77)

Ihsani është shkalla më e lartë e Islamit ndërsa thelbi i *ihsanit* është dashuria ndaj Allahut. Njëkohësisht, *ihsani* nënkupton bukurinë, bamirësinë dhe virtytet më të larta, përkushtimin e thellë, dashurinë e sinqertë, besnikërinë e mirëfilltë dhe sakrificën. *Ihsani* (rruga) paraqet pozicionin e mesëm dhe qenësor, që konsiston me të përmendurit e Zotit (dhikr'ull-llah).⁴³² Virtyti i *ihsanit* është i veçantë dhe nuk e ka çdo njeri në masën e duhur që t'i përkushtohet Allahut në mënyrën e përkryer. *Muhsin* quhet personi me cilësinë e *ihsanit*, ai i cili ka vlerat imani. Në fakt, ai gjithnjë ka vetëdijen se duhet të mendojë, veprojë dhe sillet ashtu sikur atë Allahu e vështron gjithnjë. Njeriu i përshkuar me *ihsan* dallohet në fytyrë dhe në veprimet e tjera. *Ihsani* i mirëfilltë varet mjaft edhe nga nijeti (vendimi) i mirë i njeriut, sepse

⁴³⁰ Abdul Medžid Aziz Ez Zindani, *po aty*, fq. 337.

⁴³¹ Sachiko Murata & William C. Chittick, *po aty*, fq. 372.

⁴³² Frithjof Schuon, *po aty*, fq. 92.

pa të nuk ka as dashuri ndaj Krijuesit as ndaj krijesave. Ngritja e nivelit të *ihsanit* nuk varet tërësisht nga dëshira e tij, por edhe nga udhëheqja hyjnore.⁴³³ (Er-Rahman, 60)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ . وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ .

"Ne e kemi krijuar njeriun dhe Ne dimë çka i pëshpërit shpirti atij, se Ne (me dijeninë Tonë) jemi më afër se damari i tij i qafës." (Kaf, 16)

Virtyti i *ihsanit* në qenësinë e tij është aktiv dhe kërkon aktivitet para të këqijave. Ai që aplikon ihsanin, muhsini, nuk qëndron indiferent para veprimeve kundërislame dhe vetëm të tillët meritojnë të gjenden nën mbrojtjen e Allahut. Institucioni i ihsanit ndërton sistemin politik, ekonomik, shoqëror, e cakton pozitën e njeriut në shtet dhe të shtetit mbi individin, ngre marrëdhënie ndërkombëtare dhe brenda shtetërore, në paqe dhe në luftë.⁴³⁴

Ihsani nënkupton atë që njeriu rregullisht t'i kryejë detyrat dhe obligimet ndaj vetvetes, ndaj bashkësisë dhe ndaj fqinjëve, e sidomos ndaj Allahut xh.sh. dhe që njerëzve t'u jetë mirënjohës për të mirat që ia kanë bërë.⁴³⁵ Të gjitha këto janë shprehje e besimit të pastër tek Allahu xh.sh. dhe rrugë për të fituar simpatinë dhe shpërblimin e Allahut xh.sh. Synimi i *Islomit* është ta kthejë njeriun në natyrën zanafilllore (të ezelit), kur shpirtrat u zotuan se Allahu është Krijuesi i vetëm. Por, ky kthim mund të bëhet brenda trekëndëshit islam-iman-ihsan. Sepse, imani është rrënja e fesë, islami është trungu i fesë, kurse vetë thelbi i fesë është ihsani.⁴³⁶

⁴³³ Rifet Šahinović, po aty, fq. 19-20.

⁴³⁴ Muhamed Kutub, *Shkëndija pejgamberike*, Shkup, 2002, fq. 93-110.

⁴³⁵ Sahih'ul-Buhari, op. cit., fq. 74.

⁴³⁶ Rifet Šahinović, po aty, fq. 20.

Imam Neveviu lidhur me pjesën e hadithit *"ta adhurosh Allahun, sikur e sheh Atë..."*,⁴³⁷ thekson se ajo paraqet një bazë të madhe të besimit islam, një nga bazat e mësimit islam, shtyllën e sinjeritetit të njerëzve të devotshëm dhe thesarin e pashtershëm moral e shpirtëror të besimtarit.⁴³⁸

Disa pjesë të ajeteve kur'anore do t'i ilustrojnë shkëlqyeshëm kuptimet e *ihsanit* dhe trajtave tjera të kësaj fjale:

لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

"Mos adhuroni tjetërkënd përveç Zotit dhe bëni atë që është e bukur ndaj prindërve." (El-Bekare, 83)

وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا . وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَاقٍ . تَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ . وَلَا تَقْرُبُوا
الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ .

"... bëju mirë prindërve; mos vritni fëmijët tuaj për shkak të varfërisë, Ne ju ushqejmë ju dhe ata. Mos ju qasni të këqijave, qofshin ato të hapëta apo të fshehta...". (El-En'am, 151)

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا
فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَوْفٍ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا . وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ
وَقُلْ رَبِّ ارْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا .

"... Zoti yt ka urdhëruar që ta adhuroni vetëm Atë dhe t'u bëni mirësi prindërve. Nëse njëri prej tyre, ose të dy, arrijnë pleqërinë te ti, mos u thuaj atyre: "Uh!", dhe mos i kundërshtoj ata (me fjalë të këqija), dhe drejtoju atyre me fjalë respekti. Lëshoj para tyre krahët tuaj të përuljes prej mëshirës dhe thuaj: "O Zoti im, mëshiroji ata, ashtu siç më kanë edukuar kur isha unë i vogël!" (El-Isra', 22-24)

⁴³⁷ Sahih'ul-Buhari, op. cit., fq. 74.

⁴³⁸ Sipas: Sachiko Murata & William C. Chittick, po aty, fq. 377.

Kur'ani i cilëson si njerëz të mirë dhe të vlefshëm ata që bëjnë të bukurën, qoftë në raport me Zotin, me ambientin, apo me vetveten. Ata kanë pjesë në cilësinë e ihsanit të Zotit, prandaj janë më pranë Atij dhe marrin pjesë në butësinë dhe mëshirën e Tij. Përderisa bëjnë të bukurën, ata edhe vetë janë të bukur, prandaj edhe cilësohen si muhsin.⁴³⁹

Ihsani përdoret në të gjitha nivelet në lloj-lloj mënyrash. Kjo mbase fillon prej ngjitjes së emrave të bukur ("Në Ditën e Gjykimit ju do të thirreni sipas emrave tuaj dhe të baballarëve tuaj. Prandaj, ngjituni fëmijëve tuaj emra të bukur!"⁴⁴⁰) për të vazhduar me qëndrimin tonë ndaj kozmosit, botës shtazore etj. Shih një hadith të Muhammedit a.s. plotë urtësi:

"Allahu ka urdhëruar për gjithçka bërjen e së mirës. Kur vrisni, bëjeni vrasjen të bukur e kur therni bëjeni therrjen të bukur e mprihni thikën që të lehtësohet viktimi."⁴⁴¹

Tërë kjo përbën një tërësi të pandashme, që quhet *Islam*,⁴⁴² ndonëse në kontekste të ndryshme shprehen disa specifika të vogla, mes këtyre nocioneve, që janë shprehje të rrethanave të ndryshme.

Edhe pse të gjithë peygamberët i kanë të gjitha cilësitë pozitive, megjithatë Ibrahim a.s. është profilizuar në virtutin e besimit, Musai a.s. në profilin e ligjit dhe Isai a.s. në profilin e rrugës. Muhammedi a.s. është sintezë e të gjithë atyre dhe profili i tij, si i dërguar mbarënjëzor dhe mbarëkohor, është universal.

⁴³⁹ Sachiko Murata & William C. Chittick, po aty, fq. 375.

⁴⁴⁰ Ebu Davudi, *Es-Sunen*, El-Edeb, 61.

⁴⁴¹ Hadithi ceket sipas: *Sunenu Ebi Davud*, përkthimi bilingual boshnjak, hadithi nr. 2814, Novi Pazar, 2012, fq. 237. Hadithi ceket në Kutub'us-sitteh përveç Buhariut.

⁴⁴² *Mewsu'at'ul-edjani*, po aty, fq. 47-48.

7. Din-i - الدين

Shprehja *din* (الدين) në kuptimin etimologjik do të thotë fe, drejtim dhe udhëzim, traditë, pastaj edhe metodë, rrugë, konkluzion, dënim, respekt. Në literaturën bashkëkohore shprehja *din* përkthehet edhe si religjion, edhe pse ka dallime të theksuara. Në kombinim me fjalët tjera, fjala *din* ka edhe kuptime të tjera: Jevm'ud-din = Dita e Gjyqit apo Din'ul-fitreh = Feja e natyrës burimore njerëzore etj.⁴⁴³ Kur përdoret në kontekst të Jewm'ud-din, kjo shprehje ka kuptimin e dhënies diçka njeriut, gjykimit të njerëzve sipas meritave (medinûn), secilin ashtu si ka punuar në këtë botë.⁴⁴⁴

Fjalori më i madh arabisht, *Lisan'ul-Arab*, pohon se rrënjja e fjalës *din* është nxjerr nga bashkëtingëlloret *d-j-n*, nga të cilat nxirren të gjitha domethëniet, të cilat manifestojnë konceptin islam të *dinit* në kuptim të fesë.⁴⁴⁵ Folja *dâne*, nga e cila është nxjerr fjala *dejn*, domethënë borxh, por ka edhe kuptime tjera, si: dhënia dikujt tjetër hua, borxhli, përkushtim, kthim, shpërblim etj.⁴⁴⁶ Lidhja mes këtyre kuptimeve, sidomos mes kuptimin *bindje* dhe *borxh*, është e dukshme dhe e kuptueshme, sepse ne jemi krijuar të tillë dhe kemi detyrime që nga bota e ezelit, kur njeriu mori obligimin e halifit të Allahut në tokë.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Shih: *Mewsu'at'ul-edjani*, po aty, fq. 254-255.

⁴⁴⁴ Enes Karić, *Semantika Kur'ana*, Sarajevë, 1998, fq. 336-337. Shih gjerësisht faqet: 33-347. A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 13.

⁴⁴⁵ Ibn Mundhir, *Lisan'ul-arab*, pjesa V, zëri "ed-din".

⁴⁴⁶ Folja *meddene* në kuptimin "të ndërtosh qytete, të kultivosh, të civilizosh", konceptualisht qëndron në lidhje të fortë me konceptet e shprehjes *din*. Ndër të tjera, shprehja *din* nënkupton prirjen e njeriut të formojë qytet dhe bashkësi, i cili do t'i nënshtrohet ligjeve dhe do të kërkojë qeverisje të drejtë. Sipas: Rifet Šahinović, po aty, fq. 10.

⁴⁴⁷ Sachiko Murata & William C. Chittick, po aty, fq. 43.

Në disa raste, sikur edhe shprehja islam, *din* do të thotë edhe bindje dhe nënshttrim:

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ...

“Kush është besimtar më i mirë nga ai që i dorëzohet sinqerisht Allahut, duke qenë bamirës dhe zbatues i fesë së pastër të Ibrahimit ...?!” (En-Nisa’, 125)

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۚ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ .

*“S’ka shtrëngim në fe se me të vërtetë është dalluar e drejta nga e shtrembëta!”*⁴⁴⁸ (El-Bekareh, 256)

Në kuptimin terminologjik shprehja *din* përkufizohet edhe si: ligj dhe sistem hyjnor i vënë nga ana e Allahut xh.sh., i komunikuar nëpërmjet pejgambereve për të sistemuar jetën e njerëzve dhe për t’i shpënë në lumturinë e kësaj dhe botës tjetër. Nëse analizohet, kjo shprehje dhe kuptimet e saj nënkuptojnë:

1. Feja është prodhim i Allahut. Askush përveç Tij nuk ka mundësi të sjellë fe të re, ose ndryshim të saj, madje as pejgamberët, të cilët vetëm e interpretojnë fenë në këtë botë.

2. Feja tregon qëllimin dhe cakun e fundit të njeriut si krijim dhe informon për obligimet e tij në këtë botë:

“Nuk i krijova xhinët dhe njerëzit për tjetër pos që të më adhurojnë.” (Edh-Dharijat, 56).

3. Feja njerëzve ua tregon rrugën e përdhje dhe lumturisë, i drejton kah e mira, e bukura dhe e dobishmja etj.

Një analizë të thellë rreth fjalës *din* (fe e ofron edhe El-Attasi në një intervistë dhënë në Z. Sardarit. Shih veprën në përgatitje për botim nga Logos-A në Shkup: Ziauddin Sardar & Merryl W. Davies, *Faqet e Islamit - Biseda për probleme bashkëkohore*, në përkthim nga anglishtja: M. Sinani dhe E.Berisha.

⁴⁴⁸ Shih: Muhammed Jasin, po aty , fq. 24.

4. Feja është sistem dhe ligj i përbërë nga urdhrat dhe ndalesat e Zotit, të cilat njerëzve u janë komunikuar nëpërmjet pejgambereve.⁴⁴⁹

Në pikëpamje terminologjike, do të ofrojmë edhe kuptimet që i ofron El-Mewdudi, e për të cilat thotë se janë të lidhura ngushtë me konceptet e tjera si: ilah, rabb dhe iradet:

1. Dominim ose anim nga ana e dikujt me autoritet;
2. Bindje, robërim ose adhurim nga ana e të nënshtruarit ndaj autoritetit;
3. Ligje, rregulla, rregullore ose kode të imponuara dhe të detyrueshme për t'u respektuar, në kontekstin e marrëdhënieve të mësipërme dhe;

4. Thirrje për gjykim (për bindjen, apo mosbindjen ndaj autoritetit, ose për përmbushjen apo mospërmbushjen e urdhrave të tij), pranimi i gjykimit dhe shpallja e shpërblimit, ose dënimit.⁴⁵⁰

Edhe pse kjo shprehje ka qenë e njohur edhe para Kur'anit, megjithatë ishte e paqartë, konfuze dhe jo në rend të parë nga përdorimi. Por, me ardhjen e Kur'anit, kjo shprehje mori vendin e vet, sepse mbulonte pikërisht kuptimet që i kërkonte Kur'ani, si "manifestimin e mënyrës tërësore të jetesës, faktorët përbërës të së cilës janë:

1. Sovraniteti dhe autoriteti suprem;
2. Bindje dhe nënshtrim ndaj autoritetit të tillë;
3. Sistemi i mendimit dhe veprimit i vendosur nëpërmjet ushtrimit të atij autoriteti dhe;

4. Shpagimi i dhënë nga autoriteti, duke marrë në konsideratë besnikërinë dhe bindjen ndaj tij, apo rebelimin dhe shkeljen e ligjeve të tij.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 13.

⁴⁵⁰ El-Mewdudi, *Katër termat kur'anorë bazë*, Shkup, 2013, fq. 93.

⁴⁵¹ Sipas: El-Mewdudi, po aty, fq. 94.

Imam Ebu Hanife fjalën *din* e përkufizon: “*Fjala din (fe) është emër që përdoret për imanin e islamit dhe për të gjitha shariatet (ligjet)*”. Disa dijetarë, duke e shpjeguar fjalën *din*, thonë se kjo shprehje “përshkon *imanin* (përmbajtjen e besimit), *islam-in* (praktikën) dhe *ihsanin* (brendinë e besimit)”, kurse disa thonë se *din* është sinonim i shprehjes shariat (ligj), tewhid (uniteti i Zotit) dhe wara’a (qortim). Sipas El-Attasit, kuptimi i shprehjes *din* është me rëndësi, sepse tregon borxhin që njeriu e ka ndaj Zotit për shkak të ekzistimit, të të qenit i tij dhe se ky borxh daton nga bota primordiale, paraekzistenciale.⁴⁵²

Toshihiko Izutsu, duke analizuar shprehjen *din*, pranon se ka vështirësi semantike dhe të tjera, por ndër të tjera pohon se ka edhe kuptimin e elementeve të ‘nënshtrimit’ (taatu) dhe ‘robërim ndaj Zotit’ (ubudijeh).⁴⁵³

Sipas pasuesve të fesë, feja është rrugë që çon drejt lumturisë dhe drejt Zotit. Ajo mund të jetë e drejtë dhe jo e drejtë.

Feja e drejtë është ajo që është shpallur nga Zoti dhe, si e tillë, është ruajtur. Feja jo e drejtë është ajo e cila nuk është shpallur nga Zoti dhe ajo që është shpallur, por nuk është ruajtur si e tillë.

Allahu i madhërishëm në Kur’an thotë:

“(Allahu) Është Ai që e ka çuar të dërguarin e Tij me udhërrëfimin (Kur’anin) dhe fenë e së vërtetës, për ta lartësuar atë mbi të gjitha fetë, edhe sikur idhujtarët ta urrejnë këtë gjë.” (Et-Tevbeh, 33)

8. Kufr-i – الكفر

Shprehja *kufër* (الكفر) nga gjuha arabe do të thotë mosbesim, mbulim i të vërtetës, kurse *kafir* i thuhet personit që nuk beson, jobesimtarit, mbuluesit të së vërtetës. Në thelb, shpreh-

⁴⁵² Sipas: Imam Ebu Hanife, *Fikh’ul-ekber*, po aty, fq. 80.

⁴⁵³ Shih: Enes Karić, *Semantika*, po aty, fq. 334-335.

ja kufër do të thotë mosmirënjohje, jofisnikëri, jobujari dhe paraqet të kundërtën e shprehjes *shukr* - falënderim, mirënjohje, bujari ndaj të mirave të Zotit, të dhuruara për njeriun.⁴⁵⁴

Në fenë islame *kufër* do të thotë mosbesim për çdo gjë që e përbën imanin (besimin), e kjo do të thotë mosbesim, në çfarëdo për të cilën në mënyrë të besueshme dihet që Allahu ia ka shpallur Muhammedit a.s., respektivisht nënkupton, mohimin dhe shtrembërimin e prurjeje, qoftë edhe njëres prej tyre, të të dërguarit nga Allahu, të cilat deri te ne janë përcjellë në mënyrë të saktë dhe të pandërprerë, brez pas brezi (mutevatir).⁴⁵⁵ Kufër gjithashtu është refuzimi i unitetit të Zotit (tewhidit), por njëkohësisht është edhe refuzim i natyrës së tij burimore vetjake (fitres) dhe ambientit që e rrethon, dukurive rreth tij në gjithësi, tokë, ujë, kufri, sikurse edhe shirku, është antiteza e tevhidit, respektivisht kufri është opozitë e shprehjes iman-islam.⁴⁵⁶

Disa dijetarë muslimanë për *kufrin* thonë se ka dy domethënie themelore: 1. Mosbesimi në Zotin dhe 2. Mohimi dhe mbulimi (kamufliimi) i dëshmimeve dhe shenjave të Zotit.⁴⁵⁷ *Kufër* ka kuptimin edhe të njeriut mosmirënjohës, të njeriut që të mirën nuk e kthen me falënderim dhe mirënjohje. Më vonë fjala *kufër*, *kafir*, *ikfar*, apo *tekfir* ka marrë kuptime të profilizuara: mosbesim, mosbesimtar, jobesimtar, me një fjalë ata që nuk besojnë.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Enes Karić, *Semantika*, po aty, fq. 350-351.

⁴⁵⁵ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 41.

⁴⁵⁶ Enes Karić, *Semantika*, po aty, fq. 130-131.

⁴⁵⁷ Fjala *kafir* (shm. *kuffar*) përdoret edhe për bujkun, duke aluduar se ai me dhe mbulon farën, sikur që kafiri mbulon të vërtetën me të pavërtetën: كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ: "Shembull për këtë është bima, rritja e së cilës i entuziazmon jobesimtarët (bujqit)." (El-Hadid, 20). Shih Ibn Kethirin lidhur me këtë ajet.

⁴⁵⁸ Enes Karić, *Semantika*, po aty, fq. 94-95. Ibn Mundhîr, *Lisan'ul-arab*, pjesa V, fq. 144-146.

Kafir, mohues, quhet personi që nuk beson në parimet themelore të fesë islame, që i mohon tërësisht, apo pjesërisht parimet e konkluzionet e formës së prerë të sjella nga Muhamedi a.s. prej Allahut të lartë, e të ardhura deri te ne me anë të pranimi të përgjithshëm dhe duke u përcjellë brez pas brezi. P.sh. *kafir* (*qafir*), mohues, quhet personi që mohon namazin si farz, që mohon pijet alkoolike, apo mishin e derrit si haram etj.⁴⁵⁹ Përkatësisht, kufri nënkupton besimin në të vërtetat fetare, beson Allahun, por jo edhe engjëjt. Me këtë veprim ai beson pjesërisht në të vërtetë të pandashme, të papjesëtueshme.

Kafiri sipas Kur'anit do të jetë përgjithmonë në xhehenem:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ .
خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ .

"Ata që nuk besojnë dhe vdesin duke qenë jobesimtarë, do të mallkohen nga Allahu, engjëjt dhe të gjithë njerëzit. Ata do të jenë gjithmonë të mallkuar, nuk do t'u lehtësohet dënimi dhe nuk do të jepet afat." (El-Bekare, 161-162)

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ .

"Prandaj, kurrfarë ndërmjetësimi i cilitdo ndërmjetësuesi nuk do t'i ndihmojë ata." (El-Muddeththir, 48)

Ka disa tipologji të ndarjes së kufrit (mosbesimit), varësisht dijetarëve muslimanë dhe varësisht nga shkaqet, trajta dhe vendi i paraqitjes.

Mbase më e përgjithshmja është se akaidologët në përgjithësi, kufrin e kanë ndarë në:

⁴⁵⁹ Shih: Syed Muhammad Naquib al-Attas, *Islami i sekularizmi*, Sarajevë, 2003, fq. 109-110.

1. *Kufri në bindje*. – Ky lloj kufri është për personin që mohon diç nga ajo që Allahu ka obliguar ta besojmë, pasi që na janë prezantuar provat dhe ta njoh të vërtetën për këtë. Mohimi mund të jetë me zemër pa gjuhë, me gjuhë pa zemër dhe pa detyrim, ose dhunë, apo me të, të gjitha të cekurat më lart. Refuzimi është mohimi dhje mosbesimi krahas vetëdijes për këtë që mohohet dhe në atë çka nuk besohet dhe kërkon që refuzuesi e di atë që Allahu ia ka përcaktuar si detyruese, dhe që ia ka përcaktuar imanin në atë ose synimin drejt të vërtetës dhe vendosjes së provave për këtë.⁴⁶⁰

2. *Kufrin në veprim*. – Ky lloj kufri është pasojë e braktisjes së veprës së caktuar veprimi i së cilës është përcaktuar me Kur'an dhe Hadith. Në këtë aspekt duhet bërë dallimin ndërmjet atij që refuzon detyrimet dhe Atij që nuk i refuzon, por nuk i kryen për shkak të neglizhencës. I pari është kafir (jobesimtar) kurse i dyti është fasik (besimtar mëkatar).⁴⁶¹

Disa dijetarë të tjerë ofrojnë edhe një tipologji:

1. *Kufri hakikij* (Mosbesimi i vërtetë) apo *kufri ekber* (mosbesimi i madh), i cili besimtarin e privon nga të qenit musliman. Ka disa ajete që flasin për këtë lloj kufri, sikurse: El-Bekare, 108 dhe 217 dhe

2. *Kufri mexhazij* (Mosbesimi metaforik) apo *kufri esgar* (kufri i vogël), i cili besimtarin nuk e privon nga besimi.⁴⁶²

Një tipologji tjetër, gjithashtu interesante, kufrin e ka ndarë në katër lloje:

1. *Kufri inkari* (mosbesimi mohues). – Mospranimi me zemër dhe mohimi me gojë i të vërtetave të besimit, përka-tësisht të Allahut xh.sh., Muhammedit a.s. dhe nyjeve të be-

⁴⁶⁰ Dzuma Emin, *Dvadeset principa razumijevanja islama*, Sarajevë, 2006, fq. 445.

⁴⁶¹ Rifet Šahinović, po aty, fq. 21-22.

⁴⁶² Orhan Bislimaj, *Tekfiri*, Prishtinë, 2009, fq. 21-26.

simit të urdhëruara nga Allahu dhe të sjella nga Pejgamberi a.s. Të tillët Kur'ani i cilëson:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلْأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

“Sa për ata që mohojnë, njësoj është, i paralajmërove, apo nuk i paralajmërove – ata nuk besojnë.” (El-Bekare, 6)

2. *Kufri Xhuhud* (mosbesimi i vetëdijshëm). – Personi e di që Allahu ekziston, por me vetëdije nuk beson. Mosbesimi i shejtanit dhe Umejje b. Saltit, janë shembuj të këtij lloji të mosbesimit.

Disa njerëz, edhe pse besojnë, janë arrogantë, të pabindshëm e rebelues dhe kjo që ata besojnë, nuk është garanci se njeriu do të përfitojë mëshirën e Zotit. Pikërisht Iblisi pati pranuar Zotin, por ishte shpërfillës dhe arrogant në besimin e tij. Kjo tregon se ai është shembull tipik i besimtarit pa bindje. Ose, krahas bindjes ndaj Zotit, një person i caktuar ka edhe parime këmbëngulëse ndaj ndonjë tradite, apo ideje të caktuar.

3. *Kufri inadi* (mosbesimi nga inati). – Individi e di se Allahu ekziston dhe e njeh të vërtetën, herë pas here këtë e pranon edhe me gojën e vet, por prapëseprapë për shkak të smirës, devijimit, famës, pozitës ose për shkak të ultra nacionalizmit, nuk e pranon vërtetësinë e fesë islame. Të tillë e kemi sloganin e famshëm të nacionalistëve shqiptarë (të thënë nga Pashko Vasa) se “feja e shqiptarit është shqiptaria”. Ky lloj i mosbesimit është emërtuar edhe si mosbesim nga turpi, për shkak se ndjekësit e këtij mosbesimi ikin nga besimi, që të mos turpërohet nga miqtë e tyre. Mosbesimi i axhës së Muhammedit a.s., Ebu Talibit, konsiderohet nga ky lloj.

4. *Kufri nifak* (mosbesimi nga dyfytirësia). – Personi me gojë deklaron se beson në parimet islame, por me zemër

nuk i pranon të njëjtat. Ky është lloj i mosbesimit të hipokritëve (mynafikëve).⁴⁶³

Allahu i Madhërishëm veprat e mira të mohuesve nuk do t'i vlerësojë për shkak të mohimit të tyre të qëllimshëm të të mirave dhe detyrimeve.⁴⁶⁴

Veprimi i mohimit të Allahut, përkatësisht akuza, për mohim të një personi mohues të Allahut, quhet *tekfir*.⁴⁶⁵ Daljen nga Islami të një personi e përcakton akaidi dhe kelami, kurse konkluzionet dhe vendimet juridike për personin që ka besuar dhe pastaj ka mohuar, e rregullon fikhu, e drejta islame penale. Personi i autorizuar, për ta marrë dhe komunikuar një vendim të tillë, për akuzë dhe mohim, duhet ta njohë në thellësi dhe hollësi islamin, akaidin, kelamin dhe fikhun.

Përndryshe, Imam Ebu Hanife nuk i detyron njerëzit në iman (besim) dhe kufër (mosbesim). Ai thotë:

وَلَمْ يُجِبْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ وَلَا خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَلَا كَافِرًا ،
وَلَكِنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا وَالْإِيمَانُ وَالْكُفْرُ فِعْلُ الْعِبَادِ يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي
حَالِ كُفْرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عَلِمَهُ مُؤْمِنًا فِي حَالِ إِيْمَانِهِ وَأَحَبَّهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ
يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ وَصِفَتُهُ .

"Ai (Allahu) nuk e ka detyruar asnjë krijesë të Tij në mosbesim ose në besim. Nuk i krijoi ata as besimtarë, as mosbesimtarë, por i krijoi individë të pavarur. Imani (besimi) dhe kufri (mosbesimi) janë veprim i njerëzve. Allahu i Madhëruar e di atë që nuk beson, në gjendjen e mosbesimit të tij si mosbesimtar, kurse kur

⁴⁶³ Këtë tipologji e huazuar nga: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 42. Shih për më tepër "zërin" Nifaku" në këtë kapitull.

⁴⁶⁴ Shih: Alu Imran, 91 dhe En-Nahl, 112.

⁴⁶⁵ John J. Esposito, *The Oxford Dictionary of Islam*, New York, 2003, fq. 312.

beson pas kësaj, Ai e di atë si besimtar në gjendjen e besimit të tij, pa ndërrimin e dijes dhe të cilësive të Tij."⁴⁶⁶

Me fjalë tjera, ai që mohon cilësitë e Allahut, i krahason me cilësitë e krijesave, ai që mohon kaderin, nuk i pranon urdhrat e qartë kur'anor, bërjen mëkat, e numëron në vepra të lejuara dhe mohon qoftë edhe një germë të Kur'anit, sipas Ebu Hanifes është kafir (jobesimtar). Por, nuk është kafir (jobesimtar) ai që mohon urdhrat të nxjerr në bazë të tefsireve apo te'vileve të Kur'anit ose disa çështje akaidore të bazuara në hadithe.⁴⁶⁷

Në rrafshin historik tekfiri (akuzimi i muslimanit për febraktisje, felëshim) ka një histori të gjatë, duke u bazuar në Kur'an dhe Hadith⁴⁶⁸. Dukuria e *tekfirizmit* ka qenë e pranimshme që në kohën e Muhamedit a.s., e sidomos mori hov pas Betejës së Siffinit. Kjo ka vazhduar edhe më vonë, sidomos u fuqizua më shumë me Imam Gazaliun, pastaj me Ibn Tejmijen, M. Abdulvehabin e deri në ditët tona, nga institucione zyrtare, por edhe nga rryma të ndryshme të proveniencave të ndryshme fetare-politike.⁴⁶⁹

Është këshillë e Muhamedit a.s. që të kemi kujdes në shqiptimin e akuzave të rënda:

"Kush e thërret dikë tjetër 'qafir' ose e quan 'armik të Allahut', e ai s'është i tillë, këto fjalë i kthehen atij vetë."⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Imam Ebu Hanifeh, *Fikh'ul-ekber – Thelbi i besimit islam*, Prizren, 2003, fq. 56. Shih edhe veprën e dietarit të madh boshnjak Mehmed Hanxhiq, i cili pohon se Ebu Hanife është nismëtar i teorisë së fitimit dhe arritjes. Mehmed Handzic, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999, fq. 371 e tutje.

⁴⁶⁷ Muharem Omerdic, *Osnovna pitanja Ebu Hanifinog akaidskog misljenja*, në: Nedžad Grabus (ed.), *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005, fq. 393.

⁴⁶⁸ Orhan Bislimaj, *Tekfiri*, po aty, fq. 30-32.

⁴⁶⁹ Orhan Bislimaj, *Tekfiri*, po aty, fq. 33 e tutje.

⁴⁷⁰ El-Buhari, *Sahih*, Fera'id, 29; El-Muslim, *Sahih*, Iman, 27.

“Ta mallkosh një musliman është njëlloj sikur ta vrasësh atë. Ai që akuzon një musliman për mohim, supozohet sikur e ka vrarë atë!”⁴⁷¹

9. Shirku - الشُّرْكُ

Nocioni *shirk* (الشُّرْكُ) do të thotë me shumë zota, besim në shumë zota, politeizëm, ortakëri, idhujtari.

Nocioni *shirk* është t'i përshkruash rival, shok, Allahut dhe paraqet mëkatin më të madh në Islam. Në terminologjinë islame me fjalën *shirk* emërohet njohja e një, apo e shumë zotave, të ngjashëm me Allahun në individualizëm, me atributet dhe aktet e Tij, si dhe adhurimi i një apo i disa zotave të tjerë veç Tij. Me një fjalë shirku është e kundërta e tevhidit.

Shirku dhe kufri janë dy terma të afërt mes veti, por kufri është term diçka më i përgjithshëm. Prandaj, çdo shirk është kufër, por edhe çdo kufër është shirk. Në dallim prej kufrit, ku personi tërësisht refuzon Allahun, te shirku njeriu nuk refuzon, por krahas besimit në Allah, beson edhe në zota të tjerë, më shumë se një. Me këtë veprim bëhet shkelje e parimit të adhurimit (ubudijjetit)⁴⁷². Mirëpo, kemi raste edhe të të dyja rasteve në një person. Për shembull, kur një adhurues zjarri, apo një politeist tjetër njëkohësisht është edhe mushrik (politeist) edhe kafir (mohues). Në anën tjetër, të mos besosh në Botën tjetër është kufër, por nuk është shirk.

Në Kur'an Allahu pohon se politeizmin (shirkun) dhe mohimin (kufrin) nuk do t'i falë:

⁴⁷¹ El-Buhari, *Sahih*, Ejman, 7; Et-Tirmidhij, *Sunen*, Iman, 16.

⁴⁷² Rifet Šahinović, po aty, fq. 24.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ . وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ صَلَاةً بَعِيدًا .

“Allahu kurrresi nuk e fal ortakërinë ndaj Tij. Nga të tjerat, veç kësaj, fal për atë njeri që dëshiron. Kush i njuh shok Allahut, ai ka dalë nga udha përfundimisht!” (En-Nisa': 116)

Kemi disa tipologji të shirkut, që janë bërë në bazë të ajeteve, apo haditheve të caktuar. Të gjitha janë të qëndrueshme varësisht prej qasjes që kemi. Një nga ato tipologji është kjo më poshtë.

Tri lloje të shirkut

1. Shirku i fshehtë

Ibn Abbasi r.a. *shirkun e fshehtë* e përkufizon në rastin kur njeriu i thotë mikut të tij: *“Atë çka dëshironi Allahu dhe ti”*, apo kur njeriu i thotë njeriut tjetër: *“Sikur mos të ishte Allahu dhe ai njeriu, do të ndodhte kështu e kështu...”*.

2. Shirku i vogël

Shirku i vogël mund të përkufizohet si shtirje (paraqitje) e dikujt, ajo që ndonjë njeri bën ndonjë ibadet për ta parë dikush. Në shirkun e vogël bën pjesë çdo gjë që mund të shpie në shirkun e madh, por nuk është në shkallë të ibadetit dhe nuk përjashton nga Islami.

3. Shirku i madh

Shirku i madh është t'i përshkruhet Allahut rival, shok, dhe t'i drejtohem me lutje atij sikurse i drejtohem Allahut. Apo, t'i bëjmë ibadet, t'i kërkojmë ndihmë, t'i betohemi e veprime të ngjashme.⁴⁷³ Dera e pendimit është e hapur edhe për këtë grup njerëzish.

Kemi edhe një tipologji tjetër, sipas Saim Kilavuzit⁴⁷⁴, e cila shirkun e ndanë në pesë lloje:

⁴⁷³ *Zbirka napisa 1*, Zagreb 1996, fq. 277.

⁴⁷⁴ Përmbledhur sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 43.

1. *Shirku istiklal* (politeizmi i pavarur). – Idhujtaria e atyre që besojnë në dy zota të pavarur. I këtillë është politeizmi i zjarradhuruesve dhe dhe i dualistëve.

2. *Shirku teb'id* (politeizmi i përbërë). – Krahas pranimit të një Zoti, të thuhet se Ai është i përbërë edhe prej tre zotave të tjerë, siç kemi rastin me kristianët.

3. *Shirku takrib* (politeizmi i ndërmjetësimit). – Krahas pranimit të njehsimit të Allahut, të thuhet se ka nevojë për idhuj të cilët do të shërbejnë si ndërmjetësues në mes njeriut dhe Krijuesit.

4. *Shirku taklid* (politeizmi imitues). – Imitimi i verbër i të parëve në politeizëm. Rasti i arabëve në kohën e Pejgamberit a.s. e do të thosha edhe i shqiptarëve që verbërisht pasojnë dhe mburren me të kaluarën e stërgjyshërve të tyre.

5. *Shirku esbab* (politeizmi shkakor). – Pohimi se ligjet e gjithësisë nuk janë të krijuara nga Allahu, se veprojnë në kuadër të teorisë së kausalitetit (shkak-pasojë) dhe vetë gjërat janë shkaqe të shfaqjes së tyre. Ky lloj politeizmi është tipik për natyralistët dhe materialistët.⁴⁷⁵

Mirëpo, sipas një tipologjie tjetër, mbase më përmbledhëse, shirku është dy llojesh:

1. *Shirku uluhijje* (politeizmi në hyjnimet). – Të bërit rivalitet Allahut në hyjnimet, të pranohet zot tjetër përveç Tij, të bëhet iradet dhe të adhurohet diç tjetër përveç Allahut.

Porosia e sureve El-Ihlas, El-Kafirun dhe ajeti i pestë i El-Fatihës tregon qartë se politeizmi i tillë është i pabazë dhe se i vetmi zot që meriton të adhurohet është Allahu:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ . اللَّهُ الصَّمَدُ . لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ . وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ .

⁴⁷⁵ Por nëse themi se krijimi i shkaqeve dhe më pas si rrjedhojë, paraqitja e pasojave janë nga ligji i Zotit, kjo qasje ndaj kauzalitetit është besim i mirëfilltë në njëshmërinë e Zotit, apo në tevhid e jo në shirk. Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 43.

“Thuaj: ‘Allahu është Një! Allahut i drejtohen për çdo gjë! (Ai) nuk ka lindur prej ndokujt, as nuk ka lindur kë, dhe askush nuk i gjason Atij!’ (El-Ihlas, 1-4)

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ . لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ . وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ . وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا
عَبَدْتُمْ . وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ . لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ .

“Thuaj: ‘O ju mohues! Unë nuk do ta adhurojë atë, që po e adhuroni ju, e as ju nuk do ta adhuroni Atë që po e adhuroj unë; Unë nuk kam adhuruar atë që e keni adhuruar ju, por, edhe ju nuk e keni adhuruar Atë, që po e adhuroj unë. Ju keni besimin tuaj, e unë kam besimin tim!’ (El-Kafirun, 1-6)

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ .

“Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm prej Teje ndihmë kërkojmë.” (El-Fatiha, 5)

2. *Shirku rububijje* (politeizmi në udhëheqjen e gjithësisë). – T’i përshkruhet rival Allahut në udhëheqjen e gjithësisë, t’i përshkruhet rival në cilësitë dhe veprat e Tij, të pranohet autoriteti dhe pushteti dikujt tjetër përveç Allahut. Burim i të gjitha dijeve njerëzore është Allahu, kurse kriter i korrektesisë është shpallja e zbritur nga Ai. Çdo ndërhyrje me rivalitet ndaj Zotit është dëmtim i njëshmërisë së Tij dhe futje në politeizmin e rububijetit (zotësisë):

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ رَعِمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ . لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍَ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ . وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ .
حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ . قَالُوا الْحَقُّ . وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ .

“Thuaj: ‘Thirri ata të cilët i njihni për zota në vend të Allahut. Ata nuk kanë kurrigjë, as sa grima, as në qiej as në tokë. Ata s’kanë aty kurrfarë pjesëmarrje dhe Ai nuk ka prej tyre kurrfarë përkrahje’. Tek Ai do të mund të ndërmjetësojë vetëm ai, të cilin e

lejon Ai. Dhe kur nga zemrat e tyre hiqet frika ata do të thonë: 'Çka tha Zoti juaj'? – 'Të vërtetën' – do të përgjigjen, se Ai është i Madh dhe i Lartëmadhërishëm.' (Sebe', 33-34)

Disa njerëz, duke e mohuar Zotin e vërtetë në vend të Tij marrin për zota dukuri natyrore, ose autoritete të ndryshme si murgjit, apo priftërinjtë, autoritete të ndryshme njerëzore⁴⁷⁶, ose dukuri, fenomene të caktuara ose karrierën, famën, parën, pushtetin etj.⁴⁷⁷

Pasojat e bërjes shirk

Në bazë të Kur'anit pasojat e shirkut janë si vijon:

- Mushriku del nga feja, duke bërë mëkat të pafajshëm;

(En-Nisa', 116)

- Mushriku këmbëngulës në veprimet e veta gjithnjë do të qëndrojë në xhehenem; (El-Maide, 72)

- Veprat e mushrikut janë të pavlefshme; (Ez-Zumer, 65)

- Shirku është lajthitja dhe padrejtësia më e madhe, në të cilën njeriu mund të bjerë. (Lukman, 13) etj.⁴⁷⁸

Në fund mund të përfundojmë se politeizmi si mohim i monoteizmit është gjendje përcjellëse e gjinisë njerëzore. Dallimi i vetëm është në format bashkëkohore të politeizmit nga ato të mëhershme, por jo në motive dhe pasoja. Çdo gjë që tërheq vëmendjen nga Allahu dhe çon diku tjetër, është rrezik i përhershëm me pasoja të paparamenduara.

10. Nifak-u - النفاق

Nocioni *nifak* (النفاق) do të thotë hipokrizi, shumëfytërsi, dyfytërsi, shtrije, paraqitje e rrejshme, hipokrizi në be-

⁴⁷⁶ Rasti i Nuhit a.s. me popullin e vet është rasti i parë i konfliktit masiv ndërmjet tevhidit dhe shirkut. Shih: El-A'raf, 59; Junus, 7; Nuh, 23 e tutje.

⁴⁷⁷ Sipas: A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 43-45.

⁴⁷⁸ Rifet Šahinović, po aty, fq. 25 etj.

sim. Ka kuptimin edhe të manifestimit të asaj që nuk e ndjen, të manifestimit të asaj gjendje, e cila është e kundërt me gjendjen reale të brendshme.

Nga kjo shprehje është nxjerrë edhe shprehja, e njohur ndër ne, *munafik*, e cila do të thotë: personi që shtiret, që paraqitet rrejshëm se është musliman, se është besimtar - por që, në fakt, nuk është i tillë. Hipokritët, megjithëse thonë se i besojnë njësisë së Allahut, pejgamberisë së Muhamedit a.s. e të tjerave, me zemër nuk besojnë, përkatësisht munafiku fsheh mosbesimin e tij, që e ka në zemër ndërsa e tregon besimin që e ka në gjuhë. Ky nifak (kjo hipokrizi) është sipas bindjes, besimit:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا .

“Padyshim hipokritët do të jenë në thellësinë më të madhe të xhehenemit, dhe ti (o Muhammed!) kurrsesi nuk do t’ju gjesh ndihmëtarë atyre.” (En-Nisa’, 145)

Kur’ani për ta thotë:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ .

“Ka disa njerëz që thonë: ‘Besojmë në Allahun dhe jetën tjetër!’ – por, ata nuk janë besimtarë.” (El-Bekare, 8)

Kategoria e sipërme, e hipokrizisë në besim, në bindje, është më e rëndë se mosbesimi, sepse këta përdorin gënjeshtren, shtirjen, përqeshjen, përbuzjen, kurse jobesimtarët (kafirët e mushrikët) janë jobesimtarë të qartë dhe me ta i kemi pozitat e qarta.⁴⁷⁹

Për shoqërinë muslimane kategoria e hipokritëve është më e rrezikshme sesa mohuesve, sepse është e pamundur të njihen çfarë janë në të vërtetë munafikët. Muhamedi a.s. dy-

⁴⁷⁹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 27-28.

fytyrësinë e ka quajtur “shirk i vogël” dhe ka thënë se është gjëja që e frikëson më shumë për ummetin, bashkësinë e tij.⁴⁸⁰

Nifaku, në dallim nga *kufri*, mund të jetë edhe në gjërat dytësore, si për shembull, kur një person e kryen një ritual jo se duhet ta bëjë, por nga shkak që mos ta nxits rrethin ndaj vetvetes. Munafikut për dispozitat dytësore islame nuk mund t’i thuhet kafir.⁴⁸¹

Rasti i nifakut është edhe kur Omeri r.a. i kërkoi leje Muhammedit a.s. ta vrasë hipokritin Abdullah ibn Ubejj ibn Selulin në Medinë. Mirëpo, Pejgamberi s.a.v.s. nuk pranoi, sepse tha: *“Lëre, do të fillojnë të flasin se Muhammedi po i vret sahabët e vet.”* Ai që publikisht e shqipton maksimën e tevhidit nuk lejohet të vritet.⁴⁸²

Për t’i dalluar më lehtë Muhammedi a.s. ka thënë disa hadithe, por ne do ta cekim vetëm një:

*“Tek ai që gjendet këto katër cilësi ai është hipokrit. Kurse te cili gjendet një nga këto katër cilësi, në vete ka një prej cilësive të hipokritëve, derisa nuk e braktis atë: kur flet gënjen, kur premtun nuk e përmbush, kur i besohet diçka shpërdorë, ndërsa kur ka konflikt i kapërcen të gjithë kufijtë në këtë.”*⁴⁸³

Në fund do ta cekim një thënie të Ibn Tejmijes:

Para hixhretit njerëzit ndaheshin në mu’minë (besimtarë) dhe kafirë (jobesimtarë), ndërsa hipokritët në atë kohë nuk ekzistonin. Muslimanët në atë kohë ishin të shkelur e të dobët, ashtu që kush ishte atëherë besimtar, ai ka qenë besimtar si me brendinë e vet, ashtu edhe me lashtësinë e vet. Kush nuk ka besuar në Islam ai ishte jobesimtar. Kur Muhammedi a.s. e kreu hixhretin në Medinë dhe kur besimtarët fi-

⁴⁸⁰ Ahmed ibn Hanbel, *El-Musned*, V, Stamboll, 1992, fq. 428, 429.

⁴⁸¹ Mehmed Handzić, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999, fq. 376.

⁴⁸² Sipas: Rifet Šahinović, po aty, fq. 28.

⁴⁸³ Sipas: Rifet Šahinović, po aty, fq. 28.

tuan forcë dhe ndihmues dhe kur shumica e popullsisë vullnetarisht e përqafoi Islamin – atëherë u shfaqën kushërinjtë e tyre dhe të tjerët, të cilët e manifestuan Islamin nga frika apo dëshira, ndërsa në brendinë e vet mbanin mosbesim.⁴⁸⁴

11. Fisk-u الفسق

Shprehja e gjuhës arabe *fisk* (الفسق) do të thotë shkelje, thyerje e dispozitave fetare. Personi që gabon (që bën mëkat dhe këmbëngul në mëkat) quhet *fasik*, mëkatar i madh. Në shkencën e akaidit, *fisk* domethënë dalje, dalje nga dorëzimi, apo nga nënshtrimi ndaj Allahut.⁴⁸⁵

Sheriati ka instaluar rregulla për të drejtën dhe të mirën dhe kur njerëzit i pranojnë udhëzimet e Allahut dhe i zbatojnë në praktikë kjo quhet bindje. Por, kur bindja nuk është e drejtë, atëherë kjo quhet *mosbindje* apo *el-ma'sijeh*. Edhe pse në përkthim këtë fjalë e përkthejmë si mëkat, që e përgjithësuar edhe mund të merret ashtu, por kemi edhe disa shprehje të kësaj natyre që tregojnë mëkatin, si: dhenb, ithm, hatae etj.⁴⁸⁶

Në parim, *fisk-u* (mëkati) nuk e nxjerr njeriun nga besimi, por vetëm e bën mëkatar dhe njeriu i tillë, në botën tjetër, pas dënimit të caktuar, më në fund do të shpëtojë nga dënimi i përjetshëm.

Dijetarët e ehl'us-sunetit mendojnë se personi që bën mëkat të madh, ose që nuk i kryen obligimet fetare është besimtar. Por, për shkak se ka bërë mëkat të madh, do të ndëshkohet.⁴⁸⁷ Personin e tillë Allahu xh.sh. nëse do e fal në

⁴⁸⁴ Citati sipas: Rifet Šahinović, po aty, fq. 27.

⁴⁸⁵ Isa Memishi, *Fjalor arabisht-shqip*, Shkup, 2014, fq. 301-302.

⁴⁸⁶ Sipas: Sachiko Murata & William C. Chittick, po aty, fq. 85-87.

⁴⁸⁷ Es-Sabuni pohon: "Ehl-us-suneti kanë thënë: kush e bën një mëkat të madh, përpos kufrit, nuk konsiderohet qafir e as mynafik, e as nuk del prej besimit islam.

botën tjetër, nëse do lejon shefaatin për të dhe nëse do e ndëshkon dhe më në fund, për shkak se ka besuar në Allahun, ky person dërgohet në xhenet.⁴⁸⁸

Herë-herë shprehja *fisk* përdoret për kafirin (mohuesin), e herë-herë përdoret edhe për mëkatarin besimtar, i cili përkohësisht dhe pjesërisht, me rastin e mëkatimit del nga nënshtrimi Allahut. *Fisku* që nxjerr nga feja quhet kufër:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ .
أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ . يَتَّبِعُ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا .

"Dhe kur ju thamë engjëjve: "Bëni sexhde (përlunni) Adem-it!" Ata, i bënë sexhde, përpos Iblisit. Ai ish nga xhinët dhe andaj bëri mëkat ndaj urdhrit të Zotit të vet. A mos vallë, atë dhe pasardhësit e tij do t'i merrni ju për miq – përveç Meje? E ata janë armiq të tuaj. Sa ndërrim i shëmtuar që është ky për zullum-qarët!" (El-Kehf, 50)

Ka mendime të shumta ndërmjet dijetarëve në lidhje me numrin e mëkateve të mëdha, e kjo varet nga përcjellja e caktuar e Pejgamberit a.s. Disa përcjellje janë më specifike dhe kanë numëruar disa, e disa janë më të përgjithësuara e kanë numëruar disa të tjera. Kjo varej edhe nga individi, apo vendi i caktuar, që Muhammedi a.s. në pyetjet e tyre është përgjigjur.

Por, në përgjithësi, duke i marrë parasysh pasojat që rrjedhin, mëkati ndahet në dy grupe kryesore:

- *Mëkatet e mëdha* janë ato që në këtë botë (dynja) dhe në botën tjetër (ahiret) kanë pasoja të rënda,⁴⁸⁹ respektivisht,

Nëse vdes pa u penduar, çështja e tij është në dëshirë të Allahut të Lartësuar, ose e dalë me ndërmjetësimin e ndërmjetësuesit apo me mirësinë dhe Fisnikërinë e Tij, ose e dënon aq sa është vlera e mëkatit të tij, dhe pastaj, gjithsesi e shpie në xhenet." Sipas: Imam Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011, fq. 147.

⁴⁸⁸ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 48.

“mëkat i madh është çdo mëkat, i cili meriton ndëshkimin e sheriatit, ose kërcënimin me xhehenem, ose tërheq hidhërimin, ose mallkimin e Allahut.”⁴⁹⁰

Personi që bën mëkat të madh në arabishte quhet murf-tekib’ul-kebire ose fasik. Sipas arixhinjve dhe mu’tezilinjve, mëkatari i madh nuk mund të quhet besimtar. Nëse i tilli nuk pendohet, ai përgjithmonë do të mbetet në xhehenem.

Ehl’us-suneti mendon se personi me mëkat të madh është besimtar, por do të ndëshkohet për shkak të mëkatit të rëndë. Edhe nëse nuk pendohet ai është për xhenet, pas vuajtjes së dënimit ose nëse Allahu nuk e fal pa e vuajtur dënimin. Shumë ajete kur’anore e vërtetojnë këtë:

“O besimtarë! Është caktuar për ju kisasi për vrasje...”.

(El-Bekare, 178)

“Nëse dy palë besimtarësh luftojnë mes veti, pajtojini ata.”

(El-Huxhurat, 9)

Edhe pse mëkate të mëdha, Allahu xh.sh. i quan besimtarë.⁴⁹¹

Në mëkate të rënda bëjnë pjesë: mosbesimi (kufri) dhe politeizmi (shirku); pastaj: betimi i rrejshëm, prostitucioni, përdorimi i pijeve dehëse, vrasja, mosdëgjimi i prindërve etj. Dy mëkatet e para Zoti nuk i fal, kurse të tjerat mund t’ia falë kujt të dëshirojë. Allahu thotë:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا .

“Vërtet, Allahu nuk fal që të adhurohet dikush, apo diçka tjetër veç Atij, por gjynahet e tjera më të vogla ia fal kujt të dojë.

⁴⁸⁹ Mewsu’at’ul-edjani, po aty, fq. 410-411.

⁴⁹⁰ Muhammed Naim Jasni, E-Imanu..., sipas: Orhan Bislimaj, Akaidi hanefij, po aty, fq. 319.

⁴⁹¹ A. Saim Kilavuz, po aty, fq. 48.

Kushdo që i bën shok Allahut (në adhurim), ka bërë gjynah të tmerrshëm.” ; (En-Nisa, 48) dhe

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا .

“Vërtet, Allahu nuk fal që të adhurohet dikush apo diçka tjetër veç Atij, por gjynahet e tjera më të vogla ia fal kujt të dojë. Kushdo që i bën shok Allahut (në adhurim), ai me të vërtetë ka humbur dhe është larguar shumë prej udhës së drejtë.” (En-Nisa, 116)

- Mëkatet e vogla janë ato që pasoja i kanë të vogla, që nuk janë kritere të mëkatet e mëdha dhe që nuk e nxjerrin besimtarin nga besimi dhe mund të falen. Por, nëse personi këmbëngul (vazhdon) me këto mëkate, edhe ato mund ta shkatërrojnë.⁴⁹²

12. Riddet-i – الردة

Shprehja e gjuhës arabe *riddet* (الردة) gjuhësisht do të thotë felëshim, renegatje, apostazi (derivate në gjuhën arabe: ridde, irtidad, murted), ndërsa në kuptimin përmbajtjesor juridik e i besimit, do të thotë “ai që e ka lëshuar, që e ka braktisur Islamin (er-raxhi an din’il-islam).⁴⁹³ Gjithashtu, domethënia e fjalës *ridde* është “kthim nga diçka në diçka tjetër, përkatësisht kthim rrugës nga e cila ka ardhur. Në shkencën e akaidit *ridde* domethënë largim, rebelim nga Islami të muslimanit/muslimanes, të shëndoshë mendërisht dhe të rritur, si shprehje e vullnetit të tyre të lirë, respektivisht *ridde* është kthim nga Islami në kufër. Detyrimi në largim nga feja islame nuk konsiderohet felëshim, siç kemi

⁴⁹² Mehmed Handzić, VI, po aty, fq. 375-376.

⁴⁹³ Fikret Karčić, *Studime për të drejtën e shariatit dhe institucionet*, Shkup, 2015, fq. 97.

rastin e Ammar ibn Jasirit, i cili qe detyruar të mohojë Zotin.⁴⁹⁴ (En-Nahl, 106)

Ndëshkimet për felëshim janë të të dy botëve, sepse mëkati është i natyrës edhe fetare edhe politike. Është mëkat fetar, sepse ka zhgënjyer në zotimin e dhënë duke e pranuar Islamin, ndërsa është mëkat politik, sepse ka tradhtuar vendin. Ndëshkimet zbatohen ndaj personit që pas pranimi të Islamit ka mohuar të vërtetat e Islamit apo Imanit, ka lejuar ndonjë haram, apo mohuar ndonjë hallall, ka blasfemuar, apo përbuzë parimet islame e të ngjashme:

... وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ . وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ . هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ .

“... E ata që e mohojnë fenë dhe vdesin si mohues, - veprat e tyre do të humbasin në këtë dhe botën tjetër, dhe ata do të jenë banorë të skëterrës, ku do të qëndrojnë përgjithmonë.” (El-Bekare, 217)

Urtësia e ndëshkimit për renegatin duhet kërkuar në varësi të mëkatit të bërë. Renegatia është rebelim kundër Islamit, ndërsa sanksioni kundër renegatës është i logjikshëm gjatë gjithë historisë njerëzore. Sipas hanefijve, personi që kualifikohet si felëshues (murtedd) nëse është mashkull dënohet me vdekje, nëse është femër me burgim ndërsa fëmija i rritur, i arsyeshëm dhe i mençur (sabijj mumejjiz) kthehet dhunshëm në Islam.⁴⁹⁵ Aktualisht edhe shtetet moderne e zbatojnë këtë ndëshkim, madje ndëshkimet janë jashtëzakonisht të rrepta, vdekje ose burgim i përvetshëm.

Baza juridike për ekzekutim është në hadithet e Muhammedit a.s.:

⁴⁹⁴ Es-Sejjid Sabik, *Fikh’us-sunneh*, pjesa II, botimi VIII special, Bejrut, 1987/ 1407, fq. 403.

⁴⁹⁵ Fikret Karčić, *Studime*, po aty, fq. 98-99.

“Përcillet nga Ibn Mes’udi se Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: ‘Gjaku i muslimanit lejohet të derdhet vetëm në tri raste: mos-besim pas besimit, kurvëri pas martesës dhe vrasje e paligjshme.’”

“Përcjell Buhariu dhe Muslimi nga Ibn Abbasi se Pejgamberi s.a.v.s. ka thënë: ‘Kush e ndërron fenë, vritini ata’”.⁴⁹⁶

Para ekzekutimit të personit felëshues në Islam, ekziston pendimi. Edhe pse dijetarët kanë mendime të ndryshme, është më e drejtë që personit në fjalë t’i mundësohet pendimi si kategori vaxhibi, sepse, felëshimi zakonisht ndodh për shkak të dyshimeve, qoftë edhe dyshim, apo felëshim i përsëritur. Dyshimi duhet të sqarohet e pastaj mund të vendoset. Zakonisht, periudha e pendimit zgjatë tre ditë. Personi i penduar me kthimin në Islam, duhet të pranojë se ka gabuar.⁴⁹⁷

Pasojat e felëshimit janë të qarta. Personi i tillë humb bashkëshortësinë dhe në rast të pendimit duhet sërish të lidhë kurorë dhe të paguajë mehrin e ri, me ish-gruan. Personi i tillë humb kujdestarinë ndaj fëmijëve, humb trashëgiminë nga cilido kushëri, ndërsa në rast vdekjeje, pasuria e tij iu kalon kushërinjve të tij muslimanë.⁴⁹⁸

13. Mil-let-i – الملة

Shprehja *milet* (الملة - el-mil-letu) ka disa kuptime, sikurse: fe, besim, bindje, sekt apo bashkësi shpirtërore, për dallim prej shprehjes *din*, e cila tregon përjashtimisht religjionin, më konkretisht Islamin. Kur’ani e përdorë këtë shprehje edhe për:

⁴⁹⁶ Të dyja hadithet i cek: Es-Sejjid Sabik, po aty, fq. 408.

⁴⁹⁷ Es-Sejjid Sabik, po aty, fq. 410-411.

⁴⁹⁸ Shih: Rifet Šahinović, po aty, fq. 32.

- Fenë idhujtare:

“Kryetarët e popullit të tij, të cilët ishin mendjemëdhenj, thanë: “O Shuaib! Ne gjithsesi do të përzëmë nga qyteti ynë ty edhe ata që besuan me ty, ose pa tjetër do të ktheheni në fenë tonë (فِي مِلَّتِنَا)”, “A edhe përkundër dëshirës tonë?” – tha ai. “Do të kishim shpifur gënjeshtër ndaj Allahut, sikur të ktheheshim në fenë tuaj (فِي مِلَّتِكَ), pasi që na pat shpëtuar Allahut prej asaj. Ne nuk mund të kthehemi në të, pa dashur Allahu, Zoti ynë, sepse Zoti ynë ngërthen me dijeni të Tij çdo send, ne jemi mbështetur te Allahu. O Zoti ynë! Ti vendos ndërmjet nesh dhe popullit tonë me drejtësi. Ti je gjyqtari më i drejtë!” (El-A’raf, 88-89)

- Fenë e hebrenjve dhe kristianëve (ehl’udh-dhimme):

“Dhe besoj fenë e të **parëve të mi** (مِلَّةَ آبَائِي) – Ibrahimit, Is’ha-kut dhe Jakubit; për ne nuk bënë që Allahut t’i bëjmë shok – asgjë. Kjo është dhuntia e Allahut ndaj nesh dhe njerëzve tjerë, por shumica e njerëzve nuk janë mirënjohës.” (Jusuf, 38)

- Fenë e milletit të Ibrahimit a.s., me çka mendohet në shpalljen e pastër zanafillore, rivendosja e së cilës, po fillon me Muhammedin a.s.:

“Kush është besimtar më i mirë nga ai që i dorëzohet sin-qerisht Allahut, duke qenë bamirës dhe zbatues **i fesë së pastër të Ibrahimit** (مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا). E Allahu e ka marrë Ibrahimin për mik?!”⁴⁹⁹ (En-Nisa’, 125)

Literatura islame kryesisht ndjek përdorimin kur’anor të kësaj shprehjeje, por në përpjesëtim të vogël, madje tejet të rrallë.

Në pikëpamjen teologjike, predikuese, shprehja *mil-leh* përdoret për fenë e shpallur dhe në pajtim me këtë e gjejmë

⁴⁹⁹ Rifet Šahinović, po aty, fq. 7.

edhe togfjalëshin *ehl'ul-mil-leh* (pasues të miletit, fesë islame), e kundërta e *ehl'udh-dhimme* (pasuesit e feve qiellore, jomuslimanët klientë të shtetit islam).⁵⁰⁰

Shprehja *mil-let* përdoret edhe gjatë historisë islame osmane, si emërtim për fetë brenda Perandorisë, por kjo fjalë në gjuhën turke dhe persiane, shpesh përdoret në kuptimin e nacionit, kombit, popullit apo shtetit.⁵⁰¹

14. Medhhebi – المذهب

Shprehja *medhhebi* (المذهب) në gjuhën arabe ka disa kuptime, por kuptimet më kryesore janë: shkollë, doktrinë (juridike, akaidore) islame, mënyrë e veprimit, pikëpamje, botëvështrim. Në pikëpamje përmbajtësore shprehja *medhhebi* domethënë drejtimi, apo metoda që juristi i kualifikuar – muxhtehidi zgjedh dhe përdorë për të ardhur deri te njohja dhe nxjerrja e dispozitave të caktuara (el-ahkam). Imam Gazaliu në veprën *Mizan'ul-amel*, ofron tri kuptime themelore: qëndrim, metodë mësimi dhe bindje (besim).

Gjatë jetës së Muhammedit a.s. nuk kemi medhhebe, sepse shpallja ishte në zbritje e sipër, por edhe çdo nevojë të besimtarëve e plotësonte vetë Muhammedi a.s. me shpjegime meritore. Por, pas vdekjes së tij, nuk kishte autoritet meritator që do të fliste në emër të fesë. Njerëzit që edhe gjatë jetës së Muhammedit a.s. ishin specializuar në njëfarë mënyre, në të ardhmen do të bëhen pikat më referuese të lindjes së shkencave islame, siç është Muadh ibn Xhebeli r.a., Ab-

⁵⁰⁰ Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Zagreb, 1990, fq. 412-413.

⁵⁰¹ Cyril Glasse, *Enciklopedija islama*, Sarajevë, 2006, fq. 391.

Për aspekte të ndryshme të shprehjes *mil-let* shih: *Islam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfi, pjesa 30, Stamboll, 2005, fq. 64-66.

dullah ibn Mes'udi r.a., Ali ibn Ebi Talibi r.a., Ebu Hurejre r.a., Aishja bint Ebi Bekr r. anha, Ibn Abbasi r.a. etj. Më vonë, natyra e hapur e mësimit islam, pastaj boshllëqet juridike, siguria juridike, polisemia kur'anore, perceptimi i ndryshëm i hadithit dhe sunetit e tjera, do të mundësojë zhvillimin e këtyre filizave fillestarë në shkolla të specializuara, e që kohës i mbijetuan vetëm disa sosh.⁵⁰²

Bazë e besimit islam është ai besim, të cilin e kishte pasur Muhammedi a.s. dhe sahabët e tij. Pasuesit e këtij besimi quhen *ehl'us-sunneh dhe xhemaah* (pasuesit e sunetit dhe mendimit të shumicës). Historia e mendimit islamë njihet katër shkolla sunitë të gjithëpranuara, që i njohim me emrat: medhhebi hanefi, maliki, shafii dhe hanbeli. Heqja dorë nga nga rruga e sahabëve (shokëve) të tij është mashtrim (dalalet).

Shkolla, apo medhhebi më i njohur dhe më e shtrirë është ajo hanefite-maturidite, me përfaqësuesin e saj më të madh Imam Ebu Hanifen në fikh dhe Imam Maturidiun në akaid. Përzgjedhja selektive prej medhhebeve (telfik) për arsye të shumta dhe ndjekja e këtyre parimeve, nuk lejohet prej shumicës së dijetarëve.⁵⁰³

Grupimet që janë ndarë nga shumica quhen *sekte* (firkas). Mospajtimet edhe fikhore edhe akaidore, derisa bazohen në fakte, e prova të njohura e të pranuara, tolerohen dhe madje kjo konsiderohet mëshirë dhe lehtësi për bashkësinë. Pas vdekjes së Muhammedit a.s. uniteti musliman në besim dhe veprim filloi të thyhet dhe të largohet prej shtyllave të Islamit, Kur'anit dhe Hadithit. Në këtë gjendje

⁵⁰² Fikret Karčić, Studime për të drejtën e sheriatit dhe institucionet, Shkup, 2015. Nexhat Ibrahim, *Shkolla juridike hanefite dhe karakteristikat e doktrinės së tyre*, Prizren, 2000.

⁵⁰³ Sipas: Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam*, Shkup, 2012, fq. 220.

pati faktorë të shumtë, të jashtëm dhe të brendshëm, por më kryesorët janë:

Shtrirja e shtetit islam në shumë vende të botës, takimi me fetë, kulturat dhe traditat e tjera, përkthimi i literaturës greke, persiane e tjera në gjuhën arabe, por edhe dobësitë e brendshme, si luksi, braktisja e përkushtimit ndaj fesë, lufta për poste. Ndër të parët që ofroi një platformë ideore për muslimanët ishte Imam Ebu Hanife (vd. 767), duke ofruar veprën e tij *El-Fikh'ul-ekber* (Fikhu më i madh⁵⁰⁴) dhe disa vepra të tjera⁵⁰⁵. Më vonë në krah të Ebu Hanifes do të dalë edhe Imam Maturidiu (vd. 944) me veprën e vet kapitale *Kitab'ut-tevhid*⁵⁰⁶ e tjera, Imam Tahaviu (vd. 933) me veprën *Akaid'ut-tahavij*⁵⁰⁷ e tjera dhe Imam Esh'ariu (vd. 935) me disa vepra.⁵⁰⁸

Muslimanët në trojet shqiptare janë hanefi-maturidi, qysh nga mesjeta. Këtë e dëshmon edhe udhëpërshkruesi Jakut Hameviu, në veprën kapitale *Mu'xhem'ul-buldan*.⁵⁰⁹ Pas një zbehjeje në aspektin intelektual, medhhebi hanefij-maturidj sërish po forcohet, për të qenë shtyllë e fortë kundrejt rrymave të shumta që paraqiten nëpër histori.

⁵⁰⁴ Imam Ebu Hanife, *El-Fikh'ul-ekber*, përkthim dhe komentim në gjuhën shqipe, Prizren, 2005.

⁵⁰⁵ Imam Ebu Hanife, *Pesë kryeveprat e Ebu Hanifes*, Prishtinë, 2000, fq. 135 + 90 dhe Fuad Sediq, *Musnedi i Imam Ebu Hanifes*, Prishtinë, 2009, fq. 288.

⁵⁰⁶ Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Ankarë, 2003/1423 h. dhe përkthimi shqip: El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Shkup, 2015.

⁵⁰⁷ *Shejh Vehbi S. Gavoci*, Nyja e besimit sipas Imam Tahaviut, Shkup, 2015.

⁵⁰⁸ Nexhat Ibrahim, *Klasikët e selamit sunit*, në: Vepra, 4, Shkup, 2009, fq. 353-459.

⁵⁰⁹ Sipas: Ser Thomas W. Arnold, *The Preaching of Islam*, botimi III, sipas botimit të vitit 1913, Lahore, Pakisatan, 1968, fq. 196 ose Thomas W. Arnold, *Historia e përhapjes së islamit*, Prishtinë, 2004, fq. 183.

Literatura

1. Saim Kilavuz, *Hyrje në apologjetikën islame*, Shkup, 2014.
2. Abdul Medžid Aziz Ez-Zindani, *Jednoća Stvoritelja*, Sarajevë, 1998.
3. Ahmed ibn Hanbel, *El-Musned*, V, Stamboll, 1992.
4. Buharij, *Sahih, Kitab'ul-xhenaizi*, nr. i hadithit 1296. (Burim interneti).
5. Cyril Glasse, *Enciklopedija islama*, Sarajevë, 2006.
6. Dzuma Emin, *Dvadeset principa razumijevanja islama*, Sarajevë, 2006, fq. 445.
7. El-Askalani, *Fet'h'ul-Bari*, VIII, Bejrut, pa vit botimi.
8. *Sahih'ul-Buhari*, përkthim bilingual arabisht-boshnjakisht , Sarajevë, 1973.
9. El-Gaznevij, *Kitabu usul'id-din*, botimi I, Bejrut, 1998/1419 h.
10. El-Kurtubij, *El-Xhamiu'l-ahkam'il-Kur'an*, Vol. XII, pjesa 14, Kajro, pa vit botimi.
11. El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Shkup, 2015.
12. El-Mewdudi, *Katër termat kur'anorë bazë*, Shkup, 2013.
13. *Sahih'ul-Muslim*, botim bilingual arabisht-boshnjakisht, *Zenicë*, 2003.
14. Enes Karić, *Semantika Kur'ana*, Sarajevë, 1998
15. Es-Sejjid Sabik, *Fikh'us-sunneh*, pjesa II, botimi VIII special, Bejrut, 1987/ 1407.
16. Dzami' Es-Sunen'ut-Tirmidhij, Novi Pazar, 2013.
17. Fikret Karčić, *Studime për të drejtën e sheriatit dhe institucionet*, Shkup, 2015.
18. Frithjof Schuon, *Dimenzije Islama*, Sarajevë, 1996.
19. Fuad Sediq, *Musnedi i Imam Ebu Hanifes*, Prishtinë, 2009.
20. H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Kalam*, Londër, Harvard University Press, 1976.
21. Ibn Mundhir, *Lisan'ul-arab*, V, Bejrut, pa datë botimi,
22. Ibn Tejmije, *Mexhmu'u fetava*, pjesa III, Kajro, 1404 h.
23. Imam Ebu Hanife, *Fikh'ul-ekber*, përkthim dhe komentim në gjuhën shqipe, Prizren, 2005.
24. Imam Ebu Hanife, *Pesë kryeveprat e Ebu Hanifes*, Prishtinë, 2000.
25. Imam El-Gazali, *Ihjau ulum'id-din - Oživljavanje vjerskih znanosti*, libri 2, Sarajevë, 2005/1426.
26. Imam El-Maturidi, *Kitab'ut-tevhid*, Ankarë, 2003/1423 h.
27. Imam El-Maturidiu, *Jeta, vepra dhe mësimi*, Prishtinë, 2003.
28. Imam Nuruddin Es-Sabuni, *Akaidi maturidij*, Prishtinë, 2011.

29. Isa Memishi, *Fjalor arabisht-shqip*, Shkup, 2014.
30. *Islam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, pjesa 30, Stamboll, 2005.
31. John J. Esposito, *The Oxford Dictionary of Islam*, New York, 2003.
32. M. H. Kamali, *Principles of Islamic Jurisprudence*, Cambridge, 1991.
33. Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, VI, Sarajevë, 1999.
34. *Mewsu'at'ul-edjani*, botimi I, Bejrut, 2001/1422.
35. Muhamed Kutub, *Shkëndija pejgamberike*, Shkup, 2002.
36. Muhammed Asad, *Poruka Kur'ana*, Sarajevë, 1425/2004.
37. Muhammed Ebu Zehreh, *Ebu Hanife*, Kajro, 1976.
38. Muhammed Jasin, *Priroda čovjeka u islamu* (Human Natyre in Islam), Sarajevë, 2003/ 1424.
39. Muharem Omerdic, *Osnovna pitanja Ebu Hanifinog akaidskog misljenja*, në: Nedžad Grabus (ed.), *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005.
40. Nedžad Grabus, *El-Bagdadijevo učenje o temeljima imana* (Fi usul-il-iman), në: *Uvod u nauku akaida*, libri 20, Sarajevë, 2005.
41. Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Zagreb, 1990.
42. Nexhat Ibrahim, *Klasikët e kelamit sunit*, në: *Vepra*, 4, Shkup, 2009.
43. Nexhat Ibrahim, *Leksikoni islam*, Shkup, 2012.
44. Nexhat Ibrahim, *Shkolla juridike hanefite dhe karakteristikat e doktrinës së tyre*, Prizren, 2000.
45. Orhan Bislimaj, *Akaidi hanefij*, Prizren, 2010/1429.
46. Orhan Bislimaj, *Besimi i drejtë*, Prishtinë, 2010/1430.
47. Orhan Bislimaj, *Tekfiri*, Prishtinë, 2009.
48. Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Sarajevë, 1999.
49. Rifet Šahinović, *Akaidske teme*, 2, Sarajevë, 1432 h./2011.
50. Sachiko Murata & William C. Chittick, *Vizioni i Islamit*, Tiranë 2007.
51. Ser Thomas W. Arnold, *Historia e përhapjes së islamit*, Prishtinë, 2004.
52. Ser Thomas W. Arnold, *The Preaching of Islam*, botimi III, sipas botimit të vitit 1913, Lahore, Pakistan, 1968.
53. *Sunenu Ebi Davud*, përkthimi bilingual boshnjak, hadithi nr. 2814, Novi Pazar, 2012.
54. Syed Muhammad Naquib al-Attas, *Islam i sekularizam*, Sarajevë, 2003.
55. Shejh Vehbi Sulejman Gavoçi, *Nyja e besimit sipas Imam Tahaviut*, botim me koment shitesë dhe parathënie dhe pasthënie të re, Shkup, 2015.
56. *Takvim* - godišnjak Islamske zajednice Bosne i Hercegovine za 2008 g., Sarajevë, 2007.

57. Tevfik Muftić, *Arapsko-srpsko-hrvatski rječnik*, I-II, Sarajevë, 1973.
58. *Zbirka napisa 1*, Zagreb 1996.
59. Ziauddin Sardar & Meryll W. Davies, *Faqet e Islamit - Biseda për probleme bashkëkohore*, në përkthim nga anglishtja: M. Sinani dhe E. Berisha.
60. Zuhdija Adilović, *Hasan Kafiya Prusćak i njegovo djelo Svojetlost istinske spoznaje o temeljima vjere*, Zenicë, 2004.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски", Скопје

CIP - katalogu në publikim
Biblioteka Kombëtare Universitare
"Shën Kliment Ohridski", Shkup

28(035)

IBRAHIMI, Nexhat

Нурје në bazat e besimit islam / Nexhat Ibrahim. - Shkup: Logos-A,
2017. - 326 стр. ; 21 см. - (Biblioteka Mendimi islam)

ФУСНОТИ КОН ТЕКСТОТ

ISBN 978-9989-58-674-3

а) Ислам - Прирачници
COBISS.MK-ID 103364618

www.logos-a.com
Copyright©Logos-A, 2017

